T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OTORİTER ARAP REJİMLERİNDE DEĞİŞİM, SÜREKLİLİK VE ORDU: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN MISIR VE SURİYE

VEYSEL KURT

25-0209-0250

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU

İSTANBUL, 2016

BU TEZ, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ TARAFINDAN DESTEKLENMİŞTİR. PROJE NO: 23615

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **VEYSEL KURT** Numarası : **2502090250**

Anabilim/Bilim Dalı : **SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Danışman : **YRD.DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU**

Tez Savunma Tarihi : **06.10.2016** Tez Savunma Saati : **13:00**

Tez Başlığı : **OTORİTER ARAP REJİMLERİNDE DEĞİŞİM, SÜREKLİLİK VE ORDU: KARŞILAŞTIRMALI PERSPEKTİFTEN MISIR VE SURİYE**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALUK ALKAN		KABUL
2- PROF. DR. NURAY MERT		KABUL
3- PROF. DR. FULYA ATACAN		KABUL
4- YRD. DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU		KABUL
5- YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ALPTEKİN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HASAN BASRİ YALÇIN		
2- YRD. DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV		

ÖZ

Otoriter Arap Rejimlerinde Değişim, Süreklilik ve Ordu:

Karşılaştırmalı Perspektiften Mısır ve Suriye

Veysel Kurt

Bu tez çalışmasında Mısır ve Suriye örneklerinde ordunun otoriter Arap rejimlerinin devamlılığı ve değişimi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın odaklandığı soru şudur: "2011 kitlesel ayaklanma sürecinde neden Mısır'da ordu Mübarek'in devrilmesine göz yumarken, Suriye ordusu Esed iktidarının devam etmesine yönelik bir tavır takınmıştır?" Bu açıdan Mısır ve Suriye'de orduların siyasetle ilişkisi tarihsel bağlamda incelenmiş ve 2011 yılındaki protestolara karşı ordunun takındığı tavır bu veriler ışığında analiz edilmiştir. Ordu ile Mübarek arasında işbirliği/rekabet bağlamında yürüyen ilişki 2011 gösterileri dolayısıyla çatlamıştır. Suriye'de ise ordu Hafız Esed'in iktidara gelmesiyle rejimin temel koruyucusu olmuş ve ordu ile siyasi iktidar arasında varoluşsal bir ilişki olagelmiştir.

Araştırma boyunca karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında kullanılan Süreç Analizi metodu ile tarihsel süreçte ordu ile siyaset arasında oluşan ilişkiler, işbirliği ve kırılmalar anlamlı bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kullanılan veriler, her iki ülkede ordu ile siyasi iktidarın tarihsel sürecine ilişkin birinci ve çoğunlukla ikinci el kaynaklardır. Orduyu üst düzey yönetimin kararlarıyla şekillenen bir birim değil bir kurum olarak değerlendirmek için de kurumsalcılık metodundan yararlanılmıştır. Sonuç olarak çalışma, siyasi iktidarı koruma noktasında her iki ülke ordusunun ayaklanmalar karşısında takındığı farklı tavırların tarihsel süreçte oluşan ordu-siyaset ilişkisinden bağımsız olmadığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: otoriter rejimler, ordu-siyaset ilişkisi, Arap İsyanları, Mısır, Suriye

ABSTRACT

Effect of the Military on Durability and Change of the Authoritarian Arab Regimes: Egypt and Syria in Comparative Perspective

Veysel Kurt

In this research I examined the effect of the military on durability of Arab authoritarian regimes in comparative perspective. Egypt and Syria's political transformations are analysed in terms of military effect as case studies. The question of the research is "why did the Egyptian military not intervene in the uprising to keep Mubarak in power; but Syrian military shot at the masses protesting the regime"? It is required to investigate the military with regard to political power to answer this question. I investigated the relations between the military and political power since from the indipendence to 2010 and explained the role of the military against the uprising with the findings in the historical context. I claim that while the cooperation between Mubarak and the military ended because of the uprising; the historical symbiosism cause the military to keep Asad on power.

I used process tracing as my primary research method. Process tracing was benefical to consider the relations, cooperation and turning points in the historical context between the military and civilian actors. To tracing the process I used both primary and secondary resourcess in order to analyses historical background of the relations between the military and political power. I also benefited from the institutionalist literature to consider the military as an institution not an apparatus depends on a few desicion makers. In brief, this research claim that differentation of the reaction of the militaries in Egypt and Syria against the uprising depending on the çivil-military relations in this countries.

Key Words: Authoritarian regimes, civil-military relations, Arab Uprisings, Egypt, Syria.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı 2011 yılında Mısır ve Suriye'de siyasi değişim talepleriyle ortaya çıkan kitlesel isyanlara karşı ülke ordularının takındığı tavrı kitlesel isyanlar ve siyasal liderlerin tepkileri ile birlikte anlamlandırmaktır. Kitlesel isyanlar bir yanıyla sosyal hareketler literatürü ile öbür yanda devrim çalışmaları ile; siyasal liderlerin tavrı, hükmettikleri siyasi rejimlerin işleyişiyle doğrudan ilişkilidir. Her biri oldukça geniş ve çok katmanlı bu alanları ihata etmek bir tez çalışmasının kapsamını aşmakla kalmaz aynı zamanda sosyal bilim mantığı açısından da mümkün değildir. 2010 yılının sonundan itibaren Ortadoğu'da başlayan kitlesel isyanlar verili bir durum olarak ele alınmış ve gösterilerin yaşandığı bütün ülkelerde, siyasi iktidarların bu gösterileri bastırma isteği ise, sadece kişisel bir eğilim değil yönettikleri rejimin karakteristiğinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir; uyguladıkları stratejiler arasında nüanslar olması bu gerçeği değiştirmez. Üçüncü unsur olan ülke orduları ise, rejim içindeki konumlarına göre değerlendirilmiştir. Ordular rejim yapıları içinde diğer unsurlarla ilişkili fakat özerk birer aktör olarak ele alınmıştır.

Bu kadar geniş kapsamlı bir konuyu anlamlı bir bütünlük içinde işlemek ancak birçok insanın yardımıyla mümkündü. Yaklaşık üç yıldır birlikte çalıştığımız, tezin her safhasına vakit ayırarak tartışan danışmanım Edip Asaf Bekaroğlu tezin analitik bir formata kavuşması için büyük bir emek sarfetti. Ayrıca sadece bir danışman gibi değil, kimi zaman bir dost bazen de bir abi gibi davranarak bu zorlu süreci oldukça kolaylaştırdı. Değerli hocam Nuray Mert ve komitede bir süre yer alan Adil Baktıaya, kimi zaman zorlayıcı sorularla konuya farklı açılardan bakmamı sağladılar; çıkmaza girdiğim noktalarda yaptıkları kritik müdahaleler ve cesaretlendirici tutumlarla yeniden motive olmamı sağladılar. Nuray Mert ayrıca kişisel bağlantılarını paylaşarak yurt dışındaki görüşmelerimden azami fayda elde etmemi sağladı. Hüseyin Alptekin tez komitesinde yer almanın yanında metodolojik açıdan önemli katkılar sundu. İsmini andığım değerli hocalarım olmasaydı, bu tez ortaya çıkmayacaktı; kendilerine içtenlikle teşekkür ederim. Savunma komitesinde yer almayı kabul ederek analitik açıdan önemli katkılar sağlayan Haluk Alkan ve

Fulya Atacan'a teşekkür ederim. Hasan Basri Yalçın ve Muharrem Hilmi Özev de tez komitesinde üzerlerine düşeni fazlasıyla yerine getirerek işimi kolaylaştırdılar.

Ayrıca teze metodolojik tartışmalarla katkıda bulunan Nurullah Ardıç'a; çalışmanın dizaynı noktasındaki katkıları için Ahmet Hatipoğlu'na; bakış açımız farklı olsa da ordunun rolü ile ilgili yaptığımız verimli tartışmalar için Hicham Bou Nassif'e; motive edici tutumları için Burhanettin Duran ve Fahrettin Altun'a; kütüphane imkanlarını paylaşan Yasin Başaran ve A. Talha Üstündağ'a; bazı sayısal verilere ulaşmamdaki yardımları için Abdullah Erboğa'ya; dostane tavsiyeleri için Selim Kaldırım'a; anlayışları için Hamza Ateş ve Bilal Eryılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim. Boğaziçi, İstanbul Şehir ve özellikle Indiana Üniversitesi ile İSAM kütüphanelerinden çokça yararlandım. Doktora eğitimimin bir kısmında da olsa finansal desteğini gördüğüm Türk Milli Kültür Vakfı ve Çamlıca Vakıflarını da zikretmeden geçemeyeceğim. Teşekkürü hak etmesine rağmen, isimlerini anmayı ihmal ettiğim kişi ve kurumlar da beni hoşgöreceklerdir.

Son olarak eğitim hayatım boyunca hiçbir fedakarlığı esirgemeyen başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme; tezin tamamlanma sürecinde fedakarlık yapmakla kalmayıp aile içindeki sorumluluklarımı da omuzlayan eşim Zeynep'e sonsuz teşekkür ederim. Tez çalışmasına başladığımda henüz bebek olan Ahmet Selim ve Nurullah tezle birlikte ama çok daha hızlı büyüdüler. Tez meşgalesinden sonra hak ettikleri ilgiyi göstermeyi ümit ediyorum.

İstanbul, 2016

Veysel Kurt

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

ÖNSÖZ ..... **V**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **X**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XI**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **39**

ORTADOĞU'DA OTORİTER REJİMLERİN SÜREKLİLİĞİ ve SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ **39**

1.1. Otoriter Rejimlerin Sürekliliği ve Ordu **39**

1.2. Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset **45**

1.3. Ortadoğu'da Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü **49**

1.3.1. Bağımsızlık Sonrası Siyasal İstikrarsızlık ve Askeri Darbeler **52**

1.3.2. Ülke ve Yıllara Göre Darbeler **54**

1.3.3. Siyasal İstikrar ve Sivil Asker İlişkileri **61**

1.4. Sivil Ayaklanmalar Karşısında Ordu: Temel Yaklaşımlar **67**

Birinci Bölüm İçin Sonuç **76**

İKİNCİ BÖLÜM **78**

MISIR'DA SİYASAL İKTİDAR VE ORDU **78**

2.1. Bağımsızlıktan Nasır İktidarına Ordu ve Siyaset **78**

2.1.1. 1952 Darbesinin Eşiğinde Mısır'da Siyasi Durum **84**

2.1.2. Yeni Bir Döneme Doğru: Hür Subaylar Darbesi **86**

2.1.3. Hür Subaylar Darbesinden Nasır İktidarına Yeni Güç Mücadelesi **90**

2.2. Nasır'dan Mübarek'e Siyasal İktidar ve Ordu **96**

2.2.1. Nasır, Rejimin Kurumsallaşması ve Hükümran Ordu: 1954-1970 ..... **97**

2.2.2. Enver Sedat, Sistemik Dönüşüm ve Ordu: 1970-1980 ..... **103**

2.2.3. Rekabet / İşbirliği Sarmalında Mübarek ve Ordu: 1981-2011 ..... **117**

2.3.3.1.Mübarek, İç Güvenlik Birimleri ve Ordu 123
2.2.4. Ordunun Ekonomik Yayılımı..... 127
İkinci Bölüm İçin Sonuç 133
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 136
SURİYE'DE SİYASAL İKTİDARIN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE ORDU 136
3.1. İktidar'ın Karakteri Üzerine Tartışmalar..... 136
3.2. Fransız Mandacılığından Esed İktidarına Siyasal Mücadele ve Ordu 140
3.2.2. Bağımsızlık, İktidar Mücadelesi ve Ordu 146
3.2.3. Siyasal İstikrarsızlık ve Ordu İçi Mücadele: 1949-1963 147
3.2.4. Azınlıkların Baas ve Ordu İçinde Yükselişi..... 150
3.2.5. Birleşmiş Arap Cumhuriyeti ve Yeni Güç Mücadelesi 153
3.2.6. 1963 Darbesi, Baas İktidarı ve Ordu 155
3.3. Hafız Esed ve Ordu - İktidar Özdeşliği: 1970-2000 161
3.3.1. 1970 Darbesi ve Esed Rejimi..... 162
3.3.2. Ordunun Kurumsal Yapılanması..... 163
3.3.3. Ayaklanma Karşısında Rejim: Hama Örneği 170
3.3.4. Rejimiçi Meydan Okuma ve Ordu: Rıfat Esed Örneği..... 173
3.4. Beşar Esed, Siyasal Reform ve Muhalefet: 2000 – 2010..... 175
3.4.1. Beşşar Esed Suriye'sinde İktidar ve Muhalefet 177
Üçüncü Bölüm İçin Sonuç 183
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 187
MISIR VE SURİYE'DE DEĞİŞİM SÜRECİ: 187
SİVİL AYAKLANMALAR, REJİM VE ORDU 187
4.1. Ayaklanmaların Temel Dinamikleri 187
4.2. Ayaklanmalar Karşısında Ordunun Belirleyici Rolü 191
4.3. Mısır ve Suriye'de Ayaklanmalar Karşısında Ordu..... 193
4.3.1. Mısır'da Sivil Ayaklanma Mübarek ve Ordu 197

4.3.1.1.Sivil Ayaklanma ve Ordu: Devrim mi Darbe mi?..... 197

4.3.1.2. Geçiş Sürecinden 3 Temmuz Darbesine Ordu..... 206

4.3.2. Ordu'nun Tavrını Anlamak..... 213

4.4. Suriye'de İktidar, Ordu ve Sivil Ayaklanma..... 220

4.4.1. Sivil Ayaklanmalar ve İktidarın Paradoksu..... 222

4.4.2. Varlık/Yokluk Sarkacındaki Rejim ve Ordunun Müdahalesi..... 228

4.4.2.1. Politik İçerme Stratejileri..... 228

4.4.2.2. Karşı Sosyal Mobilizasyon..... 230

4.4.2.3. Ordu'nun Rejimi Korumaya Alması..... 233

Dördüncü Bölüm İçin Sonuç..... 237

SONUÇ 239

ÖZGEÇMİŞ..... 283

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO – 1: Bölge Ülkelerinin Askeri Harcamaları: 1988-2014 (Milyon $) 47

TABLO - 2: Ülkelere ve Yıllara Göre Darbeler (1949-1978 ……55

TABLO - 3: Mısır'da 1952-1978 Arası Kabinelerde Görev Alan Sivil/Asker Bakanların Sayısı ve Oranı……...……...…….102

TABLO - 4: Mısır Savunma ve İçişleri Bakanlıkları Bütçeleri (Milyar $).…….....124

TABLO - 5: Mübarek Döneminde Kabinelerde Görev Alan Sivil/Asker Bakanların Sayısı ve Oranı.…… 127

TABLO - 6: ABD'nin Mısır'a Sağladığı Yardımlar..... 133

TABLO - 7: Mısır'da Orduya ilişkin Anayasal Düzenlemeler..... 218

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ASB : Arap Sosyalist Birliği

AÜB : Askeri Üretim Bakanlığı

BM : Birleşmiş Milletler

CEO : İcra Kurulu Başkanı

DKK : Devrim Komuta Konseyi

EAO : Endüstrileşme için Arap Organizasyonu

IMF : Uluslararası Para Fonu

MEO : Mısır Endüstriyel Organizasyonu

MK : Müslüman Kardeşler

NATO: Kuzey Atlantik Paktı

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

UDP : Ulusal Demokrat Parti

UHPO: Ulusal Hizmet ve Proje Organizasyonu

GİRİŞ

Ordu ile siyaset arasında her zaman girift bir ilişki söz konusu olmuştur. Bir tarafta ulusal güvenliğin en temel unsuru olan ordu, öte yanda modern toplumlarda kaynakların dağıtımını üstlenen ve dolayısıyla toplumsal düzeni belirli kurallar ve mekanizmalar etrafında düzenlemesi beklenen siyaset mekanizması olunca, bu iki unsurun işleyişi hem de aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi hayati bir önem arz etmektedir. Böylesi bir düzenleme sadece demokratik bir işleyiş için değil; aynı zamanda her iki kurumun temel işlevlerini yerine getirmesi açısından da elzemdir. Nitekim siyaseti domine eden bir ordu, temel işlevi olan ulusal güvenliğin sağlanması görevini ihmal edebilir. Benzer şekilde ordunun iç mekanizmalarına müdahil olan bir siyasi mekanizma, orduyu temel işleyişinden mahrum bırakır. Ordunun gölgesinde işleyen siyasi bir mekanizmanın da, toplumsal dönüşümle uyumlu bir işleyişe kavuşması kolay değildir.

Otoriter rejimler söz konusu olduğunda sivil-asker ilişkileri daha da girift bir hal alır. Milan Svolik'in tespitleri, siyasal iktidarın ordudan yana neden çekince duydukarını ortaya koymaktadır. Otoriter rejimlerde 1945-2002 yılları arasında, iktidarını kaybeden 303 liderin yalnızca 32'si barışçıl gösterilerle, bir kısmı demokratikleşme yolunu seçerek, 16'sı dış müdahaleler sonucunda, 20'den fazlası suikastle, 205 lider ise hükümet içindeki bir grubun çoğu da ordunun müdahalesi, yani bir darbe soncunda iktidarını kaybetmiştir.[1] Görüldüğü üzere, anayasal olmayan yollarla yaşanan iktidar değişiminin büyük bir kısmı sosyal devrim sonucu ya da demokratikleşme sonucunda değil, başarılı darbe ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla siyasal lider açısından bakıldığında, Feaver'in deyişiyle "ordunun koruyuculuğuna duyulan ihtiyaç, ordudan korunmayı da beraberinde getirebilmektedir".[2] Bu durum otoriter rejimlerde ordu ile siyaset arasında sağlıklı bir mekanizmanın işlemediğini ve siyasi iktidarda bulunan liderlerin orduya karşı güven taşımadığına işaret eder.

[1] Milan Svolik, "Power Sharing and Leadership Dynamics in Authoritarian Regimes", **American Journal of Political Science**, Vol.53, No.2, April 2009, s. 477 – 478.
[2] Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", **Armed Forces&Society**, Vol.23, No.2, Winter 1996, s.151 ve 152.

1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan sivil-asker ilişkileri literatürünün üzerinde yoğunlaştığı başlıca sorulardan biri, bağımsızlığını geç kazanan ülkelerde sivil-asker ilişkilerinin nasıl şekillendiği sorusuydu. Ordu ile siyaset arasındaki ilişkilere dair literatürün sürekli gelişmesi ve yeni durumlar karşısında yeni arayışlara girmesinin temel sebebi bu ilişkinin ulusal ya da uluslararası şartlara göre yeniden şekillenmesidir. Şartlar değiştikçe sorular ve araştırmaların değişmesi kaçınılmazdı. Huntington'un 1957'de basılan ve artık klasikleşmiş olan *Asker ve Devlet* başlıklı çalışması modern toplumlarda sivil-asker ilişkilerinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair kuramsal tartışmanın dayanağını oluşturmuştur. Huntington'un ortaya koyduğu "profesyonalizm", "özerklik", "praetoryanizm", "objektif ve subjektif sivil denetim" gibi kavramlar, literatürü önemli ölçüde şekillendirmiştir.

Ortadoğu ülkeleri açısından ise sivil-asker ilişkilerine dair temel soru sık aralıklarla yaşanan askeri darbelerin neden gerçekleştiği sorusuydu. Bağımsızlık süreci sonrasında (kabaca 1950'li yıllardan itibaren) siyasi iktidar mücadelesinin ordu üzerinden şekillendiği bu dönemde askerin siyasete müdahalesi pek çok Arap ülkesinde, birçok üçüncü dünya ülkesine oranla daha sıklıkla karşılaşılan, olağan bir durum hâline gelmişti.[3] Ortadoğu'da 1950-2010 arasında yetmiş iki darbenin gerçekleşmiş olması bu soruyu anlamlı kılmaktadır. Ancak bu tarih aralığında yapılan çalışmaların tümünün sorunsalı askeri darbeler değildir. 1950'li yıllardan günümüze değin oluşan literatürü kabaca üç dönemde değerlendirmek mümkündür: Birinci dönem askeri darbelerin yoğun olarak yaşandığı 1950'lerden 1970'lere kadar süren dönem; ikincisi siyasal istikrarın önemli ölçüde sağlandığı ve orduların önemli birer güç merkezi haline geldiği 1970'lerden 2010'a kadarki dönem ve üçüncüsü de, 2010 yılı sonundan itibaren kitlesel gösterilerin ordu siyaset ilişksinde yeni bir değişken olarak ortaya çıkmasıyla başlayan süreçtir.

[3] Elizabeth Picard, "Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian State", Ed. Giacomo Luciani, **The Arab State**, London, Routledge, 1990, s. 199.

Askeri müdahaleleri ele alan literatür Kültürel ve Modernleşme yaklaşımlarının baskın olduğu çalışmalardan oluşmuştur. J.C. Hurewitz daha çok tarihi ve kültürel unsurları açıklama ve analiz birimi olarak kullanırken[4], Halpern ise söz konusu dönemde sosyal bilimlerin baskın paradigması olan modernleşme teorisini baz almıştır.[5] Bununla birlikte Huntington da, modernleşme paradigmasını kurumsal düzeye uygulayarak sivil-asker ilişkilerini teorize etmektedir.[6] Perlmutter, orduların rejimle ilişkisini *muhafız*lık olarak nitelendirirken, Nordlinger ise ordunun siyaset üzerindeki etkinliğini "arabuluculuk, koruyuculuk ve hükümranlık" olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirir.[7] Öte yandan Finer ordunun darbe yapma koşullarını, değişen şartlarda ordunun pozisyonunda ve çıkarlarında yarattığı değişimlerle[8] açıklar.

1970'lerden 2010 yılına kadar geçen dönem ise Ortadoğu'da askeri darbe sayısının azaldığı ve siyasi istikrarın sağlandığı dönemdir. Askeri müdahalelerin azalmış olması bu coğrafyadaki siyasi rejimlerin demokratikleştiği anlamına gelmez. Tam aksine ülke yönetimleri büyük ölçüde otoriter yöntemlerin ve baskı mekanizmalarının ağırlıkta olduğu bir karakter sergilemiştir. Bu dönemde oluşan literatür de bu rejimlerin varlıklarını nasıl devam ettirdikleri sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruya cevap arayan sorular baskı ve zor mekanizmalarını merkeze alan çalışmalardan farklılaşarak ekonomi-politik ya da kurumsal işleyişe odaklanmıştır. Bu bağlamda ekonomik kaynakların dağıtım mekanizmalarını dar bir çevrede şekillenmesini ve rejimin devamlılığını Steven Heydemann bu durumu *"yükselen otoriteryenizm*[9]*;* Raymond Hinnebusch, eski elitlerin ekonomik

[4] J.C. Hurewitz, **Middle Easst Politics: The Military Dimension**, New York, F. A. Praeger, 1969.
[5] Manfred Halpern, "Middle Eastern Armies and New Middle Class", John J. Johnson**, The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969.
[6] Samuel Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968.
[7] Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jeresey, Prentice Hall Inc., 1977.
[8] Samuel Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, Second Edition, Baltimore, MD: Penguin Books, 1975.
[9] Steven Heydemann, **Upgrading Authoritarianism in the Arab World**, Brookings, Analysis Paper No.13, 2007.

kaynaklarını yeni bir dağıtıma tabi tutmasını "*populist otoriteryenizm*"[10], Stephan King ise dönüşen ekonomi-politik işleyişi "*yeni otoriteryenizm*" kavramları ile açıklamaya çalışmışlardır.[11] Libya'dan Irak'a, Tunus'tan Mısır'a, Cezayir'den Suriye'ye Arap coğrafyasının önemli bir kısmında ülke yönetimleri, askeri darbe ile iktidarı ele geçiren aktörlerin kontrolü altındadır. Tam da bu yüzden, "otoriteryen istikrar" olarak adlandırılan bu dönemde ordular, Cook'un deyişiyle "yönetmeden hükmetmektedir".[12] Sivil-asker ilişkilerine dair çalışmalar da bu bağlamda ortaya çıkmıştır.

Ordular açısından bu sessiz hükümranlık dönemi, 2010 yılının sonunda başlayan kitlesel isyanlar dolayısıyla sona ermiştir. Tunus'tan başlayarak geniş bir coğrafyaya yayılan halk ayaklanmalarının sonucunu belirleyen en önemli unsurlardan biri ülke orduları olmuştur. Tunus bir istisna olarak tutulursa ayaklanmaların dönüştürücü fonksiyonuna birçok ülkede ordu tarafından ket vurulmuştur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak işleneceği üzere her bir ülkede ordunun tavrı, siyasi değişim talebiyle başlayan süreci farklı noktalara sürüklemiştir. Özellikle Suriye ordusunun gösterilere müdahalesi ve Mısır'daki 3 Temmuz darbesi orduların etkinliğini tekrar gündeme getirmiş ve ordu merkezli çalışmaların artmasına yol açmıştır.

Mısır ve Suriye'de ayaklanmalar karşısında rejimin nasıl bir tavır takındığını analiz eden Stacher, bu ülkelerdeki rejimlerin yapısına odaklanmıştır. Bu bağlamda Mısır'da ayaklanma sürecinin daha hızlı ve yumuşak bir geçiş sürecine evrilmesini rejiminin "merkezileşmiş" (centralized)" yapısı; Suriye'de benzer sürecin şiddete

[10] Raymond Hinnebusch, "Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique", **Democratization**, 13:3, 2006.
[11] Stephan King, **The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa,** Bloomington, Indiana University Press, 2009.
[12] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye Mısır Cezayir**, Çev:Bahar Şahin, İstanbul, Hayykitap, 2008.

evrilmesini ise Suriye'de rejimin "merkezsizleşmiş (decentralized)"[·], yapısı ile açıklamaktadır. Stacher merkezileşmeyi, güç yapılarının ve iktidar elitlerinin Devlet Başkanının geniş yetkileri altında koordineli bir şekilde hareket etmesi olarak tanımlamaktadır ve Mısır'ı bu kapsamda değerlendirmektedir.[13] Nasır'dan itibaren Başkan, yetkileri ve doğrudan kendisine bağlı kurumlarla güvenlik birimleri, bürokrasi, ordu ve parti üzerinde tekelci bir kontrole sahip olacak kadar merkezi bir role sahip olmuştur. Enver Sedat tek başına hükmedemese de Başkanlık makamının yetkilerini ve gücünü başka bir aktörle paylaşmamıştır. Mübarek ise Sedat'tan aldığı mirası devam ettirmekle kalmamış, başkanlığın kurumlar üzerindeki etkisini oldukça artıracak uygulamalara imza atmıştır. Bu merkezi yapının etnik ve dini açıdan görece homojen bir toplumu yönetmesi de zor olmamıştır. 25 Ocak gösterileri karşısında da bu iktidar yapısı, merkezi konumdaki Mübarek'i Silahlı Kuvvetler Konseyi ile değiştirerek rejimin yeni şartlara adaptasyonunu temin etmiştir.[14]

Buna karşın Suriye'de ise heterojen bir toplumun temsilcileri arasında uzun süren güç mücadelesi sonucunda iktidara gelen Hafız Esed pragmatik bir tercihte bulunmuştur. Toplumsal bölünmeyi daha da derinleştirme riskine karşı, elitler arasında bir güç dağılımı gerçekleştirmiştir. Bu dizayn zayıf bir devlet ortaya çıkarmakla kalmadı; aynı zamanda siyasal mekanizmanın en önemli unsurları olan ordu, güvenlik birimleri ve Baas Partisi'nin belirli bir düzeyde bir otonomi kazanmasına zemin hazırladı. Mısır'dan farklı olarak güçlü bir merkezden yoksun kalan siyasal mekanizmada Başkan hiyerarşiyi yöneten politik lider değil, güç merkezlerini koordine eden "bir CEO" olarak kaldığı için 2011'deki ayaklanmalar karşısında yumuşak bir geçiş yapma imkanından yoksun kalmıştır. Güçlü bir karar alma merkezinden yoksun her bir birim gösterilere karşı şiddet kullanma yolunu seçmesi sonucunda da şiddet sarmalı içinden çıkılması zor bir iç savaşın ilk adımı

[·] Decentralization' teriminin Türkçe karşılığı için 'ademimerkeziyetçilik' kullanılmaktadır. Ancak bu terim burada formel anlamıyla değil, merkezi otoritenin devlet erklerini kontrol altında tutamaması nedeniyle güç dağılımını ifade eden 'merkezsizleşmiş' kelimesi tercih edilmiştir.

[13] Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria**, Stanford, Stanford University Press, 2012, s.4.

[14] Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats**, s.11-12.

oldu.[15] Stacher'in her iki ülke rejimlerinin güç merkezlerine dair yaptığı analizler, Arap Baharı sürecinde verdikleri tepkilerin anlaşılması için önemli parametreler sunmaktadır. Mısır'da Mübarek'in iktidardan düşmesi ve Esed rejiminin şiddet kullanarak ayakta kalmasını farklı yöntemlerle sağlanmış adaptasyonlar olarak yorumlamaktadır. Bu farklılık da doğrudan bu ülke iktidarlarının yapılarıyla ilgilidir.

Çalışma üç açıdan eleştiriye açıktır: Birincisi, Mısır'daki rejimi oluşturan güç merkezlerinin yalnızca işbirliğini göz önünde tutmakta fakat aralarındaki rekabeti gözden kaçırmaktadır. İkincisi ise Mısır'da Cumhurbaşkanına biçtiği oldukça merkezi ve güçlü konum göz önünde tutulduğunda, cumhurbaşkanının iktidarda kalacağı bir formülün söz konusu olması beklenirdi. Üçüncüsü ise çalışmanın Mısır'a dair yaptığı analiz zımni olarak rejim elitlerinin kendi aralarında anlaşarak Mübarek'i iktidardan tasfiye ettikleri ve dolayısıyla rejimin yeniden adaptasyonunu sağladıkları iddiasını içermektedir. 25 Ocak sürecinde krizi yumuşak bir geçişle atlatan rejimin, 3 Temmuz darbe sürecinde şiddet merkezli yöntem izleyerek yönetime el koyması, Stacher'in Mısır rejimine biçtiği kapasiteye şüphe düşürmektedir. Ayrıca Mısır toplumunun homojenliğini yalnızca etnik ve mezhebi unsurlar üzerinden değerlendirmesi ve bu anlamda rejimin toplumu kontrol altında tutması için bir avantaj olarak değerlendirmesi de sorgulanmalıdır. Ayrıca ne tarihsel ne de 25 Ocak sürecinde yaşanan protestolar ve iktidar değişimi etnik ya da mezhebi ayrışmalar üzerinden yaşanmamıştır.

Suriye rejimini oluşturan güç merkezlerinin birbirinden bağımsız olduğuna yönelik varsayımın da sorgulanması gerekir. Tarihsel açıdan Suriye'de yaşanan iktidar mücadelesi kimlikler üzerinden yaşanmış ve sosyal, siyasal ve bürokrasi gibi alanların her birinde ortaya çıkan aktörler birbirine rakip olarak hareket etmiştir. 1963 Baas darbesi ise iktidar mücadelesinin farklı bir yapıya dönüşmesi açısından dönüm noktası olmuştur. 1970 Esed darbesi ise Baas Partisi, ordu ve yürütme yetkilerini Cumhurbaşkanı Esed'de toplanmasının yolunu açtı. Üçüncü bölümde

[15] Joshua Stacher, Adaptable Autocrats, s.12-18.

daha ayrıntılı işleneceği üzere iktidarı boyunca Esed'in de uyguladığı stratejiler kendi iktidarını tahkim etmiştir. Gerek toplumsal alandan gerek rejim içinden gelen meydan okumaları atlatması da bu durumun önemli bir göstergesidir. Ayrıca Stacher'in Suriye rejimini oluşturan güç merkezleri arasındaki bağı görmezden gelmesi de argümanını sorgulanabilir kılmaktadır.

Rejimlerin ayaklanma sürecine verdiği tepkileri inceleyen bir başka isim olan Taylor'a göre, olası bir siyasal değişimde sivil-asker ilişkilerinin evrileceği nokta ordunun temel kaygısıdır. Ordunun karar verme süreci çıkar / kısıt matrisinde şekillenmekte ve söz konusu süreç iki önemli varsayıma dayanmaktadır: Oldukça merkezi bir karar alma mekanizmasına sahip Arap ordularında kurum adına karar verme yetkisi üst düzey generallerdedir ve kriz anlarında fırsat/maliyet hesabı yaparak kurumsal çıkarı yeniden tanımlarlar. Alınan kararlar da kişisel çıkarlara değil kurumsal kapasite ve otoritenin işleyişine dayanır.[16] Devlet başkanını rejimle eş anlamlı bir şekilde kullanan Taylor 'Arap Baharı' sürecinde oynadığı rol dolayısıyla orduyu fırsat/maliyet hesabı yapan farklı bir güç merkezi olarak tanımlar.[17] Taylor'a göre Suriye'de olası bir rejim değişimi ordunun yapısında çok köklü değişimlere yol açacağından dolayı çıkarlarını oldukça olumsuz etkileyeceğinden ordu, Esed'i ateşli bir şekilde savunarak rejimin devamından yana tavır koymuştur. Mısır'da ise ordu ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olduğundan statüko değişimini istememiş olmasına rağmen Mübarek'in tasfiyesine giden yolu açmak durumunda kaldı.[18]

Birçok ülkede ordunun Cumhurbaşkanı ile aynı çizgide tepki verip vermeyeceği temel sorulardan biriydi. Taylor'un bu yaklaşımı orduların Arap ayaklanmaları sürecindeki tavırlarını açıklaması bakımından analitik bir çerçeve sunmaktadır. Tunus ve Mısır'da Cumhurbaşkanı ile ordu ayrışmış, Libya ile Yemen'de ise ordu kendi içinde parçalanmıştı. Ancak Taylor'un yaklaşımında iki

[16] William C. Taylor, **Military Responses to the Arab Uprising and the Future of Civil-Military Relations in the Middle East: Analysis From Egypt, Tunisia, Libya and Syria**, Newyork, Palgrave, 2015, s. 46.
[17] William C. Taylor, **Military Responses to the Arab Uprising … 47**-49.
[18] Aynı yer s.102-103 ve 137-14

temel boşluk söz konusudur: Birincisi devlet başkanı ile ordunun birbirine karşı konumlandıkları durumlarda ordunun kapsamlı bir rejim değişiminden yana olduğu varsayımıdır. İkincisi ise rejim içindeki aktörlerin bu kriz anında aldığı kararların yalnızca o andaki fırsat/maliyet hesabıyla şekillendiği varsayımıdır. Halbuki aktörlerin tercihleri tarihsel ve yapısal şartlar içinde analiz edilmelidir. Dolayısıyla genel anlamda güvenlik birimlerinin ve fakat özellikle orduların kriz anlarında aldığı kararları incelerken, tarihsel süreçte oluşan ülke siyasetindeki konumlarını göz ardı etmemek gerekir. Zira orduların hem siyasal lider hem de toplumsal düzeydeki ilişkilerini ve dolayısıyla çıkarlarını belirleyen şey bu konumlarıdır.

Eva Bellin, Ortadoğu'da rejimin temel dayanağı olarak tanımladığı güvenlik birimlerinin rejim değişimi talepleri karşısında kitlelere müdahale etmesini *kapasite* ve *istek*lerini dikkate alarak incelemektedir. Bellin'in 2004 yılındaki çalışmasında ortaya koyduğu analize göre bütün bölge rejimleri değişimin önüne geçmek için yeterli bir kapasiteye sahiptir. Ancak bu kapasitenin değişim talebinde bulunan kitlelere karşı kullanılması güvenlik birimlerinin isteğine bağlıdır ve bunu şekillendiren dört temel faktör bulunmaktadır. Birincisi güvenlik güçlerinin mali durumudur. Ortadoğu'daki güvenlik birimleri petrol, doğalgaz ve diğer gelirlerden dolayı mali bir sıkıntı yaşamazlar. İkincisi, uluslararası aktörlerin desteğidir. Enerji tedariki dolayısıyla Ortadoğu rejimleri, Batılı güçlerle oldukça istikrarlı bir ilişkiye sahiptir ve bu durum onlar için önemli bir meşruiyet kaynağıdır. Üçüncüsü, güvenlik birimlerinin kurumsallaşma derecesidir ki, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Yemen, Libya, Suriye, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde, aşiret, mezhep unsurlarının güvenlik birimlerinin oluşumunda etkili olması ve rüşvet ile yozlaşmanın yüksek düzeyde olması dolayısıyla kurumsallaşma derecesi düşüktür. Mısır ve Tunus'ta ise kurumsallaşma derecesi daha yüksektir. Dördüncü faktör, kitlesel mobilizasyonun seviyesidir. Siyasal değişim talebinde bulunan kitlelerin niteliği ve niceliği güvenlik birimlerinin müdahale isteğine etki eder. İlk iki faktör, güvenlik birimlerinin kapasitesini, son iki faktör ise müdahale isteğini şekillendirir. Kurumsallaşma düzeyinin düşük olduğu ülkelerde güvenlik birimlerinin rejimi koruma olasılığı daha yüksektir; kitlesel mobilizasyon düzeyi yüksek olduğunda ise

kurumsallaşma düzeyinin hem yüksek hem de düşük olduğu ülkelerde maliyeti olacağından müdahale olasılığı düşmektedir.[19]

Eva Bellin, söz konusu argümanını "Arap Baharı" sürecini değerlendirdiği çalışmasında "hangi durumlarda güvenlik birimleri iktidardan ayrışarak değişimin önünü açar?" sorusunu sormaktadır. Güvenlik birimlerinin rejimi korumak amacıyla müdahale isteğini iki ana faktöre bağlamaktadır. Birincisi birimlerin kurumsallaşma düzeyi, ikincisi ise siyasal mobilizasyonun düzeyi. "Arap Baharı" sürecini bu parametreler etrafında analiz eden Bellin'e göre güvenlik kurumlarının, etnik, mezhepsel ya da farklı bir unsur üzerinden şekillenmediği ülkelerde kurumsallaşma düzeyi diğer ülkelere nazaran daha yüksektir ve bu ülkelerde siyasal taleplerin (rejim değişimi dahil) karşılık bulması mümkün olmaktadır.

Güvenlik kurumlarının şekillenmesinde etnik, mezhepsel ya da başka aidiyet bağlarının etkili olduğu durumlarda ise siyasal talepler karşısında bu bağlar harekete geçer ve değişimin önüne geçer. Bu tarz dayanışma bağlarının olmadığı Mısır ve Tunus'ta ordu prestij, meşruiyet, kurumsal disiplin gibi birçok açıdan maliyetli olan seçeneği tercih etmedi ve siyasal dönüşümün önünü açmış oldu. Suriye'de ise bu iki ülkede yaşanan sürecin tersi yaşandı ve ordu mezhepsel bağları dolayısıyla kitlelere kolayca müdahale edebildi. Diğer ülkelerde (Libya, Yemen) de benzer sebeplerden dolayı değişim gerçekleşmedi. Mısır'daki değişim sürecini daha derinlemesine analiz eden Bellin, ordunun ülkenin siyasi arenasındaki ağırlığına ve rejimin orduya sağladığı ekonomik imtiyazlarını da dikkate alarak müdahale etmemesini ordunun kurumsallaşma düzeyinin oldukça yüksek oluşuyla açıklamaktadır. Sonuçta ordu gösterilere müdahale etmemiş ve Mübarek iktidardan ayrılmak zorunda kalmıştı.[20] Çalışmanın birçok açıdan eleştirisine geçmeden önce Mısır'da ordunun, Mübarek'i iktidarda tutacak kadar kapsamlı olmasa da göstericilere zaman zaman müdahale ettiğini göz önünde tutmak gerekir.

[19] Eva Bellin, "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East", **Comparative Politics,** Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), s.144-147.
[20] Eva Bellin, "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East, Lessons from the Arab Spring", **Comparative Politics,** Volume 44, Number 2, January 2012, s.129-134.

Söz konusu çalışma analitik açıdan oldukça açıklayıcı bir özelliğe sahiptir. Özellikle rejim değişiminin ordunun iradesi bağlamında şekillendiğine yönelik temel tezi ve ordunun müdahale kapasitesi ile isteği arasında bir ayrıma gitmesi, bu tezin de dayandığı argümanları şekillendiren bir yaklaşımdır. Ancak barındırdığı muğlak kavramlar, kendi içindeki çelişkileri ve Mısır darbesinin, çalışmanın argümanını geçersiz kılmış olması dolayısıyla çalışmanın üç ana eksende açıklayıcılığını sorgulamak mümkündür. Birincisi, güvenlik birimlerinin (ordu, resmi ya da gayrı resmi istihbarat birimleri, polis, paramiliter yapılar) oldukça karmaşık yapısı zikredilmesine rağmen çalışmanın çoğu yerinde güvenlik birimleri bir bütün halinde zikredilmekte, kimi yerlerde ise ordu özel olarak kullanılmaktadır. Söz konusu birimler arasında bir ayrım yapılıp yapılmaması gerektiğine dair bir varsayım yoktur. Halbuki bu birimler ortadoğu ülkelerinde rejimi korumak gibi ortak bir amaca hizmet etmelerine rağmen, aynı zamanda birbirlerini de dengeleyen unsurlar olarak tasarlanmaktadır. Dahası siyasal talepler karşısında farklı pozisyonlar alabilmektedir.

İkinci önemli unsur ise, yaşanan pratik siyasal bir süreçten teorik bir sonuca varmış olmasıdır. "Mısır'da Mübarek'in iktidardan ayrılmak zorunda kalmasından ordunun kurumsallaşma düzeyinin çok yüksek olduğu" çıkarsaması bu açıdan ilginç bir örnektir. Eğer ordunun kurumsallaşma düzeyi ile rejim değişimi arasında bir bağ kurulacaksa, önce açıklanması gereken şey, ordunun kurumsallaşma düzeyidir. Mısır ordusunun etnik, mezhepsel ya da Mübarek'in ailesinin komutası altında olmaması kurumsallaşma düzeyinin oldukça yüksek olması için yeterli veriler değildir. Üçüncü faktör ise ordunun kitlelere müdahalesini görmezden gelmiş olmasıdır. Ordunun hem 25 Ocak sürecinde hem Mübarek sonrası geçiş sürecinde hem de 3 Temmuz darbesi ve sonrasında kitlelere çeşitli müdahalelerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Bu müdahalelere maruz kalan kesimler de yalnızca Müslüman Kardeşler değildi. Darbe sonrasında yine meydanlardaki yerini alarak siyasal taleplerini dile getiren kitleler silah kullanılarak bastırılmış ve statükonun devamı sağlanmıştır. Ayrıca bu noktada dikkate alınması gereken şey ordunun kitlelerin taleplerinin aksine bir tavır takınmış olmasıdır. Kitlelerin siyasal değişime yönelik temel talepleri 25 Ocak'ta ortaya konulmuştu. 3 Temmuz darbesi ise iradesini beyan eden kitlelerin talepleri ile de ters

düşmüş oldu. Ordu, darbe yoluyla değişim sürecinin önünü açarak kitlelerin taleplerini karşılamış değildi. Kısacası, 3 Temmuz darbesinin Mısır'da ortaya çıkardığı siyasal sonuç, Mübarek iktidarının ikame edilerek rejimin yeniden adaptasyonunu sağlaması; açık bir ifadeyle Mısır'daki statükonun devamını sağlamış olmasıdır.

Rejimlerin devamlılığı açısından ordunun vazgeçilmez bir unsur olduğu vurgusu yapılan bir başka çalışmada Bou Nassif, özellikle "Arap Baharı" sürecinde ordunun oynadığı rolü analiz etmiştir. Çalışmada, kitleselleşen rejim değişimi talepleri karşısındaki tutumunu ordu içinde olabilecek ayrışmaları dikkate alarak analiz eden Bou Nassif'e göre, Cumhurbaşkanı, üst düzey yönetici subaylar ile orta ve alt düzey subaylar arasındaki ilişkiler, kitlesel gösterilerin bastırılıp bastırılmayacağını belirleyen temel unsurdur. Rejimin darbe önleme taktiklerinin ordunun içinde çeşitli ayrışmalara neden olduğunu ve dolayısıyla subaylar arasında rejimi sorunsallaştıran çeşitli kesimler olabileceğini ifade etmektedir. Nassif'e göre "Arap Baharı" sürecinde de, orduların 'hareketsiz' kalarak rejimi korumadığı ülkelerde, orta ve alt düzey subayların kitlesel ayaklanmalara müdahale etme noktasındaki isteksizliğinden kaynaklanmıştır.[21] Kitlelere müdahale emri kıdemli subaylar tarafından verilse de, bu emri yerine getirecek olanlar, rütbeli sınıfın büyük bir kısmını oluşturan orta derece rütbeye sahip subaylardır.[22] Müdahale kapasitesine sahip bu kesimler müdahale emrini reddettiğinde ordu rejimi koruma kapasitesini kaybetmektedir. Dolayısıyla müdahale emrinin yerine getirilmesi için, orta-alt düzey subaylar ile, üst düzey subaylar ve diktatör arasında temel düzeyde görüş farklılığı olmamalıdır.

Ordu içindeki görüş farklılıkları, otokrat, kıdemli subaylar ve orta-alt düzeydeki subaylar arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bazı ülkelerde, kıdemli subaylar hem rejimi korumak isterler hem de ordu içinde bir ayrışmaya imkan tanımaksızın bu

[21] Hicham Bou Nassif, "Generals and Autocrats: How Coup-Proofing Predetermined the Military Elite's Behavior in the Arab Spring", **Political Science Quarterly**, Volume 130, Number 2, 2015, s.246-248.
[22] Eric A. Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, s.102.

amaca yönelik gerekli kapasiteyi haiz olurlar. Bu ülkelerde genelde siyasi lider, kıdemli subaylar ve orta alt düzey subaylar arasındaki bağ güçlüdür ve emir-konuta zinciri beklendiği gibi ilerler. Bazı ülkelerde ise askeri elit, rejimi korumak istemesine rağmen, bu isteklerini alt düzey subaylara kabul ettiremediklerinden, kitlelere müdahale etme kapasitesinden yoksun kalırlar. Bu ülkelerde, otokrat ile üst düzey subayların ilişkisi güçlü olmasına rağmen, bu iki aktörün orta-alt düzey subaylarla ilişkisi zayıftır. Bu durumda yukardan gelen emirlerin uygulanması söz konusu olmayabilir. Bazı ülkelerde ise ordu, ne rejimi koruma isteği taşır ne de bunun için yeterli kapasiteye sahiptir. Bu ülkelerde ise otokrat genel olarak ordu ile sorunlu bir ilişkiye sahiptir ve ne kıdemli ne de orta-alt düzey subaylara verdiği müdahale emri karşılık bulur.[23] Bu analize göre "Arap Baharı" sürecindeki ayaklanmalar sırasında ordunun tavrı açısından Suriye ilk grupta, Mısır ikinci gruptaki, Tunus ise üçüncü gruptaki ülkelerdendir.

Oldukça kapsayıcı bir analiz sunan bu çalışmanın Mısır'da gerçekleşen 3 Temmuz Darbe sürecini görmezden gelmesi, açıklayıcılık düzeyini sınırlandırmaktadır. 25 Ocak ayaklanmaları ile darbe süreci karşılaştırıldığında, çalışmanın hangi noktalarda sınırlandığı daha iyi anlaşılacaktır: Mübarek'in devrilmesine yol açan 25 Ocak ayaklanmaları ile 3 Temmuz darbesi arasında geçen yaklaşık iki buçuk yıllık sürede, Mısır'ın ne askeri eliti ne de orta-alt sınıf subaylar değişmişti. Bununla birlikte darbe sürecinden önce de özellikle ordunun kontrolünde geçen Mübarek sonrası geçiş sürecinde halkın üzerine ateş açılmış ve rejimin (statükonun) temel parametreleri korunmuştur. Dolayısıyla ordu içinde farklı anlayış ve fikirler mevcut olsa da, rejim değişimini her zaman doğrudan etkilemeyebilir. Ordunun gösterilere müdahale etmemesi, bunun için yeterli kapasiteye sahip olmaması ile ilgili değil, ordunun statükoyu koruma refleksinin nasıl çalıştığıyla ilgilidir. Dahası, ne Mübarek'in iktidardan ayrılması ne de 3 Temmuz darbe sürecinde yaşananlar, ordu içinde herhangi bir ayrışmaya neden oldu. Çalışmanın argümanı Suriye özelinde değerlendirildiğinde ise şöyle bir yorum yapmak mümkündür: Ayaklanmalar başladıktan kısa bir süre sonra ordunun rejimi korumak

[23] Hicham Bou Nassif, "Generals and Autocrats: ... s.250-255.

üzere harekete geçmesi, aslında darbeyi önleme taktiklerinin, işe yaradığı ifade edilebilir.

Hazem Kandil ise Mısır'da 25 Ocak devrimi, sonrası ve hatta 3 Temmuz darbesinde ordunun siyasetle kurduğu ilişkisini ve stratejik tercihlerini tarihsel-kurumsal bakış açısıyla açıklamaktadır. Buna göre ordunun tercihleri bir avuç generalin arzuları çerçevesinde değil bir bütün olarak kurumun çıkarları doğrultusunda değerlendirmek gerekmektedir.[24] Kandil kurumsal yapının, içlerinde faaliyet yürüten bireylerin bakış açılarını, çıkarlarını ve stratejilerini şekillendirdiği[25] tespitinden yola çıkar. Bu durumda subayların tercihleri silahlı kuvvetlerin yönlendirmesi ile oluşur ve kurumun bütünsel çıkarından bağımsız olamaz. Bu tanımlama, son derece organize ve hiyerarşik bir yapıya sahip ve çıkarlarını açık bir şekilde ortaya koyan ordular için oldukça geçerlidir. Bu imkan ve kabiliyeti de üç şeye borçludur: Birincisi, şiddet ve şiddet araçlarının kullanımı üzerinde sahip olduğu tekel dolayısıyla toplumsal ve siyasal gruplar içinde en güçlü yapı olması; ikincisi emir komuta zinciri ve sadakat bağları sayesinde bir bütün olarak harekete geçme yeteneği; ve üçüncü olarak, gizlilik içinde faaliyet yürütmesi ve ulusal güvenlik gibi hassas konularda sivillerin sahip olamayacağı yetenekler dolayısıyla sivil hükümetler üzerinde kurduğu baskıdır. İşte tüm bu faktörler rütbe farkı olmaksızın üyelerin kurumla özdeşleşmelerini ve kurumun çıkarlarını bir bütün olarak koruma refleksini oluşmasına zemin hazırlar.[26]

Kandil, bu kuramsal çerçeveyi 25 Ocak ayaklanmasından 3 Temmuz Darbesine uzanan süreç içinde Mısır ordusunun tavrını açıklamak için kullanmaktadır. Kandil'e göre Mübarek'in devrilişine zemin hazırlayan en önemli değişken olarak ordunun bu şekilde tavır almasının en önemli nedeni "ordu ve halkın eski rejimin iki kurbanı" olmasıdır. Kandil ordunun ekonomi, jeopolitik, siyasal

[24] Hazem Kandil, "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", Çev: Akın Emre Pilgir, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.91.
[25] Risa A. Brooks, **Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assesment**, Princeton, Princeton University Press, 2008.
[26] Hazem Kandil, "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s.94-116.

alanda ve sosyal bağlamda oldukça dezavantajlı bir konuma geldiğini savunmakta ve Mübarek'in tasfiyesi sürecinde takındığı tavrı bu durumla açıklamaktadır. Kandil'e göre ordunun Mübarek dönemindeki kazanımları büyük ölçüde abartılmıştır ve tersi bir durum sözkonusudur. Ordunun ülke ekonomisi içinde kontrol ettiği hacim Nasır'dan Mübarek'e gittikçe küçülmüştür. Jeopolitik anlamda ise hiç bir zaman İsrail'le yarışır hale gelememiştir. Öte yandan ordu gereğinden fazla siyasallaşmış ve beslendiği sosyal taban da eğitimsiz olduğundan yetenekli subaylar devşirememiştir.[27]

Ayaklanmaların ilk günlerinde ordu, halk ile Mübarek arasında açık bir tercih yapmayarak olayları akışına bıraktı. İkisi arasında bir tercih orduyu parçalayabilirdi. Ordu devrimci talepler karşısında polis güçlerinin bu ayaklanmaları bastıramayacağı yani şiddetin kolayca kontrol edilemeyeceği bir istikrarsızlık senaryosunu göze alamamış ve yönetime el koymuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşen 3 Temmuz darbesinde de durum farklı değildi. Müslüman Kardeşler yönetimi, hem halkın hem de ordunun hassasiyetlerini dikkate almayarak eski rejimin kalbi olan çeşitli güvenlik aygıtları ile işbirliği yapmıştır. Bu durum başta Cumhurbaşkanı Mursi olmak üzere Müslüman Kardeşler yönetiminin meşruiyetine gölge düşürmüştür. 30 Haziran gösterileri bunun en önemli göstergesi olmuş ve ordu yine halkın hassasiyetini dikkate alarak sivil bir savaşı önlemek üzere Anayasal görevini yerine getirmiştir.[28] Kandil ordunun içinde bulunduğu durumu yerli yerinde tasvir etmiştir. Ancak Mübarek sonrasında yönetimi ele alan ordunun bu şartların değişmesi için herhangi bir açılım gerçekleştirdiğini ifade etmek zordur.

Bu analitik argümanın kanıtlamak için Kandil'in kullandığı ifadeler ve tarihsel olayları yorumlama tarzına da bakmakta yarar vardır. Mısır'da 25 Ocak 2011 tarihinden 3 Temmuz askeri darbesi ve sonrasında ordu yönetimi altında yaşanan katliamlar da dahil yaşanan süreci "ilerici", "barışçıl ve vatansever" bir askeri

[27] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, London&New York, Verso, 2014, s.181-192.
[28] Hazem Kandil, "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", s. 91

yapının, "dini faşizm" karşısındaki kurtarıcı rolüne indirgediğini ifade etmek mümkündür. Çalışmada ordunun bütün süreç boyunca –fakat özellikle 3 Temmuz darbesinden- elde ettiği kurumsal çıkarın ne olduğuna dair bir çıkarıma rastlanmamaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, bütüncül profesyonellik, pretoryenizme karşı bir garanti sağlamaz.[29] Pretoryen topluluklarda askeri müdahaleyi savunanlar ve yapanlar askeri akademiden mezun, hayatını askeri kariyer üzerinden inşa eden profesyonel askerlerin kendileridir.

Çalışmanın açıklama gücünü etkileyen en önemli unsur ise ordunun kurumsal çıkarının ne olabileceğine dair bir sınırlama getirmemesidir. Çalışmanın bütününe sirayet eden normatif dilin, kurumsal çıkarın ancak otoriter rejimin varlığıyla mümkün olduğu durumlara karşı bir eleştiri geliştirmekten geri durduğunu ifade etmek mümkündür. Eğer ordunun kurumsal çıkarının söz konusu otoriter rejimi devam ettirmesiyle mümkün olduğuna yönelik bir argümandan yola çıkılırsa bu normatif dilin kullanılmaması gerekmektedir. Mübarek devrildikten sonra (ki Kandil bunun bir darbe olduğuna yönelik kanaati paylaşmaktadır) ordunun yönetimi gerekli şartlar altında sivillere devretmesini önemli bir veri olarak ele alırken, 3 Temmuz darbesinden sonra yaşanan siyasi süreci görmezden gelmektedir. Sonuç olarak çalışma, oldukça kuramsal bir noktadan hareket etmesine rağmen ordunun hem 25 Ocak sürecinde hem de 3 Temmuz darbesi ve sonrasına dair takındığı politik tutumu meşrulaştırma amacı taşımış olması çalışmanın açıklayıcılığına gölge düşürmektedir.

Bu çalışma yukarda eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulan çalışmalardan hem beslenmekte hem de bir çok açıdan farklılaşmaktadır. Her bir çalışmaya dair yapılan değerlendirmede dile getirildiyse de kısaca hangi noktalarda ayrıştığına değinmekte yarar var: Stacher'in 'Adaptable Autocrats' kitabında dile getirdiği rejimlerin adaptasyon kapasitesinden analitik olarak yararlanmakta; fakat rejim içi aktörlerin sadece işbirliğini değil, rekabetlerinin de belirleyici bir unsur olduğunu savunmaktadır. Taylor'un rejim aktörlerinin fırsat/maliyet hesabı yaparak tavır

[29] Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), s.384.

aldığına dair yaklaşımını ödünç almakta fakat bu hesabın tarihsel/yapısal zemin üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Eva Bellin'in ordunun *kapasite/istek* matrisi de bu çalışmanın temel dayanaklarından biri olmasına rağmen ordunun kitlelere müdahale *isteğini* belirleyen şartlar konusunda bir fikir ayrılığı söz konusu olmuştur. Nassif'in Quinlivan'dan ödünç alarak yeniden değerlendirdiği 'coup-proofing' modellemesi bu tezin yararlandığı merkezi kavramlardan biri olmasına rağmen ordunun müdahale isteğini devlet başkanı ile üst ve orta düzey subaylar arasındaki ilişkiye dayandırması ayrışma noktalarından biri olmuştur. Kandil'in çalışması ise Mısır ordusunu bir yandan kendi kurumsal çıkarlarını gözeten fakat öte yandan bu çıkarları kurumun bütünlüğü, iç savaş tehlikesi gibi normatif değerler düzeyinde ele alarak politik bağlamını göz ardı eden bir yaklaşım içerisindedir.

Çalışmanın Kapsamı ve Argümanı

Bu tez çalışması orduların siyasetle ilişkisini analiz ederek, ordunun hangi koşullarda sivil ayaklanmalara müdahale edebileceğine dair bir yaklaşım biçimi ortaya koymaktadır. Çalışmanın yazımına başlandığı sırada, Zeynel Abidin Bin Ali sürgünde, Hüsnü Mübarek hapiste, Ali Abdullah Salih ağır yaralı olarak hastanede, Muammer Kaddafi feci bir şekilde öldürülmüş, Beşar Esed ise muhaliflerin yoğun silahlı ayaklanması dolayısıyla iç savaşa sürüklenmiş olan Şam'daki sarayında iktidarı tehlikede olan bir Cumhurbaşkanıydı. 2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan ayaklanmalar Mısır, Suriye, Bahreyn, Libya, Yemen'e sıçradığında bu ülkelerde bir değişim dalgasının bütün bölgeyi etkileyeceği beklentileri oluşmaya başladı ve bu değişimin nasıl bir seyir izleyeceğine dair yoğun tartışmalar yaşandı. Bu tartışmalar, ayaklanmaların nedenlerinden muhalefetin potansiyel başarısına; aktörlerin kimliğinden rejimlerin sosyo-ekonomik yapılarına kadar çok geniş bir çerçevede yürüdü.

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla Tunus'ta başlayan protestolar kısa sürede önce Tunus'un geneline yayıldı, daha sonra

diğer ülkelere sıçradı ve sonrasında bu süreç, "Arap İsyanları", "Arap Baharı", "Arap Devrimleri", "Dördüncü Dalga" gibi bir kavramsallaştırmalarla dile getirildi. Sürecin bölgesel düzeyde bir sistemik bir değişime yol açacağına dair beklenti içinde olan Dabaşi gibi isimler ise bu durumu "Postkolonyalizmin sonu"[30] gibi ifadelerle dile getirdiler. Protestoların görüldüğü ülkelerin siyasal, ekonomik, sosyal ve hatta kültürel açıdan benzeşen ve farklılaşan yönlerinden bahsetmek mümkündür. En görünür benzeşen yönleri, siyasal liderlerin ordu kökenli olması, iktidarın kimi zaman meşruiyet arayışı çerçevesinde açılımlar yaparak, kimi zaman muhalefeti içerleme stratejileri uygulayarak ama çoğunlukla da zor ve baskı mekanizmalarını kullanarak uzun bir dönem boyunca varlıklarını devam ettirmeleriydi. Öte yandan sosyo-ekonomik açıdan üst sınıfı oluşturan kesimlerin siyasi iktidarı elinde tutan aktörlere yakın çevrelerden oluşması (crony capitalizm), farklı toplumsal kesimlerin ekonomik gelirleri arasındaki makasın çok geniş olması, orta sınıfın yokluğu, muhalefetin organize olamaması gibi birçok ortak unsuru listeye ekelenebilir.

Bu sosyo-ekonomik ve kurumsal benzerliklere rağmen kitlesel gösterilerin gerçekleştiği başta Tunus ve Mısır başta olmak üzere Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn gibi ülkelerde ülke siyasetini etkileyebilecek dinamiklerin devreye girmesi ile süreç farklı bir seyir izlemiştir.. Bu ülkelerden Tunus ve Mısır'da düşük düzeyde bir çatışma sonrasında (bu süreç iç savaşa evrilmediği için genel olarak barışçıl olarak nitelendirilir) iktidar değişimi yaşanmıştır. Tunus'ta Bin Ali ülkeyi terk ettikten sonra Mısır'da da ordunun Mübarek'in gidişine göz yumması ve uluslararası aktörlerin bu gelişme karşısında takındıkları tavır, bölgenin siyasi değişimine yönelik beklentiyi oldukça yükseltti. Çünkü değişimi etkileyebilecek her üç unsur da (kitlesel gösteriler, güvenlik güçlerinin tutumu ve uluslararası aktörler) değişimden yana görünüyordu.

Yemen'de ise barışçıl gösterilerle başlayan süreç ordunun bölünmesi ile çatışmaya dönüşmüştür. Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez İşbirliği Konseyi'nin

[30] Hamid Dabaşi, **"Arap Baharı": Postkolonyalizmin Sonu**, Türkçesi: Aslı T. Esen, İstanbul, Sümer Yay, 2014.

ağırlığını koymasıyla birlikte bu ülkede de Ali Abdullah Salih'in iktidarı yardımcısı Abdu Rabbu Mansur Hadi'ye devretmesiyle geçiş dönemi başlamış oldu. BM nezdinde, küresel, bölgesel ve yerel aktörlerin de temsil edildiği Ulusal Diyalog Konferansı aracılığıyla başlayan siyasi geçiş süreci, Husi güçlerin Yemen'i domine etmeye başlamasıyla kesintiye uğradı. Bu gelişme üzerine Suudi Arabistan öncülüğünde başlayan askeri operasyonun nasıl bir sonuç vereceği ise henüz netleşmiş değil.

Benzer bir durumun yaşandığı Libya'da ise Kaddafi'nin iktidardan düşmesi, önce Fransa sonra da NATO'nun bu ülkeye müdahalesi ile gerçekleşti. Bu hamle muhalif güçlerin önce Bingazi'de sonra tüm Libya'da Kaddafi güçlerine karşı üstünlük sağlamalarının önünü açtı. Suriye'de ise rejimin iktidarda kalabilmek için gösteriler başladıktan kısa bir süre içinde güç kullanarak protestoları bastırmaya yönelmesi, muhalefetin de silahlanmasına zemin hazırladı. Sürecin tam anlamıyla bir iç savaşa dönüşmesiyle birlikte bölgesel ve küresel aktörlerin de dahil olmasıyla kriz uluslararası bir boyut kazandı. Bu tezin yazıldığı sırada Beşar Esed ülkenin önemli bir bölümünün kontrolünü kaybetse de, hala iktidarda kalmaya devam etmektedir. Bahreyn'de ise protestolar henüz başladığında Suudi Arabistan'ın bu ülkeye asker göndererek rejimi korumaya alması protestoların siyasi bir değişime zemin hazırlamadan sonuçsuz kalmasına yol açtı.

Görüldüğü üzere siyasi talepler ekseninde şekillenen ve iktidar değişimini talep eden kitlesel gösteriler her ülkede farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu tablo karşısında ortaya çıkan temel sorulardan biri kısaca şudur: Neden bazı ülkelerde iktidar değişimi yaşanırken, bazılarında siyasi iktidarlar varlığını korumuş, diğerlerinde ise süreç iç savaşa dönüşmüştür? Bu sorunun tek bir cevabı olmamakla birlikte değişim sürecinin farklı ülkelerde farklı sonuçlar üretmesini üç ana unsur etrafında tartışmak mümkündür: Kitlesel gösteriler, iktidarların protestolar karşısındaki tepkilerine karşı orduların tavrı ve uluslararası aktörlerin tepkisi.

Gösterilerin başlangıcından itibaren her ülkedeki değişim sürecin evrildiği nokta bu üç unsurun ağırlığıyla ilgilidir.

Ayaklanmaların neden başladığı sorusu elbette ki önemliydi. Ancak bu soruya verilecek cevaplar oldukça uzun bir liste oluşturacaktı ve iç içe geçmiş nedenler yumağı sonsuz bir döngüye dönüşeceğinden bu sorunun tezin odağı olması mümkün değildi. İktidar değişimini talep eden kitlesel gösterilere odaklanmak birçok açıdan anlamlı olabilirdi. Çünkü gösteriler ülke tarihlerine bakıldığında talepleri, niceliği ve niteliği açısından ayırt edici vasıflara sahipti. Sivil toplumun bir düzeye kadar organize olabildiği Mısır gibi ülkeler için bile bu durum geçerlidir. Ancak muhalif hareketler bu nitelikleri dolayısıyla değişimin yegane faktörü olarak değerlendirilemez. Gösterilerin birçok ülkede benzeşmesine rağmen aynı sonucu vermemesi bu durumun önemli bir göstergesidir. Suriye'de yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesi ve Mısır'da ordu kontrolündeki geçiş sürecinin ardından gerçekleşen 3 Temmuz darbesi ise, siyasal değişim süreçlerinin anlaşılması için 2010 yılında başlayan protestoların niteliği ve niceliğine odaklanmanın yeterli olmadığını gösterdi. Rejimlerin kuruluş şartları, varlığını devam ettirme stratejileri, uluslararası ilişkilerine dair bir analiz yapılmaksızın, siyasi değişim sürecine dair yapılacak bir çalışma, tasviri düzeyde kalacaktır.

Uluslararası aktörlerin etkisi de oldukça önemli ve belirleyici bir unsur olsa da, ayaklanmaların iç dinamiklerini görmezden gelinmesine neden olacak bir kapsama sahiptir. Ülke orduları ise, ülkelerin kurucu unsuru olmaları, uluslararası angajmanları, siyasi mekanizma üzerindeki etkileri ve ayaklanmaları bastırmak için kullanılabilecek en önemli güç olmaları sebebiyle önemlidir. Bu nedenledir ki otoriter rejimlere karşı ayaklanmalar başladığında, güvenlik birimlerini değişime rıza göstermeyecekleri bir noktada tutmak iktidar sahipleri için hayati önemi haizdir. Güvenlik birimlerinin nasıl bir tavır takınacağı ise değişime istekli olup olmadıklarıyla ilgilidir. Ortadoğuda ayaklanmaları (en azından ayaklanmaların erken dönemlerinde) bastıramayacak kadar zayıf bir ordu olduğunu iddia etmek zordur.

Dolayısıyla Bellin'in ifadeleri ile, orduların tavrını belirleyen en önemli şey *kapasite*lerinden ziyade değişime karşı *istekli* olup olmadıkları meselesidir.[31] Bu çalışmanın amacı da ordunun bu tarz süreçlerde nasıl davranabileceğine dair bir açıklama geliştirmektir.

Çalışma, Mısır ve Suriye'de siyasal değişim taleplerine orduların verdiği tepkiyi merkeze alarak ilerleyecektir. Dolayısıyla orduların ilgili ülkelerdeki siyaset mekanizması ile ilişkileri söz konusu edilecektir. Çalışmanın özel ilgi alanına dair sorular da tam bu noktada kristalleşmektedir: Otoriter Arap rejimlerinde orduların siyasal değişime yönelik taleplere yönelik tavrı nasıl şekillenmektedir? Orduların tavrını belirleyen temel etmenler nelerdir? Ordu hangi şartlarda siyasi değişimin önünü açmakta; hangi şartlarda direnç göstermektedir? Bu sorular çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Tezin temel ilgisi ise rejim değişimine yönelik kitlesel taleplere karşı orduların nasıl bir tepki verebilecekleri sorusu etrafında şekillenmiştir. Otoriter Arap rejimlerinde ordunun siyaset üzerindeki etkisine dair literatür analiz çerçevesi olarak kullanılacaktır. Dolayısıyla Mısır ve Suriye'de 2010 yılının sonundan itibaren ortaya çıkan gelişmeler bu ülkelerde ordu-siyaset ilişkisi bağlamında yaşanan tarihsel dönüşümler bağlamında ele alınacaktır. 2010 yılının sonundan itibaren siyasal değişim talepleriyle başlayan ayaklanmaların Ortadoğu tarihi içindeki istisnai yeri dolayısıyla birçok çalışmaya konu olmuşlardır. Bu çalışmanın argümanı açısından benzeştiği ve farklılaştığı çalışmalar eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacak ve ardından bu çalışmanın argümanı ortaya konulacaktır.

Ayaklanmalar Karşısında Ordu: Alternatif Bir Yaklaşım

Başarıya ulaşmış olsun ya da olmasın, ifade etmek gerekir ki 2010'un sonlarından itibaren Ortadoğu ülkelerinde siyasal değişim talebini açıkça ortaya koyan gösterilerin niceliği, niteliği (hedefleri, talepleri, yöntemleri, söylemleri) ve sonuçları bakımından benzersizdir. Dolayısıyla ülkenin siyasetini belirleyen en

[31] Eva Bellin, "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East".

önemli unsurlardan biri olan sivil-asker ilişkileri açısından da bu gösteriler yeni bir değişken niteliğindedir. Sivil ayaklanmalar karşısında ordunun nasıl bir tepki verebileceğine dair yukarıda özetlenen argümanlar çeşitli yönleriyle 2011 yılının başında Mısır ve Suriye'de meydana gelen ayaklanmaları açıklamak için çok önemli veriler sunsa da belli noktalarda yetersiz kalmışlardır. Kimi çalışmalar sürecin temel parametreleri tamamlanmadan –örneğin Mısır'da 3 Temmuz darbesi yaşanmadan- yapıldığı için, kimi çalışmalar ise ordunun tavrını tarihsel bağlamından koparark değerlendirdiği için alternatif bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın hipotezi kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Mısır ve Suriye'deki ayaklanmalar karşısında ordunun farklı davranışları, bu ülkelerde siyasal iktidarla kurdukları ilişkiden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte ordunun bu ayaklanmalar karşısında rasyonel bir aktör gibi davrandığı ve söz konusu gelişmeler karşısında karar verirken ülkenin tarihsel bağlamı içinde konumlandıkları pozisyonun ve sahip oldukları avantajların da etkili olduğunu göz önünde bulundurmaktadır. Kısacası ordular kendi pozisyonlarını ve çıkarlarını merkeze alarak karar verirken tarihsel sürecin kendilerine sundukları fırsatlar ve avantajlar bu karar sürecinin belirleyicisi olmaktadır. Başka bir deyişle ordunun yaptığı fayda/maliyet analizi anlık bir karar alma biçiminden ibaret değil; diğer aktörlerle yapılan işbirliği/rekabet sarmalı ile şekillenmektedir. Ordunun siyasetle sahip olduğu tarihsel ilişkiyi anlamak açısından cevaplanmaya çalışılan soru ise "ordunun siyasi gücünün nasıl bir tarihi bağlamda ortaya çıktığı"[32] sorusudur. Çalışmanın ikinci bölümünde Mısır'da; üçüncü bölümde ise Suriye'de ordu-siyaset ilişkisine dair konulan tarihsel verilerin ayrıntılı bir şekilde işlenmesi, kitlesel gösteriler karşısında verdikleri tepkinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Kısacası bu çalışmada, orduların bir yandan siyasal kırılma anlarında rasyonel bir aktör olarak davrandığı varsayılırken, öte yandan siyasal iktidarla kurdukları ilişkinin bu gelişmeler karşısındaki karar verme süreçlerini etkilediğini iddia

[32] Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ – Ordu – İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.60.

etmekdedir: Siyasal değişim talebiyle ortaya çıkan gösteriler karşısında hem Mısır hem Suriye'de ordu sivil ayaklanmalara karşı statükoyu koruma refleksi göstermiştir. Ancak siyasal iktidarla sahip olduğu ilişkinin farklı mahiyeti dolayısıyla ordunun tavrı değişkenlik göstermiş ve bu iki ülkedeki değişim süreci farklılaşmıştır. Ordu ile siyasi iktidar arasındaki ilişki bağlamında iki ülke arasındaki en önemli fark, Mısır'da ordu ile Mübarek arasında işbirliğinin yanı sıra bir rekabetin de söz konusu olmasına karşın; Suriye'de ordu ile Esed arasında karşılıklı varoluşsal bir ilişki kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Mısır'da Mübarek'in iktidardan düşmesi Mısır ordusu için telafi edilemez bir kayıp değildir. Esed'in iktidardan düşmesi ise rejimin yıkılması anlamına gelecektir ve bu durum Suriye'de ordudaki etkin grupların iktidardaki etkisinin kaybolması demektir.

Hipotez içinde geçen bazı terimleri tanımlamak ve sınırlamak gerekirse; sivil ayaklanma ifadesi, nihai anlamda rejim değişikliğini talep eden sivil ayaklanmalar anlamında kullanılacaktır. Daha dar, örneğin işçi haklarının genişletilmesi, bazı sosyal ve siyasal hakların tanınması, ekonomik dağılımın daha adil olması hatta kimliksel tanınma talebi gibi amaçlara yönelik değişim talepleri, her biri çok önemli siyasi değişim veya reform talebine karşılık gelse de rejim değişimi talebini kapsamayabilir. Bu açıdan "Arap Baharı" sürecinde kitlelerin talebi açıkça rejim değişimiydi. "Halk düzenin değişmesini istiyor", gibi pankart ve sloganlar bu değişim taleplerini açıkça dile getirmekteydi.

Ordu diğer güvenlik birimlerinden ayrıştırılarak kendi başına kullanılacaktır. Dikkat edilirse rejim ve siyasal iktidar değişimi arasında da bir ayrıma gidilmektedir. Rejim, var olan müesses nizam anlamında kullanılmaktadır. Rejim, bu yapıyı oluşturan bütün unsurları (hükümet, bürokrasi, yargı, güvenlik birimleri, ekonomi-politik işleyiş ve bütün bu unsurlar arasındaki ilişki v.s…) ile birlikte anlaşılmalıdır. Dolayısıyla rejim değişimi kavramı bütün bu unsurların değişimini kapsayan yapısal bir değişime işaret eder. İktidar değişimi ise mevcut siyasi yönetimin başındaki aktörleri ifade etmektedir. İktidar değişimi ise yapısal bir değişimi değil,

Cumhurbaşkanı ve hükümet gibi siyasi aktörlerin değişimini içeren sınırlı bir değişimdir.

Ancak kitlelerin niceliği, sosyal kompozisyonu ve mevcut iktidarlara karşı tutumu ve çok daha önemlisi Ortadoğu bağlamında bu taleplerin karşılığı göz önüne alındığında, kitlelerin değişim taleplerinin bir rejim değişikliği olduğunu ifade etmek mümkündür. Rejimlerin doğaları itibariyle bu maksimalist talebe razı olması ise pek olası değildir. Dolayısıyla bu talepleri boşa çıkarmak için birçok stratejiyi devreye sokmaları beklenir. Nihai kertede güç kullanımına karar verdiklerinde başvuracakları en önemli silahlı birim ise ordudur. Hem personel hem de sahip oldukları yetki açısından ordunun bu tür ayaklanmaları bastırmak için yeterli bir *kapasiteye* sahip olduğu kabul edilir. Bu noktada ordunun, muhalefeti bastırmak için söz konusu kapasitesini kullanıp kullanmama *isteği* önem taşır. Bu çalışma orduların muhalif grupları bastırmak için yeterli bir kapasiteye sahip olduğunu ancak bu kapasiteyi harekete geçirmeleri siyasi iktidarla kurdukları ilişkinin önem taşıdığını savunmaktadır.

Mısır ve Suriye'de Ordu-Siyaset İlişkisi Açısından İktidar Yapıları

2010 yılının sonundan itibaren Ortadoğu'da başlayan kitlesel isyanların üç temel dinamik etrafında şekillendiğini ifade etmek mümkündür: Siyasal iktidar, muhalefet ve ordu. Uluslararası aktörlerin etkisi değişim süreçlerini belirleyen en önemli unsurlardan biridir, ancak bu çalışmanın üzerinde yoğunlaştığı ordunun tavrını ilgilendirdiği yönüyle dikkate alınmıştır. Çalışmada isyanlar verili bir durum olarak ele alınmış ve gösterilerin yaşandığı bütün ülkelerde, siyasi iktidarların bu gösterileri bastırma isteği ise, sadece kişisel bir eğilim değil yönettikleri rejimin karakteristiğinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir; uyguladıkları stratejiler arasında nüans farklılıkları olması bu gerçeği değiştirmez. Üçüncü unsur olan ülke orduları ise, rejim içindeki konumlarına göre değerlendirilmiştir. Ordular rejim yapıları içinde diğer unsurlarla ilişkili ve fakat özerk birer aktör olarak ele alınmıştır.

Tezin temel iddiası bağlamında dile getirmek gerekirse Mısır ve Suriye'de ordunun ülke siyaseti içindeki konumlanma biçimi ve kullanılan araçlar, isyanlar karşısında takındığı tutumu da etkilemiştir. Her ne kadar tarihsel süreç içinde bu konumlanma ve araçlar çeşitlilik göstermiş olsa da, temel anlamda Mısır ve Suriye'de Cumhurbaşkanı ile ordu arasındaki ilişki kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Belirli dönemlerde kırılmalara uğrasa da 1952 Hür Subaylar darbesinden sonra Mısır'da oluşan siyasal sistemin yapısal bir dönüşüm geçirdiğini iddia etmek güçtür. Nasır'dan Mübarek'e kadar bu yapı içindeki güç merkezlerinin aktörleri ve sistem içindeki etkileri göreceli olarak değişmiştir. Mısır siyasal yapısına Cumhurbaşkanı hiyerarşik olarak en üstte ve yetkileri/etkisi bakımından da sistemin merkezinde yer almaktadır. Bunun yanında hükümet, siyasi partiler, ordu, yargı, muhalif gruplar gibi bir çok temel aktörden bahsetmek mümkün. Bu çalışmanın odağı açısından en önemli güç merkezleri Cumhurbaşkanı ve kendisine bağlı güvenlik birimleri, ordu ve bu iki yapı arasında oluşan fiili ve hukuki mekanizmalardır.

Cumhurbaşkanı sahip olduğu yetkilerle siyasal sistemin merkezinde yer almaktadır. Bu merkezi konum sistem kurucu ve karizmatik bir lider olan Cemal Abdünnasır'dan tevarüs etmiş ve tarihsel süreç içinde önemli kırılmalar yaşamamıştır. Enver Sedat döneminde "Önce Mısır" mottosu altında başlayan Açık Kapı politikası Mübarek döneminde neoliberal ekonomi-politiğe evrilmesine rağmen, Cumhurbaşkanının merkezi konumunu zayıflatacak bir demokratikleşmeye dönüşmemiştir. Cumhurbaşkanının merkezi konumu hem Anayasal yetkileri hem de informel mekanizmalar (Ulusal Demokrat Parti ve güvenlik birimleri üzerindeki etkisi v.s.) ile sağlanmıştır. 1971 ile 2014 Anayasalarında bu yetkiler hemen hemen aynıdır. 1971 Anayasasının 76. Maddesi Cumhurbaşkanı'nın nasıl seçileceğini düzenlemektedir. Buna göre Halk Meclisinin üçte iki oyuyla aday belirlenir ve

referanduma sunulur.[33] 2005'te Anayasa'nın 76. Maddesinde yapılan bir değişiklikle birden fazla adayın Cumhurbaşkanlığına aday olmasının önü açılmış[34] ve 2005'te ilk defa üç aday yarışa katılmış ancak sonuç değişmemiş ve Mübarek yeniden seçilmiştir.

1971 Anayasa'sının 73. Maddesi Cumhurbaşkanı'nın devletin başı, ulusal birliğin ve sosyalist kazanımların koruyucusu gibi temsili özelliklerini sıralamaktadır. Anayasa'nın üçüncü bölümünde ise (2014 Anayasasında Beşinci Bölüm) Cumhurbaşkanı'nın yürütmeye dair yetkileri belirlenmiştir. Oldukça geniş kapsamlı bu yetkilerden en önemli olanları şunlardır: Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır, Başbakan, yardımcıları ve bakanları atar, olağanüstü hal ilan edebilir, Silahlı Kuvvetler bşakomutanıdır ve savaş ilan edebilir.[35] Hükümet ile Halk meclisinin, Cumhurbaşkanının bu yetkilerini kısmen de olsa dengeleyebilecek yetkileri olsa da, Meclisten bu anlamda herhangi bir karar çıkmamıştır.[36] Kısacası Cumhurbaşkanı, hem yürütme hem de yasama organlarını yürüten geniş yetkilere sahip güçlü bir iktidar merkezidir.

Siyasal ve toplumsal muhalefetin kontrolü ve dolayısıyla rejimin devamlılığı açısından oldukça etkili işlevler üstlenen polis, paramiliter, istihbarat birimlerinin tümü doğrudan ya da dolaylı bir şekilde Cumhurbaşkanının kontrolü altındadır. 1977'de İçişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulan Merkezi Güvenlik Güçleri para-militer bir yapıya sahip olup antiterör birimi olarak nitelendirilse de toplumsal muhalefeti sindirmek için işkence ve kötü muamaleyi oldukça yaygın bir şekilde kullanmıştır (25 Ocak'tan sonra bu birimin ismi değiştirilse de, fonksiyonları pek

[33] "The Constitution Of The Arab Republic Of Egypt", http://aceproject.org/ero-en/regions/mideast/EG/Egyptian%20Constitution%20-%20english.pdf

[34] Philippe Droz-Vincent, "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", Ed. Laura Guazzone and Daniela Pioppi, **The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East**, Ithaca, Ithaca Press, 2009, s. 222.

[35] Aynı yer.

[36] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 35.

değişmemiştir).[37] Cumhurbaşkanı, İçişleri Bakanlığına bağlı polis güçlerinin üst yönetimi olan Polis Yüksek Konseyinin başkanıdır. 1951'de toplam çalışan sayısı 124 bin olan İçişleri Bakanlığı, 1971'de 200 bine, 2006'da 800 bine, 2012'de ise 1.7 milyona ulaşmıştır. Bu sayının 850 bini polis, 450 bini Merkezi Güvenlik paramiliter çalışanı, 400 bin kişinin de Devlet Güvenlik Araştırmaları personelidir.[38] Ayrıca doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı Genel Muhaberat Örgütü, İçişleri Bakanlığına bağlı Devlet Güvenlik Araştırmaları ve Savunma Bakanlığına Bağlı Askeri istihbarat dairesi bulunmaktadır.[39]

Ordunun siyaset üzerindeki etkisi siyasi iktidarla işbirliği ise hem sıkıyönetim ve olağan üstü hal kanunları gibi formel hem de informel/fiili yollarla gerçekleşmiştir. 1958 tarihli Olağanüstü Hal Kanunu, Cumhurbaşkanına "kamu düzeninin bozulduğu ya da tehdit altında olduğu" durumlarda olağan üstü hal ilan etme yetkisi tanıyordu. Bu tehdit, savaş, iç karışıklık, hastalık, doğal felaket durumları olarak tanımlanmıştı. Halk meclisinin onayından geçtikten sonra Cumhurbaşkanı olağanüstü hal kapsamında aşağıdaki hususlarda sözlü ya da yazılı emir ya da talimat verme yetkisine sahip olur:[40]

- Belirli zaman ve yerler için toplanma, harekete geçme, yerleşmenin kısıtlanması; güvenlik ve kamu düzeni açısından tehdit görüle kişilerin tutuklanması ve şüpheli kişilerin soruşturulması. Suç Soruşturma Prosedürü kısıtlamalarına maruz kalmaksızın soruşturma emri verilmesi.
- Sansür emri çıkarma, dergi, gazete gibi basın organlarına el konması.
- Mesai, alışveriş saatlerinin belirlenmesi ve belirli yerlerin kapatılması.
- Herhangi bir mülkün ya da şirketin müsadere edilmesi.

[37] Fulya Atacan, "Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet": Mısır'da Muhaliflerin Talepleri Açık Değil mi?, Der. Derya Fırat, **Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977'den Gezi Direnişine Toplumsal Hareketler ve Kent Mekanı**, İstanbul, Dipnot Yayınları, 2012, s.52.
[38] Daniel Brumberg and Hesham Sallam, **The Politics of Security Sector Reform in Egypt**, USIP Special Report 318, October 2012, s.6.
[39] Philippe Droz-Vincent, "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", s. 222.
[40] Sadiq Reza, "Endless Emergency: The Case Of Egypt", **New Criminal Law Review**, Vol. 10, 2007, s. 538.

- Silah ruhsatlarına el konulması ve her türlü ateşli silah satışının durdurulması.
- Ulaşımın düzenlenmesi, gerekli görülen yerlerin abluka altına alınması ya da izole edilmesi.

Olağanüstü Hal Kanununun en önemli unsurları kanun kapsamında kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Askeri Mahkemelerdir. 1981 Başkanlık kararnamesi ile sıradan suçların devlet güvenliği ile ilişkilendirilerek bu mahkemelere havale edilmesi söz konusu olmuştur. Aynı kararnameye göre açıkça belirtilmemiş suçlar bile bu kapsamda değerlendirilebilmiştir. Bu yaklaşım, muhaliflerin alıkonulması, gösterilerin yasaklaması ve ağır cezalarla karşılaşmasına zemin hazırlamıştır.

2012'ye kadar görev yapan dört Cumburbaşkanı (Necip, Nasır, Sedat ve Mübarek) asker kökenlidir. Mevcut politik sistemin kurucusu sayılan Nasır'ın bürokrasi, medya ve siyaseti yeniden dizayn ederken subayları önemli merkezlere yerleştirmesi ordunun ülkede ağırlıklı bir konum kazanmasının altyapısını oluşturmuştur. 1967 yenilgisi, ordunun prestijini sarsmakla kalmadı, ordunun profesyonelleşmesine yönelik adımlar, ordunun etkisini de kırmaya başladı. Bu adımlar, Sedat'ın, 'Nasırcılığı' tasfiye siyasetiyle birleşince ordunun siyaset ve bürokrasideki temsili oldukça düşmüştü. 1979'da İsrail-Mısır Barış Anlaşması ordunun hem küçülmesi hem de siyaset üzerindeki etkisinin azalması beklentisi oluşturduysa da[41], tam tersi sonuçlar doğurdu. Anlaşmadan sonra ordunun hem harcamaları, hem de askeri bürokrasinin ayrıcalıkları oldukça arttı. Bunun yanı sıra ordunun bütçesi sivillerin kontrolü altında değildir.

Mısır'da rejimin ABD ile kurduğu ilişki, dış politikasının temel faktörlerininden birisidir. Bu ilişkinin özellikle ordu üzerinden yürüdüğünü göz ardı

[41] Daniel Brumberg and Hesham Sallam, **The Politics of Security Sector Reform in Egypt**, USIP Special Report 318, October 2012, s.4.

etmemek gerekir. Üçüncü bölümde daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere gerek Mısır ordusunun ekonomik ve askeri açıdan yoğun bir ilişkisi söz konusudur. Sedat döneminde başlayan ve Camp David ile İsrail-Mısır Barış anlaşmasıyla perçinlenen bu ilişki, Mısır'ın ABD'ye olan bağımlılığını giderek artırmıştır. Bu durum, rejimin kendini istikrarlı bir şekilde devam ettirmesi açısından önemli olduysa da, orduyu rejim içinde önemli bir aktör haline getirmiştir.[42] Nitekim 25 Ocak sürecinde ABD tarafından dillendirilen "düzen içinde geçiş" sürecinin ana aktörü Mısır ordusu olmuştur.[43] Henüz Mübarek iktdardayken 1 Şubat 2011'de Obama'nın "vatanseverlik sorumluluğu içinde davranan ve barışçı gösterilere izin veren Mısır ordusu" ifadeleri[44] ve ABD Dışişleri Bakanı Kerry'nin 3 Temmuz darbesini "demokrasinin restorasyonu" olarak tanımlaması da, siyaset üzerindeki etkisi dolayısıyla ABD'nin orduyla ilişkisinin mahiyetini gösteren önemli bir ipucudur.

Ordu-siyaset ilişkileri Mısır'da bu seyri izlerken Suriye'de ise daha farklı bir çizgide gelişti. 1946-1970 dönemi boyunca devam eden iktidar mücadelesi oldukça istikrarsız bir döneme neden oldu. Hafız Esed'in 1970'te gerçekleştirdiği darbe, iktidar mücadelesinin tam anlamıyla sonunu getirmese de, istikrarı sağlayabildi. Darbe sonrasında 'Tashih Hareketi' ile başlayan yeni siyasi ve ekonomik düzenlemelerle Suriye yeni bir döneme girerken Esed de kendi iktidarını tahkim etmekteydi. Suriye'de siyasal sistem içerisinde en önemli güç odakları Devlet Başkanlığı, ordu ve Baas Partisiydi. 1973 Anayasası ile Esed Devlet Başkanı, ordunun başkomutanı, Baas Genel sekreteri olarak[45] Suriye siyasal sistemini kontrol edecek bir noktaya geldi.

Esed'in başkomutanlığı temsili ya da savaşa karar verme yetkisi ile sınırlı bir sıfattan ibaret değildi. Hem silahlı kuvvetleri kontrol altında tutmak hem de siyasal

[42] Philippe Droz-Vincent, "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", s. 234.
[43] Fulya Atacan, "Duvar: Devrim Mi, Geri Dönüş Mü?", **MomentDergi**, 2014, 1(1), s.57.
[44] "Kronoloji: Mısır Devrimi", 01.04.2014, http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi 02.08.2016.
[45] Nuri Salık, "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset", Ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, **Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika**, Ankara, Nobel Yay, 2015, s.53.

muhalefete karşı güvenlik birimlerini ve özellikle orduyu kendi kontrolü altında tuttu. İktidarının uzun sürmesinin temel faktör de buydu. Parlamento ve hatta bakanlar kurulunda Sünni unsurlar kendilerine önemli oranda yer bulabilirken, bu partilerin okullarda ve ordu içinde taraftar edinmesi engellendi.[46] Ordunun kilit noktalarında görevlendirme yaparken Esed'in gözettiği en önemli kriter sadakat bağı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Suriye'de doktriner anlamda bir azınlık, daha açık bir ifadeyle Nusayri rejiminden bahsetmek zordur. Ancak rejim, kendi yapısını etkileyecek herhangi bir siyasi gelişmenin önünü açacak her türlü ihtimale karşı etkin tedbirler almıştır.

Bu tedbirler birbiriyle ilişkili iki bağlamda değerlendirilebilir: Birincisi, farklı unsurların temsilini sağlarken bu temsilin alternatif bir iktidar odağı oluşturmasının önüne geçmek için kullanılan formel ve informel tedbirler ikincisi ise güvenlik birimlerinin sadakat ekseninde yapılandırılması. Örneğin 173 temsilcinin yeraldığı Halk Meclisi'nin 87 üyesi Baas'a geri kalan 86'sı ise diğer partilere ayrılmıştır. Dolayısıyla Meclis'te Esed yönetimi aleyhine veya Baas'ın onaylamadığı hiç bir yasa meclisten geçememiştir. Ayrıca Mısır'daki Ulusal Birlik yapılanmasına benzer şekilde, birçok parti ve fraksiyonu (Komünist Parti, Arap Sosyalist Birliği, Arap Sosyalist Partisi ve Sosyalist Birlikçiler) içeren Ulusal İlerici Cephe kurulmuştur.[47] Böylece siyaset alanı domine edilerek farklı siyasi yapılanmaların alternatif bir iktidar unsuru olmasının önüne geçildi.

Esed, iktidarını korumak ve devam ettirmek amacıyla geniş ve etkili bir güvenlik yapılanması kurdu. İstihbarat alanına bakıldığında dört temel organdan bahstemek mümkündür: Genel (muhaberat), Askeri, Hava Kuvvetleri ve Siyasal Güvenlik. Bu kurumların hepsi doğrudan Esed'e bağlı olan Başkanlık İstihbarat

[46] Ayşegül Sever, "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye: Baas Partisi, Esad Dönemi ve Sonrası", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s.208-209.
[47] Adeed Dawisha, Syria Under Asad, 1970-78: Centers of Powers", **Government and the Opposition**, Vol 13 No.3, 1978, s.343.

Servisine bağlıydı.[48] Bu birimler hem toplumsal muhalefetin mobilizasyonu kısıtlama ve engelleme hem de rejim içinden gelecek meydan okumaları bertaraf etme işlevine sahipti. Ordu açısından bakıldığında da durum farklı değildi. Üçüncü bölümde detaylıca tartışılacağı üzere ordunun önemli bir kısmı "iç tehditlere karşı" yapılandırılmış ve -Hama örneğinde olduğu gibi- insiyatif yüklenmekten kaçınmamıştır. Güvenlik birimlerinin sözkonusu sadakatini ise Esed, aile çevresi (şila) ve askerlik görevi boyunca edindiği çevre (dif'a) üzerinden kurmaktaydı.[49] Beşar Esed döneminde de görev yapan savunma bakanlarından Fahd al-Freij Sünni, Daoud Rajha Hristiyan, Ali Habib Alevi, Hasan Türkmani ve Mustafa Tlass ise Sünni kökenlidir. Genel Kurmay Başkanlarından Ali Eyyüb Alevi, Daoud Rajha Hrsitiyan, Fajd Jassem, Hasan Türkmani ve Hikmat Shehabi ise yine Sünni kökenli generallerdir. Bütün askeri ve sivil istihbaratın yöneticileri de Alevi kökenli subaylardan oluşmuştur.[50] Mezhepsel bağlar rejimin devamı açısından önem taşısa da tek faktör değildir. Örneğin Mustafa Tlass sünni olmasına rağmen görev yaptığı 32 yıllık süre boyunca Esed yönetimine bağlı kalmış ve Beşar Esed'in devlet başkanlığına seçilmesi sürecinde oldukça kritik görevler üstlenmiştir.

Mezhep, aile ve sadakat bağları gibi faktörlerin etkisiyle şekillenen silahlı kuvvetlerin organizasyonel yapısı hem diğer unsurları dışlayıcı bir karaktere bürünmüş hem de -Mısır'dakinin aksine- siyasi iktidardan özerk bir konum kazanmalarının önüne geçmiştir. Hinnebusch Esed'in siyasal sistem içindeki bu merkezi gücünü ifade etmek için "başkanlık monarşisi" terimini kullanmaktadır.[51] Bu iktidar yapılanması, Stacher'in de ifade ettiği gibi devlet aygıtı ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına neden oldu.[52] Arap milliyetçiliği üzerinden sağlanmaya çalışılan bütünleştirici ideoloji ile yukarda zikredildiği gibi farklı siyasi

[48] David Lesch, **The Fall of House of Assad**, New Haven, Yale University Press, 2012, s.65-66.
[49] Hans Günter Lobmeyer, "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", Ed. Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, (Çev: Erol Özbek, İstanbul, İletişim, 2007, s.94.
[50] Hicham Bou Nassif, **Generals And Autocrats: Coup-Proofing And Military Elite's Behavior In The 2011 Arab Spring**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of Political Science, Indiana University, s. 177-182.
[51] Raymond Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, London, Routledege, 2001, s.65.
[52] Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats**, s. 20.

unsurların temsil edilmesine alan açılması, devleti yöneten kesim ile toplumsal gruplar arasında güven oluşturmaya yetmedi.

Mısır'da 1952'den 2013 yılına kadar, Suriye'de ise 1970'ten sonra her hangi bir askeri darbe yaşanmamakla birlikte rejimlerin siyasi karakterinde de bir değişim söz konusu olmamıştır. "Arap Baharı" sürecinde ise Mısır'da Mübarek iktidardan düşerken ordu bu değişime engel olacak bir müdahalede bulunmadı. Mübarek'in düşüşünü takiben ordunun kontrolündeki geçiş sürecinin ardından yeni anayasa yapılmış ve ülke tarihinin en şeffaf ve adil olduğu düşünülen cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri gerçekleştirilmiştir. Ancak 3 Temmuz 2013'te Genel Kurmay Başkanı Abdülfettah El-Sisi liderliğindeki bir askeri darbe ile Cumhurbaşkanı ve hükümet alaşağı edilmiştir. Suriye'de ise rejim ayaklanmalar başladıktan kısa bir süre sonra bir yandan reform yapma çabası içine girerken öte yandan gösterileri ordu dahil, birçok güvenlik birimini devreye sokarak silahla bastırma yolunu tercih etmiştir.

Bu durum iki ülkedeki ordu-siyaset ilişkileri açsından önemli bir göstergeydi: Mısır'da ordu kendini Mübarek iktidarından farklılaştırmayı tercih ederken, Suriye'de ise bu durumun aksine ordu siyasi iktidarı koruma noktasında tereddüt göstermedi. Bu durumda ortaya çıkan soru şudur: "İktidar değişimi talepleri ile ortaya çıkan kitlesel ayaklanmalar karşısında ordunun tavrını belirleyen temel unsurlar nelerdir? Soruyu daha da daraltmak gerekirse; Neden Mısır ordusu Mübarek'in devrilişine göz yumarken, Suriye ordusu Esed iktidarını korumuştur?

Hem Mısır hem de Suriye'de ordunun rejimin kurucu unsuru olduğu ve olası bir rejim değişimine kolayca razı olmayacağı ifade edilebilir. Bu durumu Mısır'da Mübarek iktidarının son bulma süreci ve 3 Temmuz darbesi süreci ile Suriye'de protestoların başladığı ilk günden itibaren Suriye ordusunun takındığı tavırda gözlemlemek mümkündür. Bu gözlem doğrultusunda Suriye'de ordu, Esed yönetiminin devamlılığını merkeze alarak hareket etmesi beklenen bir olgu iken

Mısır'da ordunun Mübarek'in iktidardan düşmesine göz yumması oldukça şaşırtıcı bir durum olmuştur. Mübarek'in devrilişinin hemen ardından yapılan yorumlarda, genellikle ordunun bir rejim değişimine razı olduğuna ve Mısır'da demokratikleşme sürecinin devam edeceğine dair beklentiler hakimdi. Ancak 3 Temmuz darbesi bütün bu varsayımları boşa çıkardı ve ordunun rejimle ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmış oldu.

Açmak gerekirse; Mısır'da ordu Mübarek'i doğrudan müdahale ederek devirmese bile iktidarını korumaya almamıştır. Çünkü ordunun kazanımları ve sahip olduğu ayrıcalıklar Mübarek iktidarının devamı ile doğrudan ilgili değildi. Ayrıca sahip olduğu güç ve yetki sayesinde değişimi kontrol etmek zor olmayacaktı. 3 Temmuz darbesinin temel sebebi de, Mısır ordusunun, ne 25 Ocak sürecinde ne de sonrasında rejim değişimini sağlayacak herhangi bir uygulamanın önünü açmamasıdır. Mübarek devrildikten sonra geçiş sürecinin kontrolünü ele alarak siyasi parametrelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynaması bu durumun temel göstergelerinden biridir. 3 Temmuz askeri darbesi ise toplumsal alandan gelen değişim taleplerinin siyasete yansımasının önünü kesen sert bir hamleydi. Kısacası ordu faktörü, Mübarek iktidarının yıkılmasını kitlelerin beklediği dönüşümün önünü açmak için yetersiz bırakırken, bu sürecin kendisi açısından ortaya çıkaracağı maliyetleri de bertaraf edecek mekanizmalar geliştirdi.

Ortadoğu'da ordunun başta siyaset olmak üzere, ekonomi, toplum ve hatta günlük hayat üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalar özellikle 1960 ve 70'li yıllarda yoğundu. Ancak 1980'lerden itibaren darbe sayılarındaki düşüş araştırmacıların dikkatlerini bu alandan çevirmelerine neden oldu. Halbuki ordunun söz konusu alanlardaki etkisi artarak devam ediyordu ve muhtemel bir sivil ayaklanma sürecinde sonucu belirleyen en önemli aktör olacaktı. Buna rağmen bu alandaki araştırmalar, "Arap Baharı" veya benzer bir süreci öngörememişti. Bunun muhtemel sebebi, bölgedeki otoriter rejimlerin değişimine yönelik herhangi bir beklentinin olmamasıydı. Ancak "Arap Baharı" ile birlikte bu beklenti boşa çıkmakla

kalmadı, muhtemel sonuçları üzerindeki tartışmalar da geleceğe ışık tutabilecek nitelikte olmadı. Olaylar başlar başlamaz ise gözler ordulara çevrilmiş olsa da bu alanda yapılan çalışmalar –bir kaçı hariç- alelacele kaleme alınmış ve "Arap Baharı" sürecini analiz etmekle sınırlı kalmıştır.

Söz konusu ülkelerde sürecin farklı noktalara evrilmesinde ülkelerin kendi yerel koşullarının yanında çeşitli aktörlerin etkisinden bahsedilebilir. Bu çalışma, bu bağlamda ülke ordularının rolüne odaklanmaktadır. Orduların kendine has özellikleri ve ülke tarihindeki rolleri incelenerek, değişim sürecinde takındıkları tavır analiz edilecektir. Ortadoğu rejimlerinin ortak karakteristiği (ilgili çalışmalarda Türkiye, İran ve Lübnan hariç tutulmaktadır) otoriter yönetim biçimine sahip olmalarıdır. Ancak bu rejimlerin ayakta durma biçimleri ve özellikle orduların bu bağlamda oynadıkları rol ülkelere göre farklılaşmaktadır. 2011 yılındaki kitlesel gösterilerin gerçekleştiği sürece ordunun pozisyonu açısından bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Ordu, Mısır ve Tunus'ta gösterilere müdahale etmeyerek iktidar değişimine giden yolu açarken; Suriye'de ise Esed iktidarını korumak amacıyla ordunun muhaliflere müdahalesi söz konusu olmuştur. Söz konusu üç ülkede ordunun büyük oranda bütünlüğünü koruduğunu ayrıca not etmek gerekir. Libya ve Yemen'de ise ordunun iktidarla muhalefet arasında bölünmesi süreci iç savaşa dönüştürmüştür. Bu ülkelerde yaşanan iktidar değişimi ise uluslararası aktörlerin doğrudan müdahalesi ile gerçekleşmiştir. Kısacası hem iktidar değişiminin gerçekleşip gerçekleşmemesi hem de orduların bütünlüğünü koruyup korumaması meselesi bu farklı şartlar ve tarihsel süreçle ilgilidir.

Çalışmanın Metodolojisi

Mısır ve Suriye'de siyasi değişim talepleri karşısında ordunun rolünü incelemeyi amaçlayan bu çalışmada büyük oranda devrim çalışmalarında kullanılan karşılaştırmalı siyaset metodolojisi içinde önemli bir yere sahip olan Süreç Analizi (Process Tracing) metodundan yararlanılmıştır. Süreç analizi ordunun verdiği kararı tarihsel bir bağlama oturtabilmek ve 2010 yılının sonunda ayaklanmalar karşısında

bir kurum olarak ordu adına karar verenlerin motivasyonunu anlamlandırmak için kullanılmıştır.

Süreç Analizi, herhangi bir zamanda ortaya çıkan bir olayı ya da bu olay karşısında herhangi bir aktörün ya da grubun davranışını, bu olaya ilişkin makul bir silsileyi izleyerek analiz etmeye dayanır. Bu analiz biçimi, her siyasi ya da sosyal bir eylemin niyet edilmiş sonuçları ortaya çıkardığını ve tarihsel sürecin katı bir determinizmden oluştuğunu varsaymaz. "Sadece eylemlerin karar verildiği anda baskın olan bilgi, niyet ya da çevresel koşullar bakımından anlaşılabileceğini varsayar".[53] Dolayısıyla iki olgu arasında ara değişkenlerin ortaya çıkması beklenir ve bu değişkenler hesaba katılmaksızın iki olgu arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurmak eksik olacaktır. Bir diğer önemli husus ise bu çalışmada süreç analizi yapılırken teleolojiden özellikle kaçınılmıştır. Yani neden-sonuç ilişkisini kurarken önceden niyet edilmiş sonuçlara ulaşmak için olayların kurgulanmadığını iddia etmek mümkündür.

Çalışma boyunca ordu kurumsal bir birim olarak ele alınmıştır. Bir kurum, içindeki bireyler, bireylerin çıkarları, kuralları ve işleyişiyle bir bütündür. Biraz açmak gerekirse; kurumun içinde yer alan bireyler, her biri çıkarları ayrışan ve farklı formasyona sahip unsurlar değildir. Başka bir deyişle kurumlar bireylerin kendi çıkarları için sadece mücadele ettikleri yapılar değildir; aynı zamanda bireylerin çıkarlarının tanımlandığı ve dolayısıyla bireylerin tercihleri üzerinde gerçek bir etkiye sahip olan yapılardır.[54] Dolayısıyla kurumsal bir yaklaşım, genel olarak içlerinde bireylerin faaliyet yürüttüğü yapıların, onların bakış açılarını, çıkarlarını ve stratejilerini nasıl şekillendirdiğini vurgular.[55] Katı bir kuralcılık ve hiyerarşik bir organizasyon yapısına sahip bir kurum olan ordu söz konusu olduğunda bu yaklaşım

[53] Jack A. Goldstone, "Comparative Historical Analysis and Knowledge Accumulation in the Study of Revolutions", Ed. James Mahoney, Dietrich Rueschmeyer, **Comparative Historical Analysis in Social Science**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 47-48.
[54] James G. March and Johan P. Olsen, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", **The American Political Science Review**, Vol. 78, No. 3 (Sep., 1984), s.739.
[55] Risa A. Brooks, **Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assesment**, Princeton, Princeton University Press, 2008.

daha fazla geçerli olmaktadır. Birim içindeki bireylerin çıkarları ve karar verme süreçlerinin içinde yetiştikleri bu birim tarafından şekillendirildiğini savunur. Yani ordu komutasını oluşturan subayların herhangi bir karar verirken ya da davranış sergilerken sadece kendi çıkarlarını değil, ordunun bütünsel çıkarlarını da gözetlemesi beklenir.

Tezin "Mısır ve Suriye'deki ayaklanmalar karşısında ordunun tavrının neden farklılaştığı" şeklindeki temel sorusuna uygun bir şekilde, bu soruya cevap oluşturabilecek temel dinamikler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, olgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurduğunu iddia eder. Nedensellik üzerine kurulu sosyal bilim çalışmalarının şu üç kriteri taşıması gerektiği ifade edilmektedir: 1- Korelasyon: Neden ile sonuç ve bu iki olay arasında ortaya çıkan ara sonuçlar birbiriyle ilintili olmalıdır. 2- Zaman sıralaması: Sebep olarak değerlendirilen olgu ya da davranış, yol açtığı iddia edilen sonuçlardan önce gerçekleşmelidir. 3- Rastlantısal açıklamaların elenmesi: Bir olguyu ya da davranışa neden olabilecek rastlantısal olayların değil, temel sebep ile sonuç arasında bağlantı kurmak.[56]

Bu çalışmada da bu prensipler gözetilerek, Mısır ve Suriye'de benzer olaylar karşısında (siyasal değişim talebi ile ortaya çıkan kitlesel mobilizasyon/ayaklanma) orduların farklı tavır alışlarının sebepleri üzerinde durulmuştur. Ordunun kitlesel mobilizasyon karşısındaki davranışı, söz konusu ülkenin sivil-asker ilişkileri bağlamına oturtulmuştur. Bu bağlamda iki ülkede ordunun bir politik aktör olarak ortaya çıktığı ve siyaset üzerindeki etkisinin oluştuğu tarihsel süreçleri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek anlamlandırmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda ordu diğer aktörlerden ve süreçlerden soyutlanmış bir kurum olarak değil, siyasal liderlik, uluslararası aktörler ve toplumla ilişkisi olan bir aktör olarak değerlendirilmiştir. Mısır ve Suriye örneklerinde ordunun önceki yıllarda, benzer olaylar karşısında nasıl bir tavır gösterdiğine dair örnekler kullanılmış ve korelasyon

[56] Earl Babbie, **The Basics of Social Research**, Belmont, Wadsworth, 2011, s.97-100

prensibinde olduğu gibi ordunun 2011 ayaklanmalarına kadar en geniş anlamıyla ülkenin siyaseti üzerindeki rolü dikkate alınmıştır. Bu tarihsel süreç, iki ülkenin birer ulus-devlet olarak ortaya çıkışlarından, kitlesel gösterilerin başladığı 2011 yılının başına kadar gelir. Kullanılması tercih edilen veriler ve argümanların rastlantısal olmadığı iddiası tezin argümanına mündemiçtir. Kısacası tarihsel süreçte ordunun en geniş anlamıyla ülke siyaseti içindeki konumu, kazanımları orduların 2011 yılının başında ortaya çıkan gösterilere karşı davranışlarını belirlemiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, sivil-asker ilişkileri literatürü kullanılarak, Ortadoğu'da ordu ile siyaset arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Üç ana başlıktan oluşan bu bölüm, ordunun siyaset üzerindeki etkinlik kurma biçimlerinin form değişimine göre sınıflandırılmıştır. Buna göre bağımsızlık sonrası siyasi iktidarların kuruluş dönemi ve darbelerin yoğunluğu dikkate alınarak, bu dönemde darbelerin gerçekleşme nedenlerine dair literatür ele alınmıştır. İkinci kısımda ise 1970'lerden sonra darbe dönemlerinin büyük oranda kapandığı ve siyasi anlamda bir istikrar döneminin başladığı kabul edilerek, bu dönemdeki ordunun en geniş anlamıyla ülke siyaseti üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Askeri darbe sayısındaki azalmanın, ordunun siyasi mekanizma ile ilişkisinin netleştiği ve makul sınırlara mı çekildiği yoksa ordunun baskın pozisyonunun başka bir formda mı geliştiği meselesi üzerinde durulmuştur. Üçüncü başlıkta ise 2010 sonrası ayaklanmalar ordunun toplumsal alandan gelen ayaklanmalar karşısında nasıl bir tavır takınabileceğine dair çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu argümanlar, eleştirel bir bakışla ele alınarak alternatif bir açıklama biçimi geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın argümanı, Ortadoğu'da silahlı kuvvetler ile siyasi mekanizma arasındaki ilişkinin tarihsel koşullar altında anlaşılabileceği ve ordunun da bu tarihsel bağlamda oluşan bir aktör olarak ayaklanmalar karşısında bir tavır aldığını ve bu tavırların her bir ülkede gerçekleşen gösterilerin farklı sonuçlara yol açtığını savunmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise örnek olarak seçilen ülkelerden Mısır'da ordunun ülkenin bağımsızlığını elde ettiği tarihten itibaren ülke siyaseti içindeki

konumu dört ana başlık altında ele alınmıştır. Bu bağlamda birinci başlık altında İngiliz etkisi altındaki Mısır'da ordunun nasıl konumlandığı ve 1948 yenilgisinin yarattığı travma ile birlikte Kraliyet döneminden Nasır dönemine geçişte oynadığı rol üzerinde durulmuştur. İkinci başlık ile Nasır döneminde Mısır'ın siyasal açıdan yeniden tanzim edilmesiyle birlikte ordunun başat bir pozisyon kazanma süreci analiz edilmiştir. Bu kısımda, orduyu rejimin en önemli kurucu ve taşıyıcı unsurlardan birisi yapan parametreler ele alınmıştır. Üçüncü başlık altında ise 1970'ten itibaren Enver Sedat'ın siyasi bir dönüşüm amacıyla ortaya koyduğu uygulamaların ordunun konumunu nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Özellikle ekonomik açılımların ve İsrail'le varılan barış anlaşmasıyla birlikte ordunun siyasi alandaki görünürlüğün azalmasına rağmen ekonomik açıdan elde ettiği kazanımlarla birlikte yeniden konumlanışı ele alınmıştır. 70'lerin sonuna doğru Sedat (siyasi liderlik) açısından ordu artık daha kontrol edilebilir bir noktada olmakla birlikte, sistem içindeki görece etkisinin çok da değişmediği ifade edilebilir. Dördüncü başlık altında Mübarek ile ordu arasındaki kontrollü gerilim ve çatışma alanları ön plana çıkarılmıştır. Mübarek bir yandan sistem içinde orduya etkinlik alanı açarken; öte yandan istihbarat ve İç İşleri Bakanlığı üzerinden dengeleme siyaseti izledi. 1970'ten itibaren başlayan yeni ekonomik ve siyasi süreç Mübarek'in bu siyaseti ile birleşmesi, ordu ile siyasi liderlik arasında, ordunun önemli bir ağırlığa sahip olduğu bir işbirliğine yol açtı.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ordu ile siyaset arasındaki ilişkinin farklı bir seyir izlediği Suriye örneklemi ele alınmıştır. Dört ana başlıktan oluşan bölümün birinci kısmında Fransız mandacılığı etkisi altında ordunun ilk şekillendiği dönem analiz edilmiştir. Bu dönemde azınlıkların ve sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı grupların orduda sahip oldukları ağırlık, bu durumun sebepleri ve ordunun gelecek dönemlerdeki yapılanması ön plana çıkarılmıştır. İkinci başlık altında ise bağımsızlığın ilanıyla birlikte, 1970'te başlayan Hafız Esed dönemine kadar Suriye'deki darbeler dolayısıyla oluşan istikrarsız dönem ele alınmıştır. Bu dönemdeki farklı kesimler arasındaki iktidar mücadelesinin neden ordu üzerinden şekillendiği analiz edilmiştir. Üçüncü kısımda ise Hafız Esed'in 1970'te

gerçekleştirdiği darbe ile başlayan süreçle birlikte ordu ile siyasi liderlik arasında da yeni bir dönemin başladığı kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren ordu ile Esed'in birlikte varolduğu bir iktidar yapısı ortaya çıkardı. Üçüncü kısımda bu iktidar yapısını devralan Beşar Esed'in reformist yaklaşımı ve uygulamaya koyduğu siyasi ve ekonomik reformların bu iktidar yapısını nasıl etkilediği analiz edildi.

İlk üç bölüm boyunca işlenen tarihsel süreç ve elde edilen veriler ışığında, ordu ile siyasi liderlik arasındaki ilişkinin Mısır'da hükümranlıktan işbirliği/rekabet sarmalına dönüştüğünü ve Suriye'de ise istikrarlı bir şekilde iktidarın koruyucusu olduğunu ifade etmek mümkün. Dördüncü bölümde de bu iki farklı iktidar tipolojisinde ordunun ayaklanmalar karşısındaki tavrı analiz edilmiştir. Tarihsel süreç boyunca siyaset ile ordu arasında oluşan bu ilişkinin, ayaklanmalar karşısında ordunun tavrını belirlediği argümanı ışığında Mısır ve Suriye'deki ayaklanma süreçleri analiz edilmiştir. Birinci başlık altında Mısır'da ayaklanmaların Mübarek'in devrildiği ana kadar ordunun takındığı rol; ikinci başlıkta ise ordunun geçiş sürecinde ele aldığı siyasi süreçteki pozisyonu ele alınmıştır. Bölümün ikinci kısmında ise Suriye'de ayaklanmaların başlamasıyla birlikte ordunun Esed iktidarını neden sahiplendiği sorusu, ortaya konulan argüman ışığında cevaplandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA OTORİTER REJİMLERİN SÜREKLİLİĞİ ve SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

1.1. Otoriter Rejimlerin Sürekliliği ve Ordu

Bu çalışma temel olarak ilgili coğrafyada ordu ile siyaset arasındaki ilişkiye odaklansa da, söz konusu çalışmaların bu tezin konusuyla ilgili kısmı kısaca değerlendirilerek sivil-asker ilişkilerinin analizine geçilecektir. Söz konusu çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı sorular zamanla değişmiş olsa da temelde otoriter rejimlerin devamlılığını sorguladığını ifade etmek mümkündür. Tarihsel süreç içinde dünyanın çeşitli bölgelerinde (Latin Amerika, Afrika, Doğu Avrupa gibi) otoriter yönetimlerin çöküşü sürmekte iken, Arap rejimlerinin bu değişim sürecinden etkilenmemesi, *"Arap istisnacılığı"* kavramı ile açıklanmıştır (Lübnan genel olarak bu istisnanın bir istisnası olarak kabul edilmektedir). Bu kavram, oryantalist tınılar gösterse de bu eksende yürütülen tartışmalar, benzer şartlarda (Uluslararası baskı, sivil toplum örgütlerinin yaygınlaşması ve daha önemlisi kamuoyunun değişime ilişkin politik talep ve zorlamalar karşısında) otoriter Arap rejimlerinin dayanıklılığını ve sürekliliğini açıklamaya ve dolayısıyla bu rejimlerin neden dönüşmediğine ilişkindir.

Arap coğrafyası söz konusu olduğunda sorulan ilk sorulardan biri Ortadoğu'da otoriter rejimlerin neden değişmediği sorusudur. Bu bağlamda yapılan çalışmaların bir kısmı demokrasiyi bölgenin kültürel ve politik karakteri ile uyumlu olup olmadığına dair yargılara sahip olduğundan, oryantalist yaklaşımlara dayanmaktadır.[57] Huntington'un 1984 yılında yayınlanan "Will More Countries Become Democratic" başlıklı makalesi ve Elie Kedourie'nin 1992 yılında yayınlanan *Democracy and Arab Political Culture* başlıklı çalışması bu yaklaşımın hem temsili niteliğindedir hem de bu yaklaşımı benimseyen birçok araştırmacı için ilham kaynağı olmuştur. Huntington, toplumların demokrasi ile uyumlulukları arasında bağ

[57] Nuray Mert, "Suriye, 'güzel ve yalnız ülke", **Milliyet**, 27.04.2011.

kurarken siyasi, ekonomik, kültürel ve tarihi unsurları göz önünde tutar ve bu unsurlardan her birinin etki payını değerlendirir.[58] Bu çizgiyi takip eden Waterburry, Arap Ortadoğu'sunun, insan hakları ve formel demokratik uygulamalar açısından istisnai olduğunu savunmaktadır.[59] Bu bağlamda kullanılan '*Arap istisnacılığı*' kavramı betimleyici özelliği dolayısıyla kabul edilebilir noktalara işaret etmektedir. Ancak bu kavram ekseninde ortaya çıkan bazı yaklaşımlar, söz konusu rejimlerin derin tarihsel ve değer düzeyindeki unsurları itibariyle otoriter olduğunu[60] ve dolayısıyla bu istisna durumunun devam edeceğine işaret etmektedir. Bir dinin ilkeleri ile bir siyasal örgütlenme biçiminin işleyişi arasındaki ilişki kavramsal bir mesele olamaz.[61]

Öte yandan bazı araştırmalar da Batı demokrasilerini model alarak, otoriter rejimlerin varolduğu ülkelerde neyin eksik olduğuna odaklanmıştır. Ortadoğu'ya odaklanan araştırmalar sivil toplumun zayıflığı, serbest piyasa ekonomisinin olmayışı, toplumda güven eksikliği, coğrafi olarak demokratik ülkelerden uzaklık gibi unsurları ön plana çıkarmışlardır. Dikkat edilirse bu unsurların hepsi Batı demokrasilerinin etrafında şekillendiği tartışma konularıdır ve dolayısıyla sorunsallaştırılan şey Batılı değerlerin Ortadoğu'da siyasi bir karşılığa denk gelmemesidir. Örneğin Stephan Voight, İslam'ın değerler düzeyindeki yaklaşımının neden demokratik kurumlarla bağdaşmayacağını hukukun üstünlüğü, anayasal demokrasi ve piyasa ekonomisi bağlamında açıklamaktadır.[62] Bu kültürel yaklaşımlar normatif olarak olması istenen bir şeyin neden olmadığına dair yorumlardır[63] ve metodolojik açıdan açmazlar barındırmaktadır. Batı dünyası ile bir karşılaştırma yapılacaksa benzer şartlarda neden benzer sonucun ortaya çıkmadığı

[58] Samuel Huntington, "Will More Countries Become Democratic", **Political Science Quarterly**, Vol. 99, No.2, Summer 1984, s.207-208.
[59] John Waterburry, "Democracy without Democrats?, The Potential for Political Liberalization in the Middle East", **Democracy without Democrats: The Renewal of Politics in the Muslim World**, Ed., Ghassan Salame, I.B. Tauris, Londra, 1994, s.23.
[60] Michael Steven, "Islam and Authoritarianism", **World Politics**, Vol. 55, No.1, October 2002, s.25.
[61] Nuray Mert, **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz Yay., 1998, s.27-29.
[62] Stepan Voigt, "Islam and the Institutions of a Free Society", **The Independent Review**, v. X, n. 1, Summer 2005, s.60-65.
[63] Lisa Anderson, "Democracy in the Arab World: Critique of Political Culture Approach", Ed: Rex Byrenen, Baghat Korani, Paul Noble, **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, Londra, Lynne Reinner, 1995, s.89.

soruşturulmalıdır.[64] Söz konusu ülkelerde neyin eksik olduğuna odaklanmak, sonsuz kümedeki veriyi incelemeyi gerektireceğinden bu rejimlerin işleyişini ve varlıklarını devam ettirmeye yönelik stratejilerine odaklanmak daha uygun olacaktır.

Hem birbirleriyle hem de İslam dininin ilkeleri ile doğrudan bir ilgisi olmayan bu argümanlar üzerine kurulu bu çalışma hem vardığı sonuçlar hem de metodolojik açıdan önemli açmazlara sahiptir. Öncelikle eğitim ve refah düzeyi gittikçe yükselen Müslüman ülkelerde de otoriter rejimler varlığını sürdürmektedir. İkincisi ve daha önemlisi, Irak, Suriye, Libya gibi ülkelerde rejimler otoriter yönetim sistemlerini seküler ideoloji üzerine kurmuşlardır. İran bir istisna olmak üzere en az seküler rejimlerin ABD'ye en çok bağımlı ülkeler olması ilginç bir durumdur.[65] Dolayısıyla bu tür çalışmaların temel özelliği, halkının Müslüman olduğu gerekçesi ile otoriter rejim uygulamalarını teleolojik bir bakış açısına sahip olmasıdır. Sonuç olarak rejimlerin yapısı, organizesi ve Batılı ülkeler ile sahip oldukları ilişkileri göz ardı ederek yanıltıcı bir sonuca varmalarıdır.

Ortadoğu'daki ülke rejimlerinin neden değişmediği sorusunu "bu ülke rejmleri varlıklarını nasıl sürdürmektedir" şeklinde soran ve daha analitik bir yaklaşım sergileyen çalışmaların bir kısımı da Ortadoğu coğrafyasının ekonomi-politik unsurlarına odaklanmıştır.[66] Özellikle "rantiye devlet" yaklaşımı bu bağlamda oldukça önplana çıkmıştır. Rantiye devlet, "bir devletin yabancı hükümet, şahıs ya da ilişkilerden gelir elde etmesi"[67] olarak tanımlanmış daha sonra ise bu tanım "yabancı bir aktörden elde edilen gelirlerin yalnızca bir grup insan tarafından tasarruf edildiği

[64] Erdem Demirtaş, **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Metis, 2014, s.53
[65] Timothy Mitchell, **Karbon Demokrasi: Petrol Çağında Siyasal İktidar**, Çev:Fırat Berksun, İstanbul, Açılım Yayınları, 2014, s.301.
[66] Simon Bromley, "Middle East Exceptionalism: Myth or Reality", **Democratization**, Ed., David Potter v.d., Polity Press, Cambridge, 1997, s.21.
[67] Husein Mahdavy, "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", Ed. By. M.A. Cooked, **Studies in Economic History of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1970, p.428.

ve çoğunluğa ise dağıtım yoluyla ulaştırıldığı devlet" olarak revize edilmiştir.[68] Buna göre Otoriter Arap rejimlerinin sürekliliği büyük oranda petrol gelirlerinden elde ettikleri gelirler sayesindedir. Petrol geliri olmayan Mısır, Suriye, Tunus, Ürdün ve Fas gibi rejimler de ya dış yardımlar ya da petrol aktarımından elde ettikleri finans kaynağı sayesinde varlıklarını sürdürmektedir.

Petrol ile otoriter rejimlerin sürekliliği arasında bir ilişki kuran Michael L. Ross, yalnızca petrolün değil, diğer yeraltı ve yerüstü vergilendirilmeyen herhangi bir gelir kaynağının da otoriteryenizmle doğrudan ilişkili olduğunu iddia eder. Ross'un tespitlerine göre Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Umman, Kuveyt, Katar ve Libya gelirinin yarısından fazlasını petrol ihracatından elde edilen gelirden elde etmekte; Mısır, Suriye, Ürdün gibi petrol kaynağına sahip olmayan ülkeler de petrol boru hatları, Süveyş Kanalından elde edilen geçiş ücretleri ve yabancı yardımlar petrol gelirlerini ikame etmektedir.[69] Dolayısıyla hem petrol kaynağına sahip olan ülkeler hem de bu açığı başka yollarla (dış gelirle) kapatan ülkeler bu tanımın kapsamına girmektedir. Rantiye devlet yaklaşımını eleştiren Waterburry ise, ne tarihin herhangi bir döneminde ne de yirminci yüzyılda vergilendirmenin politik taleplere neden olmadığını, ağır vergilerin ise, ülkelerin özellikle kırsal kesimlerinde isyana neden olduğunu ancak bu isyanların rejimlerin dönüşümüne dair politik taleplere dönüşmediğini savunur.[70] Bir başka eleştiri de ekonomik gelişmeyle demokratikeşme arasında birbağ olacaksa birçok ara mekanizmanın da devreye girmesi gerektiğini iddia eder. Ekonomik gelişme endüstrileşmeyi, meslek uzmanlığı, şehirleşme ve eğitimin gelişmesine neden olur ve ancak bu koşulların etkisiyle de demokratikleşme meydana gelir.[71] Dolayısıyla ekonomik gelir ile demokratikleşme ya da otoriterlik arasında doğrudan bir ilişki söz konusu değildir.

---

[68] Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", **Arab Studies Quarterly**, Vol. 9, No. 4 (Fall 1987), s. 384-385.
[69] Michael L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy", **World Politics**, No.53/3, April 2001, s.325-328.
[70] John Waterburry, "Democracy Without Democrats? The Potential for Political Liberalization in the Middle Est", s. 29.
[71] Seymour Martin Lipset, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", **American Political Sceince Review**, 55, September 1961,

Bu çalışmaların yanında, otoriter rejimlerin varlıklarını nasıl devam ettirdiğine dair bir başka yaklaşım da rejimlerin kurumsal yapılanmasına odaklanmaktadır. Gandhi ve Przeworski'ye göre otokratlar, karizmatik özelliklere sahip olabilir ya da geleneksel ve dini meşruiyet kaynaklarından beslenebilirler. Ancak otoriter yönetimlerin uzun süre varolmaları ve bir isyan tehdidi karşısında varlıklarını devam ettirmeleri kurumsallaşma becerilerine bağlıdır.[72] Geniş anlamıyla kurumsal yaklaşım, otoriter rejimlerin sürekliliğini, oluşturdukları kurumlar, bu kurumların hukuk çerçevesi ile meşrulaştırılmış uygulamalar, kurumsal yapılanmanın ekonomik dönüşüme adaptasyonunu ve kamuoyuna yönelik çeşitli stratejileri analiz ederek açıklar. Kimi, çalışmalar siyasi iktidarların ekonomi-politik işleyişini kontrol altında tutabilmelerine bağlamıştır. Örneğin Steven Heydemann otoriter yönetim tarzının ekonomik, politik ve sosyal koşullara adaptasyonunu "yükselen (upgrading)" otoriteryenizm kavramı ile açıklar.[73] Raymond Hinnebusch, rejimin sosyal, kültürel ya da sınıfsal açıdan meşruiyet kazanma girişimlerini "Populist otoriteryenizm" olarak tanımlar.[74] Stephan King ise bu durumu "Yeni Otoriteryenizm" tanımı ile açıklamaya çalışmıştır.[75] Kısacası bu çalışmalar özellikle 1980'lerden sonra yeni uluslararası şartlara adapte olma adına yaşanan özelleştirme hamlelerine rağmen rejimlerin ekonomi-politik işleyişi elinde tutma becerisine odaklanmıştır.

Bu geniş kapsamlı değerlendirmelerin yanı sıra iktidarın devamlılığını doğrudan bürokratik kurumların işleyişi dayandırarak analiz eden çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı iktidarın muhalefeti etkisizleştirme stratejilerini ön plana çıkarırken bir kısmı ise güvenlik birimlerinin iktidarı koruma işlevine odaklanmıştır. Toplumsal ve siyasi muhalefetin bölünmesine odaklanan Ellen Okar, muhalefetin birleşememesini rejimlerin devamlılığının temel sebebi olarak görür.

[72] Jennifer Gandhi, Adam Przeworski, "Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats", **Comparative Political Studies**, Vol.40, Number 11, s.1279-1280.
[73] Steven Heydemann, **Upgrading Authoritarianism in the Arab World**, Brookings Analysis Paper 13, 2007, s.VII-1.
[74] Raymond Hinnebusch, "Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique", **Democratization**, 13:3, 2006, s.373-395.
[75] Stephan King, **The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa,** Bloomington, Indiana University Press, 2009 s.3, 6-15, 88-89 v.d.

Rejim elitleri için en kötü senaryo, herhangi bir kriz sürecinde tüm muhalif grupların birleşerek harekete geçmeleridir. Bu yüzden otoriter rejim yönetimleri, muhalefeti yönetmek ve rejime yönelik meydan okumaları absorbe etmek için çeşitli stratejilere başvururlar. Bu stratejilerin başında ya bütün muhalif unsurları yasaklamak ya da hem iç hem de dış kamuoyuna karşı rejimin meşruiyetini sağlama amacıyla seçici davranarak bazı unsurlara muhalefet hakkı tanırken, bazı unsurları ise yasaklamaktır.[76] Muhalif grupların kendi arasındaki güvensizliğin yanısıra, Okar'a göre "üçüncü demokratikleşme dalgası"[77] sürecinde Ortadoğu'da siyasi iktidarın tazyik ettiği 'politik İslam korkusu' hem muhalefetin İslamcı-seküler olarak bölünmesine hem de uluslararası aktörlerin muhalefet kanadına olası desteğinin kesilmesi noktasında işlevsel olmuştur. Ancak rejim elitleri muhalefetin bölünmediği ve birlik içinde hareket ettikleri durumlarda politik arenada etkin bir varlık göstermesine izin vermezler.[78]

Rejimin kurumsal uygulamalarına odaklanan çalışmalar da, ordu, polis ve paramiliter birimlerinden oluşan güvenlik kurumlarının rejimle ilişkisini analiz etmektedir. Daha dar anlamda ise güvenlik güçlerinin -özellikle ordunun- siyasal iktidar ile işbirliği içinde olmasını, siyasal iktidara yönelik hamlelerden kaçınmasını ve gerektiğinde sivil ayaklanmalara müdahale ederek siyasal iktidara yönelik tehditleri bertaraf etmesini ifade eder. Bu çalışma, güvenlik birimlerinin tavırlarını ülkenin tarihsel koşulları içindeki oluşum sürecine odaklanmak gerektiğini savunduğundan, ordunun siyasetle ilişkisine dair literatürün de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir sonraki başlık Ortadoğu'da sivil-asker ilişkilerinin gelişimini üç ana dönemde değerlendirecektir.

[76] Ellen Lust-Okkar, "The Management of Opposition Formal Structures of Contestation and Informal Political Manipulation in Egypt, Jordan and Morocco", Ed. Oliver Schlumberger, **Debating Authoritarianism in the Arab World**, California, Stanford University Press, 2007, s.41.
[77] Bu kavramsallaştırma Huntington'a aittir. Samuel Huntington, **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman, University of Oklahoma Press, 1991
[78] Elen Last Okar, "Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition", **Comparative Politics**, Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), s.160.

1.2. Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset

Ortadoğu ülkelerinin egemen/bağımsız birer ulus devlet olma süreçleri çeşitli açılardan farklılık gösterse de, siyasal sistemin inşa sürecinde orduların merkezi bir rol oynaması bu ülkelerin neredeyse ortak özelliğidir. Bir başka deyişle Körfez Monarşileri hariç tutulacak olursa Arap dünyasında ülkelerin bağımsızlık sonrası siyasal oluşumları büyük oranda ordu üzerinden şekillenmiştir. Ordunun hem en organize güç olması hem de bağımsızlık savaşını vermiş olmasından dolayı elde ettiği prestij bu durumun meşruiyetini sağlayan en önemli unsurlardır. Bu açıdan on yıllar sonra bile devlet başkanlarının ordu kökenli olması şaşırtıcı değildir. Bu durum, orduların siyaset üzerinde yapısal bir etkisi olmasına ve doğrudan olmasa da siyasal alanı tanzim etmesine yol açmıştır. Siyasi ve sosyal alanlardaki dönüşüm ve taleplere rağmen bu yapısal etki farklı mekanizmalarla devam etmiştir. Ortadoğu'da özellikle otoriter Arap rejimlerinin askeri müdahaleler üzerine kurulmuş olması ülke ordusunu müesses nizamının en önemli aktörlerden biri haline getirmiştir. Orduların hem ülke nüfuslarına göre oranı hem de Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla'ya göre harcamaları oldukça yüksek bir orana tekabül etmektedir.

TABLO: 1- Bölge Ülkelerinin Askeri Harcamaları: 1988-2014 (Milyon $)[79]

Ülkeler	1988	1990	1991	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bahreyn	209	218	241	264	280	280	285	304	321	323	329	364	358
Mısır	5699	4499	2893	1722	1865	2029	2157	2342	2364	2509	2786	2910	3124
İran	18889	16302	16474	17550	19733	1448	1703	2502	3551	4642	5479	6689	8340
Irak	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .
İsrail	7812	5912	7772	8743	8201	8742	8674	8856	9537	9650	9114	8626	9394
Ürdün	588	383	322	433	368	391	408	300	417	444	496	512	529
Kuveyt	1704	2076	8962	12924	6316	2980	3296	3692	3241	2454	2282	2286	2697
Lübnan	39	. .	214	229	443	453	637	746	736	678	694	830	930
Umman	1532	1562	1931	1673	2023	1920	2027	2018	1916	1976	1758	1787	2103
Katar	983	848	791	896	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .
S.Arabistan	13355	12750	16355	16355	15360	16451	14280	13200	13340	18127	20862	18320	19964
Suriye	3467	1382	1529	2695	2772	1328	1605	958	995	1047	1096	1128	897
Türkiye	2664	3374	5315	5671	6158	7075	5293	6606	7512	7792	8781	9952	9994
BAE	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	3336	4010	4233	5876
Yemen	Xxx	Xxx	807	1028	1307	1535	2353	806	416	397	385	395	474

[79] Bu veriler SIPRI'den derlenmiştir. https://www.sipri.org/databases/milex

Bahreyn	373	443	517	533	513	574	643	720	828	843	1033	1182	1348	1433
Mısır	2985	2831	2384	2370	2659	2953	3307	3780	4017	4407	4464	4558	4360	4961
İran	10379	3244	3717	5244	6797	8751	9331	11082	12585	13561	14278	12719	. .	. .
Irak	. .	. .	. .	614	1120	1236	1942	2873	2968	3581	5905	6055	7896	9516
İsrail	9529	9949	10670	10962	10761	11430	11954	14130	14031	14645	15481	14758	16967	15908
Ürdün	529	522	612	587	604	702	1032	1341	1404	1367	1385	1246	1196	1268
Kuveyt	2686	2822	3131	3450	3509	3598	4116	4430	4209	4335	5394	5942	5824	. .
Lübnan	959	907	923	955	963	1009	1152	1169	1426	1585	1627	1757	1787	2121
Umman	2427	2491	2626	2974	3652	4030	4326	4617	4490	4895	6668	12334	11688	9623
Katar	. .	761	785	772	888	1066	1562	2317,5	1948	1877	. .	. .	. .	. .
S.Arabistan	21027	18502	18747	20910	25392	29581	35470	38223	41267	45245	48531	56498	67020	80762
Suriye	1023	1103	1436	1389	1450	1435	1599	1732	2182	2346	2495	. .	. .	. .
Türkiye	7216	9050	10278	10921	12081	13124	15092	16914	16151	17749	17130	17810	18431	22618
BAE	5798	5354	5835	6817	6604	7165	8461	11572	13836	17505	19182	19024	23561	22755
Yemen	540	737	807	735	816	822	1050	1196	1421	1448	1612	1619	1649	1715

Eyüp Nezih, 1970'lere kadar Ortadoğu ülkelerinin eğitim, sağlık ve sosyal alandaki yatırımlar ile askeri harcamaları karşılaştırarak bu denli askeri harcamanın sürdürülebilir olmadığını ifade eder.[80] Yine de –birkaç istisna dışında- ülkelerin yıldan yıla savunma harcamaları sürekli arttığı tablodan anlaşılmaktadır. Uluslararası siyasetin güvenlikçi bir paradigmaya evrildiği dönemler ile görece daha yumuşak olduğu dönemler arasında bu açıdan dramatik bir farklılık yoktur. Askeri yapının hem insan hem de bütçe açısından bu kadar büyümesi, orduyu ülkelerin temel aktörlerinden biri haline gelmesine yol açmıştır. Başta siyaset ve güvenlik sektörleri olmak üzere, ekonomik ve sosyal alanlarda oldukça etkin konum kazanmıştır. Bu ilişki biçimi söz konusu ülkelerde ne tam anlamıyla bir askeri rejim kurulmasının ne de ordu-siyaset arasında özerk bir ilişkinin önünü açmıştır.

1.3. Ortadoğu'da Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü

Ordunun siyasetten tamamen uzaklaştığı, hiçbir düzeyde müdahil olmadığı bir ülke yoktur. Ordu bütün egemen ulus-devletlerin güvenlik siyasetinin yürütülmesinde temel bir fonksiyona sahip olması ve önemli ölçüde ekonomik kaynağa ihtiyaç duyması dolayısıyla bir değer ve kaynak üretim/dağıtım mekanizması olarak siyasetle yakından ilişkilidir. Kimi ülkelerde ordu ile siyasi erkler arasında işleyen mekanizma belirli standart ve kriterlere sahipken, kimi ülkelerde ise bu ilişki belirsizdir. Söz konusu belirsizlik, ordunun en genel anlamıyla siyasete (ekonomik, sosyal alanları da kapsayacak şekilde) müdahil olmasına zemin hazırlar. Sivil-asker arasındaki ayrımın net olmadığı ve bu iki unsur arasındaki ilişkileri belirleyen sınırların değişken olduğu ülkelerde silahlı kuvvetler kendi alanlarının dışına çıkabilir ve sosyal ve politik alanlarda beklenmeyen sonuçlara yol açabilirler.

Ordunun siyasetle ilişkisini düzenlemek açısından sorulan sorulardan bazıları şu şekildedir: Temel görevi dış tehditlere karşı ülkeyi korumak olan bir gücün

[80] Nazih N. Ayubi, **Over-Stating the Arab State, Politics and Society in the Middle East**, London, I.B. Tauris, 1995, s. 260-261.

sınırları ne olmalıdır? Aşırı güçlenen silahlı bir kurumun siyaseti ikame etme ihtimali nasıl bertaraf edilebilir? Söz konusu paradoksa dikkat çekebilecek bu türden sorular daha da çoğaltılabilir. Temel işlevi ülkenin güvenliğini sağlamak olan ve dolayısıyla güçlü olması gereken bir kurumun gücünü kullanırken korumakla görevli olduğu toplumsal ve siyasi mekanizmalara zarar vermemesi gerekir.[81] Huntington bu iki seçenek arasındaki optimum noktayı şu şekilde ifade eder:

> "bir ulusun sivil-asker ilişkilerinin düzenlenme biçimi o ulusun askeri güvenlik politikasının temelini oluşturur. Bu politikanın kurumsal düzeydeki amacı askeri güvenliği diğer sosyal değerlerden en az fedakarlıkla en azami seviyeye çıkaracak bir sivil-asker ilişkileri sistemi geliştirmektir. Başka bir ifadeyle güvenlik değerleri ile toplumsal ve siyasal değerler arasında karmaşık bir dengenin sağlanması elzemdir.[82]

Ortadoğu'da ordu yönetimi ile siyaset mekanizması ülkelerin kuruluşundan itibaren iç içe geçmişliği dolayısıyla, sivil-asker ya da daha geniş bir ifadeyle ordu-siyaset ilişkileri oldukça karmaşık bir mahiyete sahip olmuştur. Böylesi bir tabloda iki alan arasındaki dengenin korunduğunu ifade etmek ise oldukça güçtür.

Endüstrileşmiş Batılı ülkelerde güvenlik kurumları arasında güç merkezlerinin dengelendiğini ifade eden Janowitz, yeni uluslaşan ülkelerde ise ulusal savunma güçlerinin tek bir merkezde toplanmasını ayırt edici önemli bir unsur olarak niteler.[83] Ordunun siyasetle ilişkisini tanımlamak üzere en çok başvurulan özelliklerinden biri 'özerklik'tir. Ordunun özerkliği, kurumsal işleyişi dış etkenlerden korumak amaçlı (defansif), ya da kendi karar mekanizmalarını güçlendirme yoluyla siyasetin alanını sınırlandırması (ofansif) olmak üzere iki boyutludur. Özerkliğin birinci boyutu, kurumun birlik, bütünlük, iç işleyişi ve disiplinine dair

[81] Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", **Armed Forces&Society**, Vol.23, No.2, Winter 1996, s.151 ve 152.
[82] Samuel Huntington, **Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası**, Çev: K Uğur Kızılaslan, İstanbul, Salyangoz Yay., 2004, s.4.
[83] Morris Janowitz, **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago, Chicago University Press, 1977, s.30.

mekanizmalara işaret eder; ikinci boyutu ise siyasi bir mahiyete sahiptir ve ön plana çıktığında silahlı kuvvetler politik bir özerklik alanına kavuşur ve anayasal otoritenin ve siyasetin ötesinde bir imtiyaza sahipmiş gibi davranmaya başlar.[84]

Ortadoğu coğrafyasına bakıldığında orduların hem siyasi hem de kurumsal açıdan bir özerkliğe sahip olduğu ve siyaset üzerinde belirleyici bir etkisinden söz etmek mümkündür. Ordunun siyasal alana müdahil olması tarihsel süreç içinde ve ülkeden ülkeye farklılık gösterse de süreklilik arz etmektedir. Bu açıdan bağımsızlık sonrası yıllar ile 1970 sonrası karşılaştırıldığında karşımıza ilginç bir tablo çıkmaktadır. Ortadoğu'da tarihsel süreç boyunca siyasal iktidar ile ordu arasındaki karmaşık ilişkiyi kabaca üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Birincisi askeri darbe ve darbe girişimlerinin yoğun olarak yaşandığı 1970'e kadar olan dönemdir. Bu dönemde darbe girişimleri bütün ülkelerde aynı aralıklarla yaşanmasa da bölgesel düzeyde çok sayıda darbe yaşanmıştır. Örneğin Mısır'da 1952'den 2013'e kadar ordu darbe yapmamış; Suriye'de ise 1949'dan 1970'e kadar on beş darbe yaşanmıştır. Yine de sivil-asker ilişkileri literatürünün bu dönem için üzerinde yoğunlaştığı soru, ordunun neden darbe yaptığı sorusuydu.

İkinci dönem ise askeri darbelerin neredeyse hiç yaşanmadığı ancak ordunun siyasi arenada belirleyici bir rol oynadığı 1970 sonrası dönemdir. Bu dönem boyunca ordu, neredeyse bütün bölge ülkelerinde iktidar değişimini talep eden ve bu yönde stratejiler geliştiren siyasi hareketlere karşı iktidarın koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu döneme yoğunlaşan çalışmaların sayısında daha önceki dönemle kıyasla bir azalma olduğu görülür. Bu dönem çalışmalarının en dikkat çekici vurgusu ordunun darbe yapmadan siyaset üzerindeki vesayetidir. 2010 yılının sonunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da başgösteren ayaklanma sürecinde ise ilgili literatür ordunun siyasi iktidarı neden sahiplendiği ve hangi şartlarda bu tavrından vazgeçeceği sorusu üzerine yoğunlaşmıştır.

[84] David Pion-Berlin, "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", **Comparative Politics**, Vol. 25, No. 1 (Oct., 1992), s.84-85.

1.3.1. Bağımsızlık Sonrası Siyasal İstikrarsızlık ve Askeri Darbeler

Ortadoğu ülkeleri üzerine yoğunlaşan sivil-asker ilişkileri literatürü 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir şekilde arttı. Ordunun ülkelerin siyasal sistemlerinde merkezi bir konumda olması ve güç mücadelesinin ordu üzerinden yürümesi sebebiyle askeri darbelerin çok sık yaşanması bu durumun en önemli sebepleridir. Özellikle çok sayıda askeri darbe yaşanmasından ötürü literatür de bu durum üzerinden şekillenmiş ve yaşanan darbeleri açıklamaya yönelik olarak gelişmiştir. Feaver'e göre ordu ile siyasi düzen arasındaki mekanizma şu şekilde kurulur: bireyler kollektif iradenin görevini belirler, bu kollektif irade rejimi (siyasi düzeni) belirler, siyasi rejim de savaşan unsurları (ordu) görevlendirir. Darbeler de bu silsilenin bozulması sonucunda oluşur: ordu, siyasi mekanizmanın kollektif iradenin talep veya çıkarlarını gözetmediğini varsaydığı anda askeri darbeyi gerçekleştirir. Bu durumda ordu kendini hala devletin koruyucusu olarak görür ve buradan bir meşruiyet devşirir.[85]

Edward Luttwak darbeyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Belirli bir zamanda devlet aygıtının küçük fakat kritik bir unsurunun (ordunun) hükümeti değiştirmek amacıyla yaptığı müdahaledir."[86] Bir darbenin amacı yalnızca bir hükümeti değiştirmek olmayabilir, aynı zamanda gelecek olan yönetim için güç devşirmektir. Dolayısıyla darbe, mevcut yönetimi bertaraf edilmesinden ibaret değildir, darbe sonrasında yönetimde kalan kurumlar, kişiler ve halkın yeni yönetime itaati garanti altına almaya çalışır. Darbeyi yapanlar sistemik bir değişimi gerçekleştirebilirse genellikle devrim olarak adlandırılır ve iktidara gelen kadro uzun süre yerini koruyabilmektedir. 1952'de Mısır'da gerçekleşen Hür Subaylar Darbesi bu anlamda açıklayıcı bir örnektir.

[85] Peter D. Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", **Armed Forces&Society**, Vol.23, No.2, Winter 1996, s.153.
[86] Edward Luttwak, **Coup D'Etat: A Practical Handbook**, New York, Alfred A. Knopf, 1969, s.12

Nordlinger, amaçları, kapsamları ve etkileri açısından askeri müdahaleleri üç kategoride değerlendirir. Arabulucu (moderators), koruyucu (guardian) ve hükümran (ruler). Bu üç kategori güç kullanımı, etkileri, hükmetme tiplojisi açısından şu şekilde farklılaşır:[87]

	Arabulucular	**Koruyucular**	**Hükümranlar**
Gücün Kapsamı	Veto yetkisi	Hükümet Kontrolü	Rejime nüfuz
Siyasi/Ekonomik Unsurlar	Statükocu	Statükocu / Sapma varsa düzeltir	Siyasi/ekonomik değişimi kontrol eder

Arabulucu müdahale, siyasi mekanizma tarafından uygulamaya konulan ve ordunun onaylamayacağı siyasi ve ekonomik kararları, hükümeti alşağı etmeden, veto ederek statükonun korunmasını ifade eder. Asker yönetime el koymaz ve sivil bir hükümet yönetmeye devam eder, ancak gözetim altındadır ve ordu gerek gördüğünde kararlara müdahale ederek dengeyi sağlar. "Demokrasiye Balans Ayarı" ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda 28 Şubat 1997'de Türkiye'de hükümete karşı girişilen müdahale yakın geçmişten Arabulucu müdahaleye çarpıcı bir örnektir.

Koruyucu müdahale ise sivil hükümetin ordu tarafından yönetimden indirilmesi ve ordunun 2-4 yıllık bir zaman dilimi için iktidarı elde tutmasını ifade eder. 'Koruyuculuk' statükonun devamına işaret eder ve eğer siyasal iktidar statükodan sapmaya yol açan herhangi bir siyaset izlediyse, ordu restorasyona gider ve kendi siyasal parametrelerine uygun bir elit gruba yönetimi devreder. Maniruzzaman'ın, orduya biçtiği "arabuluculuk" formülü de buna yakındır. Buna göre siyasi iktidar, yasal fonksiyonlarını yerine getiremediği durumlarda ordu siyasi ve sosyal konulara müdahil olur ve siyasi işleyişin önündeki engeller ortadan kalkınca tekrar kendi sınırları içine çekilir. Böylece hem siyasi iktidar hem de ordu

[87] Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jeresey, Prentice Hall Inc., 1977, s.22.

kendi sınırlarını ve yönetim kabiliyetlerinin farkındalığına ulaşır.[88] 1960 ve 1980 yıllarında Türkiye'de gerçekleşen darbeler bu tipolojiye uygun birer örnektir.

Nordlinger'in "hükümran" tipolojisinde ise askeri müdahale hükümeti alaşağı etmekle kalmaz, rejimi domine eder ve siyasi, ekonomik ve sosyal alanları kontrol altında tutmak amacıyla mobilizasyon yapıları kurar.[89] Mevcut statükoyu tümüyle bozarak yerine bir başka statüko oluşturan ve askerin etkisinde yeni bir rejimin oluşturulduğu Mısır'da Nasır, Suriye'de Baas darbeleri ise hükümran müdahalenin örnekleri olarak sayılabilir. Arap coğrafyasında bu darbeler genel olarak gelenekesel yapı ve otoriteyi bertaraf eden müdahalelerdir. Bu durumlarda ordu kökenli iktidar kurucuları uzun ve istikrarlı bir siyasi dönemi başlatırken (Nasır sonrası Mısır ve Hafız Esed sonrası Suriye). Ayrıca bu örneklere bakıldığında darbe hem kapsamı hem de etkileri bakımından devrim olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma, meşruiyet yaratma çabasıyla yapılmış olsa da, hem kamuoyu hem de literatürde de karşılığını bulabilmektedir. Kimi ülkelerde ise bu tür çabalar, ordu üzerinden şekillenen iktidar mücadelesine yol açmış ve istikrarsız bir siyasi ortama neden olmuştur (1946-1970 arası dönemdeki Suriye).

1.3.2. Ülke ve Yıllara Göre Darbeler

Ortadoğu'da ordu ile siyasi iktidar arasında paradoksal bir ilişkiden bahsedilebilir. Bu paradoksun temel sebebi, ülke ordularının endüstrileşme/modernleşme süreçlerinin temel taşıyıcısı olmasından kaynaklanmıştır. Ordunun bu fonksiyonu en geniş anlamıyla siyaset üzerinde hegemonya kurması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca iktidar mücadelesinin sürekli ordu üzerinden yürümesi de bir başka etken olmuştur. Ordu bir yandan en temel görevi olan dış tehditlere karşı ülke güvenliğini sağlamakla yükümlüyken öte yandan otokratların iktidarını korumak için "iç tehditlere" karşı kullandığı en önemli kurum olmuştur. Bu açıdan askeri darbelerin siyasi değişimleri nasıl etkilediğine

[88] Maniruzzaman, **Military Withdrawal from Politics: A Comparative Study**. Cambridge, MA, Ballinger Publishing Company s.61-62.
[89] Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, s.22-26.

bakıldığında, iktidar değişiminin temel aracı olduğu görülür. Özellikle 1980'lere kadar Hinnebusch'un deyişiyle "yaşanan iktidar değişimleri ve istikrarsızlığın ana motoru askeri darbeler olmuştur".[90] Görüldüğü üzere ordu, zikredilen temel fonksiyonunun yanında iktidar değişimlerinde oynadığı rol dolayısıyla oldukça önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

TABLO - 2: Ortadoğu'da Ülkelere ve Yıllara Göre Darbeler (1949-1978)[91]

Yıllar	Darbe Girişimi	Ülke Sayısı	Başarılı Darbe
1949 - 1952	5	2	2
1953 – 1956	4	3	2
1957 – 1960	7	3	2
1961 – 1964	12	4	3
1965 – 1968	12	6	4
1969 – 1972	8	4	3
1973 – 1976	3	3	1
1977 - 1978	4	2	1

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1970'lerin sonuna kadar Ortadoğu'da askeri darbeler siyasal hayatın bir parçası haline gelmiş durumdaydı. (Bir başka kaynağa göre Ortadoğu'da 1950-2010 arasında yaşanan darbe sayısı yetmiş iki olarak ifade edilmiştir[92]). Bu tarihten sonra da darbeler yaşanmış (Örneğin 1980'de Türkiye'de, 1992'de Cezayir'de) fakat bir önceki döneme nazaran sayıca azalmıştı. Her bir askeri darbenin siyasi ve toplumsal bağlamı farklılaşsa da darbelerin ortak/benzeşen özelliklerinden bahsetmek mümkündür: Birincisi darbelerin genel olarak yabancı bir gücün ülkeden çekilmesi sonrasında gerçekleştiğini ya da savaş hezimeti sonrasında gerçekleşmeleri göz önüne alındığında *zamanlaması* açısından ikinci ortak yönleridir. Üçüncüsü hükümetin geniş çaplı bir gösteriyi bastırmak için orduya ihtiyaç duyduğu dönemlerde bu sürecin darbe ile sonuçlanma ihtimalidir.

[90] Raymond Hinnebusch, "Authoritarian Persistence, Democratization Theory and The Middle East: An Overview and Critique", Jun 2006, **Democratization**. 13, 3, s.381.
[91] Eliezer Be'eri, "The Waning of the Military Coup in Arab Politics," **Middle Eastern Studies**, Vol. 18, No. I, January 1982, s.71-72.
[92] Jonathan M. Powell & Clayton L. Thyne, "Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset", **Journal of Peace Research**, Vol.48 No.2, 2011, s.255.

Dördüncüsü, kitlesel gösterilerin barışçıl hükümet değişimini sağlamadığı ortamlarda ordunun bu değişimi gerçekleştirmesi ve beşincisi darbeyi gerçekleştirenlerin en kısa sürede sivil yönetime geçileceğine dair vaatleridir.[93] Bu unsurların tümünün her bir askeri darbede birebir gözlenmesini iddia etmek zor olsa da, darbelerin ortak yönünü ve gerçekleşebileceği siyasi bağlamlara işaret etmesi açısından önemlidir.

1950'lerde sivil-asker ilişkilerine yoğunlaşan literatürün önemli bir kısmı darbelerin neden yaşandığına dair bir açıklama biçimi geliştirmeye çalışmıştır. Bu konuda çalışma yapan araştırmacılar, darbelerin nedenleri üzerine ve sivil-asker ilişkilerini açıklamaya yönelik farklı sonuçlara varmışlardır. Genel olarak tek bir faktöre odaklanan bu çalışmaların kullandıkları argümanların başında ordunun kültürel kimliği, subayların grup (sınıf, etnik, mezhepsel) çıkarları, ordunun kurumsal çıkarı, ordunun genişliği, subayların bireysel çıkarı, siyasal kurumların zayıflığı ve dış tehditlerin ağırlığı gelmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında ordunun neden askeri darbe gerçekleştirdiğine dair bir açıklama geliştirmeye çalışan yaklaşımlar, söz konusu ülkelerin tarihsel ve kültürel verilerine referans vermektedir. Bu bağlamda orduların siyasete müdahalesinde tarihi, kültürel, etnik ve dini unsurları kullanarak açıklamaya çalışmaktadır. Ülkelerin geçmişten gelen **politik kültür**üne yoğunlaşarak savaşan kesimle yöneten kesim arasındaki yakın bağlara dikkat çekmektedir.[94] Batı'da sivil olanla askeri olanın ayrışmasına kaynaklık eden kilise ile devletin birbirinden ayrışması[95] Ortadoğu'da yaşanmamış ve dolayısıyla tarihin hiçbir döneminde sivil otorite ile askeri otorite arasında bir ayrım olmamıştır.

İslami geleneğin, ordu ile yöneticiler arasında çok yakın bir bağ oluşturduğuna dikkat çeken Hurewitz, bu yaklaşımın önemli isimlerindendir.

[93] Dankwart A. Rustow, "The Military in Middle Eastern Society and Politics", Ed. Sydney Middleton Fisher, **The Military in the Middle East**, Colombus, Ohio University Press, 1963, s.9-13.
[94] J.C. Hurewitz, **Ortadoğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, Çev: Em. Tümgeneral Nusret Özselçuk, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1980, s.13-20.
[95] Eliezer Be'eri, **Army Oficers in Arab Politics and Society**, New York: Praeger, 1970, s.280.

Hurewitz bu açıklama biçimini İbn'i Haldun'un terimlerini kullanarak ortaya koyar. İktidara gelmeye çalışan Bedeviler, Haderiler'i (yerleşik iktidarı) tasfiye etmek amacıyla askeri güç kullanır ve bu mekanizma modern İslam toplumlarına da sirayet etmiştir.[96] Oldukça özcü bir bakış açısına sahip bu yaklaşım, Ortadoğu ülkelerinin modernleşen karakterini gözden kaçırarak, askeri darbeleri geleneksel kültür ile ilişkilendirmektedir. Halbuki bu ülkeler İslam kültürünü siyasal arenaya taşıyan bir modernleşme çizgisini değil, Batılı ülkeleri takip eden bir modernleşme çizgisi izlemiştir. Kısacası askeri darbeler ile İslam kültürü arasında bir korelasyon kurmak yanlıştır.

Bir başka yaklaşım ise orduların ülkelerin endüstrileşme sürecindeki rollerine ve modernleştirici etkilerine odaklanır. Bu yaklaşım, orduların diğer bütün siyasi ve sosyal gruplara nazaran daha organize, eğitilmiş ve teknolojik açıdan donanımlı yapılar olduğunu ifade eder. Manfred Halpern modernleşme teorisini, Ortadoğu'da sivil-asker ilişkilerini açıklamak üzere kullanmıştır. Batılı ülkelerin ekonomik kalkınma ve askeri başarıları, Ortadoğu ülkelerinin kendi ordularını modernleştirmeye yöneltmiştir. Batı kolonyalizmi ve İsrail'e karşı alınan yenilgi bu yönelimin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Subayların modern bir eğitim almaları için Batılı ülkelere gitmesi ve siyasi/iktisadi imkanları elde tutmanın avantajıyla ülkelerin aynı zamanda "yeni orta sınıfını" üretmiştir.[97]

Gittikçe modernleşen, kapasitesini artıran, büyüyen ve farklı toplumsal kesimleri bir arada tutmayı başaran ordu, bir yandan kitlelerin gözünde saygınlık kazanırken öte yandan ve durgun ve verimsiz siyasi arenaya karşı hoşnutsuzlukların artmasına neden olmuştur. Ordu bu durumu siyasi değişim (darbe) için bir kaldıraç olarak kullanmıştır. Zorunlu olarak gördüğü siyasi değişim ve üstleneceği ülke yönetimi için de yeterli güce, bilgiye ve değerler sistemine sahiptir. İçerde düzeni sağlamak için talimat veren geleneksel liderler, orduya politik bir misyon da

[96] J.C. Hurewitz, **Middle East Politics: The Military Dimension**, Newyork, Praeger, 1969, s.16.
[97] Manfred Halpern, "Middle Eastern Armies and New Middle Class", John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 278-279.

yüklemiş oldular. Ordu da bu durumu, siyasete dahil olma ve hatta siyaseti dizayn etmek gibi çekici bir fırsat olarak değerlendirir.[98] Buna göre herhangi bir ekonomik, siyasi ya da sosyal krizden siyasi iktidarı sorumlu tutan ordu, kendi siyasi programını uygulamak için darbe girişiminde bulunur. Böylece ordunun üst kademesi siyaset ve ekonominin makro düzeydeki aktörlerinden birisi haline gelirken, değişimin ana motoru olabilecek orta sınıflar da ordu mensuplarından oluştuğundan, statükonun ya da ordu kontrolündeki değişimin bir aktörü olarak kalırlar.

Sınıfsal unsurları kullanan Edward Shils, kırsal-şehirli ayrımına dayanarak darbeleri analiz etmeye çalışır. Buna göre kırsal kesimden, orduya katılan kişi ya da gruplar sahip oldukları yetenekler yoluyla orduda kendilerine alan açarken şehirli işadamı ve siyasetçilere karşı derin bir hoşnutsuzluk duyarlar. Bu kesimleri ülkenin çıkarları için çalışan değil, "çıkarına düşkün, eğlence peşinde, düşkün ve boşboğaz kişiler olarak görür" ve bunların ülkenin sorunlarına çare bulacağına inanmaz".[99] Nasır, Hafız Esed ve Kaddafi'nin hem kişisel hikayeleri hem de taşıyıcısı oldukları kesimler bu açıklama biçimiyle uyumlu görünmektedir. Ancak Ortadoğu söz konusu olduğunda güç mücadelesinin tarafları sadece köylüler ve şehirliler ya da ekonomik parametreler üzerinden şekillenen kesimler değildir.

Modernleşme yaklaşımıyla uyumlu bir başka görüş de bağımsızlığını geç kazanan yeni devletlerde orduyu teknolojik ve endüstriyel gelişimin öncüsü olarak görmekte ve bu anlamda Batılı ülkeleri takip ettiğini iddia etmektedir. Sadece kendi ülkelerinde değil, uluslararası gelişmeleri takip eden ve uluslararası standartları yakalamaya çalışan subaylar da dışarıya açık olurlar ve sivil alanda kalanlara nazaran daha teknoloji ve endüstri odaklı bir eğitim alma imkanı bulurlar. Dolayısıyla ordu sadece bir kurum olarak değil, diğer bütün siyasi ve sosyal kurum ve gruplara

[98] A.g.e., s. 288.
[99] Edward Shils, "The Military in the Political Development of the New States", John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 24-25.

nazaran daha organize, eğitilmiş bir sosyal sınıftır.[100] Bu eğitimli kesim, orduda görevli rütbesiz kitlelerden ziyade, siyasi arenada temsil imkanı bulamayan, ekonomik alanda girişimciliği kısıtlanan ve sosyal alanı beslediğini düşünen, entelektüel ve girişimci kesimlere oldukça yakın durmaktadır. Bir anlamda sosyal bir sınıf oluştururlar. Bu yüzden sağlayacağı imkanlar dolayısıyla modernleşmeden yana beklentisi olanlar, ordu ile ittifak kurmaktan herhangi bir çekince duymazlar.[101] Kral, arazi sahipleri ve tüccarların güç kaybettiği, köylü ve işçi kesiminin ise siyasallaştığı dönem aynı zamanda ordunun da politik bir aktör olmaya başladığı dönemdir. Böylece "maaşlı bir orta sınıf ortaya" çıkmıştır. Bu açıdan Hurewitz orduyu iktidarın koruyucu bir unsuru olarak değil, orta sınıfın çıkarlarını koruyan bir "öncü birlik" olarak tanımlar.[102]

Bu yaklaşım, Ortadoğu'daki birçok darbeyi anlaşılır kılmaktadır. Mısır'da Nasır, Suriye'deki 1963 Baas darbeleri akla gelen ilk örneklerdir. Hem Nasır hem de Baasçılar kendi ülkelerinde öğrenciler, entellektüeller, alt ve orta gelir gruplarından insanların desteğini alarak iktidar seçkinlerine karşı harekete geçebilmişlerdir. Nitekim bu insanların gözünde mevcut düzen kendilerine siyasal ya da ekonomik bir alan açmayan eski bir rejim; subayların öncülük etmesini beklediği yeni düzen ise kendilerine bir fırsat alanı oluşturacaktır. Nitekim her iki ülkede de ordunun endüstrileşme sürecinin öncüsü olması ve subayların da dahil olduğu yeni ekonomik sınıflar yaratması bu yaklaşımla uyumludur. Ancak birçok ülkede 1970 öncesi Suriye örneğinde olduğu gibi ordu üzerinden yürüyen güç mücadelesine bir açıklama getirmesi noktasında eksik kalmaktadır.

Huntigton ordunun siyasete müdahalesini **politik kurumların etkinliği** ile açıklamaktadır. Oldukça analitik bir çerçeve çizen Huntington'a göre sivil-asker ilişkilerini düzenleyen temel faktör, subayların eğitim düzeyi,

[100] Manfred Halpern, **The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa**, RAND, 1962, s. 274.
[101] Lucien Pye, "Armies in the Process of Political Modernization", Ed: John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, s. 76-79.
[102] J.C. Hurewitz, **Middle East Politics: The Military Dimension**, Newyork, Praeger, 1969, s.436.

dini/etnik/mezhep/kültürel aidiyeti ya da ordunun organizasyon yapısı değil; ülkenin ekonomik ve siyasi modernleşmesini taşıması beklenen politik kurumlardır. Huntington'a göre bir toplumda şiddet, kriz ve istikrarsızlık, siyasi kurumların toplumsal değişim ve siyasette yeni grupların hızlı mobilizasyonunu taşıyamamasından kaynaklanır.[103] Ordu mensupları, siyasete müdahil olmak için sivil yönetimin ülkeyi yönetme kapasitesinin yetersizliğini ve bunun doğurduğu sosyal, ekonomik ve siyasi krizleri birer gerekçe olarak kullanırlar.[104] Kısacası sosyal, siyasi ve ekonomik değişimi taşıma kapasitesinden mahrum (çoğu zaman yozlaşmış) kurumlar siyasi kaosa neden olur, ordu da kaosu sona erdirmek için yönetime el koyar. Dolayısıyla bu sorunların çözümü giderek karmaşıklaşan ve değişen toplumsal mekanizmayı taşıyacak siyasi kurumların yeni durumlara adapte olma yeteneği ve daha fazla kurumsallaşma ile mümkündür.

Finer ise darbenin gerçekleşme koşullarını şu şekilde sıralamıştır: ordunun sivil iktidarla kimlik düzeyinde bir ayrışma yaşaması, ezici bir güce sahip olduğu hissi, iktidardan yana hoşnutsuzluk hissetme. Bu şartlar ordunun darbe yapması için bir motivasyon oluşturur.[105] Nordlinger ise ordu açısından içsel ve çevresel koşullar olarak grupladığı unsurları şu şekilde özetlemektedir: Ordunun iç koşulları (hiyerarşik düzeni, profesyonelleşme düzeyi, kurumsal çıkar), subayların sosyoekonomik aidiyetleri (sınıf, etnik, dini, mezhebi v.s.), benlik imajı ve siyasi eğilimler. Çevresel koşullar ise hükümetin etkinliği ve meşruiyeti, toplumsal sınıfların (çiftçiler ve işçiler) siyasallaşması, sosyo-ekonomik modernleşmenin yayılması ve ekonomik büyüme, toplumsal düzeydeki çatışmaların artması olarak ifade etmektedir.[106] Benzer bir çerçeve sunan Rustow ise Ortadoğu'da şiddet araçlarını elinde tutan aktörün siyasi alanda etkin olmasını birkaç sebeple açıklar: Temel anayasal prensipler üzerinde anlaşmazlık, yönetim düzeyinde müzakere kültürünün eksik olması, sivil bürokrasinin zayıf olması, politik partilerin

[103] Samuel Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968, s.4 ve 93-94.
[104] Nicole Ball, "The Military in Politics: Who Benefits and How", **World Development**, Vol.9, No.6, 1981, s.574.
[105] E. Samuel Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, New York, Praeger, 1962, s.70.
[106] Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, s.xi.

çürümüşlüğü, şiddet unsurunu sadece son seçeneği olarak değil, sürekli seçeneği haline getirir.[107]

Ordu hangi sebeple darbe yaparsa yapsın, bir yandan iktidar konsolidasyonu sağlamaya çalışırken öte yandan kitleler nezdinde meşruiyet arayışına girmektedir. Bu amaçla darbeyi halkın çıkarı için yaptıklarına dair milliyetçi söylemler kullanır ve kendini iktidarın değil halkın hizmetçisi olarak sunar. Siyasal iktidarın çürümüşlüğü ve partilerin siyasi işlevlerini yerine getiremeyecek kadar bölünmüş olması, orduya bir haklılık zemini kazandırır.[108] Bütün bu unsurlar ordunun ya darbe yapma biçiminde ya da başka yöntemlerle siyasete müdahil olma noktasında bir hissiyata neden olur. Sivil-asker ilişkilerinde yalnızca darbelere odaklanmak, -darbelerin sıklığına bakıldığında anlaşılır olmakla birlikte- ordunun rolünü sivil otoriteyi iktidardan indirmesine indirgemek problemli bir yaklaşımdır ve askerin siyaset mekanizması üzerindeki rolünün indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmasına neden olur. Halbuki askerin etki alanının darbe dönemleri ve darbelerin etkisi ile sınırlandırılması mümkün değildir. Bir sonraki başlık altında bu konu analiz edilecektir.

1.3.3. Siyasal İstikrar ve Sivil Asker İlişkileri

1980'lerden sonra Ortadoğu ülkelerinde yaşanan darbe sayısı önceki yıllara nazaran oldukça azalmıştır. 1980'den sonraki otuz yıllık süreçte yaşanan darbe sayısı on yedidir.[109] Bu darbelerin, ordu içinde farklı fraksiyonlar arasındaki güç mücadelesinden, yabancı aktörlerin doğrudan etkisine kadar birçok sebebi vardı. Bu düşüşte ülke rejimlerinin savaş kaybetmesinden dolayı orduların aşınan prestiji, uluslararası ekonomi-politik dönüşümlerle beraber sivil teknokratlara yönetim mekanizmasında duyulan ihtiyaç gibi sebepler etkili olmuştur. Roger Owen, Sovyet tarzı askeri organizasyonun, darbe dönemlerinin geride kalmasında etkili olduğunu

[107] Dankwart A. Rustow, "The Military in Middle Eastern Society and Politics", Ed. Sydney Middleton Fisher, **The Military in the Middle East**, Colombus, Ohio University Press, 1963, s.4.
[108] William C. Taylor, **Military Responses to Arab Uprising and the Future of Civil Military Relations**, NewYork, Palgrave, 2014, s. 26-27.
[109] Jonathan Powell, and Clayton Thyne, "Global Instances of Coups from 1950 to 2010…

ifade eder. Buna göre siyasal iktidar, komuta kademesinin ordu üzerindeki etkinlik alanını daraltarak veya domine ederek orduyu kendi kontrolü altında tutma imkanını yakalamıştır.[110] Ancak dikkat edilirse, darbe dönemi yalnızca Sovyet tarzı yapılanmaların terkedildiği ülkelerde değil, diğer ülkelerde de sona ermiştir. Dolayısıyla bu argümanı başlı başına açıklayıcı olduğunu kabul etmek zordur.

Darbe sayısındaki bu farkedilir azalma sivil-asker ilişkilerinin normalleştiğine ve bu iki kurumun hukuksal sınırlamalara uyarak kendi alanlarının dışına taşmadığı anlamına mı gelmektedir, yoksa ordunun siyasete müdahil olma biçiminin değiştiği üzerinde mi düşünmek gerekmektedir? Ordunun doğal olarak güvenlik ve ulusal savunma konularında karar verme mekanizmalarının doğal bir parçası olması sebebiyle askerin siyasetten uzaklaşması (sivilleşme) ile ne kast edildiği çoğu zaman açık değildir. Bu bağlamda sivilleşme literatürü iki uç yaklaşım arasında geniş bir spektruma dağılmış durumdadır. Bir uçta ordunun kültürel ya da yapısal nedenlerden dolayı siyaset üzerindeki etkisinin değişmeyeceğine dair açıklama biçimleri diğer uçta ise ordunun karar alma mekanizmalarından tamamen çekilmesi gerektiğine dair liberal yaklaşım yer alır.

Siyasi kararların getirdiği sorumluluğu siyaset mekanizması üstlendiği için ordunun sivil otoriteye itaat etmesi gerektiğini ifade eden Finer, ordunun siyasetten çekilmesini şu kriterlerle değerlendirir: siyasetten bilinçli bir geri çekilme, siyasi iradeye tabi olma ve savunma ile dış politika için enstrümantal bir fonksiyon üstlenme. Ordu bu tavrı kendi çıkarlarını gözetmek ve sürdürmek için takınır.[111] Ordunun sivil irade tarafından kontrolü, seçilmiş bir hükümetin ordunun politikaları, bütçenin kontrolünü ve orduya ait kurumları (vakıf, dernek v.s.) hem hukuki hem de fiili olarak denetim yetkisini ifade eder. Sivil-asker ilişkilerinin kurumsal mekanizması hiyerarşik yapılanmayı (alt-üst) ve kontrol mekanizmasının işlerliğini üzerine kuruludur. Ordunun kurumsal otonomisi ise iç bürokrasisinin işleyişiyle

[110] Roger Owen, "The Role of The Army in Middle Eastern Politics", **Review of Modern Middle Eastern Studies**, No:3, London, 1978, s. 5.
[111] Samuel Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, s.28.

sınırlıdır. Bu sınırlama normatif bir ilkeye dayanmak zorunda değildir; siyasi iktidar ile askeri bürokrasi arasında olması beklenen bir durumu ifade eder.

Welch de sivilleşmeyi, iktidarın kesin bir şekilde sivillerin insiyatifinde olduğu olduğu, ordunun sivillerin talimatlarını sorgusuz olarak kabul ettiği ve kabul edilebilir bürokratik mekanizma içinde hareket ettiği bir durum olarak tanımlar.[112] Ordunun siyasetten çekilmesi, siyasi iktidarın günlük hayatı tanziminden, sosyal hoşnutsuzluklara uygulanan bir baskı aracı ve meşru sosyal ya da siyasi muhalif unsurlara karşı operasyonel bir aparat olmaktan çıkar. Hükümeti etkilemek için silahlı yapısından kaynaklanan avantajını kullanmaz.[113] Ayrıca, ordu mensuplarının siyasi kurum yönetimlerinden çekilmesi anlamına gelir ki, bu çekilme yalnızca üniformayı çıkararak yönetme anlamına gelmez; aynı zamanda bu kurumların işleyişini ordunun insiyatifine tabi kılma çabasından da sıyrılmalıdır.

Dolayısıyla ordunun yönetimden ve siyasetten ayrılması ile demokratikleşme arasında bir bağ varmış gibi görünse de ordu üzerinde etkili bir sivil denetim geliştirmek, 'kışlalara geri çekilmekten' daha fazlasını gerektirir,[114] çünkü ordu kışlasına dönse bile siyaset üzerinde bir etki alanı kurması mümkündür. Bir yandan ordunun profesyonelleştirme isteği ve hamleleri, öte yandan orduyu iktidarın bekçisi olarak tutma isteği bir dilemma oluşturmaktadır[115] ve başta Mısır olmak üzere Ortadoğu'nun birçok ülkesinde ordu-siyaset ilişkisini şekillendiren temel saik budur. Gerek ordu-siyaset ilişkisinin sınırları gerekse ordunun kurumsal işleyişi üzerinde yapılan değişiklikler, ordu ile siyaset arasında Janowitz'in deyişiyle "yeni bir uzlaşma"[116] ile sonuçlanmıştır. Bu yeni durumda askerin kışlasından çıkmadan

---

[112] Claude Welch, Jr., **No Farewell to Arms? Military Disengagement from Politics in Africa and Latin America**, Boulder, Westview, 1987, s.13

[113] Claude Welch, Jr., **Civilian Control of the Military: Theory and Cases from Developing Countries**, Albany, NY: State University of New York Press, 1976 , s. 2.

[114] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye Mısır Cezayir,** Çev:Bahar Şahin, İstanbul, Hayykitap, 2008, s.38.

[115] Mehran Kamrava, "Military Professionalisation and Civil-Military Relations in the Middle East", **Political Science Quarterly**, Volume 115, Number 1, 2000, s.76.

[116] Morris Janowitz, **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago, Chicago University Press, 1977, s.3.

siyaseti etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, bu düzenlemelerin ordunun kendi alanına çekilmesi konusunda gerçek bir karşılığından bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Ordunun bir dış politika ve savunma aracı olarak profesyonelleşmesi siyasetten çekilmesi için diğer bir kriterdir. Profesyonelleşmek, siyasi hiçbir angajmana girmemek veya siyaset alanı ile tüm bağları koparmak demek değildir. Ordunun siyasi otoriteden belirli talepleri olabilir ve bu taleplerin karşılanması için baskıda bulunabilir. Bu noktada kritik olan şey, bu taleplerin tanımlanmış görev alanı ile ilgili olması ve siyaseti domine etme amacını taşımamasıdır. Bu durumda siyasi otorite ile ordu arasında sağlanması gereken bir denge ortaya çıkmaktadır. "Bu denge sivil - asker ilişkilerinde önemli bir meseleyi, "sivil-asker problematiği"ni hal yoluna koyabilir. Sivil-asker problematiği özetle; "sivillerin kendilerinden istediği her şeyi yapmak için yeterli güce sahip bir orduyu, sadece sivillerin bir şeyin yapılması emrine amade bir orduya razı etmektir".[117]

Huntington'un profesyonelleşme kavramı ise daha gerçekçi bir yaklaşıma dayanır ve sivil-asker ilişkilerinin dengesi üzerine kuruludur. Huntington sivil-askeri ilişkilerini iki temel varsayım üzerinden değerlendirir. Birincisi sivil-asker ilişkileri sistemik bir bütündür; ikincisi ise sivil-asker ilişkilerini düzenleyen "objektif sivil denetim"dir.[118] Böylece ordunun temel görevi olan ülkenin güvenliği sağlanırken, bu görevini yerine getirirken siyasetle ilişkisinin sınırları çizilmiş olur. Bu bağlamda profesyonelleşme kavramı açıklayıcı bir içeriğe sahiptir. Profesyonellik üç unsur çerçevesinde tanımlanır: Uzmanlık, sorumluluk ve organik işbirliği. Profesyonelleşme ordunun kendi içindeki düzen ve normlarına işaret eder ve sağlıklı bir toplumda ordunun siyasetten özerk bir konumda olması gerektiğini ifade eder. Bu kriterler çerçevesinde şekillenen sivil-asker ilişkileri, toplumsal ya da siyasal dönüşüm dönemlerinden etkilenmez ve bu denge sayesinde bir şekilde konumlandığı

[117] Peter Feaver, "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", **Armed Forces and Society**, Vol. 23, No. 2, Winter 1996, s. 149.
[118] Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası**, Çev: Kazım Uğur Kızılaslan, İstanbul, Salyangoz Yay., 2004, s. XIV-XV.

ülkelerde güvenlik unsuru da daha sağlıklı bir işleyişe sahip olur. Ordu siyasi konulara değil, askeri konulara ve ulusal savunma kabiliyetine odaklanır. Otoritesini meşru yollardan elde eden her türlü sivil iktidarın talimatlarını da kabul eder. Sivil-asker ilişkilerinin gerekli kriterler çerçevesinde işleyiş kazanmadığı ülkelerde ise kaynak israfı yaşanır ve beklenmeyen riskler ortaya çıkar.[119]

Ortadoğu'da darbelerin sayısındaki azalma sınırları belirlenmiş bir sivil-asker ilişkilerinin önünü açmadı ya da böyle bir ilişkinin de sonucu değildi. Nitekim bu ülkelerde ordu ile siyaset arasındaki ilişkinin şekillenmesinde, iktidarın varlığını devam ettirmesi motivasyonu büyük bir rol oynar. Birçok ülkede askeri rejimlerin ülke sorunlarını çözmede yetersiz kalması, askeri yenilgiler dolayısıyla subayların saygınlıklarının azalması ve sivil teknokratik siyasetlerin artması gibi sebepler bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. Ancak temel sebep darbe yoluyla iktidarı ele geçiren unsurların "kendilerine karşı aynı mekanizmanın harekete geçmesini engelleyen önlemler almasıdır."[120]

Quinlivan'a göre darbeden korunmak, bir iktidarın askeri bir darbeyi engellemek üzere kurduğu etkinlikler seti ile mümkündür. Eğer darbe devletin güvenlik unsurlarının içindeki küçük bir kesimin iktidarı ele geçirmesi ise, darbeyi engellemenin temeli de bu ihtimali minimize edecek yapılar oluşturulmasıdır ve askeri darbe ile iktidarı ele geçirmiş Ortadoğu'daki birçok rejim bu yapılar sayesinde ayakta kalmaktadır. Darbeden korunma yapıları geliştiren her bir rejimin kendine has karakteristik özellikleri olsa da ortak bazı özelliklere de sahiptir. Bunlar; (1) rejimin meşruiyetini oluşturan geniş katılımlı ve daha az kısıtlayıcı bağlılık standartlarını dengeleyecek, etkili bir aile, etnik ya da dini bağlılıkları kritik pozisyonlara atama (2) düzenli orduya paralel silahlı birlikler oluşturma (3) ordunun ve diğer silahlı birimlerin lidere karşı bağlılığını gözetleme yetki alanına sahip birçok güvenlik

[119] Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası**, s.4; 9-13.
[120] Eliezer Be'eri, "The Waning of the Military Coup in Arab Politics", **Middle Eastern Studies**, Vol. 18, No. I, January 1982, s.78.

birimi oluşturma (4) düzenli orduda uzmanlığı artırmak (5) bu unsurları finanse edecek mali yapılar kurmak.[121]

Ancak siyasal iktidara karşı darbenin gerçekleşmemesi yalnızca alınan bu tedbirlerle açıklanamaz; çünkü ordunun siyasete müdahil olması için, askeri bir yönetimin kurulması olmazsa olmaz şart değildir. Yani sivil bir hükümetin yönetim mekanizmasını elinde bulundurmuş olması, ordunun apolitik bir konuma sahip olduğunun ya da ordunun etkin bir role sahip olmadığını göstermez.[122] 1967 yenilgisinden sonra başlayan ve özellikle 1970'lerden sonra devam eden süreçte, Ortadoğu ülkelerinin güç merkezleri arasında bir dengeden bahsetmek mümkündür.[123] Statükonun yeniden restorasyonu için iktidar orduya bir alan açmış ve buna karşın ordu da iktidarı korumaya almıştır. Bir anlamda ordu muhalefete karşı baskı ve zor potansiyelini gerektiğinde harekete geçirerek, iktidar varlığını devam ettirir.[124] Bu ilişki biçimi iki unsur arasında hassas bir dengeye işaret etmez; ordunun gittikçe "yönetmeden hükmeden" bir pozisyon kazandığı noktaya gider. Cook'un ifadeleriyle "Daha az görünür olan, aslında bizzat kendisi de askeri hakimiyetin mirası olan çok katmanlı kurumsal düzenin, rejimin istikrarı için oynadığı belirleyici roldür".[125]

Bu açıdan silahlı kuvvetler dört ana alan üzerinden siyasete müdahil olmaktadır: Ekonomi, dış politika ve güvenlik, devlet aygıtı ile milliyetçi anlatılar". Ordu elitlerinin ekonomik çarktan büyük pay almaları ülkelerin devlet eliyle endüstrileşmesi yoluyla başlamıştır. 1970'li yıllarda ekonomik modelin özelleştirme hamleleriyle geçirdiği dönüşüm bu hem kurumsal olarak ordunun hem de üst düzey

[121] James T. Quinlivan, "Coup-proufing, Its Practice and Consequences in the Middle East", **International Security**, Vol. 24, No. 2. Autumn, 1999, s.133.
[122] Nicole Ball, "The Military in Politics: Who Benefits and How", **World Development**, Vol.9, No.6, 1981, s.570.
[123] Elizabeth Picard, Arab Military in Politics: From Revolutionary Plot to Authoritarian State", Ed. Giacomo Luciani, **The Arab State**, Berkeley, University of California Press, 1990, s.199.
[124] Jason Brownlee, "…And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes", **Studies in Comparative International Development**, Fall 2002, Vol.37, No.3, s.42.
[125] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye Mısır Cezayir**, 2008, s.27.

subayların gelirini daha genişletmiştir.[126] Siyasi iktidarla ordu arasındaki ilişki farklı ülkelerde farklı iktidar formları oluşturmuştur. Bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ortaya konulacağı üzere Mısır'da tarihsel süreç içinde dönüşen siyasal ve ekonomik parametreler Mübarek döneminde ordu ile siyaset arasında statükonun devamı için işbirliği fakat iktidar üzerinde de rekabetin birlikte devam ettiği bir iktidar yapısına yol açarken, Suriye'de ise bir ordu ile siyasetin birlikte var olabildiği bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1.4. Sivil Ayaklanmalar Karşısında Ordu: Temel Yaklaşımlar

2010 yılı sonlarında başlayan ve bölge ülkelerine yayılan kitlesel ayaklanma süreçlerinden ordunun iktidarı korumaya yönelik tavırlarında ülkeden ülkeye farklılıklar gözlemlenmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, kimi ülkelerde ordu gösterileri bastırmazken (Tunus, Mısır), kimi ülkelerde ordu bölünmüş (Libya, Yemen) ve kimi ülkelerde ise iktidarı sahiplenme yoluna gitmiştir (Suriye ve Bahreyn). Kitlesel ve silahsız ayaklanmalar, ordu-siyaset ilişkisi açısından daha önce analiz edilen dönemlerle karşılaştırıldığında bu dönemin yeni bağımsız değişkeni olmuştur. Bu dönemde literatürün üzerinde yoğunlaştığı soru ise ordunun tavrını belirleyen temel etmenlerin ne olduğu sorusuydu. Kimi araştırmacılar, gösterilerin niteliğine yoğunlaşırken, kimi araştırmacılar uluslararası aktörlerin belirleyici tavrına, kimi araştırmalar ise ordunun organizasyonel, ideolojik ya da sınıfsal yapısını kurumsal reflekslerin belirleyicisi olarak ele almıştır.

Ortadoğu'da sivil-asker ilişkileri literatüründen ve çalışmanın buraya kadar olan kısmından anlaşıldığı üzere, Arap otokratlarının ordudan beklentileri, bir darbeye kalkışmamak ve dış tehditler kadar iç "tehditler"e karşı hazırlıklı olmak suretiyle iktidarı (statükoyu) korumaları olarak özetlenebilir. İlk seçeneği bertaraf etmek için siyasi iktidarlar, darbe önleyici mekanizmalar (coup-*proofing*), paralel ordu ve, birbirini gözetleyen çoklu istihbarat birimlerinin kurulması, orduyu mali

[126] A.g.e., s. 61.

imtiyazlar yoluyla elde tutmak gibi birçok taktik kullanmıştır. Bu taktiklerin, ordunun hem kapasitesini hem de rejim değişimine yönelik kitlesel talep ve ayaklanmalar karşısında takınabileceği tutumu etkilediğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.[127] İkinci seçenek bağlamında da, olağan-üstü hal, askeri mahkemeler, orduyu bürokrasi içinde etkin bir noktada tutan mekanizmalar veya ordunun imtiyazlarının çok yüksek düzeyde tutulması gibi unsurlar devreye sokuldu. Nitekim bütün bu uygulamaların başarılı olduğu ve statükonun korunduğunu ifade etmek mümkün. Soğuk Savaşın bitişi ve küresel çapta yaşanan demokratikleşme dalgaları gibi yapısal değişimlere rağmen çalışmanın kapsamındaki rejimlerde bir değişim yaşanmamış olması, bu durumun açık bir göstergesidir.

Öncelikle bu konudaki mevcut literatür eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sonrasında ise yapılandırılan argüman bağlamında Mısır ve Suriye'deki ayaklanma sürecine ordunun müdahalesi söz konusu argüman çerçevesinde tartışılacaktır. Bu çalışmanın argümanı kısaca şöyledir: Hem Mısır hem de Suriye'de ordu rejimin kurucu ve taşıyıcı unsurlarından birisi olmakla birlikte, tarihsel süreçte ordu ile siyasi liderlik arasındaki ilişki farklılaşabilmektedir. Ordu ile siyasi iktidarlar arasında bir koalisyon söz konusu olduğunda (Mısır), ordu gelişmeler karşısında "fırsat-maliyet" hesabı yaparak bir tavır alır. Ordu ile siyasi iktidar arasında ortak bir varoluşsallık söz konusu ise (Suriye) ordu kitleleri bastırarak rejimin devamını sağlamak durumundadır. Ordu ile siyasal iktidar arasındaki ilişki ise tarihsel bağlamda oluşur.

O'Donnel ve Schmitter'e göre "otoriter rejim aktörlerinin kendi içinde şahinler ve güvercinler şeklinde doğrudan ya da dolaylı bir bölünme gerçekleşmeksizin siyasal bir değişim yaşanması mümkün değildir."[128] Bu argüman, otoriter rejimlerin çöküşü üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmının çıkış

[127] Hicham Bou Nassif, "Generals And Autocrats: Coup-Proofing And Military Elite's Behavior in The 2011 Arab Spring", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University Graduate School, Indiana University, 2014, s.59.
[128] Guillermo O'Donnel and Philippe C. Schmitter, **Transtions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies**, Baltimore&London, The John Hopkins University Press, 1986, s.19.

noktasını oluşturur. Bu bölünme kitleler nezdinde ortaya çıkan rejim değişikliği talepleri sonucunda oluşan politik krizlerin nasıl yönetileceği ile ilgilidir. "Şahinler" krizleri zor ve şiddet kullanarak muhalefeti bastırma, "güvercinler" ise müzakere yoluyla reform yapma yoluna gitmeyi tercih edeceklerdir. Hangi tarafın ağır basacağı ya da hangi düzeyde bir ayrışmanın yaşanacağı, bu ayrışmanın siyasi değişime yol açacağı sorusu ise bu noktadan sonra anlamlı bir soru haline gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, değişim iradesinin rejim içinde hangi şartlar altında oluştuğuna yönelik bir analiz yapmak; başka bir ifadeyle, siyasi iradenin demokratikleşme kararını nasıl verdiği ve bu sürecin nasıl işlediğini göstermek değil; kitlelerin ortaya koyduğu değişim taleplerinin rejim içinde nasıl bir karşılık bulduğuna ve özellikle silahlı kuvvetlerin bu noktada nasıl bir tavır takındıkları meselesidir.

Ordular, sahip oldukları personel, zor ve şiddet unsurları dolayısıyla siyasi iktidar değişimi ile ortaya çıkan muhalif hareketleri bastırma kapasitesine sahiptir. Burada esas mesele ordunun bu kapasiteyi kullanıp kullanmama *isteğ*idir. Dolayısıyla silahlı kuvvetler, muhalif hareketleri bastırabilir ya da Schmitter'in deyişiyle rejime karşı işbirliği yoluna gitmeseler bile, rejim karşıtı hareketleri tolare ederek *("if not by commission then by omission")* değişimin önünü açabilir.[129] Orduların iktidar değişimi talebi ile ortaya çıkan hareketler karşısında nasıl bir tavır takınacağına odaklanan çalışmaların iki ana eksen de yürüdüğü söylenebilir: Birincisi muhalif gruplara odaklanan çalışmalar, ikincisi ise daha ağırlıklı olarak ordunun kendisine odaklanan çalışmalar. Muhalefeti merkeze alan çalışmalar, gösterilerin nicelik ve niteliklerinin orduyu yönlendirebileceğini; orduyu merkeze alan çalışmalar ise ordunun tavrını belirleyen temel faktörlerin kendi özelliklerinden kaynaklandığını idda eder. Her iki boyutu da analiz ederek çoklu faktör yaklaşımını benimseyen çalışmalar da mevcut olup, aşağıdaki literatür değerlendirmesinde bu yaklaşımlar da ele alınacaktır.

[129] Philippe C. Schmitter, Speculations about the prospective demise of authoritarian regimes and its possible consequences, **Revista de Ciéncia Politica**, 1985, s.99.

Kitlelerin rejim değişimi taleplerinin başarıya ulaşma koşullarına odaklanan önemli çalışmalarda Stephan ve Chenoweth, muhalefetin niteliği ve niceliğini merkeze almışlardır. Şiddet içeren ve içermeyen ayaklanmaların karşılaştırıldıkları bu çalışmada, otoriter rejimlere karşı kitleselleşen sosyal mobilizasyonun düzeyi, kullandığı taktik ve araçlar devrim sürecinde ordunun tavrının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Geniş halk kitlelerinin şiddet içermeyen stratejilerle yürüttükleri rejim değişimi talepleri karşısında silahlı kuvvetler, iktidardan yana değil değişim taleplerinden yana olmaktadır. Şiddet içermeyen devrim stratejisi, rejime bağlı silahlı kuvvetleri tehdit etmeyeceği için, silahlı güçler gösterilere rejim lehine müdahale etmekten kaçınacaklardır ve böylece rejim bastırma kapasitesinden yoksun kalacaktır.[130]

Yine de güvenlik güçlerinin bastırmadığı şiddet içermeyen bütün ayaklanmaların başarılı olması söz konusu değildir. Ancak şiddet içermeyen ayaklanmalar ile güvenlik güçlerinin müdahale etmemesi arasında doğrudan bir ilişki vardır.[131] Dolayısıyla güvenlik güçlerinin rejimi korumaması yeterli değil; fakat gerekli bir etkendir. Sürece kitlesel katılımın artmasının ise çift yönlü bir etkisi olmaktadır: Birincisi, çok sayıda kişinin tutuklanması ya da öldürülmesi de zorlaşmakta; ikincisi ise gösterici sayısı arttıkça kitleler ile ordu mensupları arasında bir bağ kurulma ihtimalini artırmaktadır.[132] Bu bağlamdaki küçük çaplı kampanya ve gösterilerin, ordunun desteğini elde etme şansı ise %50 düşmektedir.[133]

Bu yaklaşım yüksek düzeyli mobilizasyonun doğru strateji ve taktiklerle hedefine ulaşabileceğini öngörmektedir. Rejim değişimi taleplerinin geniş halk kitlelerince desteklenmesi, bu hedefe ulaşma açısından kritik bir unsurdur. Bazen silahlı kuvvetler Çin'in Tiananmen Meydanındaki müdahalesi ile hala devam etmekte olan Suriye krizinde olduğu gibi geniş halk kitlelerine de müdahale etmekten

[130] Maria J. Stephan and Erica Chenoweth, "Why Civil Resistance Works: The Strategic Nonviolent Conflict", **International Security**, Vol. 33, No. 1 (Summer 2008), s.13.
[131] A.g.e, s.23-24.
[132] Erica Chenoweth and Maria Stephan, **Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict**, New York, Columbia University Press, 2011 s.47.
[133] A.g.e., s.48.

kaçınmaz. Ancak yazarlar, bu örneklerde kitlelerin ordudan bazı kısımlarının ayrışmasını temin etmede başarısız olduğunu savunmakta ve dolayısıyla ordunun bölünmesini ve en azından bir kısmının kitlelerin yanında yer almasını da, kitlelerin organize kabiliyetine bağlamaktadır. Ordunun davranış tarzını yalnızca kitlelere bağlamak eksik bir yaklaşım olmaktadır. Ordunun rejimle kurduğu ilişkinin biçimi, rejim ve ordunun etnik, mezhepsel ya da bir başka unsur üzerinde şekillenmesini, toplumsal meşruiyetini ya da ordunun kurumsal bütünlüğünü sağlayan unsurları gözden kaçırmaktadır. Daha da önemlisi ordunun rejimin devamından ya da yıkılmasından nasıl etkileneceği sorusu cevapsız kalmıştır.

Altı Güney Amerika ülkesi (Arjantin, Peru, Kolombiya, Venezuela, Küba ve Dominik Cumhuriyeti)'nde otoriter rejimin çöküşünü inceleyen Robert Dix, anahtar faktörün silahlı kuvvetlerin rejim değişimi sürecindeki rolü olduğunu vurgulamaktadır. Dix'e göre bu altı ülkede de rejimleri yöneten diktatörlerin asker kökenli olmasına rağmen silahlı kuvvetler diktatörlere destek olmamıştır. Çökme riskiyle karşı karşıya kalan rejimin talebine rağmen ordunun sivil ayaklanmalara müdahale etmemesinin en önemli sebebi, rejimin kamuoyu nezdinde yönetme rasyonalitesini kaybetmesi ve iktidar koalisyonunun çok daralması dolayısıyla meşruiyetini kaybetmesidir. Sivil muhalefet kendi içinde organize olup görünür oldukça, bir yandan iktidar koalisyonunu daraltmakta öte yandan rejimin meşruiyetinin daha da sorgulanır hale gelmesine neden olmaktadır. [134]

Gösterilerin büyüklüğü ve farklı kesimleri temsil etmesi noktasından sahip olduğu nitelikler ordunun tavrını iki açıdan yönlendirmektedir. Birincisi farklı kesimlerden muhalefet bir araya geldiğinde yeni bir meşruiyet alanı ve koalisyon oluşturmaya başlar. Ancak muhalefetin dayanıklı olması yetmez, aynı zamanda kendi içinde kaynaşabilmesi gerekir. Snyder'in deyişiyle liderin kurduğu iktidar ağının dayandığı toplumsal unsur daraldığında, "geniş ve çok-sınıflı bir devrimci

[134] Robert Dix, "The Breakdown of Authoritarian Regimes", **The Western Political Quarterly,** Vol. 35, No. 4 (Dec., 1982), s.566.

koalisyonla" karşı karşıya kalabilir.[135] Böyle bir görüntü karşısında, yeni bir iktidar koalisyonu oluştuğu algısına kapılan silahlı kuvvetler, mevcut iktidarın çöküşüne açık ya da örtük bir şekilde destek verir. Kitlelere müdahale, silahlı kuvvetlerin ülkenin ulusal güvenlik ve çıkarlarını temsil iddiasına ters düştüğü için arzu edeceği bir şey değildir.

İkincisi, diktatörlerin iktidar koalisyonu daraldıkça, daha kişisel bir yönetim sergilemeye başlarlar ve yalnızca toplumsal kesimlere değil, silahlı kuvvetler kurumuna karşı da dışlayıcı bir siyaset izlerler. Bu durumda diktatör, birkaç sivil aktör ve ordunun içinden de birkaç farklı klikle işbirliği yapmaya yönelir. Bu tarz bölünmeler, kurumsal kimliğine ters düşeceği için ordunun razı olamayacağı sonuçlara sebep olabilir. Benzer şekilde diktatör kendi iktidarını (meşru ya da gayrı meşru) yollarla konsolide ettikçe, silahlı kuvvetlerin içinden siyasal iktidara geçiş imkanları sona erer ve bu tür beklentiye sahip olan üst düzey subayları rahatsız eder.[136] Sonuç olarak, kendi kişisel iktidarlarını dar bir çerçevede devam ettiren diktatörlerin iktidarı mutlaka sorgulanır hale gelir. İktidarın devamlılığını sağlayan koalisyon daraldıkça ve özellikle silahlı kuvvetlerin desteğini kaybettikçe, diktatörün iktidarını sürdürmesi daha zor bir hale gelmektedir.

Bueno de Mesquita ve Smith'e göre otoriter hatta diktatöryel rejimlerde bile iktidarın tek bir kişi tarafından oluşturulmadığını ve bir koalisyondan (*winning coalition*) ibaret olduğunu iddia eder. Liderin bu koalisyon olmadan iktidarda kalabilmesi mümkün değildir. Böylesi bir iktidarın oluşabilmesi için hükümet unsurlarının kontrol altına alınması ve istikrar için de bir iktidar koalisyonunun oluşması gerekmektedir.[137] Bir siyasal sistemin işgale uğraması veya devrim kalkışması sırasında kitlelerin isyan etmesi ve yeterli düzeyde organize olmaları karşısında iktidarın devamı için söz konusu koalisyonun çözülmemesi gerekir.

[135] Richard Snyder, "Explaining Transitions from Neopatrimonial Dictatorships", **Comparative Politics** 24 (October), 1992, s. 383.
[136] Robert Dix, "The Breakdown of Authoritarian Regimes", s. 564-565.
[137] Bruce Bueno de Mesquita ve Alastair Smith, **The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Good Politics**, Newyork, Public Affairs, 2012, s.21.

Özellikle silahlı kuvvetlerin siyasal iktidarın yanında yer alıp almaması kritik önemi haizdir ve bunu belirleyen temel unsur 'mali durum'dur. Buna göre iktidarın, silahlı kuvvetlere sağladığı mali avantajlarda bir azalma ve subayların sahip oldukları ayrıcalıklarda bir değişim görünmüyorsa rejim değişimini istemeyeceklerdir ve siyasal iktidarın yanında duracaklardır. Sahip oldukları mali avantajlarda bir azalma durumunda ise kitlelere müdahale etme istekleri olumsuz etkilenecektir.

Mısır'da Hüsnü Mübarek'in Şubat 2011'de iktidarı kaybetmesini de bu faktörle açıklamaktadırlar. Mübarek iktidarına karşı ayaklanmanın başarılı olmasının arkasındaki en önemli faktör, kitlelerin asker tarafından bastırılma korkusu yaşamadan ayaklanmaları organize etme ve devam ettirebilmeleriydi. ABD'nin finansal yardımlarındaki kesinti, yüksek işsizlik oranı, ayaklanmaların insanların gözündeki maliyetini düşürdü. Generallerin de kötüleşen bu mali şartlar altında sahip oldukları imtiyazların devam etmeyeceğini düşünmesi, ayaklanmalara müdahale etmemelerine sebep oldu.[138] Görüldüğü üzere bu yaklaşım, iktidar koalisyonunun çözülmesini ve silahlı kuvvetlerin iktidarı korumamasını, tek bir sebeple (mali durum) açıklamaktadır. Üst düzey subaylar, göstericilere müdahale etmek gibi kirli ve oldukça maliyetli bir işlemi yapabilmeleri için bunun karşılığını almaları gerekmektedir. Halbuki hem 25 Ocak gösterileri ve sonrasında hem de 3 Temmuz darbe sürecinde Mısır'da yaşananlar bu varsayımı yanlışlamaktadır. Ordu ve diğer güvenlik birimleri bütün bu süreçlerde gösterilere müdahale etmekten çekinmemiştir. Bununla birlikte ordunun ne Mübarek'in iktidardan düşmesi ne de 3 Temmuz darbesi ordunun mali bir sıkıntı yaşamasına neden olmamıştır.

Bu yaklaşımın konuyu açıklayıcılığı bakımından temel eksikliği, gösteriler sürecinde ordunun kitleler veya liderin yanında yer almasının maliyetini oldukça soyut bir düzeyde bırakmasıdır. Yani kitlelere müdahalenin riskli olduğu varsayımı kabul edilir olmakla beraber, bu riskin maliyeti veya kazanımının ne olabileceğine dair somut bir açıklama yoktur. Kaldı ki, Mısır özelinde düşünüldüğünde, mali krizin

[138] Bruce Bueno de Mesquita ve Alastair Smith, **The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Good Politics**, s. 22.

uzun süredir yapısal bir duruma geldiği, işsizlik oranının ve enflasyonun, sürekli yükseldiği, gelir dağılımının oldukça eşitsiz olması yeni bir durum değildir. Dahası Mısır'daki söz konusu mali krizin, üst düzeyli subayların gelirlerini ve imtiyazlarını olumsuz anlamda etkilemediğini, tam aksine üst gelir seviyesindeki küçük bir grubun daha da zenginleştiğini ifade etmek mümkün.[139] Bununla birlikte daha önce ifade edildiği üzere, ordu mensuplarının (özellikle üst düzey olanları) orduya ait işletmelerden elde ettikleri gelir sayesinde Mübarek iktidarından özerkleşebildiklerini ve finansal bir sıkıntı çekmedikleri söylenebilir.

Migdal'a göre, otoriter rejimlerde lider, ordunun içinden gelecek darbe tehdidine karşı orduyu "böl ve yönet" taktiği kullanmaktadır. Bu taktik, kendi içinde birlik olamayan silahlı kuvvetler içindeki herhangi bir fraksiyonun tek başına bir darbe yapmasını engellemektedir.[140] Terrence Lee, bu taktiğin kısa vadede darbeyi önlemesi açısından işe yaradığını, ancak ordunun içinde farklı hizipleşmelere sebep olduğunu ve bu fraksiyonların kendi aralarında bir güç mücadelesine girdiğini ileri sürer. Bu süreçte bir grup politik etkinlik kazanarak rejim içinde daha etkin bir konum elde edebilir, rakibini zayıflatabilir. Bu durum silahlı kuvvetler içinde "kaybedenler" ve "kazananlar" gruplarını oluşturur.[141] Bu tarz bir bölünme, kaybedenlerin siyasi ve ekonomik kazanımlardan dışlanmasını beraberinde getirir[142] ve dışlananlar bu kayıpların telafisi için bir fırsat kollar. Birbiri ile çekişme halindeki ordu elitlerinden, zayıf olan taraf (söz konusu mücadeleyi kaybetmesi daha muhtemel olan güç dağılımını kendi lehine çevirmek için) bir işgal ya da kitlesel ayaklanma durumunda rejim karşıtlarının tarafına geçerek, ordu içindeki rakiplerini yenme hamlesi yapacaktır.[143] Dolayısıyla silahlı kuvvetler kendi aralarında mücadele

[139] Yezid Sayigh, **Above The State: The Officers' Republic in Egypt, Carnegie Papers**, 2012
[140] Joel Migdal, **Strong societies and weak states: State Society relations and state capabilities in the Third World**. Princeton, Princeton University Press, 1988, s.211-212.
[141] Terrence Lee, "The Armed Forces and Transitions from Authoritarian Rule, Explaining the Role of the Military in 1986 Philippines and 1998 Indonesia", **Comparative Political Studies**, Volume 42, Number 5, May 2009, s.645.
[142] Michael Bratton, & Nicollas Van De Walle, "Neopatrimonial regimes and political transitions in Africa", **World Politics**, 46, 1994, s.463-464.
[143] Terrence Lee, "The Armed Forces and Transitions from Authoritarian Rule, Explaining the Role of the Military in 1986 Philippines and 1998 Indonesia", **Comparative Political Studies**, Vol.42, No.5, May 2009, s.640, 641.

ederken rejime yönelik tehlikelere odaklanmaz ve otoriter rejimin çöküşüne seyirci kalabilir.

Rejim karşıtı ayaklanmaların başarılı olabilmesi için bu durumu gözetmesi ve ordunun bir kısmını yanına çekebilmesi elzemdir. Ordunun içinde "kaybeden" kesimin ayaklanmalara destek olmak için üç önemli nedeni vardır. Birincisi, ayaklanmayı kendileri başlatmadıkları için ordunun içinden karşı bir bastırmayla yüzyüze kalmayacaklardır. Sivil halkın ayaklanması ulusal güvenlik meselesi değil, ülke içi siyasi bir krize neden olacaktır. İkincisi, eğer rejim ayaklanmaları bastırmayı tercih ederse, dış desteğini kaybeder ve önemli bir kaynaktan mahrum kalmış olur. Üçüncüsü de, sivil ayaklanma büyüdükçe, rejim tarafında yer alan diğer silahlı unsurlar da, kaybeden tarafta olmamak için rejime arka çıkmaktan vazgeçer. Böylece sürecin sonunda kazanan taraf, ordu içindeki rakiplerine karşı ayaklanmalara destek olan grup olur.[144] Bu argüman kendi içinde bir çok varsayımı barındırmaktadır. Mısır örneğine bakıldığında ordu kendi içinde bölünmemiş ve dolayısıyla kaybeden ve kazananlar şeklinde bir sınıflama yapmak mümkün değildir. Her ne kadar ordu içinde üst düzey generallerin ekonomik kazanımları ve avantajları orta ve alt düzey subaylara nazaran çok yüksek olsa da ordu içinde bu eksen etrafında bir bölünme olduğunu söylemek zordur. Ordunun 3 Temmuz darbesine rağmen dış deteğini kaybetmemesi de bu argümanı geçersiz kılan bir başka unsur olmaktadır. Kısacası ordunun sivillere müdahalesiyle dış desteğini kaybetmesi arasında doğrudan veya zorunlu bir ilişki yoktur.

Sivil ayaklanmalar karşısında ordunun kendisine odaklanan Lee, oldukça analitik bir çerçeve sunarak ele aldığı Filipin ve Endonezya örneklerini açıklayabilmekte ve ordunun bölünmediği Tiananmen olaylarını da, kendi teorisini doğrulayan bir örneklem olarak ele almaktadır. Lee'nin kendi örneklerinde tutarlı olduğunu kabul etmek mümkündür. Ancak "Arap Baharı" sürecinde Tunus'ta yaşananlara bakıldığında ordunun bölünmediğini ve buna rağmen Bin Ali'ye arka

[144] A.g.e., s.646-647.

çıkmadığını görebilmekteyiz. Sürecin devamında barışçıl bir geçiş yaşandığını ve Tunus'ta otuz yıllık otoriter rejimin çöktüğünü ifade etmek mümkündür. Ordunun bölündüğü Libya ve Yemen örnekleri ise, barışçıl bir geçişin değil; iç savaşların yaşandığı ülkeler olmuştur. Dolayısıyla ordunun bölünmesi ile otoriter rejimin çöküşü arasında pozitif bir korelasyondan bahsetmek mümkün değildir.

Çalışmanın bu kısmına kadar tartışılan sivil-asker ilişkileri kabaca iki noktaya odaklanmıştır. Birincisi Ortadoğu'da askeri darbelerin sebepleri ya da yaşandıkları siyasi bağlamı ortaya koyan çalışmalar; ikincisi ise darbelerin azalmasına paralel olarak ordunun en geniş anlamıyla siyaset üzerinde kurduğu vesayeti analiz eden çalışmalar. 2010 yılının sonuna doğru başlayan ve Arap isyanları olarak adlandırılan değişim sürecinde geniş kitlelerin katılımıyla ortaya çıkan gösteriler ordu-siyaset ilişkilerinde yeni bir faktör olarak ortaya çıktı. Bir sonraki başlık altında bu sürece ilişkin ordunun tutumunu analiz eden çalışmalar gözden geçirilerek alternatif bir yaklaşım ortaya konulacaktır.

Birinci Bölüm İçin Sonuç

Ortadoğu'da gerek teorik düzeyde gerekse ülke düzeyinde, sivil-asker ilişkileri üzerine yoğunlaşan zengin bir literatürden bahsetmek mümkündür. 1950'li yıllardan itibaren bu litaratürde yer alan ilk çalışmalar, bölge ülkelerinde sık sık yaşanan askeri darbelere bir açıklama getirme gayreti içindeydi. Bu çalışmalar, ordunun kurucu rolünden, kültürel dinamiklere; ekonomi-politikten kurumsal yapılanmaya kadar geniş bir çerçeveye sahipti. 1970'li yıllarla birlikte bölgesel düzeyde darbe sayısındaki azalma ile konuya ilginin azaldığı görüldü.

Ancak 1990'lardan itibaren, otoriter rejimlerin yeniden tartışmaya açılmasıyla birlikte, sivil asker ilişkileri literatürü de problematiğini değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren, ordunun siyaset üzerindeki etkisinin mi kırıldığı (ya da bir başka deyişle ordunun kendi alanına mı çekildiği) yoksa siyaset üzerindeki etkinliğinin başka bir

forma mı evrildiği sorusu tartışıldı. Bu çalışmanın da üzerinde durduğu nokta, orduların doğrudan siyasete müdahil olmasa da, siyaset üzerindeki etkinlik alanını genişletmiş olmasıdır. Bu durum, ordu ile siyasi mekanizma arasında farklı ülkelerde farklı ilişki biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır.

2010 yılı sonunda siyasi değişim talebiyle Tunus'tan başlayarak diğer bölge ülkelerine sıçrayan kitlesel ayaklanmalar, karşısında ordunun takındığı tavır Ortadoğu'da ordu-siyaset ilişkisinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Ordunun gösterilere karşı takındığı tavır, sivil-asker ilişkilerinin yeni sorunsalı olarak ele alındı. Kimi çalışmalar, muhalefetin niteliğini, niceliğini, organizasyonel yapısını merkeze alırken; bazı çalışmalar ise çeşitli açılardan ordunun kendisine odaklandı. Bu çalışma ise orduların tarihsel süreçte ülke siyaseti içindeki pozisyonunu temel alarak bir açıklama biçimi geliştirmeye çalışmıştır. Ordu kurumsal bir aktör olarak ele alınırken, karar verme sürecinin siyaset mekanizması ile sahip olduğu tarihsel evrilmeden bağımsız olmadığı savunulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DA SİYASAL İKTİDAR VE ORDU

2.1. Bağımsızlıktan Nasır İktidarına Ordu ve Siyaset

İngilizler, 1882 yılında Mısır'ı işgal ettiklerinde gerekçelerinden birisi siyasi egemenliğin Mısır ordusuna karşı korunmasıydı. Bu tarihten itibaren süregiden İngiliz etkisi resmi olarak değil ama fiili bir manda yönetimiydi. Bu yolla İngilizler Mısır siyasi egemenliğini, ekonomik kaynaklarını kontrol etmekle kalmadı, ordusunu da hem personel hem de donanım açısından mümkün olduğunca zayıf tutma stratejisi izledi. İngilizler Mısır üzerindeki egemenliklerini sona erdirdiklerine dair bildiriyi 28 Şubat 1922'de deklare etti. Ancak bu bildiriye göre güvenlik, azınlık haklarının korunması, savuma ve dış politika ile Sudan meselesi İngilizlerin yetki alanında kalıyordu.[145] Lord Lyold'a göre bu deklarasyon Mısır'a bir anlamda bağımsızlık tanımış ve fakat yukarda zikredilen konulardaki rezervler manda yönetiminin sona erdiğine dair bildirinin ayrılmaz bir parçası olduğundan mandacılık fiili olarak devam etmekteydi.[146] Dolayısıyla 19 Nisan 1923'te ilan edilen Anayasa'da Mısır, "egemen ve bağımsız" bir devlet olarak vurgulanmasına rağmen sonraki yaklaşık otuz yıl boyunca İngiliz etkisi fiilen devam ediyordu. Süveyş'in millileştirilmesi bir kriter olarak alınırsa bu durum 1956'ya kadar devam etmiş olmaktaydı.

Anayasanın ilanıyla birlikte Kral varlığını korumakla birlikte Mısır'da parlamenter siyasal sistem de başlamış oldu. Ancak ilk seçimlerin yapıldığı 1923 Aralık ayından Hür Subaylar darbesinin gerçekleştiği 26 Temmuz 1952'ye kadarki dönemde siyasal sistem içinde varlık gösterebilen tek parti Vefd idi ve bu özelliğiyle siyasi arena bu parti ile Kraliyet arasında bir mücadeleye sahne oldu. Bu süre zarfında gerçekleşen seçimler sonucunda kurulan bir çok hükümet 1923, 1926, 1929, 1936, 1942 ve 1950 yıllarında Kral tarafından feshedildi. 1924, 1928, 1938 ve 1944 yıllarında ise parlamento tümüyle Kral tarafından feshedilmiş olması Kralın merkezi

[145] J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near East and The Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, Newyork, D. Van Nostrand Company Inc., 1956, s.100-103.
[146] H.B. Sharabi, **Government and Politics of the Middle East**, London&Newyork, D. Von Nostrand Company, Inc., 1962, s. 197.

yetkilerini nasıl kullandığına işaret etmektedir. Ayrıca anayasa da üç defa askıya alınmış ve 1930'da ise tamamen değiştirilmiştir.[147] Ülkedeki İngiliz manda yönetimi ise bu süreçte oldukça pragmatik davranarak bu mücadeleden yararlanmak için her iki tarafla işbirliği yapma yolunu tercih etmiştir.

Yine bu zaman zarfında Mısır yönetimi ile İngilizler arasında her iki tarafın müzakere ederek bir sonuca vardığı en önemli metin 1936 tarihli İngiltere-Mısır anlaşmasıdır. 1936 Anlaşmasının önemli maddeleri şu şekilde özetlenebilir: Anlaşmanın birinci maddesi İngiliz işgalinin son bulduğunu ifade eder. Sekizinci maddesi Süveyş Kanalıyla ilgilidir. Mısır'ın ayrılmaz bir parçası olarak görülen, uluslararası bir iletişim ve ulaşım kanalı ve İngiliz imparatorluğunun farklı parçalarının bağlantı yolu olan Süveyş Kanalının geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla İngiliz askerlerinin Mısır topraklarına yerleştirilmesi güvence altına alınmıştır. Kanal Bölgesi olarak tarif edilen bölgede bulunan İngiliz askeri gücü 10 bin asker ve 400 pilotu aşmayacaktır. Anlaşma tarihinden yirmi yıl sonra Mısır silahlı güçleri bu görevleri yerine getirebilecek güce erişirse İngiliz güçlerinin yerine geçebilecekti. Bu konuda çıkacak herhangi bir ihtilaf ise Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından çözüme bağlanacaktı. Anlaşmanın on birinci maddesi Sudan üzerindeki ikili yönetimi teyit etmekte; on ikinci maddesi ise yabancıların mal ve can güvenliğinden Mısır Hükümetini sorumlu tutmaktadır.[148]

Anlaşmanın bütününe bakıldığında birbirleriyle çelişkili hükümler dikkat çekmektedir. Örneğin anlaşma ile İngiliz işgalinin sona erdiği ve Süveyş Mısır'ın bir parçası olarak kabul edilirken; Kanal üzerindeki İngiliz hakimiyeti ise garanti altına alınmaktaydı. Dahası İngiltere Mısır'ın içişlerine karışmaya devam edecek ve özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükümet değişikliğini bile empoze edecektir. İngiliz Yüksek Komiserinin yerine Büyükelçi atanması bile bu durumu değiştirmeyecektir. Dolayısıyla imtiyaz sözleşmesi olarak yorumlanabilecek olan bu

[147] A.g.e., 198-200.
[148] Maurice Harari, **Government and Politics of the Middle East**, New Jersey, Prentice-Hall Inc., 1962, s. 66-67.

anlaşma, içinde geçen formel ifadelere rağmen başta Süveyş kanalı ile ilgli olmak üzere bir çok konuda İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar dolayısıyla Mısır'ın tam bağımsız ve egemen bir devlet olmadığını göstermektedir.

Almanya'da Nazilerin güçlenmesi ile beraber bir savaş ihtimaline karşı İngilizler Mısır ordusu ile ilgili yeni düzenlemeler yaptı. 1936 İngiltere-Mısır Anlaşması çerçevesinde İngiliz subaylarını Süveyş Kanalının stratejik noktalarına yerleştirdi ve Mısır ordusunu da şehirleri korumak ve lojistik destek sağlamak üzere konuşlandırdı. Mısır hükümeti de bu atmosferden yararlanarak, "egemenliğe" dair sembolik bir anlama sahip orduyu genişletti, ve subay sayısını yükseltmeye imkan tanıyan Askeri Akademi kontenjanını artırdı.[149] Takip eden on yılda ordudaki asker sayısı 3 binden 100 bine çıktı.[150] Hür Subaylar hareketinin kurucularının büyük çoğunluğu da bu tarihlerde orduya katılma imkanı elde etmişti.

Ayrıca Mısır ordusundaki İngiliz kuvvetlerinin 1936-37'de geri çekilmesi ordu içindeki dengeleri değiştirmiş ve sarayın ordu üzerindeki etkisini azaltmıştır. 1937'de Askeri Akademiye katılım için şartlar değiştirilmiş ve orta ve alt düzey kesimlerin de başvurusu mümkün olmuştu.[151] 1936'da Mısır ordusu içinde görev yapan subay sayısı 398, toplam asker sayısı yaklaşık 12 bin kişiydi. Bir yıl içinde subay sayısı 982, toplam asker sayısı ise yaklaşık 21 bine ulaştı. Orduya yeni katılanlar alt ve orta gelir seviyeleri dolayısıyla sosyo-ekonomik açıdan homojen[152]; marksist, İslamcı veya milliyetçi eğilimlere sahip birçok kişi bulunması dolayısıyla ideolojik olarak geniş bir yelpaze oluşturuyorlardı.[153] Bu durum orduya yeni katılanların saraya düşmanlık etmesi için yeterli bir sebep değildi, fakat hem

[149] George Kirk, "The Role of the Military in Society and Government: Egypt", Ed.Sydney Middleton Fisher, **The Military in the Middle East**, Colombus, Ohio University Press, 1963, s.73.
[150] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, London&New York, Verso, 2014, s.9.
[151] Anthony McDermott, **Egypt from Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution**, Croom Helm, 1988, 150-151.
[152] P. J. Vatikiotis, **The Egyptian Army in Politics: The Pattern for New Nations**, Bloomington, Indiana University Press, 1961, s. 45–50.
[153] Joel Gordon, **Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July Revolution**, Oxford, Oxford University Press, 1996, 39-40.

geldikleri kesimler hem de ordu içinde saray yönetiminin rüşvet ve yolsuzluk dolayısıyla yozlaştığına dair kanaat oldukça yaygındı. Bu durum Ali Mahir hükümetine bu kesimler üzerinden orduya nüfuz etmek için yeni bir imkan daha yartmış oldu. Böylece hükümet Saraya karşı yeni bir muhalefet odağı oluşturacaktı.

1937 yılında Vefd hükümeti ordu üzerinde kontrol sağlamak amacıyla biri sembolik diğeri ise pratikte oldukça önemli iki yasa tasarısı hazırladı. Kral Fuad döneminde göreve başlayan askerlerin yemin metninde Krala bağlı kalmayı içeren ifadeler vurgulu bir şekilde yer alıyordu. Yeni düzenlemeye göre ise yemin metni değişmiş ve Krala bağlılığı vurgulayan cümlelerin yerine, ülkeye ve anayasal sisteme bağlılık ifadeleri koyulmuştur. İkincisi ise askeri kanun olarak bilinen kanunla ilgiliydi. Hükümet yalnızca general rütbesindeki askerler için değil, aynı zamanda Yüksek Savunma Konseyi'nin genişletilmesi ve yeniden organizasyonunu öngörüyordu. Böylece hükümet alt komite ile ordudaki işlere müdahil olabilecekti. Bu değişikliğin amacı siyasetin ordudan ayrıştırılması olarak lanse edilse de hükümetin amacı Kralın ordu üzerindeki etkisini kırmaktı.[154]

Kralın bu tasarılara tepkisi sert oldu. Krala göre bu tasarıyla ordu ülkenin sadece belirli bir politik birimini koruyacaktı. Ayrıca Kral zikredilmeksizin doğrudan Anayasa'ya bağlılık yemini saray yönetimine karşı girişilecek darbenin yasal zemini olabilirdi. Kral aynı yıl Ramazan ayında orduya verdiği iftar yemeği sırasında politikadan uzak durmaları gerektiği mesajını net olarak ifade etti. Kral ve hükümetin orduya hakim olma mücadelesine karşın, hükümet ile Kral arasındaki mücadelede net olarak bir pozisyon takınmadığı için siyasetten uzak ve "siyaset üstü" bir imaj sergilese de politikaya dair tartışmalar ordu içinde de başlamıştı ve dolayısıyla ordu artık politik bir aktör olma yoluna girmişti.

[154] Charles Trippp, "Ali Mahir and The politics of the Egyptian army: 1936-1942", Ed. Charles Tripp, **Contemporary Egypt: Through Egyptian Eyes Essays in Honour of P. J. Vatikiotis**, London, Newyork, Routledge, 1993, s.49-50.

Orduyu rahatsız eden ülke içindeki en önemli gelişme 4 Şubat 1942'de yaşandı. İngiliz yönetimi Ali Mahir Paşa hükümetini feshederek yerine Nasuh Paşanın önderliğinde bir hükümeti tayin etmesi için Krala baskı yaptı. Bunun için İngiliz ordusuna bağlı tanklı birlikler Kraliyet sarayının etrafını çevirmiş ve burada bulunan Mısır ordu birliğini oldukça zor durumda bırakması ve küçük düşürmüştü. Kral Faruk orduya müdahale emri vermemesine rağmen aralarında Hür Subaylar Hareketinin lideri Cemal Abdünnasır'ın da olduğu yaklaşık dört yüz kişilik ordu mensubu bir araya geldi ve İngilizlere direnme kararı aldı. Ancak direnç sonuç vermedi ve Vefd, İngilizlerin desteği ile yeni hükümeti kurdu.[155]

Bu olay sonunda ordunun siyasal iktidara olan güveni sarsıldı. Nasır'ın, bir arkadaşına yazdığı mektupta, bu olaydan bahisle kullandığı "ordumuzun güçsüzlüğünden utanıyorum"[156] cümlesi, ordunun onurunun zedelendiğine dair önemli bir işarettir. 1952 Hür Subaylar darbesinin kıdemli komutanı General Necip de anılarında, bu olayın kendisini Mısır'da bir rejim değişikliğinin şart olduğuna ikna ettiğini dile getirmiştir.[157] Bütün bu olup bitenlere rağmen Kral, 1944'te sembolik gücünü göstermek için Ordunun "Tanrı, Ülke, Kral" şeklindeki ambleminde bir değişiklik yaparak, "Tanrı, Kral, Ülke" haline getirdi.[158] Bu değişikilik hükümetin 1937'de ordu ile ilgili çıkardığı ve yukarda zikredilen yasaların bir rövanşı gibiydi.

Ordunun uluslararası arenada gurunun incindiği ve hem Mısır için hem de ordunun kendisi için bir felaket sayılan temel gelişme ise 1948'deki Arap-İsrail savaşında alınan ağır yenilgiydi.[159] Kral Faruk hem kendi otoritesini güçlendirmek hem de Arap dünyasında sarsılan prestijini yeniden kazanmak için İsrail'e karşı bir savaşa sıcak bakıyordu. Ne var ki Mısır ordusu bu düzeydeki bir savaşa en son 1882

[155] Zeynep Güler, **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği, Nasır ve Nasırcılık**, İstanbul, Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s. 88.
[156] Said K. Aburish, **Nasser: The Last Arab**, Newyork, St. Martin Press, 2004, s.18-19.
[157] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.10.
[158] Elliott Colla, **Conflicted antiquities: Egyptology, Egyptomania, Egyptian Modernity**, Durham&London, Duke University Press, 2007, s.257.
[159] Stephanie Cronin, **Armies and State-Building in the Middle East, Politics, Nationalism and Military Reform**, London, I.B.Tauris, 2014, s.17.

yılında İngiliz mandacılığına karşı girmişti ve bu tarihten sonra savaş tecrübesi yaşamamıştı. Dahası İngiliz manda yönetimi orduyu oldukça zayıf tutmuştu. Ordunun üst düzey subayları orduyu böylesi bir savaş için yetersiz gördükleri ve "öncelikli düşman" olarak İsrail'i değil de İngilizleri gördükleri için savaşa girme konusunda isteksizdi.[160] Buna rağmen Kral'ın dayatması üzerine İsrail'e karşı savaşa girildi. Ancak ordu içindeki moralsizlik o kadar yüksek düzeye erişti ki, Eylül-Aralık 1948 tarihleri arasında (bu tarih aralığının savaş süreci olduğu dikkatlerden kaçmamalı) 28 subay ve 2 bin yüz asker başkaldırı ve emre itaatsizlikten yargılanmak üzere Mısır'a gönderildi. Savaşın sonucu ise Mısır açısından tam bir felaketti.

Savaş'ın Mısır adına felaketle sonuçlanması ordu içindeki rahatsızlıkların farkında olan Kral'ı harekete geçirdi. Öncelikle 1948 hezimetinin sorumluluğunu kabul etmedi ve ordu üzerindeki yetkisini genişletmek amacıyla bir dizi talepte bulundu. Savaş Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanını atama ve kendisine bağlı, ordu içindeki bütün atama ve yükselme yetkilerini haiz Baş Komutanlık pozisyonu oluşturulmasını talep etti. Hükümet bu talepleri kabul etti. 1948 yenilgisinin hem ekipman hem de personel açısından oldukça yetersiz olan orduya mal edilerek bu adımların atılması, orduda "ihanete uğramışlık" hissi oluşturdu.[161] Kral bir yandan kendine bağlı kişileri kritik pozisyonlara yerleştirmeye çalışırken, ordu içinde Kral'a karşı çalışmalar başladı. Örneğin Orduevi komutanlığı için yapılan seçimleri Kral Faruk'un adayı değil, General Necip kazandı. Söz konusu pozisyonun ordu üzerinde çok büyük etkisi olmamasına rağmen bu gelişme, ordunun Kral'a sadakatinin zayıfladığını gösteren ve ordu içindeki gruplaşmalara dair önemli bir işaret oldu.

[160] George Kirk, "The Role of the Military in Society and Government: Egypt", s. 75
[161] Samuel Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, Second Edition, Baltimore, MD: Penguin Books, 1975, s.64-65.

2.1.1. 1952 Darbesinin Eşiğinde Mısır'da Siyasi Durum

İkinci Dünya Savaşından sonra Mısır hükümeti, ülkedeki İngiliz varlığına imkan tanıyan 1936 Anlaşmasını BM Güvenlik Konseyine taşıdı. Ancak Konsey bir karar almayarak tarafların müzakereye devam etme tavsiyesinde bulundu. Vefd Partisinin 1950 seçimlerinden başarıyla çıkmasının ardından hükümet ara bir yol bulmaya çalışsa da Kahire'de İngiliz yönetimi aleyhine başlayan olayların önüne geçemedi. Ekim 1950'de Mısır Meclisi 1936 anlaşmasını feshettiğini, Sudan üzerindeki 1899 Mısır-İngiliz müşterek egemenlik sözleşmesini de kaldırarak Kral Faruk'u "Mısır ve Sudan'ın Kral"ı olarak ilan etti.[162] Ancak bu gelişmeler Kral için yeni bir dönemin ve daha geniş bir egemenlik alanı için bir başlangıç değil, Kraliyetinin sonunu getirecek yeni bir sürece işaret ediyordu.

Bu dönemde ekonomik ve sosyal rahatsızlığın gündelik hayat içinde en görünür olduğu yerlerden biri kırsal kesimdi. Yirmi bir milyonluk Mısır'da çalışan nüfusun yarısı tarım sektöründe çalışmasına rağmen, bu kesimden yalnızca 12 bin kişi toprak sahibiydi. Ekilebilir nüfusun üçte biri 147 elit ailenin kontrolündeydi ve dolayısıyla yaklaşık 11 milyon kişi topraksızdı. Toprak reformu, birkaç kez gündeme gelmesine rağmen geniş halk kitlelerinin desteğine sahip Vefd iktidarı boyunca bile gerçekleştirilemedi. Vefd'in kırsal alandaki yöneticilerinin toprak sahiplerinden oluşması, radikal bir değişim programına sahip olmaması bu konuda statükocu bir siyaset izlemesine neden oldu.[163] Parti, bürokrasi ve monarşi yönetimi içinde toprak sahiplerinin etkili olması da reformun gerçekleşmemesinin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Köylüler ilk defa 1951 yılında toprak sahiplerine karşı ayaklandılar.[164] Bu ayaklanma siyasi bir değişim ile sonuçlanmadıysa da hem hoşnutsuzluğu göstermesi hem de 1952 darbesine giden süreçte gerçekleşmiş olması açısından önemlidir.

---

[162] H.B. Sharabi, **Government and Politics of the Middle East**, ... , s.202.
[163] Selma Botman, **Egypt From Indipendance to Revolution 1919-1952**, Newyork, Syracusse University Press, 1991, s.56.
[164] Gabriel Baer, **A History of Landownership in Modern Egypt, 1800-1950**, London, Newyork, Toronto, Oxford University Press, 1962, s. 201-219

Nahas Paşa hükümetinin 8 Ekim 1951'de, 1936 Anlaşmasını kaldıracağını duyurmasından yalnızca bir hafta sonra Mısır Parlamentosu bu anlaşmayı feshetmiştir. Bir yıl arayla gerçekleşen bu olayların oluşturduğu atmosferde, farklı ideolojik fraksiyonların katılımıyla büyük şehirlerde gösteriler başlamış, kısa sürede büyümüş ve İngiliz askerlerine saldırılar düzenlenmişti. 1936 Anlaşmasına dayanarak Süveyş'i kontrol eden İngiliz manda yönetimi de tepki olarak İsmailiye'yi yedi bin askerle işgal etti. Olaylar sırasında elli polis öldü. İngilizler halk nezdinde yabancı bir işgalciden başka bir şey değildi. Bu sırada yaşanan büyük Kahire yangını ve pamuk fiyatlarının düşmesinin de katkıda bulunduğu ekonomik kriz de kaosun büyümesine neden olmuştu.[165] Meşruiyetini yitirmiş bir siyasal iktidarın yanında görünmek istemediğinden ya da gücü yetmediğinden ordu olaylara müdahale etmedi. Ortada açıkça görülen bir güç boşluğu vardı.

1952'nin eşiğinde ordu içinde hissedilebilir parçalanmışlık da söz konusuydu. Kıdemli subaylar konumlarını saray yönetimine borçluydu. Orta ve üst düzey subaylar arasından bazı gruplar bu dağınıklığın giderilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bu gruplar hem ideolojik hem de organizasyonel açıdan dağınıktı. 1930'lardan itibaren esmeye başlayan milliyetçilik rüzgarlarının etkisiyle ordu içinde farklı topluluklar oluştu. Bu topluluklar subay kesiminin siyasi bilincini oluşturma ve özellikle milliyetçi hislerin ordu içindeki etkinliğini artırma amacındaydı. Bu durum özellikle Nasır'ın liderlik ettiği Hür Subaylar için geçerliydi.[166] 1940'larda ortaya çıkan ve kendilerine Hür Subaylar diyen grup büyük oranda orta düzey subaylardan oluşmaktaydı ve orduya hemen hemen aynı dönemde katılmışlardı. Bu grup İngilizlerin 1942'deki aşağılayıcı tutumundan, fakat özellikle 1948 savaşında İsrail'e karşı alınan hezimetten oldukça rahatsızlık duymakta ve saray yönetimini sorumlu tutmaktaydılar. Nasır, bir devrim gerektiğine dair fikrin kendisinde uyandığını anlatırken[167] bu iki olayı özellikle zikretmişti.

[165] Zeynep Güler, **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği, Nasır ve Nasırcılık**, İstanbul, Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s. 107.
[166] Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), s. 400.
[167] Premier Gamal Abdul Nasser, **Egypts Liberation: The Philosophy of the Revolution**, Public Affairs Press, Washington, D. C., 1955, s.21-25.

Monarşiye karşı gösterilerin başladığı 16 Haziran 1952'de Kahire'de başlayan gösteriler, ülkenin birçok kentine sıçradı. 25 Haziran'da İngiliz güvenlik güçleri İsmailiye'deydi. Gösterileri bastırmak amacıyla başlattıkları müdahaleye kadar yaklaşık 700 Mısırlı hayatını kaybetti.[168] Ordu bu isyanları bastırmakla görevlendirildi ve hükümet sıkıyönetim ilan etti. Binlerce kişi isyana katılmak ve yardım etmek iddiasıyla hapsedildi. Bu acımasız ve katı uygulamalar etkisini gösterdi ve gösterileri sonlandırdı. Ancak bütün bu süreç hem ordu içindeki huzursuzluğu hem de hem toplumsal düzeyde İngilitere'ye ve onunla işbirliği yapan kesimlere karşı hoşnutsuzluğu artırmıştı. Bu siyasi düzene müdahale edecek herhangi bir güç için halk nezdindeki meşruiyet zemini hazırdı.

2.1.2. Yeni Bir Döneme Doğru: Hür Subaylar Darbesi

Yukarıda zikredilen gelişmelerden yaklaşık altı ay sonra, sivil isyanların ulaşamadığı hedeflere, kendilerine "Hür Subaylar" ismini veren Cemal Abdünnasır liderliğindeki bir grup asker ulaştı. 23 Temmuz 1952'de bu askeri grup, yüksek düzeyli birçok bürokratı tutukladı, ana yolları ve köprüleri kapattı ve ulusal medya organlarını kontrol altına aldı. Ertesi gün Enver Sedat, bu askeri müdahaleyi halka duyurdu. Kral bir yandan Hür Subaylarla görüşerek öte yandan kendi tedbirlerini almaya başladı. İskenderiye'deki tatilini yarıda keserek ordunun üst düzey komutanlarını Kahire'de toplantıya çağırdı. Hür Subaylar, bu durumu fırsata çevirerek, toplanmış olan generallerin hepsini tutukladı. Kralın maiyetinde oluşan ve kendisine bağlılığı ile bilinen "bürokratik aristokrasi" de[169] Hür Subaylar darbesini engelleyecek etkin bir hamle yapamayınca, tamamen güçsüz kalan Kralın çabaları sonuçsuz kaldı.

Nasır'ın, yönetimi devirmesini ve amacına ulaşmasını sekteye uğratabilecek üç aktör vardı: Birincisi ordu içinden ciddi bir itiraz gelmesiydi. Ancak darbeye ordu içinden ciddi bir itiraz gelmemesi sosyal, politik ve ekonomik sebeplerden bağımsız

[168] P. J. Vatikiotis, **Nasser and His Generation**, Newyork, St. Martin Press, 1978, s.49.
[169] Nazih N. Ayubi, **Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East**, London, I.B. Tauris, 1995, s.102.

olarak subay takımının önemli bir kısmı tarafından kendi kurumsal çıkarları için gerekli olduğuna yönelik bir hissiyat oluşturduğuna işaretti. İkincisi geniş halk kesimlerinin itirazıydı ancak tam aksine halk darbeyi coşkuyla karşıladı. Saray yönetiminin sonunu getiren bu darbeyi halk, kendilerinin başlattıkları bir süreç olarak gördüğü için memnuniyetle karşılamıştı. Amacına ulaşmasını sekteye uğratabilcek üçüncü faktör de şüphesiz İngiliz yönetimiydi. Nitekim Kral da İngilizlerin etkisini kullanarak bu müdahaleyi boşa çıkarmak için çaba harcadı. Bu ihtimali bertaraf etmek için Nasır'ın, ABD yönetimi ile görüştüğü ve istediği desteği elde ettiğine dair görüşler mevcut. ABD yönetimi İngilizleri 1882'deki olayların tekrarlanmaması ve Hür Subaylar'ın Sovyet eksenine kaymaması argümanlarını kullanarak ikna ettiği düşünülmektedir.[170] ABD'yi ikna ederek Nasır hem İngilizlerin darbeye karşı Krala destek verme ihtimalini bertaraf etmiş, hem de darbenin başarısı için en önemli unsurlardan biri olan uluslararası destek sağlamış oluyordu.

Monarşi rejimi uluslararası arenada meydana gelen değişimler ile Mısır iç siyasi dinamiklerinin bu gelişmelere verdiği tepkinin kesişim noktasında sona erdi. İkinci Dünya Savaşının yarattığı siyasi atmosfer ile zemin bulan tam bağımsızlık talepleri ile sosyal adaletsizlik, ekonomik çöküntü ve politik çözülme bu süreçte monarşi rejiminin altını oyan iç unsurlardı. Öte yandan bağımsızlığın başlangıcı olarak sayılan 1919 yılından itibaren Mısır bağımsızlık mücadelesi gibi temel sorunlara odaklandığından ekonomik ve sosyal sorunlar yoğun bir şekilde gündeme gelmemişti. Vefd partisinin bağımsızlık mücadelesinin ana omurgasını oluşturması dolayısıyla sahip olduğu prestij, bu partiye olan desteğin devam etmesine sebep oldu. Bu süreçte birer sosyal hareket olarak Müslüman Kardeşler (MK), Genç Mısır ve Komünist Parti kurulmuş olsa da bu hareketler önemli bir muhalefet odağı oluşturamadı. Aynı şekilde 1908'de kurulan Milli Parti ve 1925'te kurulan Anayasal Liberal Parti de siyasi alanda etkili olamadılar.

Vefd'in siyasi arenadaki rakipsizliği, prestij ve bağımsızlık gibi temel sorunlarla aynı anda varlık gösterince büyümekte olan sosyal sorunlar siyasi bir hoşnutsuzluğa dönüşmedi. Ancak 1942'de İngilizlerin zorlamasıyla Vefd Partisi

[170] Said K. Aburish, **Nasser: The Last Arab**, Newyork, St. Martin Press, 2004, s.43.

lideri Nasuh Paşanın hükümete gelmesi, Vefd'in üzerinde İngilizlerle işbirliği yapan ve bağımsızlıktan ziyade siyasi iktidar için mücadele eden bir algı oluşturdu. Dönemin sanayi girişimcileri de siyasi rejimi dönüştürme kapasitesine sahip değildi. Bu kesimin 1950'deki seçim sonuçlarına göre meclisteki temsil edilme oranı %14 iken, toprak sahiplerinin gücü ise %63 civarında idi.[171] Dolayısıyla iktidarı siyasi değişime zorlayacak bir orta sınıf oluşmuş değildi ve meclis içinde de güçlü bir karşılığı da yoktu. Ancak 1919 yılındaki isyan ile popülerleşen ve bünyesinde her unsurdan insanı bulunduran Vefd Partisi'nin hem monarşi düzenine hem de İngiliz vesayetine karşı etkili bir muhalefet yürütememesi[172] muhalif hareketlerin zamanla güç kazanmasına neden oldu.

Sonuç olarak Hür Subaylar darbesinin gerçekleştiği siyasi atmosferi şu şekilde özetlemek mümkün: Mısırdaki İngiliz varlığı halk nezdinde bir işgal yönetiminden öteye gitmemişti. Kral Faruk sarayında lüks bir hayat yaşayan bir aktördü. Vefd ise halk desteğine rağmen ne İngilizlere ne de Krala karşı bir varlık gösteremeyen bir partiydi. Ekonomik koşulların sürekli ağırlaşmasının yanında Kral ile Vefd ve diğer hükümetler arasındaki sürtüşmeden kaynaklanan siyasi boşluk darbeyi mümkün kılan zemini oluşturdu. Nasır, darbeden sonra kaleme aldığı eserinde darbenin gerekçesini şu duygusal sözlerle betimliyordu:

> "Biz düzen istiyorduk ama kaostan başka bir şey yoktu. Biz birlik istiyorduk ama dağınıklık hakimdi. Biz iş istiyorduk, çalışmak istiyorduk ama uyuşukluk ve tembellik vardı. İşte bu gerçekler dolayısıyla devrim kendi sözünü söyledi…Bu devrimi gerçekleştirebilecek olan unsur da ülkenin öncüsü olan ordu değilse kimdi"? [173]

Darbenin ordunun genelinde bir rahatsızlık yaratmaması, darbeyi engelleyecek bir sürecin yaşanmaması ve karşı-darbe gerçekleşmemesi darbenin kurumsal düzeyde de kabullenildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ordunun Monarşi yönetimine karşı

[171] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.10.
[172] Anouar Abdel-Malek, **Egypt: Military Society**. New York, Random House, 1968, s.49.
[173] Premier Gamal Abdul Nasser, **Egypts Liberation, The Philosophy of the Revolution**, s.31 ve 34.

kurumsal düzeyde bir rahatsızlığa sahip olduğu ve bundan dolayı darbenin ordunun önemli bir kısmı tarafından kabullenildiğini ifade etmek mümkündür.

1952 darbesini gerçekleştiren Hür Subayları ideolojik bir hareket olarak yorumlamak ve darbeyi de ideolojik bir noktadan ele almak oldukça zordur. Zira bu ekip içinde başta Müslüman Kardeşler olmak üzere, Genç Mısırlılar Derneği ve Milliyetçi Parti gibi ideolojik açıdan farklı aidiyetlere çeşitli düzeylerde ilintili şahsiyetler bulunuyordu.[174] Dolayısıyla darbenin siyasal sistemi belli bir ideolojik parametreler etrafında şekillendireceğine dair işaretler de yoktu. Hür Subayların bağımsızlık yanlısı olmak dışında ortak ideolojik bir pozisyonlarının olmaması, herhangi bir etnik ya da dini aidiyet etrafında örgütlenmemeleri karşı bir ideolojik, etnik ya da dini hizipleşmenin yaşanmaması açısından önem taşımıştır. Söz konusu subaylar, 1937'de Askeri Akademiye girmiş, Kral ve çevresi ile doğrudan ilişkisi olmayan kesimlerden oluşuyordu. Onların nazarında darbe ordu içindeki düzen bozucu ya da ayrıştırıcı bir faktör değil, tam tersine düzenin yeniden tesis edilmesi ve ordunun bütünleşmesi için gerekli müdahaleydi. Zira Hür subaylar ordunun bir çok açıdan dağınık, işlevsiz ve Kralın şahsi çıkarları ile İngilizlerin ülkedeki varlığına hizmet eden bir kurum olarak görüyordu. Ayrıca "kıdemli komutanlar hakkaniyete göre değil siyasi angajmanlarına göre atanmıştı. Birçok yetenekli subay azledildi. Kıdemli olanlar popülarite, genç olanlar aylaklık peşindeydi".[175] Bu algı sebebiyle darbenin, sayıları oldukça fazla ve ordunun omurgasını oluşturan orta düzey subaylar tarafından kabullenilmesini kolaylaştırdı. Aynı zamanda darbe, yozlaşmış ve işgalci güçlerle işbirliği içinde olan monarşinin yerine, ordunun zedelenen onuru ve kurumsal yapısını yeniden kuracak sivil ve bağımsız bir iktidar tesis etmeye yönelik bir iddiası da vardı.[176] Bütün bu unsurlar darbeyi hem halk hem de ordunun büyük bir kısmının nezdinde meşrulaştırırken ve başarıya ulaşmasında da önemli bir rol oynamıştı.

[174] P. J. Vatikiotis, **Nasser and His Generation**, Newyork, St. Martin Press, 1978, s.105.
[175] Ahmed S. Hashim, The Egyptian Military, Part One: From the Ottom ans through Sadat, **Middle East Policy**, Vol. XVIII, No. 3, Fall 2011, s. 67.
[176] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.13.

Nitekim darbe başarıya ulaştıktan sonra Hür Subaylar kadrosunun yaptığı ilk iş, ordu içinde Krala bağlılığı ile bilinen, disiplinsiz, kayırılmış ya da Hür Subaylar kadrosu ile uyum göstermeyecek subaylara yönelik geniş bir tasfiye hareketini başlatmak oldu. Ayrıca siyasi bir amaç etrafında ordu içinde gruplaşan tek grup Hür Subaylar da değildi.[177] Söz konusu bu gruplar da tasfiye edildi. Hür Subaylar, darbeden sonra General Necip imzalı yayınlanan ilk bildiride Hür Subaylar Anayasa'ya göre hareket edeceklerini, yönetimde kalmaya niyetli olmadıklarını izhar eden açıklamalarda bulundular. Ancak Nasır ve yakın çevresinin ilerleyen dönemde uygulamaya koyduğu politikalar iktidarın sivil bir yönetime devredilmeyeceğine dair işaretler taşımaktaydı. Darbe onlar için güçlü ve merkezi bir yönetim kurmanın ilk adımıydı. Haliyle ordu Mısır'daki güç mücadelesinin merkezindeki en önemli aktör olmaya başlıyordu.

Hür Subayların yönetime el koyduğu 1952 yılından 1954'e kadar geçen sürede Mısır'da siyasetin iki ana eksende yürüdüğü ifade edilebilir. Birincisi, Hür Subayların kendi iktidarını tahkim edecek siyasi ve ekonomik hamleleri gerçekleştirmesiydi Yönetime el koyduktan sonra Hür Subaylar'ın Kral yanlısı unsurları tasfiye etmesi ve yönetimi yeniden şekillendirme sürecine girmeleri bu eksende değerlendirilebilir. İkincisi ise Hür Subayların, siyasi rejimin karakteri ve sivil bir yönetime devredilip devredilmeyeceğine dair tartışmalardı. Bu tartışmalar, kısa süre içinde kendi aralarında başlayacak olan güç mücadelesinin zemini hazırlayacaktı. Bu bağlamda iktidar mücadelesinin temel aktörleri iki farklı siyaseti savunan ve kendi amaçlarına ulaşmak için farklı araçları kullanan Hür Subayların görünürdeki lideri General Necip ve darbenin ana aktörü olan Albay Nasır'dı.

2.1.3. Hür Subaylar Darbesinden Nasır İktidarına Yeni Güç Mücadelesi

1952 yılının başları ile 1954 yılının sonları arasındaki süre, Mısır'da günümüze kadar sürecek olan Monarşi sonrası rejimin nasıl şekilleneceğine dair

[177] Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army...", s. 400.

önemli ip uçları barındırır. 23 Temmuz 1952 darbesi, Nasır'ın ifadeleriyle "yapmak istediğinin tümü değil, sadece ilk adımıydı".[178] Darbenin gerçekleştiği tarihe kadar – hem İngiliz hem de monarşi yönetimleri sürecinde- Mısır'da ordu, siyasetin periferisinde kalmıştı. Bu yüzden darbe sürecinde bile Mısır'ın askeri bir yönetimle idare edilmesi beklenmiyordu. Ancak Nasır, önce bir kısmı Hür Subaylardan bir kısmı da darbeye katılmamış tamamı askerlerden oluşan 14 kişilik Devrim Komuta Konseyi'ni (DKK) kurdu. Sonra da siyasi partileri, büyük toprak sahiplerini ve iktidarı sivil yönetime devretme taraftarı olan askeri grupları hedef aldı. [179] Bu son hamle, Nasır'ın iktidarı sivil bir yönetime bırakmayacağına ve bu tezi savunan General Necip'le karşı karşıya geleceğine yönelik önemli bir ipucu niteliğindeydi.

Yürütme yetkilerinin önemli bir kısmını üstlenen DKK işe toprak reformu ile başladı. 1950'lerin başında kırsal kesimde yaşayan nüfusun %44'ü toprak sahibi değilken, büyük toprak sahibi 12.000 aile (toplam nüfusun % 1'inden daha az bir kitle) ekilebilir toprakların yaklaşık % 50'sine sahipti. 1952'de gerçekleştirilen ilk toprak reformuna göre bir kişi en fazla 200 feddan (bir feddan 0,42 hektara denk gelmektedir) toprağa sahip olabilecekti.[180]. Bu doğrultuda büyük toprak sahibi 2000 aileye ait topraklar nüfusun % 14.5'ini oluşturan topraksız köylülere dağıtıldı. Ayrıca kiracıların işlettikleri topraklardan atılması yasaklanarak bir milyon civarındaki kiracı fiilen toprak sahibi oldu. Bu toprak reformu hem monarşi rejimi ile işbirliği yapan büyük toprak sahibi kesimleri zayıflatma hem de yeni rejimin ekonomik kaynakların yeniden dağıtım politikasına önemli katkı sağlayacak ve siyasal sınıfa destek olacak bir köylü ve işçi sınıfı yaratma amacını taşıyordu.[181]

Büyük toprak sahiplerinin desteğini alan Başbakan Ali Mahir bu reforma karşı çıkarak bir kişinin 1000 feddan toprağa sahip olmasını istiyordu. Bu durumu

[178] Premier Gamal Abdul Nasser, **Egypts Liberation, The Philosophy of the Revolution**, s.58.
[179] Jason Brownlee, **Authoritarianism in an Age of Democratization**, Cambridge, Cambrıdge University Press, s.50.
[180] Michael Hudson, **Arab Politics: The Search for Legitimacy**, New Haven, Yale University Press, 1977, s.239.
[181] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s.22.

fırsat bilen DKK 8 Aralık 1952'de Mahir'i azlederek yerine General Muhammed Necip'i getirdi. Ertesi gün de toprak reformu ilan edildi.[182] Aslında Necip toprak reformunun radikal bir karar olacağını, bunun yerine toprak vergilerinin artırılması ve sıkı denetlenmesinin ekonomiyi daha çok canlandıracağını savunuyordu. Ancak Nasır için reform yalnızca ekonomik bir mesele değil, meşruiyetini dayandıracağı geniş bir yeni bir toplumsal kitle yaratma ve kitleleri yeni rejimden yana mobilize etmek için önemli bir hamleydi. Nitekim Nasır bu amaçlarına da ulaştı. Toprak reformuyla bir yandan eski rejim iktidarının önemli unsurlarından biri olan büyük toprak sahibi kesimlere önemli bir darbe vurulmuş oldu öte yandan bu kesimlerin sahip olduğu topraklar dezavantajlı kesimlerin kullanımına bırakılarak bu kesimler nezdinde bir meşruiyet elde edilmiş oldu.

Bu gelişmelerden sonra DKK siyasi partileri hedef aldı. 10 Aralık 1952'de Anayasayı fesheden DKK, 17 Haziran 1953'te de bütün siyasi partilerin yasaklandığını ve anayasal demokratik bir hükümetin önünü açacak üç yıllık bir geçiş sürecinin başladığını ilan etti.[183] Bundan bir hafta sonra DKK, ülkenin tek politik partisi olarak "Özgürlük Birliği" (Liberation Rally) partisinin kurulduğunu ilan etti. Bu yeni oluşum kapatılan siyasal parti ve tasfiye edilen toplumsal örgütlerin doğurduğu boşluğu doldurmak, rejime geniş bir destek sağlamak ve rejimin köylerden kabilelere, öğrencilerden Yahudi sinagoglarına kadar olan tüm kesimlerin rejimle bağını kurma amacını taşımaktaydı. İç politikada eşitlik, dış politikada da özgürlük vurgusu yaptı.[184] Böylece Özgürlük Birliği, kurulmakta olan yeni siyasal rejimin sivil toplum ayağını organize edecek bir unsur olarak ortaya çıktı.

Nasır'ın iktidarını pekiştirme sürecinde bir sonraki adım, General Muhammed Necip'in tasfiyesi oldu. Necip, Askeri darbeyi gerçekleştiren çekirdek ekipten değildi, Hür Subaylar'ın aksine asker kökenli bir aileden geliyordu. Rütbesi,

[182] Joel Gordon, **Nasser's Blessed Movement**. Oxford,New York, Oxford University Press, 1992, s.67.
[183] Kirk J., Beattie, **Egypt During the Nasser Years: Ideology, Politics, and Civil Society**. Boulder, Westview Press, 1994, s.77.
[184] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", s. 20.

saygınlığı, ordu içindeki saygınlığı ve saray yönetimine duyduğu rahatsızlık dolayısıyla Hür Subaylar onu "devrim lideri" olarak gördüler.[185] Askeri bir yönetim biçimine mesafeli olan Necip, siyasi bir ekibin yönetimde olması ve ordunun siyasetten uzak durması gerektiğine inanıyordu.[186] Yeni bir Anayasa'nın hızlı bir şekilde yazılması ve geçiş döneminin tamamlanarak çok partili bir siyasal sistem için çaba harcıyordu.

Ayrıca eski rejim döneminde toplumda negatif bir karşılığı olmayan ve önde gelen toplumsal figürlerle diyalogunu sürdürüyordu. Örneğin, Kral döneminde etkin hukukçulardan ikisini yeni Anayasa'nın yazımı için görevlendirdi. Daha sonra bunlardan Süleyman Hafız'ı İç İşleri Bakanı atayarak, toplum nezdinde hukuka verdiği önemi göstermek istedi. Ayrıca sürekli şehirleri dolaşarak halka kendini gösteriyordu.[187] Bu hamleler, halk nezdindeki popülaritesini artırdı; ancak, iktidarı elde tutmak için halk desteği yeterli değildi. Darbe dolayısıyla toplumsal düzeyde meşruiyet kazanmış olan ve aynı zamanda önemli bir güce kavuşan orduda etkin bir nüfuzu yoktu. Ordu içindeki destekçileri organize değildi ve ordunun siyasetten uzak tutulması gerektiğini düşünen ya da kendisine kişisel sempati besleyen kişilerdi. Bu yüzden Nasır'la yol ayrımına geldiğinde ordu içindeki destekçileri kendisine kurumsal bir destek sağlayamadılar.

Nasır ise Hür Subayları Mısır'ın koruyucusu olarak görüyordu. Çok partili sisteme karşı olduğunu deklare etmese de, bu konularda açık bir tavır takınmıyordu. Bunun yerine bir yandan DKK üyeleri ile haftalık toplantılar yaparak onları kendine bağlı tutuyor; öte yandan başta ordu olmak üzere güvenlik kurumlarını yeniden dizayn ediyordu. Önce propaganda görevini haiz olan Ulusal Rehberlik Bakanlığını kurdu. Bakan Salah Salim, Nasır'a bağlı biriydi ve yeri geldiğinde Necip aleyhinde propaganda yapmayı ihmal etmiyordu. Orduyu kontrol altında tutmak için darbeden hemen sonra muhalifleri tasfiye eden Nasır, orduyu yeniden dizayn etmeye yönelik

[185] Anouar Abdel-Malek, **Egypt: Military Society**. s.91.
[186] P.J. Vatikiotis, **The History of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak,** Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1991, s.384.
[187] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.27.

hamleler yaptı. Önce Haziran 1953'de ordu içinde yeni rejime sadık Cumhuriyet Muhafızları'nı, aynı yılın Ekim ayında da devrime bağlı yurttaşları eğitmek üzere Ulusal Muhafız Birliklerini kurdu.[188] 1965'e gelindiğinde Nasır tarafından orduya alınan ve devrim ilkelerine bağlı olduğu düşünülen subayların sayısı 65 bini bulmuştu.[189]

Ayrıca darbe sürecinde desteğini aldığı ABD yönetimi ile ilişkileri sıkı tutuyordu. 'Avrupa Emperyalizmine karşı ABD' söylemi bu destek için oldukça elverişliydi. ABD açısından bakıldığında ise Mısır'ı Sovyet eksenine kaptırmamak için Mısır'la güçlü bir işbirliği kurmak gerekiyordu. Bunun için de güçlü bir lidere ihtiyacı vardı ve bu figür Necip değil, Nasır'dı. ABD ile Nasır'ın bu yakınlığı 1955'in sonuna doğru bozuldu. Nasır kapsamlı bir silahlanma arayışına girdi ve ABD'den silah talep etti. Ancak ABD yönetimi Nasır'dan Bağdat Paktına katılması talebinde bulundu. Bu müzakereler olumsuz sonuçlandı ve Nasır'ın Ekim 1955'te Çekoslavakya ile oldukça geniş bir silah anlaşması yaptığını duyurması[190] ile Mısır, Doğu Bloku'na yakınlaşmış oldu.

Uluslararası arenada bu gelişmeler yaşanırken, 1953 yılının Eylül ayında iktidar baskıları artırdı ve 34 kişi tutuklandı. 14 Ocak 1954'te de, Nasır'ın ilk yıllarında müsamaha gösterilen tek örgüt olan Müslüman Kardeşler de, Muhammed Necip'in itirazına rağmen yasaklandı. Necip, popülaritesini kullanarak iktidarın sivil bir yönetime bırakılması için çaba gösterdi ancak başaralı olamadı. Ordu içinde Necip'e destek veren subaylar da vardı. 24 Şubat 1954 tarihinde istifa eden Necip halk tarafından düzenlenen gösteriler, bu gösterilere katılan yaklaşık 200 subayın ve özellikle Müslüman Kardeşlerin desteği ile yeniden göreve döndü fakat düzenlediği bir basın toplantısında "demokratik ve parlamenter olmayan bir ülkenin başkanı olmak istemediğini" ifade etti. Nasır bu sürece destek veren subayların hepsini

[188] A.g.e., s.17.
[189] Anthony McDermott, **Egypt from Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution**, s.16.
[190] Muhammad Abd al-Wahab Sayed-Ahmed, "Relations Between Egypt and the United States of America in the 1950s", Ed. Charles Tripp, **Contemporary Egypt: Through Egyptian Eyes Essays in Honour of P. J. Vatikiotis**, London, Newyork, Routledge, 1993, s.91-92.

azletti[191] ve böylece ordu içinde muhalif bir sese tahammül etmeyeceğini bir kez daha gösterdi.

Bu gelişmeden sonra DKK tekrar kamuya odaklandı ve muhalif unsurları dizayn etmeye çalıştı. Konsey, önce siyasi hakları tanıyacağını ve siyasi partiler üzerindeki yasağı kaldıracağına dair söz verdi ve Necip'in teklif ettiği seçimlerin Haziran ayına kadar yapılacağını duyurdu. Sonra da İhvan'ın hapisteki üyelerini serbest bıraktı. Ancak bir anda bir dizi kriz patlak verdi ve sadece birkaç gün sonra DKK siyasi partilere yönelik yasakların kaldırılmayacağını duyurdu. Ayrıca İhvan'ın medyadaki faaliyetleri kısıtlandı. Rejimin bu kararları İhvan içinde silahlı mücadele tartışmalarını başlamasına neden oldu ve örgüt kendi içinde bölündü.

24 Ekim 1954'te Mahmud Abdüllatif isimli bir örgüt üyesinin Nasır'a karşı başarısız suikast girişimi üzerine 4-5 bin civarında İhvan üyesi tutuklandı. Necip de bu suikast olayının bir parçası olmakla suçlandı. 14 Kasım 1954'te başkanlıktan azledildi ve ev hapsine alındı.[192] General Necip'in cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü iki yılı aşkın süre Hür Subaylar'ın hem kendi içindeki mücadelesi hem de Mısır siyasetine yerleşme çabası olarak okunabilir. Cumhurbaşkanı Necip'e bağlı bir siyasi organizasyon yoktu, Necip kolluk kuvvetlerini kullanarak iktidarını tahkim etmek gibi bir çabaya da girmedi. Ancak Nasır tam aksine Özgürlük Birliği'ni kurarak siyasi bir organizasyona sahip olmuş, ve DKK üzerinden yalnızca siyaseti değil tüm alanları tanzim edecek mekanizmalar kurmaya başlamıştı.

Bu durum Nasır'ın Necip'i tasfiye etmesine imkan tanımış ve ordunun başat bir pozisyon aldığı yeni bir siyasal yapının başlangıcı olmuştur. 1952-1954 yılları arasındaki güç mücadelesi aynı zamanda ordunun Mısır siyaseti üzerinde "hükümran" bir pozisyon kazanmasına zemin hazırladı.[193] Necip önce başbakan sonra da cumhurbaşkanı olduğunda siyasi gücü elinde bulundurma fırsatını

[191] Joel Gordon, **Nasser's Blessed Movement**. s.129.
[192] Jason Brownlee, **Authoritarianism in an Age of Democratization**, , s.55.
[193] Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army...", s. 394.

yakalamıştı. Halkı da arkasına alarak siyasi gücünü tahkim etmeyi hedefliyordu. Ancak ordu üzerindeki kontrolünü Nasır ve ekibine kaptırmıştı. Saray yönetimini devirdiği darbe sürecinde elde ettiği prestij ve orduyu kontrol altında tutmanın avantajıyla hareket eden Nasır, Necip'i saf dışı ederek güç mücadelesini kazanmıştı. Bu tarihten itibaren Mısır'ın en etkili aktörü Cemal Abdünnasır olacaktı. Uygulamaya koyduğu ekonomi-politakalar ve benimsediği milliyetçilik söylemi nedeniyle kendi ismiyle özdeşleşen "Nasırizm" kavramsallaştırmasını doğurmuştu.

2.2. Nasır'dan Mübarek'e Siyasal İktidar ve Ordu

25 Ocak Devrimi olarak adlandırılan süreçle sarsılan Mısır siyasal iktidarı, 1952 Hür Subaylar darbesinden Mübarek döneminin sonuna kadar geçen süre içinde ulusal ve uluslararası şartlara adaptasyon kabiliyeti/kapasitesi sayesinde temel bir değişime uğramadan devam edegelmiştir. 1952 Hür Subaylar darbesi ve fakat özellikle 1954 yılında Nasır'ın iktidara gelişi ile yeni rejimin temel parametreleri oluşmaya başladı. İdeolojik olarak milliyetçi Pan-Arabizm, ekonomik açıdan devletçi sosyalizm rejimin ekonomik ve politik yapısını tanımlayan temel parametrelerdi. Bu yapıda ordu en önemli aktördü. Nasır tarafından kurulan bu yapı, 1967 yılında İsrail'e karşı kaybedilen savaşın etkisi ile Enver Sedat döneminde önemli bir dönüşüme uğramıştır. Sovyet danışmanlarının sınır dışı edilerek yerine Amerikan danışmanların ülkeye davet edilmesi, *infitah* adı altında benimsenen ekonomi politik değişimler, İsrail ile imzalanan barış anlaşması, ordunun Mısır'daki konumunu yapısal bir değişime uğratmamıştır. Aynı şekilde Mübarek döneminde yaşanan politik açılımlar, sivil toplum kuruluşlarının sayısındaki artış, özelleştirme hamleleri de ne rejimin karakterini etkilemiş ne de ordunun siyaset üzerindeki vesayetini geriletmiştir. Bu dönemlerde gerçekleşen seçimler, formel birer süreç olmaktan ötede bir işlev üstlenmemiştir.[194] Kısacası ekonomik siyasi ve sosyal alandaki birçok değişime rağmen, rejimin karakterinde bir değişim yaşanmamıştır.

[194] Eberhard Kienle, More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s, **Middle East Journal**, Vol. 52, No. 2 (Spring, 1998), s. 220.

Bu bölümün geri kalan kısımlarında Nasır, Sedat ve Mübarek dönemlerinde rejimin oluşumu, evrimi, değişim ve süreklilik unsurları, ordu-siyaset ilişkileri merkeze alınarak incelenecektir. Her dönemin kendine has karakteristikleri dolayısıyla sivil-asker ilişkilerinin kristalize olduğu ana eksenler dikkate alınarak bir analiz yapılacaktır. Bu açıdan kurucu figür olarak Nasır'ın siyasal parametreleri kurma ve tahkim etme aracı olarak orduyu önemli bir enstrüman olarak kullandığı görülür. Ordu bir yandan yeniden dizayn edilirken, öte yandan siyasal sistemin de ana unsuru haline gelmiştir. Bu durumun en önemli göstergesi siyasi yönetim mekanizmalarından, bürokrasiye, güvenlik sektöründen kamu iktisadi teşekküllerine kadar ordunun sahip olduğu ağırlıktı.

Enver Sedat dönemi sivil-asker ilişkileri ise iki ana eksen üzerinden incelenecektir. Birincisi, Sedat'ın Nasırcı unsurları tasfiye mücadelesi; ikincisi ise infitah politikaları ve İsrail ile imzalanan barış anlaşmasına ordunun verdiği tepki. Mübarek dönemi ise, şu üç unsur etrafında incelenecektir: Birincisi Mübarek'in ordunun üst düzey yönetcileri ile kurduğu ilişki, ikincisi İslamcılarla mücadelenin bir aracı olarak ordu ve aynı gerekçe ile önceki dönemlere göre çok fazla büyüyen iç güvenlik birimleri üçüncüsü ise ordunun ekonomik büyümesinin sonucu olarak Mübarek rejimine karşı kazandığı özerklik incelenecektir. Bütün bu unsurlarla birlikte Mısır'da devam eden sivil-asker ilişkilerinin süreklilik arz ettiği noktalara de değinilecektir.

2.2.1. Nasır, Rejimin Kurumsallaşması ve Hükümran Ordu: 1954-1970

Darbeyi gerçekleştiren subaylar modern kurumlardan gelmiyordu. Değişimin gerekliliğine inansalar da ellerinde modernleşme ya da gelişme süreçlerine dair bir eylem planı olduğuna dair bir yorum yapmak zor. Mısır'ın içinde bulunduğu durumdan rahatsızlık duyuyorlardı ve hem hükümete hem de saraya karşı bir iktidar mücadelesine girmişlerdi. İktidarı ele geçirdiklerinde yaptıkları ilk iş ordudan kademe kademe tasfiyeler gerçekleştirmek oldu. Ancak darbe sonrasına ilişkin fikir ayrılıklarından dolayı iktidar mücadelesi Hür Subayların içine taşındı. Bir tarafta

darbenin görünürdeki lideri ve yeni Cumhurbaşkanı General Muhammed Necip; öbür yanda ise darbenin arka planındaki isim ve Devrim Komuta Konseyi başkanı olan Albay Cemal Abdünnasır. Necip, sistem dönüşümünü temin ettikten sonra ordunun kışlasına geri çekilmesini ve yönetimin seçilecek sivil yönetime devredilmesini savunuyordu. Nasır ise bu konudaki görüşlerini net bir şekilde ifade etmiyordu ancak Necip'le aynı görüşe sahip olmadığı da anlaşılıyordu. Bir süre sonra ikisinin arasındaki mücadele görüş ayrılığından farklı bir boyuta taşınarak iktidar mücadelesine döndü, sonuç olarak Nasır kazandı.

1954'te iktidarı resmen ele geçiren Nasır, milliyetçilik ile sosyalizmin iç içe geçtiği, siyasal, ekonomik ve sosyal hamlelerle Mısır'ın hem uluslararası konumunu hem de toplumsal dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Nasır, Sovyetler Birliği ile yakın ilişki kursa da, 1955'te kurulan Bağlantısızlar Hareketinin de öncülerinden birisi olmuştur. İdeolojik olarak benimsenen Pan-Arabist milliyetçilik, Mısır'ı Arap dünyasının öncü ülkesi, Nasır'ı da Arap dünyasının lideri konumuna yükseltmiştir. Bu hamle 1958'de Nasır öncülüğünde Mısır ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulması noktasına kadar varmış, ancak Suriye'de yaşanan Baas darbesinin etkisi ile bu birlik dağılmıştır.

Nasır, iç politikada ise sosyalist temellere dayanan siyasi, ekonomik sosyal politikaları benimseyerek yeni bir toplumsal örgütlenme yoluna gitti. Ülke içindeki potansiyel ve aktif muhalefeti dizginledikten sonra 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirerek popülaritesini artırdı. 1957'de kendisi ile yapılan bir röportajda Nasır,

> "Demokrasi nedir ki! 1923-1953 arasında demokrasi ile yönetildiğimizde paşalar ve toprak sahipleri feodal sistemi yürütmek için bu demokrasi söyleminden yararlandı…Ben

> işçi ve köylüleri özgürleştireceğim. Özgürlük ve demokrasi budur".[195]

Nitekim 1961'de ise çıkarılan "Sosyalist Kararname" ile bankalar, sigorta şirketleri, stratejik endüstri kolları ve basın millileştirildi. Aynı yıl, sosyal eşitliği sağlamak üzere alt ve orta sınıf lehine çok önemli düzenlemeler yapıldı: Bireysel gelir 5000 Mısır Poundu ile sınırlandırıldı. Emeklilik hakkı, parasız eğitim ve sağlık hizmetleri, asgari ücret, üniversiteyi bitiren herkese kamuda iş garantisi gibi düzenlemelerle Nasır, alt ve orta gelir grubu, kamu çalışanları ve köylülerden oluşan bir ittifak temelinde meşruiyet sağlamaya çalıştı.[196]

DKK, iktidarını perçinleyen hukuki adımları da atmaya başladı. 1956'da düzenlenen bir halk oylaması ile geçiş sürecini sonlandıran yeni Anayasa kabul edildi ve Nasır da Cumhurbaşkanı seçildi. Yeni anayasa, başkanlık kararnamelerinin kanun hükmünde tanınmasını sağlayarak başkanlık makamını yetkilerle donattı. Bu anayasa ile aynı zamanda Özgürlük Birliği'nin devamı olan ve tüm Mısırlıların üyesi sayıldığı Ulusal Birlik partisi kuruldu. Ayrıca yürütme üzerinde çok sınırlı bir etkiye sahip 350 kişilik Ulusal Meclis oluşturuldu. Bu meclisin üyeleri başkanlığını Nasır'ın yaptığı Ulusal Birlik ve üç DKK üyesi tarafından belirlenecekti.[197]

Ancak bu süreçte yapılan düzenlemeler sonucunda ordu da yeni bir güç odağı haline gelmişti. Bu potansiyel gücü dengeleyerek iktidarını koruyacak en önemli unsurlardan biri ordu içindeki destekçileri bir diğeri ise sahip olduğu kitlesel destekti. Nasır siyasal, ekonomik ve sosyal düzenlemeler aracılığıyla kitleler nezdinde kazandığı prestijini kurumsal bir formata dönüştürerek korumak ve iktidarını muhkemleştirmek için yeni bir adım attı. 1962'de Ulusal Birliğin yerini alacak olan Arap Sosyalist Birliğini-ASB (Arapçası, al-Ittiḥad al-Iştiraki al-Arabi) kurdu. ASB'nin görünürdeki en önemli amacı, 30 Haziran 1962'de bir halk oylaması ile

[195] Roger Owen, "The Practice of the Electoral Democracy in the Arab East and North Africa: Some Lessons from Nearly a Century's Experience", Ed. Goldberg v.d., **Rules and Rights in the Middle East**, Seattle, University of Washington Press, 1993, s.21.
[196] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", s.22.
[197] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", s.20.

kabul edilen ve ASB öncülüğünde sosyalist hedefleri gerçekleştirme amacı taşıyan "Ulusal Nizamname (National Charter)" idi. Bu nizamname öngördüğü uygulamalar ve koyduğu hedeflerle kitleleri mobilize etme fonksiyonunun yanında kitlelere sosyal bir statü ve sosyal bir kimlik de kazandırmış olmaktaydı. Geniş kitlesel desteği hedefleyen bu nizamname ASB'nin tabandan, başkanlık seviyesine kadar görev alacak kişilerin seçimle iş başına gelmesini öngörmekle kalmayıp, seçilecek milletvekillerinin yarısının işçi ve köylülerden oluşmasını öngörüyordu.[198]

Kurulduktan sonra ilk yirmi gün içinde yaklaşık 5 milyon kişi üyelik için başvurdu. Bu kadar geniş tabanlı bir organizasyon bir yandan geniş kitleler içindeki farklı yaklaşımları eritme potansiyeli taşırken, öte yandan örgütün ideolojik konsantrasyonunu tehlikeye atabilirdi. Bu yüzden Nasır, organizasyon yapısı içinde gözükmeyen iki birim daha kurdu: "Öncü Komite ve Gençlik Komitesi". Bu birimler, örgüt içinde örgüt fonksiyonu işleyerek üyeliği düzenleyecek ve el altından örgütün çekirdek kadrosunu yönetecekti.[199] Bu informel müdahaleler, seçimle işbaşına gelmesi beklenen birçok üst birimin yönetici üyenin Nasır tarafından atanması yoluyla devam etti. Bu süreç sonunda Nasır'ın merkezde yer aldığı ve gücün ordu, parti ve bürokrasi arasında dağıldığı bir dönüşüm gerçekleşmiş oldu. Dolayısıyla "hükümran ordu"dan tek partiye bir geçişten söz etmek mümkündür.

Ancak 1967 yenilgisi, Nasır'ın prestijini sarsmıştı. Savaşı kaybettikten sonra Nasır, kendisinin başkanlıktan azledilmesini talep ederek istifasını sundu; ancak ASB, Nasır'ın başkanlığı bırakmaması için gösteriler düzenlemek üzere taraftarlarını harekete geçirdi ve Nasır başkanlığa devam etti. Hür Subayların en önemli isimlerinden ve savaş dönemi Genel Kurmay Başkanı olan Abdülhakim Amr'ı da görevden aldı. 1952-1970 arasında Nasır-Amr ilişkisi, inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. Amr, Nasır'a en yakın isimlerden biriydi. 1967'ye kadar Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştı ve ordu üzerinde büyük bir etkisi vardı. Kendi ifadesine göre Nasır'ın koltuğunda gözü olmamasına rağmen, Nasır kendisinden çekiniyordu ve birkaç kez

[198] Baha Abu-Laban, "The National Character in Egyptian Revolution", **The Journal of Developing Areas**, Vol. 1, No. 2 (Jan., 1967), s.179-182.
[199] Kirk J., Beattie, **Egypt During the Nasser Years: Ideology, Politics, and Civil Society**, s.86

çeşitli yollarla zayıflatmaya çalıştı ama başaramadı.[200] 1967 savaşını bu anlamda fırsata çevirerek yenilginin faturasını Amr'a keserek uzun süredir denediği ama başaramadığı tasfiyeyi gerçekleştirmiş oldu. Ancak uzun süredir planlanan bu tasfiyenin asıl sebebinin 1967 yenilgisinin kendisi değil; Amr'in yenilgi sonrasında planladığı askeri darbe olduğuna yönelik görüşler[201] de mevcuttur.

Amr'ın görevden alınması iktidar karşıtı gösterileri azaltmak için fazla işlevsel olmadı. 20 Şubat 1968 tarihinde Kahire Üniversitesinde başlayan gösteriler, 1954'ten bu yana rejime meydan okuyan en önemli politik değişim taleplerini içeriyordu. Buna karşılık Nasır, iktidarının ilk yıllarında izlediği yöntemi hatırlatırcasına reform sözü verdi. Zaten İsrail'e karşı alınmış yenilgiden dolayı prestiji sarsılan iktidarın ilk etapta kendi halkına karşı şiddet kullanması, meşruiyetini tehlikeye düşeceğinden Nasır, gösterilerde önemli rol üstlenen politik figürlerden ve öğretim üyelerinden oluşan sekiz önemli ismi kabineye dahil etti. Ardından, hem ASB'de hem de politik sistemde yapısal değişimler yapılacağını duyurdu. Bu değişimler de bir halk oylaması ile onaylandı. Ancak bu hamlelerin protestoları dindirmek üzere atıldığı birkaç ay sonra anlaşıldı. ASB içinde yapılan seçimler Nasır'ın etkisini yeniden örgüte entegre etti. Bunun üzerine Kasım ayında başlayan gösteriler şiddet kullanılarak bastırıldı. Yirmiden fazla kişinin hayatını kaybettiği bu olaylardan sonra 1967 savaşının Nasır iktidarı için ortaya çıkardığı potansiyel tehlikeler rejimde kayda değer bir değişim yaşanmadan bertaraf edilmiş oldu.

Nasır'ın iktidara geldiği 1954'ten sonra Mısır siyasal sistemi askeri yönetimin renklerini taşıyan bir karakter kazandı. Tam olarak askeri bir rejim olmasa da, ordu-siyaset ilişkileri açısından bakıldığında Nordlinger'in "ruler regime (hükümran rejim)" yaklaşımına denk düşer. Bu tür rejimlerde ordu hükümeti kontrol altında

[200] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.53-55.
[201] Nazih N. Ayubi, **Over-Stating the Arab State, Politics and Society in the Middle East**, s. 261.

tutar, siyasi ve sosyal alanları domine eder ve uzun süre iktidarda kalır.[202] Nasır dönemi boyunca başta kilit önemi haiz bakanlıklar olmak üzere kabinedeki asker kökenli bakanların oranı % 32'den % 65'e yükseldi.[203] Sosyo-ekonomik açıdan alt ve orta düzey gelir grubuna mensup kesimlerden gelerek kitleler nezdinde geniş bir meşruiyet tabanına sahip Hür Subaylar, artık devleti yöneten bir elite dönüşmüştür.

Nasır'ın yeni bir siyasal sitemi inşa süreci ile birlikte, subaylar da ordudan ayrılıp bürokratik pozisyonlara geçmeye başladı. Kıdemli diplomatik görevler, kamuya ait işletmelerin yönetim kurulu başkanlıkları ve üyelikleri, önemli sayıda bakanlık, güvenlik kurumları personelinin en az yarısı, kültür ve medya kuruluşlarının önemli bir bölümü ordudan ayrılan subaylardan oluştu.[204] Abdülmelik Enver 1954–1962 arasında en az 1500 subayın ordu dışındaki bu tür görevlere atandığını tahmin etmektedir.[205] Nasır ve Sedat dönemlerinde kurulan kabinelerde yer alan bakanların kompozisyonuna bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

TABLO-3: Mısır'da 1952-1978 Arası Kabinelerde Görev Alan Sivil/Asker Bakanların Sayısı ve Oranı[206]

	Asker Kökenli Bakan		**Sivil Bakan**	
	Sayı (Yaklaşık)	**% (Ort.)**	**Sayı (Yaklaşık)**	**% (Ort.)**
1952-1967	194	44	251	56
1967-1978	127	25	377	75

Tablodan anlaşılacağı üzere Nasır'ın kurduğu siyasal yapıda ordu mensupları hükümet içinde fiilen etkindi. 1952-67 arasında kurulan hükümetlerde görev alan

[202] Eric Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments,** Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
[203] Raymond Baker, **Egypt's Uncertain Revolution under Nasser and Sadat**, Cambridge, Harvard University Press, 1978, s. 48-54.
[204] Anouar Abdel-Malek, "The Crisis in Nasser's Egypt", **New Left Review**, I/45, September–October, 1967, s.73.
[205] Anouar Abdel-Malek, "Nasserism and Socialism," **Socialist Register**, vol. 1, 1964, 45.
[206] Mark N. Cooper, "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 14, No. 2 (May, 1982), s. 206-207.

bakanların sahip olduğu %44'lük oran bu anlamda oldukça somut bir göstergedir. Tam da bu yüzden Mısırlı yazar Enver Abdülmalik Nasır'ın kurduğu siyasal sistemi "askeri topluluk"[207] olarak nitelendirir.

1967 yenilgisi ile sadece Mısır'da değil, Arap dünyasında prestji sarsılan Nasır, istifa ettiyse de, kitlelerin gösterileri sonrasında iktidara geri geldi. Bu yenilgi aynı zamanda ordunun siyaset üzerindeki gölgesini bitiren sürecin başlangıcı oldu. Başta Genel Kurmay Başkanı Abdülhakim Amr ve ekibi tasfiye edildi; ordunun üst düzey birçok ismi yargılandı ve sembolik hafif cezalar aldı. Ardından Nasır 30 Nisan Programı çerçevesinde bir dizi reforma gideceğini açıkladı.[208] Ancak Mısır'ın İsrail ile savaş ihtimalinin hala devam etmesi, 1967 yenilgisinin yol açtığı sarsıntı sürecinde meydan okuyacak güçlü aktörlerin çıkmaması ve eski ordu mensuplarının sivil siyaset içindeki yerlerini koruması, ordunun siyaset ve bürokrasi içindeki gücünü hala canlı tutuyordu.

2.2.2. Enver Sedat, Sistemik Dönüşüm ve Ordu: 1970-1980

Sedat dönemi ordu-siyaset ilişkileri açısından Nasır dönemine nazaran değişken bir seyir izledi. Sedat'ın hem iç siyaset hem de dış politika ve güvenlik alanlarında uygulamaya koyduğu restorasyon hamleleri, Nasır'cı siyasetin terkedilmesi, siyaseti sivilleştirme ve İsrail ile barışa varan dış politika çizgisinin benimsenmesi söz konusu değişimin taşıyıcı unsurları olmuştur. Nasır'dan sonra devlet başkanı olan Enver Sedat'ın yürürlüğe koyduğu politik, ekonomik ve toplumsal düzeyde yaptığı düzenlemeler ve benimsediği politikalar rejimin karakteri ve işleyişi açısından fark yaratıcı bir sonuca yol açmamıştır. Bütün bu düzenlemeler rejimin yeni şartlara göre yeniden adaptasyonuna karşılık gelmektedir ve bu yüzden "Liberalleşmiş Otoriteryenizm" olarak tanımlanmıştır. Bu tarz bir rejim, demokratik bir hüviyete bürünmeksizin demokratik rejimlerde görülebilen bazı politik ve ekonomik değişimleri formel düzeyde adapte edebilmektedir. Muhalefetin

[207] Anouar Abdel-Malek, **Egypt: Military Society**, New York, Random House, 1968.
[208] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye, Mısır, Cezayir**, İstanbul, Hayy Kitap, 2008, s.69.

kurumsallaşmasına ve seçime girmesine izin verilmesi, yürütme gücünü kontrol edecek yasama ve yargı sistemlerinin kurumsallaşması bu unsurların bazılarıdır. Ancak rejim bu formel düzeydeki düzenlemelere rağmen çeşitli taktik ve stratejiler yoluyla muhalefetin iktidara geçmesini ve hukuki ya da yasama kurumlarının yürütmenin gücünü kısıtlamasını engeller.

Nasır'ın Eylül 1970'deki ölümünden sonra Nasır'ın aksine kişisel bir karizmaya sahip olmayan ve çevresinde uyumlu ve Hür Subaylar içindeki birçok isme nazaran pasif biri olarak değerlendirilen Enver Sedat'ın iktidar koltuğuna oturması bir sürpriz olmuştu. Sedat'ın devlet başkanı olarak seçilmesini kolaylaştıran iki etken bulunmaktaydı: Hür Subayların çekirdek kadrosundan olması dolayısıyla sistemde devamlılığı sağlaması açısından sembolik düzeyde önem taşıması ve Hür Subaylar darbesi ile birlikte oluşmaya başlayan iktidar ekibinin öncelikli pozisyonuna –az önce sayılan kişisel özellikleri dolayısıyla- halel getirmeyecek olması.[209] Ancak Sedat kendisinden beklenenin aksine hem ASB içinde hem de sistemin kilit kurumlarında görev almış ve kendisine karşı potansiyel tehdit olarak gördüğü üst düzey yöneticileri tasfiye ederek hem kendi iktidarını tahkim etti hem de planladığı sistemik dönüşümün önünü açan bir adım atmış oldu.

Sedat'ın bu hamleleri dolayısıyla başlıca muhalifleri siyasi görüş açısından Nasır çizgisindeydi ve siyasal sistem içinde oldukça kilit pozisyonları işgal ediyordu. Güç temerküzünün merkezi olan kurumlar ve yöneticilerinin başlıcaları şunlardı: Arap Sosyalist Örgütü lideri Ali Sabri, İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığının başında Şeravi Cuma ve Savaş Bakanı Muhammed Fevzi. Bu koalisyonun -özellikle Ali Sabri'nin- Sedat'ı kısa zaman içinde devirerek iktidarı ele geçireceğine dair bir beklenti vardı. Nitekim 1971 yılının Nisan ayında Savaş Bakanı Fevzi, Genel Kurmay Başkanı Muhammed Sadık'a Kahire'kontrol altına almak üzere 'acil eylem planı' hazırlamasını istedi ve bu planın uygulanacağı sırada talimatları yalnızca kendisinden almasını ekledi. Bu talimat darbe hazırlığı anlamına gelmekteydi. Ancak

[209] Maye Kassem, **Egyptian Politics: The Dynamics Of Authoritarian Rule**, London, Lynne Reinner Publishers, 2004, s.20.

Sadık talimata uymadı ve durumu Sedat'a ileterek olası bir darbenin önüne geçti. Bunun temel sebebi ise Sadık'ın İsrail'e bir savaş daha kaybetmek istememesiydi.[210] Ordu açısından bakıldığında Sadık'ın darbeye yanaşmamasının üç sebebi daha vardı. Birincisi ordunun siyasi kavgalar dolayısıyla yıpranmışlığı ve yeni bir iktidar mücadelesi içinde olmaya sıcak bakmaması; ikincisi başkanlık makamındaki kişiye karşı duyduğu güven; üçüncüsü de Genel Kurmay Başkanı Muhammed Sadık ve ordu içindeki birçok üst düzey subayın Sovyet etkisinin ulaştığı boyuttan duyduğu rahatsızlık.[211]

1973'de Yom Kipur savaşı sonucunda Süveyş Kanalının doğu yakasını İsrail'den geri alması, Sedat'ın iktidarını muhkemleştiren önemli bir gelişme oldu. Bu savaştan sonra Enver Sedat Mısır halkının gözünde artık İsrail'e karşı savaş kazanmış bir kahramandı. Sedat "Önce Mısır" sloganı altında dış politikadan ekonomiye, iç politikadan güvenliğe kadar geniş kapsamlı bir reform programını uygulamak için önemli bir fırsat yakalamıştı. Sedat, İsrail tehdidi dolayısıyla Mısır gelirlerinin önemli bir kısmının askeri harcamalar için kullanıldığı dengesiz bir ekonomik ve mali yapının değişmesi gerektiğine inanıyordu. 1974'te Sedat hem ekonomik hem de politik kısmi liberalleşmenin kapısını aralayan ve parlamenter bir hükümete dayalı yeni bir sistemi öngören bir ön rapor açıkladı. Buna göre herhangi bir sınıf, din, mezhep veya sosyal bir sınıfa dayanmayan partiler seçime girebilecekti.[212] Bununla birlikte Sedat köklü ekonomik değişimler içeren *infitah* politikasını uygulamaya koydu.

Sedat'a göre, Ekim Savaşından sonra Mısır için yeni bir sayfa açılmıştı. Eğitimden tarıma, ekonomiden bilime yeni bir planlama gerekliydi.[213] Bu bağlamda Sedat, 1952'de yapılan toprak reformunu gözden geçirerek, toprakları müsadere

[210] Hazem Kandil, Soldiers, **Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, s.102-103.
[211] Raymond Hinnebusch, **Egyptian Politics under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian Modernizing State**, London, Lynne Rienner Publishers, 1988.
[212] Roger Owen, **The Rise and Fall of Arab Presidents for Life**, Cambridge, Harvard University Press, 2012, s.64.
[213] Mohamad Anwar el Sedat, **The October Working Paper**, **Cairo, 1974, s.101.**

edilen kişilere topraklarını iade etti[214] ve toprakların alıp satılmasını kolaylaştıran bir yasa da çıkarıldı. Sedat'ın kaleme aldığı esaslara göre özel müteşebbisler bu yeni ekonomik safhada önemli bir fonksiyon üstlenecekti.[215] Hem yerli müteşebbisler yatırım için cesaretlendirildi hem de yabancı yatırımcılar vergi muafiyeti vaadiyle Mısır'a davet edildi. Gelen yatırımcılar özellikle Süveyş Kanalı boyunca inşa ettikleri şehirler ve Kahire'de yaptıkları inşaat işleri dolayısıyla büyük karlar elde ettiler. Bu işlerin bürokratik engellere takılmaması için kamu sektöründeki üst düzeyli bürokratlarla işbirliğine gittiler. Ancak yatırımcıların elde ettikleri bu karları, sanayi gibi üretici iş kolları yerine otel ve turizm gibi sektörlere yatırım yaptılar.[216]

Sedat kurumsal düzeyde de bazı önemli değişiklikler yaptı. Tek partili sistemden çok partili sisteme doğru giden bir ara kurumsallaşma yoluna gitti. 1976'da, merkezi temsil eden Mısır Sosyalist Arap Örgütü, sağı temsil eden Liberal Sosyalist Örgüt ve solu temsil eden Ulusal İlerlemeci Birlik İttifakı'nın oluşumuna izin verdi. Bu oluşumlar Ekim 1976'daki seçimlerde aday gösterdiler. Bu seçimler, politik sistemdeki bazı değişimleri yansıtmasına rağmen, başkanın alternatif oluşumları domine etme yeteneğine gölge düşürmedi. Seçimlerde Başkan'ın desteklediği merkez parti olan Mısır Partisi 352 sandalyenin 280'ini %79,5'lik oy oranı ile kazandı. Sol ve sağ platformlar ise sırasıyla 2 ve 12 sandalye kazanabildi. 48 bağımsız adayın meclise girmesi, partiler dışında muhalefetin önemli bir unsur olduğuna işaret ediyordu.[217]

1977'de çıkarılan Siyasi Partiler kanunu ile en az 20 milletvekilinin desteği ve Siyasi Parti İşler Komitesi'nin izni ile siyasi parti kurmanın önü açılmıştır. 1978'de de Sedat yanlısı Ulusal Demokrat Parti (UDP) kurulmuştur. Partinin amacı da "bilim ve inanç temelinde modern bir devletin kurulması, bireysel ve kolektif

[214] Roger Owen, "Socio-economic Change and Political Mobilization: the Case of Egypt", Ed. Ghassan Salame, **Democracy without Democrats ? The Renewal of Politics in Muslim Societies**, London, I.B. Tauris Publishers, 1994, s.192.
[215] Mohamad Anwar el Sedat, **The October Working Paper**, **Cairo,** s.58.
[216] William L. Cleveland, **A history of the modern Middle East**, Fourth Ed., Boulder, Westview Press, 2009, s. 377-379
[217] Jason Brownlee, **Authoritarianism in an Age of Democratization**, s.91-92.

değerlerin desteklenmesi, bireysel ve kolektif çıkarların uzlaştırılması, Arap Birliği için çalışma ve şeriatın hukukun ana kaynağı olarak yerleşmesini sağlamak"[218] olarak açıklanmıştır. Sedat dönemi boyunca uygulanan kısmi ekonomik ve siyasi liberal politikalara rağmen rejim kendini yasal bakımdan garanti altına almıştır.

1971 Anayasası yasama-yargı-yürütme arasında yürütmenin lehine önemli ölçüde dengesiz bir yetki dağılımı göstermiştir. Başkana "kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi (Madde 147), olağanüstü hal ilan etme yetkisi (Madde 148), bütün kabine üyelerini seçme ve atama yetkisi (Madde 141) ve Halk Meclisinin kararlarını bypass etme yetkisi (Madde 152) gibi önemli yetkiler tanımıştır. Benzer şekilde Anayasada yargının bağımsızlığı vurgulanmasına rağmen (Madde 165), bütçe ve mali işlerle ilgili Başkan'a tanınan yetkiler yargının kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Başkan'ın hem ordu komutanı (Madde 150), hem de polis şefi olarak yetkilendirilmesi de (Madde 184) güvenlik unsuru üzerindeki etkisini legalleştirmiştir.[219] 1980 yılında yapılan bir referandumla da başkana "ihtiyaç hissedildiğinde" meclisi feshetme yetkisi vermiştir.[220]

Ayrıca partilere onay ve salahiyet verme yetkisi özel mahkemelere tevdi edilerek katı bir şekilde sınırlandırılmıştır. Bunun özellikle İslamcı yapılanmaların rejime siyasal bir tehdit oluşturmasının önüne geçmesi için yapıldığı varsayıldı.[221] Ancak bu katı uygulama, İslamcı örgütlenmelerin siyasi arenada parti yoluyla varlık göstermesini önlemiş olsa da; toplumsal düzeyde kök salmalarının önüne geçememiştir. Parti oluşumuna izin verilmeyen cemaat ve örgütler, dini birlikler, hayır kurumları, sosyal yapılanmalar ve özel eğitim yöntemleri ile toplumdaki nüfuzlarını artırmışlardır. Kaldı ki, söz konusu İslamcı cemaatler izin verilen partilerle anlaşma yaparak ya da bağımsız aday göstererek sınırlı sayıda da olsa meclise temsilci göndermişlerdir.

---

[218] John Watterbury'den alıntılayan, Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", s.24.
[219] Maye Kassem, **Egyptian Politics, The Dynamics Of Authoritarian Rule**, s.20.
[220] Fulya Atacan, "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", s.27.
[221] Sami Zubaida, **İslam Dünyasında Hukuk Ve İktidar**, Çev: Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.246.

Nasır döneminde benimsenen sosyalist uygulamalar da devlet bütçesi için önemli bir yük oluşturuyordu. Bu yüzden Sedat, sosyal refah uygulamalarını da gözden geçirerek devletin desteklediği belirli mallardan devlet desteğini geri çekti. Bu son uygulama halkın büyük tepkisine yol açtı. İşsizlik, enflasyon ve alım gücü konularında hiç bir iyileşme gerçekleştirilmeden uygulamaya konulan bu politikalar karşısında halk sokaklara döküldü. Öğrenci, işçiler ve şehirde yaşayan işsizlerden oluşan kalabalıklar şehir merkezlerinde devletin sembolik kurumlarına saldırmaya başladı.[222] 1977 yılında başlayan sosyal hoşnutsuzluklar 150 kişinin ölümü ile sonuçlandı ve Sedat bu uygulamayı iptal etmek zorunda kaldı. Üretimden ziyade spekülatif ticari temellere dayanan infitah sürecinin tek karlı kesimi sınırlı sayıdaki yerli ve yabancı yatırımcılar ve kendileri ile işbirliği yapan yerli üst düzey bürokratlardan oluşuyordu.

Bu isyanları emniyet ve diğer güvenlik güçlerinin bastıramaması, Sedat'ın ordu birliklerini gösterileri bastırmak üzere sokaklara çağırmasına yol açtı. Bu çağrı, ordunun halk isyanını temel alarak Sedat'ı tasfiye etmesi veya gösterileri bastırdıktan sonra sokaklardan çekilmeyerek askeri darbe gerçekleştirme riski taşımaktaydı. Özellikle Gamassi döneminde ordunun siyasi otoriteye duyduğu sadakat hem olaylara müdahil olarak düzeni sağlamasını[223] hem de görevini yerine getirdikten sonra kışlasına geri çekilmesini sağladı.

Enver Sedat'ın infitah ve siyasal açılım politikaları, dış politika alanına da yansıdı. İç siyasetteki açılımlara entegre olarak ifade edilebilecek en önemli hamle 19 Kasım 1977'de gerçekleşti. Sedat bu tarihte İsrail'i ziyaret ederek günümüze kadar sürecek ilişkilerin temelini atmış oldu. Ziyaretten kısa bir süre önce istifa eden Dış İşleri Bakanı İsmail Fehmi, Sedat'ın bu ziyaret dolayısıyla iktidarını kaybedeceğini ifade etmişti. Aynı yılın Ocak ayında "ekmek isyanları"na müdahale

[222] Raymond Baker, **Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul**, Newyork, Harvard University Press, 1990, s.118.
[223] "Sadat's Power Base," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 7, No. 2, 1978, s. 159.

ederek olası bir devrimin önüne geçen ordunun bu gelişmeyi nasıl karşılayacağı en çok merak edilen konulardan biriydi.

Sedat, ordu içinden gelmişti ve ordunun onayını almadan böyle bir hamle yapması düşünülemezdi. Nitekim anonim bir metinde yer alana askeri yetkilinin ifadesine göre Genel Kurmay Başkanı Gamassi, İkinci ve Üçüncü ordu komutanları başta olmak üzere birçok üst düzey generalin onayını aldığını ifade etmektedir. Aynı askeri yetkili halk nezdinde oluşacak hoşnutsuzluk içinse, halkın rahatsızlığının kaynağının ekonomik sebepler olduğunu, bunu ekmek isyanları sırasında gördüklerini ve halkın dış politikayı dert etmeyeceğini ifade ediyordu. Fakat, meşruiyetini koruduğu sürece herhangi bir risk karşısında Sedat'ı korumaktan imtina etmeyeceklerini de ekleme ihtiyacı hissetmişti.[224] Ordunun bu girişimi Sedat'a ordu tarafından kurumsal bir destek sağlandığı anlamına gelmekteydi.

Ordunun siyaset üzerindeki etkisini çok yakından bilen Sedat, iktidarda kalabilmenin öncelikli şartlarından birinin ordunun sadakati olduğunun farkındaydı. Bu sadakati temin etmek ve kendisine karşı oluşan muhalafeti bertaraf etmek amacıyla ordunun üst düzey subayları ile yakından ilgilenmeye başladı. Görüşmeler sırasında sürekli olarak bağlılık, meşruiyet ve profesyonellik üzerinde duran Sedat ayrıca Sovyet etkisinin ulaştığı boyutlara ve bunun risklerine işaret ederek ordu mensuplarını Nasırcı çizgiden uzaklaştırmaya çalıştı. Bu amaca matuf uygulamaya konulan hukuki nosyonlar da, yüksek düzeyli bürokratik pozisyonlara yapılacak atamalar için keyfi bir hareket etme imkanı tanıdı. Sedat, 1978 sayılı 47 no'lu kanunu Nasırcı unsurları hükümet ve yüksek bürokrasi üzerindeki etkisini kırmak için çıkardı ve Mübarek de aynı kanunu askeri yetkilileri bu tür noktalara atamak için kullandı.[225] Bu kanun, atamaların ilgili bir komite tarafından sağlık yönünden uygun bulunmasını gerektirirken, ordu mensuplarını bu durumdan muaf tutmaktadır. Aynı şekilde başkana da yaptığı atamaların uygunluk denetiminden muaf tutmakta ve

[224] "Sadat's Power Base," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 7, No. 2, 1978, s. 159.
[225] Imad Harb, "The Egyptian Military in Politics: Disengagement or Accommodation?", **Middle East Journal**, Vol. 57, No. 2, (Spring, 2003), s.282.

başkanın atamaları ile görev alan kişilerin ancak başkan tarafından azledilebileceğini öngörmektedir.[226] Böylece Sedat hem restorasyon için gerekli hamlelere devam etmiş hem de ordu içindeki ihtilaflardan yararlanmak için bir imkan daha elde etmişti.

Sedat'ın ordu-siyaset bağlamındaki bir başka hamlesi de ordu içinden bürokrasi ve siyaset mekanizmasına yapılan atamaların oranını düşürmek oldu. Nasır döneminde ordu mensuplarının bürokrasi ve hükümet içinde %65'e çıkan oranı, Sedat döneminde %20'ye kadar düştü. Bu durum ordunun apolitikleşmesi gibi görünse de, ordunun rejim içindeki etkinliği açısından yeni bir formun başlangıcı oldu. Siyasi pozisyonlardaki asker kökenlilerin sayısındaki düşüşe rağmen ordunun rejim içindeki etkinliğinin en önemli sebebi, ordunun hızlı bir şekilde büyüyen ekonomik gücü olacaktır.

Sedat'ın 1978 yılında ilişkileri yumuşatmak amacıyla İsrail'i ziyaret edeceğine dair karar kıdemli subaylar tarafından olumlu karşılandı. Bu durum yalnızca kıdemli subayların Sovyet rahatsızlığından kaynaklanmıyordu, aynı zamanda İsrail ile girilecek bir savaşın Mısır ve özellikle ordu üzerinde yaratacağı tahribattan endişeleniyorlardı.[227] Ordu içinden bir subaya ait şu sözler, hem ordunun hissiyatını hem de Sedat'ın İnfitah politikalarının sloganı haline gelen "Önce Mısır" ifadesine karşılık gelmektedir: "Biz siyasi bir ordu değiliz ve olmayacağız. Bu yüzden 1973 savaşında başarılı olabildik. Biz ulusal çıkarlarımız için savaşıp ölmeliyiz, Filistinliler için ölmekten bıktık. Ben önce Mısırlıyım, sonra Arabım".[228] İsrail'le imzalanan barış anlaşmasından önce Mısır güvenlik kurumlarının hazırladığı

[226] Zeinab Abul-Magd, Zeinab: "The Egyptian Republic of Retired Generals", **Foreign Policy**, 08.05.2012.
[227] "Sadat's Power Base," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 7, No. 2, 1978, s. 159.
[228] A.g.e.,

tüm raporlarda İsrail temel tehdit olarak görülüyordu. Anlaşmadan sonra İsrail'e yönelik bu tanımlama değişmiştir.[229]

Ordunun bu tavrı sergilemesinin sebebi de, İsrail ile girilecek olası bir çatışma da Sovyet askeri teknolojisinin yetersiz kalması ve İsrail karşısında ağır bir yenilgiye uğrama endişesiydi. Mısırlı askeri yetkililer ile Sovyet danışmanları arasındaki anlaşmazlıklar ya da Sedat'ın 1973 savaşında Sovyetler'in güçlü ve sofistike silah desteğini reddetmesi, ordunun bu politik değişime rıza göstermesinin görünür sebepler olarak anılabilir. Sovyetlerle ilişkiler kötüleştikçe, ordunun silah ve mühimmat açığı büyüdü ve dolayısıyla hareket kabiliyeti düşmüş oldu.[230] Sedat yönetimi hem genel anlamda yeni müttefikler hem de ordu için silah tedariki arayışına girdi. 1979'a gelindiğinde farklı kaynaklardan ordu ihtiyaçları için savunma ağırlıklı çeşitli teçhizatlar bulundu. Ancak saldırı için kullanılabilecek silah açığı devam etmekteydi. Sovyetlerden kalma birçok savaş uçağı ve benzeri silahlar yedek parça ve ilgili personelin yeterli eğitimi alamamasından kullanılamıyordu.[231]

İsrail'in silah kapasitesi karşısındaki bu düşüş Mısır ordusu için ulusal güvenlik açısından tedirginliğe neden olmuştu. Bir askeri yetkili "İsrail ile Mısır arasındaki askeri güç dengeli olduğu sürece" İsrail-Mısır Barış Anlaşmasının ikna edici olacağını ve bu dengenin barışçıl komşuluk ilişkilerine de yansıyacağına dair ifadeler kullandı. Ancak İsrail'in askeri güç kapasitesini maksimize etme çabasının, güç dengesi prensibi gereği Mısır'ın savunma kapasitesini artırmaya sevkedeceğini ifade etmiştir.[232] Ordu bu durumu kullanarak Sedat'ın İsrail'le Barış anlaşması imzalamasına karşı koyabilirdi; ancak ne Sedat ne de ordu için Sovyetlere geri dönüş söz konusuydu. Nitekim askeri yetkilinin zikredilen ifadeleri de Sedat yönetimine

[229] Ahmed Fakhr, "Sadat and the Transformation of Egyptian National Security", Ed: Jon B. Alterman, **Sadat and His Legacy: Egypt and the World 1977-1997**, Washington DC, Washington Institute for Near East Policy, 1998, s.46-47.
[230] William George Sykes, "Egyptian Arms Procurement in the Post-1973 War Era: A Case Study of the Dynamics of the Arms Diversification Process", Monterey, M.A., **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Naval Postgraduate School, 1977.
[231] "The Egyptian Air Force," **Aerospace International**, 1980: s. 46-47.
[232] Ahmed S. Hashim, "The Egyptian Military, Part One: From the Ottom ans through Sadat", s79.

yönelik bir hoşnutsuzluğa değil, Sedat'ın arkasında durmak için bir gerekçe olarak gördüğüne işaret etmektedir.

Yapılan anlaşmada ordunun meşruiyetini milliyetçi anlatılar üzerinden sağlamasına imkan tanıyacak maddeler de vardı. Anlaşmanın temel unsurlardan birisi İsrail ordusunun Süveyş Kanalının 50 km doğusuna ilerlemesini engelleyen hükümdü. Mısır ordusu bu maddeyi İsrail'in Sina toprakları üzerinde hak iddia etmeyecekleri şeklinde sunuyordu. Böylece 1967 yılında kaybedilen topraklar geri alınmış oluyordu.[233] Sina'nın bütünü üzerinde egemenlik elde etmek ordunun meşruiyet söylemi kurması açısından oldukça yararlıydı ve ordu bunu hem anlaşmanın imzalanması için hem de kendini milliyetçi söylemler üzerinden meşrulaştırmak için kullanmaktan geri durmadı.

Sedat dönemi boyunca ordunun siyasetten uzaklaşması, ordunun kurumsal olarak profesyonelleşmesi bağlamında nasıl değerlendirilebilir? Bu dönemdeki gelişmeler Samuel Finer'in kriterlerine göre[234] değerlendirildiğinde ordunun profesyonelleştiği ve siyasetin sivilleştiğine yönelik bir çıkarım elde edilebilir. Ancak ordunun siyasetten uzaklaşması ve siyasi iradeye bağlılığına ilişkin sergilenen örnekler, ordunun modernizasyonu konusunda sağlanan ilerlemelere rağmen ordunun siyasi iktidar üzerindeki baskısı form değiştirerek devam etmiştir. Ordunun siyasi süreçlere bizzat katılma oranında sayısal bir düşüş yaşandıysa da güvenlik, dış politika gibi önemli politik süreçlerde ağırlığını koruması, ordunun sağladığı ekonomik kazanımlar sayesinde siyasi iradeye karşı elde ettiği özerklik, olağan üstü hal dolayısıyla elde ettiği hukuki yetkiler, özellikle hem askeri hem de sivil istihbarat üzerindeki etkisi gibi unsurlar ile yeni şekil almıştır.

[233] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye, Mısır, Cezayir**, s. 69.
[234] Finer, ordunun siyasetten çekilmesini şu kriterlerle değerlendirir: siyasetten bilinçli bir geri çekilme, siyasi iradeye tabi olma ve savunma ile dış politika için enstrümantal bir fonksiyon üstlenme. Ordu bu tavrı kendi çıkarlarını gözetme ve sürdürmek için takınır (E. Samuel Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, New York, Praeger, 1962, s.70).

Ordunun siyaset üzerindeki etkisi, yürütme erkinin bir unsuru olan hükümetlerde görev alan muvazzaf ya da emekli ordu mensubu bakanların sayısına da yansımıştır. Bu açıdan Nasır dönemi "askerileşme"yi de, Nasır döneminin sonuna doğru başlayan sivilleşmeyi de hükümetler üzerinden karşılaştırma yaparak okumak mümkündür. Bu durum siyasetin dizayn ediliş tarzı ile doğrudan ilgilidir. Bir askeri darbe sonrası Nasır'ın karizması ve başkanlık yetkileri etrafında şekillenen siyasal sistemde ordu mensuplarının baskın olması, benzer şekilde Sedat'ın çok partili ve kısmen liberalleşmeye dönük hamleleri ile şekillenen siyasal sistemde askerlerin görünür birer yönetici olmamaları anlaşılabilir bir durumdur.

1967 savaşı sonrası ordunun siyaset alanından el çektirilerek profesyonelleştirilmesine yönelik hamleler, emekli ya da muvazzaf subayların yürütme erki içindeki sayıları üzerinden gözlemlemek mümkündür. Söz konusu tarihten itibaren kurulan hükümetlere bakıldığında bu hükümetlerde görev alan asker sayısının oldukça düştüğü gözlemlenebilir. Hükümetlerin ilk sivilleşme dalgası 1967 savaşının hemen sonrasında başlamıştır. İkinci önemli dalga ise Sedat'ın *"Al Sevra Al tashihiyye"* (*Tashih Devrimi*) söylemi altında başlattığı hamleyle birlikte gelmiştir. Ancak sivil-asker ilişkilerindeki dengenin değişimi, ordunun siyasi sistem üzerindeki yapısal etkisini kırmamıştı. Her şeyden önce Nasır dönemine nazaran hükümette yer alan bakan sayısı düşmüş olsa da Sedat döneminde %25'lik bir ortalamaya sahipti. Orduyu sistem içinde kılan önemli bir başka faktör ise bu değişim dalgalarının çalışmanın ilerleyen sayfalarında ayrıntılı bir şekilde işlenecek olan orduya sağladığı ekonomik ayrıcalıklar oldu.

Nasır askeri bir rejim kurmuş değildi. Ancak ordunun oldukça etkin olduğu bir siyasal sistem yaratmıştı. Söz konusu askeri sınıf ekonomik açıdan da orta ve üst düzey sınıfı oluşturmuştu. Tablo 4, 1952 Hür Subaylar darbesinden, Ekim 1978 yılına kadar kurulan hükümetlerde yer alan asker kökenli bakan sayılarını içermektedir. Nasır'ın iktidarını tahkim etmeye başladığı 1954'ten itibaren kabinede görev alan asker kökenli bakanların oranı %36-%66 arasında değişmiş, ortalama ise

%44 civarında olmuştur.[235] Nasır'ın 1970'te ölümünün hemen ardından, henüz *"Düzenleyici Devrim"* doktrini ilan edilmeden ve buna bağlı düzenlemeler başlamadan önce Ekim ayında kurulan ilk kabinedeki asker oranı dramatik bir düşüş göstermese de belirli bir düzeyde sivilleşme görünmektedir. Kabinedeki asker kökenli bakan sayısının düşüşü 1972'den itibaren başlamış ve oluşturulan her kabinede bu oran düşmüştür. İsrail'e karşı verilen savaş dolayısıyla Mart 1973'te oluşan kabine savaş kabinesidir ve bu yüzden bir istisnadır. Sedat dönemin kabinelerindeki ordu kökenli bakanların oranı %9,8 ile %41 arasında değişmiş ve ortalama %25 civarında olmuştur. Nasır ve Sedat dönemleri bütün olarak karşılaştırıldığında iki dönemin bu açıdan oldukça farklılaştığı görülür. Nasır dönemi boyunca görev alan 445 bakanın 127'si yani %44'ü ordu kökenli iken, Sedat dönemindeki 493 bakanın 127'si yani yaklaşık %25'i asker kökenlidir. [236]

Sedat döneminin sonuna doğru yalnızca Savunma ve Dışişleri Bakanları asker kökenliydi.[237] Siyasetin sivilleşme süreci valiliklere de yansıdı. Nasır döneminde (1964'te) 26 ilden 22'sinin valisi asker kökenli iken, 1980'de bu sayı 5'e kadar düştü.[238] Sivil-asker ilişkilerindeki bu oransal değişim tarihsel verilerle de desteklenmektedir. 1952-1967 arasında ordu, siyasi sistem içinde en güçlü kurumdu. Ordu bu gücü yalnızca bürokratik elit içinde sahip olduğu insan sayısından değil, aynı zamanda sahip olduğu kanuni ayrıcalıklarla elde ediyordu. Örnek olarak Devrim Komuta Konseyi içindeki eski askerlerin bile denetlenmekten bırakılması bu açıdan kendilerine bir 'dokunulmazlık' zırhı sağlıyordu. Ayrıca ASB yönetimi 1966'da siyasal ve ekonomik açıdan sosyalist ilkeler etrafında bir örgütlenme modelini benimsediği zaman sürecin kontrolünü ASB değil, ordu üstlenmişti.[239] Bu da ordunun rejim içinde sahip olduğu konuma dair önemli bir göstergedir.

---

[235] Mark N. Cooper, "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet", s. 206-207.
[236] Aynı yer.
[237] Robert Springborg, "The President and the Field Marshall, Civil-Military Relations in Egypt Today", **MERIP Middle East Report**, No. 147, Egypt's Critical Moment, Jul. - Aug., 1987, s. 5.
[238] Nazih M. Ayubi, **Bureaucracy and Politics in Contemporary Egypt**, Londra, Ithaca Press, 1980, s. 351.
[239] Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order**, s. 96 .

Sedat döneminde asker kökenli bakanlarının yerine atanan isimler siyaset erbabıydı ve genelde güçlü isimlerdi. 1973 savaşının zaferle sonuçlanmış olması sivil-asker ilişkilerine dair bir söylem kurma zemini oluşturmuştu. Açık bir şekilde ifade edilmese de bu söylemin işaret ettiği şey kısaca şuydu: 'Siyasiler savaşa karar vermiş ve Nasır sonrası bir nebze profesyonelleşmiş ordu zafer kazanmıştı'. Bu söylem hem liberalleşme hamlelerinin hızlandırılması için hem de orduyu kışlanın dışında etkin bir pozisyonda tutmamak için oldukça elverişli bir söylemdi. Ordu bundan sonra ülkeyi korumak ve anayasayı kollamak görevlerinin dışına çıkmamalıydı. Bu durum ordunun siyasetten tamamen çekildiği anlamına gelmiyordu. Droz-Vincent'in deyişiyle bu süreç "geri çekilme olmaksızın gerçekleşen bir sivilleşme" idi.[240] Sedat orduyu kontrol altında tutmak amacıyla birçok taktik uygulamıştı. Bu taktiklerin başlıcaları, komuta kademesinin sürekli değiştirilmesi, özelleştirmeler üzerinden ekonomik ayrıcalık sağlaması ve temel kararlara orduyu ortak etmesiydi. 1977'deki Ekmek İsyanları sırasında ordunun takındığı tavır, Sedat'ın Camp David ve sonrasında İsrail ile başladığı barış görüşmeleri için orduyu ikna edebilmiş olması bu taktiklerin birer sonucuydu.

Sedat değişim sinyalleri vermeye başladığında ordu içinde giriştiği tasfiyeler Nasırcı isimlerle sınırlı kalmadı. Amacı ordu içinden gelecek her türlü meydan okumayı bertaraf etmekti ve bu süreçte kullandığı en önemli taktik ise *"coup proofing"* olarak ifade edilen, darbeyi önleyici mekanizmalar olmuştur. Bu amaca uygun olarak kendine meydan okuyabilecek isimleri tasfiye etmeden önce bir başka güçlü generalin desteğini aldı. Sırayla General Muhammed Sadık'ın desteğini aldıktan sonra Savaş Bakanı Muhammed Fevzi'yi hapse attırarak yerine Sadık'ı atadı. Bir yıl sonra Sadeddin Şazeli'nin desteğini aldıktan sonra Sadık ev hapsine alındı. Ahmed İsmail'in desteği ile Şazeli hapsedildi ve Gamasi Genel Kurmay başkanı oldu. Böylece görevden alınan isimlerin kendisine karşı birlik oluşturmasının önüne geçti. Anlaşılan Sedat, Nasır-Amr ilişkisinden ders almıştı ve düşündüğü

[240] Droz-Vincent, Philippe: "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", Ed. Laura Guazzone and Daniela Pioppi, **The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East**, Ithaca, Ithaca Press, 2009, s.224.

sistemik bir dönüşüme karşı olan güçlü bir ordu liderinin neler yapabileceğini hesaba katmıştı. Hüsnü Mübarek'in Ekim Savaşı dolayısıyla elde ettiği avantaj kendisini Başkan Yardımcılığına taşımıştı. Böylece Sedat ordu içinden etkin bir figürü kendisine yakın tutarak ordu üzerinden daha fazla güç kazanmasının önüne geçti.

Bütün bu tasfiye sürecinde ordu içinde baş gösterecek hoşnutsuzluklara karşı ise Hava Kuvvetleri Komutanı Hüsnü Mübarek ve 1978'de Savunma Bakanı görevini alacak olan Askeri İstihbarat Başkanı Kemal Hasan Ali'nin desteğini garantiye aldı. 1980'de meydana gelen bir helikopter kazasında ise Ali'nin halefi Bedevi ve beraberindeki on iki subay hayatını kaybetti. Ordu içindeki manipülasyonları nedeniyle bu kaza Sedat'ın ölümcül bir önleyici hamlesi olarak yorumlandı.[241] Yerine geçen Abu Gazala uzun yıllar Washington askeri ataşeliği yapmıştı ve Sedat döneminde ve sonrasında devam edecek olan dış politika çizgisi ile oldukça uyumluydu. Mısır'ın güvenliği için ABD ve NATO ile uyumlu çalışılması, Sovyet etkisinin minimize edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Böylece Sedat'ın İsrail'le imzaladığı barış anlaşması ile başlayan ve ABD yönetimi ve ABD ordusu ile Mısır ordusu arasındaki ilişkileri yoğunlaştıran[242] süreç, devam etmiş oluyordu.

Öte yandan 1978'deki Camp David Anlaşması ve 1979'daki Mısır-İsrail Anlaşması Mısır'ı Arap dünyasından koparmakla kalmamış Sedat'ın halk nezdindeki meşruiyetinin sarsılmasına yol açmıştı. Protestolar büyüdükçe baskıyı artıran Sedat, Mayıs 1980'de başkanlık süresini iki dönemle sınırlayan anayasa maddesini (77. madde) değiştirerek sınırlamayı kaldırdı. Ancak bu değişiklikten yararlanamadan, Sedat 6 Ekim 1981'de İsrail ile yapılan savaşın yıl dönümü kutlamaları sırasında bir grup asker tarafından gerçekleştirilen suikast sonucu öldürüldü. Bu suikasti gerçekleştiren ekibin ordu içinde ne kadar güçlü ve organize olduklarına dair somut kanıtlardan bahsetmek güç. Ancak bu suikastin de ilişkilendirildiği İhvan'ın ordu ile

[241] Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order**, s. 96.
[242] Kenneth Pollack, "Sadat and the Transformation of Egyptian National Security", Ed: Jon B. Alterman, **Sadat and His Legacy: Egypt and the World 1977-1997**,, Washington DC, Washington Institute for Near East Policy, , 1998, s.61-62.

ilişkisi son bölümde, 3 Temmuz darbesi bağlamında ayrıca değerlendirilecektir. Sedat, hem iç hem de dış politikada gerçekleştirdiği yapısal dönüşüme rağmen orduyu kontrol altında tutarak kendisine karşı olası bir darbenin önüne geçmişti. Ancak Sedat'ın ordu içinden birkaç subay tarafından suikaste uğramış olması, hem ordu içindeki siyasal farklılaşmalara hem de ordunun bir kısmının hoşnutsuzluğuna dair önemli bir ipucu oldu. Sedat'ın bir dizi şüpheyi barındıran[243] suikast sonucu ölmesinin ardından Cumhurbaşkanlığına seçilen Mübarek dönemi ordunun başka bir formda Mısır siyasetine önemli bir aktör olarak dönüşünün hikayesi olarak okunabilir.

2.2.3. Rekabet / İşbirliği Sarmalında Mübarek ve Ordu: 1981-2011

Enver Sedat'ın 6 Ekim 1981 yılında 1973 savaşının yıl dönümü kutlamaları sırasında öldürülmesinden sonra yerine kısa bir süre içinde Hava Kuvvetleri Komutanı Hüsnü Mübarek geçti. Mübarek de halefleri gibi ordu mensubu idi. Sedat'ın ordu içinden, "radikal İslamcı" olarak tanımlanan bir grup tarafından suikaste uğraması, sivil-asker ilişkilerine yeni bir boyut getiriyordu. İlk bakışta Mübarek'e tehdit boyutunun büyümüş olması gibi bir manzara oluştuysa da, Mübarek bu durumu hem orduyu kontrol altında tutmak hem de radikal İslamcılarla mücadele ederek iktidarını tahkim etmek için bir fırsat olarak kullandı.

Hüsnü Mübarek Cumhurbaşkanlık koltuğuna sivil-asker ilişkileri açısından oldukça ilginç bir dönemde oturdu. Mısır dış politikasının yaşadığı eksen kayması ve iç siyasetteki değişimler yeni bir siyasi düzen oluşturma bağlamında önemli bir mesafe kat etmiş; fakat beraberinde önemli meydan okumaları da getirmişti. Sivil-asker ilişkileri de bu değişim sancılarından payına düşeni almıştı. Bu değişim süreci boyunca ordunun kurumsal düzeyde rahatsızlık duyduğuna dair işaretler yoktu. Zaten Sedat, muhalif subayları bertaraf edip yerlerine kendine bağlı olan isimleri atayarak,

[243] Cihan Sedat, **Piramit Yolunda Aşkın ve Devrimin Hikayesi**, Türkçesi: Duygu Günkut, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004, s.25-26.

değişim sürecini bu yeni kadro ile birlikte yönetmişti. Ancak ordu içindeki farklı fraksiyonların rahatsızlığı gün yüzüne çıkmıştı. Sedat suikastini gerçekleştiren isimlerin İslamcı kimlikleri dolayısıyla, bu kesimler hem ordu içinde hem de Mısır siyasetinin genelinde tehdit algısının merkezine oturdu. Mübarek İslamcı hareketleri tehdit olarak benimseyerek ordunun bağlılığını da kısmen bu çerçeveye oturtmaya çalıştı.

Sedat suikastından sonra Mısır'ın ekonomik ve siyasal mekanizmasında yapısal değişimler gözlenmemiştir. Hinnebusch, Mübarek dönemini, açık kapı politikasının devamlılığı, yeni bir burjuvazi yaratma ve Amerika'ya bağımlı yeni ekonomik politikası açısından Sedat döneminin bir devamı olarak değerlendirmektedir.[244] Ayrıca bu yıllarda daha çoğulcu bir politikanın işareti sayılabilecek bazı emareler de görülmüştür. Örneğin 1980 seçimleri gözlemciler tarafından oldukça serbest ve adil olarak değerlendirilmiştir.[245] Mübarek bu devamlılığı neden sağlamıştır? Springborg'a göre bunun birkaç nedeni vardır. İlk olarak Mübarek, Nasırcı siyaset çizgisinin devamını isteyen aktörleri pasifize etmeye çalışmıştır. İkincisi, daralan ekonomik koşullar dolayısıyla ortaya çıkan ekonomik hoşnutsuzlukları dengeleyecek bir unsur olarak kontrollü bir siyasi çoğulculuğa izin vermiştir. En güçlü yaklaşım ise Mübarek'in ekonomik kar odaklı ve Sedatçı bir Ulusal Demokratik Parti devraldığı ve bu haliyle UDP içindeki bu ekonomik çıkar gruplarının rejimin sigortası olduğuna yönelik argümandır.[246] Ancak bu siyasi tercih kısa süre içinde rejim için risk oluşturmaya başlamıştır. İhvan'ın güçlenmesi rejim eliti içinde bir bölünme riskini de taşıyordu. Ekonomik kaynakları önemli ölçüde kontrolünde bulunduran kesimler, rejiminin temelini oluşturmaya başlamış ve bu şahısları kendisinin etrafında tutmak da Mübarek iktidarının devamlılığı açısından en önemli faktörlerden biri olmuştur.

---

[244] Raymond Hinnebush, **Egyptian Politics Under Sadat: The Post-populist of Authoritarian-Modernizing State**, Boulder, Lyne Rienner, 1988, s. 298.
[245] Anthony McDermott, **Egypt from Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution,** London, Croom Helm, , 1998, s.77.
[246] Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmantation of the Political Order,** ..., 157.

Çoğu zaman iddia edildiğinin aksine otoriter rejimlerin sınırlı da olsa bir esneme ve uyum kabiliyeti vardır. Bir yandan kitleleri kontrol altında tutmak için geliştirilen formel kurumlar (çok partili sistem, iktidar değişimine yol açmayacak şekilde yapılan seçimler v.b.), öte yandan bu formel işleyişleri yönetme imkanı tanıyan, resmi prosedürleri askıya alabilen, ekonomik ve politik şebekeleri yönlendiren, kendi taraftarlarını ve kabul edilebilir muhalefeti ödüllendirme imkanı tanıyan informel kurum ve stratejilerdir (paramiliter gruplar, başkanlık yetkilerinin çok geniş olması, olağan-üstü hal, askeri mahkemeler v.b) .[247] Birçok otokrat, hukuki ve formel kurumları görmezden gelerek yönetme gücüne sahip iken, aldığı kararlara hukuki bir hüviyet kazandırma ve bu kararların uygulanmasını da hukukileştirme yolunu seçmektedir. Mısır'da rejim bu tür bir mekanizma işletmekte fakat uyguladığı stratejiler dolayısıyla istediği kararları hukuki şemsiye altında alabilmekte ve uygulamaya koyabilmektedir.[248]

1990'lardan sonra etkili olmaya başlayacak sivil toplumun demokratik talepleri ve bu talepler etrafında örgütlenen hareketler Mübarek iktidarına meydan okuyan üçüncü bir unsur olacaktır. Ancak tüm bu meydan okumalara rağmen Mübarek'in 'liberalleşmiş otokratik sistemi', sanıldığından çok daha fazla dayanıklı olduğunu kanıtladı. Kendine özgü güdümlü çoğulculuk, kontrollü seçimler ve seçmeci baskı karışımından oluşan hayatta kalma stratejileri, demokratikleşmeyi savunan herhangi bir talebi bertaraf eden politik bir sisteme dönüşmüştür.[249]

Devletin elindeki işletmelerin özelleştirilmesi ise bu programın köşe taşlarıydı. 1991 ile 1999 arasında devlet işletmelerinin %33'ü özelleştirildi.[250] 2001'e gelindiğinde özelleştirilen şirket sayısı 158 idi. Bu ekonomik dönüşüm bazı gruplar

[247] Steven Heydemann, "Social Pacts and The Persistence of Authoritarianism in the Middle East", Ed. Oliver Schlumberger, **Debating Authoritarianism in the Arab World**, California, Stanford University Press, 2007, s. 27.
[248] Lisa Blaydes, **Elections and Distributive Politics in Egypt,** New York, Cambridge University Press, 2011, s.39.
[249] Daniel Brumberg, "Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Autocracy", **Journal of Democracy** 13, October 2002, s.56.
[250] Mokhtar Hattab, "Constraints on Privatization: The Egyptian Experience, Working Paper No: 38", **Egyptian Center For Economic Studies**, 1999, s.2.

için yüksek kar imkanları sundu. Ancak bu imkanları değerlendirerek yüksek kar elde edenler ile geri kalan kitleler arasında yüksek düzeyde gelir eşitsizliği oluştu. Oluşan yeni ekonomik ağın baş aktörleri yatırım gücüne sahip elitler ile bunlara ortaklık eden yüksek düzeyli bürokratlardı. Sonuç olarak bu ekonomik programın refah getirisi nüfusun yalnızca %5'ine yansımış oldu.[251] Normal şartlarda her yıl yaklaşık %5 artan lüks araç oranı 2007'de %20 arttı. 2008'deki milyarder sayısı 500, milyoner sayısı bir milyon iken, 40 milyon kişi günlük 2$'lık hayat standardına sahipti.[252] Görüldüğü üzere özelleştirme politikalarının sonuçları, Sedat'ın infitah programının sonuçlarından pek farklı olmadı.

Mübarek'in iktidarı boyunca ordu ile ilişkisini üç ana tema etrafında değerlendirmek mümkündür: Birincisi, Sedat'ın aksine ordunun üst kademelerinde çok fazla değişim yapmadan ordunun başına atadığı isimler yoluyla orduyu kontrol etmek ve gerektiğinde bu isimleri de bertaraf etmek. İkincisi ise, 1995'te kendisine yönelik suikast girişiminden sonra istihbarat örgütlerini güçlendirilmesi Mübarek-ordu ilişkilerine yeni bir boyut olarak eklemlenmiştir. Üçüncü tema ise ordunun ekonomik alanda genişlemesinin iktidarla kurduğu ilişkiyi etkileme biçimidir. Bu taktikler ordu-Mübarek ilişkisini karmaşık bir bağlama oturtmuş ve her iki aktörün de sistem içinde güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak her iki aktörün mevcut sistemden faydalanması, Mübarek ile ordu arasında adı konulmamış bir işbirliğine işaret etmektedir.

Mübarek'in iktidara gelişinden 1987 yılına kadar Savunma Bakanı olarak görev yapan Abu Gazala, Mübarek iktidarının korunması açısından anahtar konumundaydı. Sahip olduğu kişisel özellikler ve uluslararası bağlantılar açısından da orduyu iktidardan özerk bir konumda tutarak güçlendirme gayretindeydi.[253] Akıcı bir şekilde İngilizce konuşabilen, hırslı, belagati güçlü ve özellikle ABD'nin Mısır'a yaptığı askeri yardımlar ile savunma sanayisinin modernizasyonu konusunda kilit

[251] Timothy Mitchell, **Rule of Experts: Egypt, Techno-Politic, Modernity**, Berkeley, University of California Press, 2002, s. 286-287.
[252] Lisa Blaydes, **Elections and Distributive Politics in Egypt**, s. 46.
[253] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies and Statesman,** s.177.

isimdi. Abu Gazala, görev süresi boyunca orduyu kontrol edebilmiş ve siyasal iktidarla aynı çizgide tutmuştu. Dolayısıyla Mübarek orduyu kontrol altında tutmak için Sedat'ın yürüttüğü tasfiye siyasetini yürütme ihtiyacı hissetmemişti. Yine de 1983 yılında ordu içinde gerçekleştirilen görev dağılımı, ikisi arasında bir güç dengesi savaşı olarak algılandı. Savunma Bakanı olan Gazala kendine yakın ve kendisinin halefi olacak bir ismin Genel Kurmay Başkanı olarak atanmasını sağlayamadı ancak kendine meydan okuyabilecek bir ismin atanmasına da mani oldu.[254] Mübarek iktidarının ilk beş yılında Abu Gazala ordu üzerinde oldukça etkili bir isimdi. Abu Gazala'nın bu güçlü konumu dolayısıyla Mübarek'le olan ilişkisi, Nasır-Abdülhakim Amr ilişkisi ile karşılaştırılmaya başlandı. Fakat Mübarek Abu Gazala'nın gücünün farkındaydı ve kendisini hükümet içinde diğer bakanlarla ve iç güvenlik birimleri ile dengeleme yoluna gitti.

1986 başlarında Nasır döneminde kurulmuş olan Merkezi Güvenlik Kuvvetleri'nin başlattığı isyanı bastıran Abu Gazala'nın popülaritesi daha fazla görünür olmuştur. Askerlik süresinin uzatılmasına yönelik tartışmaların devam ettiği bu dönemde sayıları onbini aşan askerler bu karara isyan etti. İç İşleri Bakanlığına bağlı güvenlik güçlerinin bu isyanı bastıramaması, ordunun sahneye çıkmasına neden oldu. Abu Gazala ordu gücünü kullanarak bu isyanları bastırdı ve ülke içindeki hoşnutsuzluklara karşı ordunun, rejimin varlığının garantörü olduğunu bir kez daha gösterdi. Mübarek'le yaşadığı birkaç anlaşmazlığın ardından gösterdiği bu performans, ABD'li yetkililerle olan yakın ilişkileri dolayısıyla Abu Gazala'nın konumu, kamuoyunun gözünde farklılaşmaya başladı.[255] Abu Gazala, kamuoyunun nezdinde isyanı bastıran bir komutanın sahip olduğu prestiji aşan bir noktaya geldi.[256] Mübarek bu durumu kendisine karşı bir meydan okuma olarak algıladı ve Abu Gazala'yı tasfiye edilmesi gereken bir aktör olarak gördü.

[254] Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order**, s. 100.
[255] A.g.e., s. 101.
[256] Roger Owen, State, **Power&Politics in the making of the Modern Middle East**, London, Rotledge, 2000, s.203.

Camp David ve bir yıl sonra imzalanan Mısır-İsrail Barış anlaşması ve ABD ile başlayan yoğun ilişkilere rağmen Mısırlı üst düzey komutanlar, ABD'den gelen yardımları yeterli bulmuyorlardı. Abu Gazala kendisi ile yapılan bir mülakatta "Anlaşma bizi İsrail'e yakınlaştırmasına rağmen İsrail'le aynı düzeyde yardım almıyoruz ve bunu subaylarımıza anlatamıyoruz"[257] ifadeleri ile bu durumu açığa vurmuştur. Abu Gazala, subay maaşları için hükümete baskı yaptı ve başarılı oldu. Hem kişisel ilişkilerini hem de Mısır'ın ABD ile ilişkilerini geliştirmesini fırsat bilerek, ordunun avantajlarını gözle görülür bir konuma getirdi. ABD'den alınan silahların kullanımına yönelik eğitim dışında her yıl ortalama iki yüz subay hükümetler arası anlaşmalar çerçevesinde ABD'de eğitim aldı. Yoğun işbirliğine rağmen ABD'den alınan silah yardımı İsrail ve Suudi Arabistan ile karşılaştırıldığında oldukça gerideydi.[258] Bu durum, ordunun bölgesel sorunlarda angajman seviyesini düşük tutmasına ve ülke içinde farklı alanlarda yayılmasının yolunu açtı.

Abu Gazala'nın 1986'daki UDP Savunma ve Ulusal Güvenlik Komitesinde yaptığı konuşma Mübarek'i ürkütmüştü. Bu konuşmanın ana teması, bölgesel çaptaki askeri ve siyasi gelişmeler ile, Mısır'ın bu süreçteki siyasi konumu ve askeri kapasitesiydi. Abu Gazala, Mısır'ın savunma stratejisinin geliştirilmesi ve ordunun da hem ekipman hem de personel açısından çok daha fazla modernize edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. 1987'de kabineden birkaç bakanla yaptığı ABD gezisi ise, Abu Gazala'nın ABD nezdindeki yerini açığa çıkarmıştı.[259] Abu Gazala'yı karşılayanlar arasında, Savunma ve Dışişleri Bakanları, Ulusal Güvenlik Danışmanı ve Başkan Yardımcısı da vardı. İki heyet arasında ekonomi, savunma, dış politika gibi temel konuların konuşulması dolayısıyla Abu Gazala, Cumhurbaşkanı gibi muamele görmüştü.

[257] Ahmed Hashim, "The Egyptian Military, Part Two: From Mubarak Onward", **Middle East Policy**, Vol. XVIII, No. 4, Winter 2011, s.106-128.
[258] Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order**, s. 104
[259] A.g.e., s. 118.

Bu tarihten sonra ise Mısır basınında Abu Gazala aleyhindeki haberlerde önemli bir artış gözlenmeye başlandı. Bu haberlerin kapsamı Abu Gazala'nın mal varlığından, yabancı ülkelerle ilişkilerine kadar uzanıyordu. Mübarek de, Abu Gazala'yı Mısır'ın ulusal savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını yabancılara ve özellikle ABD'lilerin lehine işleten bir çerçevede değerlendirmişti.[260] Mübarek 1989 yılında, ABD'li bir grup istihbaratçıyla gizli silah ticareti yaptığı gerekçesi ile[261] Abu Gazala'yı görevden aldığında hem genel anlamda orduyu ve fakat özellikle Abu Gazala dolayısıyla algıladığı tehdidi bertaraf etmiş hem de Enver Sedat'ın orduyu siyasetten uzaklaştırma çabasını devam ettirmiş oldu. Abu Gazala'nın görevden alınmasından sonra göreve gelen Yusuf Sabri Abu Talib iki yıl bu görevde kaldı. 1991 yılında yerine atanan Tantavi ise 2013 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi tarafından görevden alınana kadar görevine devam etmiştir. Abu Gazala'ya göre oldukça düşük bir profil sergileyen Tantavi, WikiLeaks kayıtlarına göre bazı subaylar tarafından "Mübarek'in Finosu" olarak anılıyordu ve Mübarek'e sadakati ve orduyu sahada kullanması dolayısıyla işgal ettiği makamda durabiliyordu.[262] İktidarı boyunca ordu ile Mübarek arasında çok yakın bir işbirliğinden söz etmek tabi ki mümkün; ancak buna rağmen 25 Ocak sürecinde ordunun Mübarek iktidarını neden korumadığını sorgulamak gerekmektedir.

2.3.3.1 Mübarek, İç Güvenlik Birimleri ve Ordu

Mısır otoriter rejiminin en dikkat çekici taraflarından biri, oldukça önemli finansal bir bütçe, sayıları tam olarak bilinemeyen istihbarat birimleri ve personeline rağmen ancak işkence, korku ve tedhişle ayakta durabilmesiydi. 1990'lara gelindiğinde özellikle "radikal İslamcı" grupların oluşturduğu güvenlik riskleri karşısında Mübarek iktidarı güvenlikçi bir siyaset izledi.[263] Muhaberat ve ordu birimleri bu dönemde birlikte çalıştı ve sert tutum takındı. İslamcı kimliğe sahip

[260] "Egyptian Defence Minister on the Role and Development of Armed Forces," **African Defence** September, 1986, s. 10.
[261] Richard W. Stevenson, "Egyptian Minister Named in Missile-Parts Scheme", **The New York Times**, 25 October 1988.
[262] "Academics See The Military In Decline, But Retaining Strong Influence" https://wikileaks.org/plusd/cables/08CAIRO2091_a.html
[263] Eberhard Kienle, "More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s", **Middle East Journal**, 52 /2, 1998, s. 32.

kişiler özellikle askeri mahkemelerde yargılandı. Rejimin İslamcı muhalefete karşı tutumu 1993'te 1000'den fazla kişinin ölümüyle sonuçlandı. Sayıları tam olarak bilinemeyen faili meçhul ve işkence vakaları da bu dönemde yoğunlaştı. Bu sert güvenlikçi siyaset, şiddet içermeyen muhalefeti de kapsamaya başladı.[264]

Bütün bu süreç boyunca hem İç İşleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığına bağlı birimler halkla doğrudan yüz yüzeydi ve giderek orduyu gölgede bırakmaya başladı. Polis sayısı 1974'te 150 bine yakınken 2002'de 1 milyonun üzerindeydi. 2009'da İç işleri Bakanlığı personel sayısı 1.7 milyonu aşmıştı ve bu sayını yaklaşık 500 bini merkezi güvenlik gücü, 850 binine yakını ise polis ve İç işleri mensubuydu.[265] Bu durum iki birimin bütçe rakamlarına da yansıdı. 1990'larda oldukça düşük bir bütçeye sahip olan İç İşleri Bakanlığı, 2005'te Savunma Bakanlığı ile nerdeyse aynı miktarı almış; 10 yıl içinde bu örgütlerde çalışanların sayısı 1.4 milyona ulaşmıştır.[266] Savunma Bakanlığı ile İç İşleri Bakanlığının bütçesi karşılaştırıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

TABLO - 4: Mısır Savunma ve İçişleri Bakanlıkları Bütçeleri[267]

Savunma Bakanlığı Bütçesi		**İç İşleri Bakanlığı Bütçesi**	
Dönem	**Bütçe Miktarı (Milyar $)**	**Dönem**	**Bütçe Miktarı (Milyar $)**
1997	2.6 milyar $	1990'lar	1.0 milyar $
2005	2.5 milyar $	2005	2.07 milyar $
2007	3.4 milyar $	2008	3.6 milyar $
2010	4.4 milyar $		
2012	4.25 milyar $	2012	3.7 milyar $

[264] Jason Brownlee, "The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt", **Journal of Democracy**, Volume 13, Number 4, October 2002, s.7.
[265] Fulya Atacan, "Mısır'da 25 Ocak Devriminin Arkaplanı", Zahide Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften "Arap Baharı"**, İstanbul, Küre, 2014, s.116.
[266] International Crisis Group, **Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF**, Middle East Report no. 121, April 24, 2012, s.10.
[267] Yazid Sayyigh, **Above the State: The Officers' Republic in Egypt**, The Carnegie Papers, 2012, s.7.

NOT: Bu rakamlar yıllık bütçeden aktarılan ortalama rakamlar olup, her yıl ABD yardımlarından orduya aktarılan miktar Savunma Bakanlığı bütçesine dahil değildir. MP Mısır Poundu; $ ABD dolarını ifade etmektedir.

İç İşleri Bakanlığı ya da Başkana bağlı istihbarat ve kolluk kuvvetlerinin hem sayıca hem de bütçe açısından bu kadar güçlenmesi, İslamcı kesimler başta olmak üzere muhalifleri sindirme noktasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu örgütlerin muhalefeti görünür düzeyde bu kadar bastırması ordunun halkın gözündeki prestijini olumlu yönde etkilediğine dair yorumlara neden olmuştur. Halbuki askeri polis, askeri istihbarat gibi birimlerin benzer fonksiyonlarından bahsetmek mümkündür. Olağanüstü hal yasası gereğince askeri mahkemelerde yaptığı sivil yargılamalar, doğrudan terör suçlamasıyla yargılama yetkisini kullanmaya dönük uygulamalar bu fonksiyonların hukuki çerçevesini oluşturmuştur. Bunun yanında ordunun üst düzey bürokraside ve önemli bakanlıkların kilit noktalarındaki etkinliği devam ediyordu.

Mübarek döneminde bürokraside görevli asker kökenli bürokratların sayısında azalma olmasına rağmen bakan sayısı Sedat döneminden sonra artmaya başlamıştır. Askeri üretim, havacılık, ulaştırma, iletişim, çevre alanlarını yöneten bakanlıklar çoğunlukla emekli subaylarca yönetilmiştir. Müsteşarlıklar seviyesinde bu durum daha da görünür duruma gelmiştir.[268] Yine de ordunun siyaset üzerindeki etkinliğini sayılarla değerlendirmek yerine bürokrasi üzerindeki nüfuzu ve ekonomik gücü ile değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Siviller üzerinde kontrol sağlayan birimlerden bazıları Başkana bağlı olsa da idaresi ordu mensupları tarafından yürütülmektedir. 1958'de kurulan İdari Gözetim ve Kontrol Merkezi rüşveti soruşturma ve finansal güvenliği sağlama görevine sahip olsa da, uygun yerlere atama yapılması için emekliliği yaklaşan üst düzey subayların isimlerini bakanlıklara göndermiştir. Aynı uygulamayı Silahlı Kuvvetler Organizasyon ve İdare Merkezi de yapmaktadır. 1964'te kurulan Organizasyon ve İdare Merkezi Otoritesinin görevi de savaş dönemi sivillere yönelik plan ve

[268] Robert Springborg, "The President and the Field Marshall, Civil-Military Relations in Egypt", s. 4.

uygulama gibi görevleri olmasına rağmen bu birim de asker kökenli bürokratlar tarafından yönetilmektedir.[269]

Benzer durum yerel yönetimler düzeyinde de geçerlidir. Yirmi yedi vilayetin on sekizinin (Turizm bölgeleri, Süveyş Kanalı etrafındaki yerleşim birimleri, Sana bölgesi, Nil Deltası gibi stratejik yerler) valisi emekli generaldi. Valilik görevi yürütmedikleri yerlerde ise üst düzey bürokratlık ve ulaşım, denizcilik, petrol ve doğalgaz şirketlerinin yöneticiliklerini üstlenmişlerdi.[270] Siyaset ve hükümet düzeyinde sayıca azalmasına rağmen emekli subaylar bürokrasi içinde oldukça etkili noktalara yerleşmişlerdir. Bu durum, hem ordunun bürokrasi üzerindeki hakimiyetini göstermekte hem de bu hakimiyetin devam etmesini temin etmektedir.

Mübarek büyük çoğunluğu Başkan ya da İç İşleri Bakanlığına bağlı olan başta Muhaberat olmak üzere para-militer gruplar, polis ve sayısı tam olarak bilinemeyen güvenlik birimlerini geniş yetkilerle donatarak kullandı. Güvenlik birimlerinin rüşvet, yolsuzluk, keyfi uygulamalar, hesap vermeye yanaşmayan karakterleri dolayısıyla çürümüşlüğü devlet aygıtını tıkanma noktasına getirdi. Bu dönemde bu güvenlik güçlerinin tedhiş, işkence, rüşvet ve keyfi uygulamaları dolayısıyla geniş halk kesimlerinde iktidara karşı bir rahatsızlık oluşturdu. Bu dönemde ordu mensupları ise sokaklarda halkla daha az karşı karşıya gelmekteydi.[271] Ayrıca ordu bürokratik ve siyasi mekanizmalar üzerindeki etkinliğini koruduğundan bu örgütlerin kendisine alternatif ya da rakip bir konuma gelmelerini engellemiş oldu.

[269] Yazid Sayyigh, **Above the State: The Officers' Republic in Egypt**, ..., s. 12-13.
[270] Aynı yer, s. 13-17.
[271] Michele Dunne and Amr Hamzawy, "The ups and downs of political reform in Egypt", Ed:Marina Ottaway, Julia Choucair-Vizoso, **Beyond the Facade: Political Reform in the Arab World**, Newyork, Carnegie Endowment for International Peace, 2008, s. 36.

TABLO – 5: Mübarek Döneminde Kabinelerde Görev Alan Sivil/Asker Bakanların Sayısı ve Oranı[272]

	Asker Kökenli		**Polis Kökenli**		**Sivil**	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1981 - 1990	9 / 30	%30	11 / 30	%37	10 / 30	%33
1990 - 1999	28 / 67	%42	11 / 67	%16	28 / 67	%42
2000 - 2011	26 / 59	%44	12 / 59	%20	21 / 59	%36
Toplam	63 / 156	%40	34 / 156	%22	59 / 156	%38

Tabloya bakıldığında ordu kökenli bakanların kabinedeki oranı Nasır dönemine göre düşük fakat Sedat dönemine nazaran oldukça yükseldiği görülür. Mübarek döneminin bir başka özelliği ise polis kökenli bakanların da kabinede görev almasıdır. Bu durum iki önemli unsura işaret eder: Birincisi kabinelerin güvenlik eksenli kurulmuş olmasıdır. Hem ordu hem de polis teşkilatının sivil alanı kontrol etmesinin yanında bürokrasiyi de domine ettiğinin önemli göstergesidir. İkincisi ordu kökenli bakanlar ile polis kökenlilerin oranının bir önceki tabloda gösterilen bütçe oranlarına yakın olmasıdır. Dolayısıyla Mübarek sivil alanı hem ordu hem de polis eliyle kontrol ederken, polis ordunun etkisini dengelemek üzere işlevsel olmuştur.

2.2.4. Ordunun Ekonomik Yayılımı

Mısır ordusunun ekonomik alanda faaliyet göstermesi 1820'lere kadar geri gider. Bu dönemde askeri üniforma ve küçük silah üretimi ile başlayan ekonomik faaliyet, 1950'lerde devletin ekonomiyi domine eden yapılanması ve ordu mensuplarının bürokrasi ve siyasetin karar verme mekanizmalarında yer alması ile kök salmıştır. Orduya ait şirketlerin Enver Sedat döneminde başlayan infitah politikalarının bir uzantısı olan özelleştirme sürecinden muaf tutulması bir yana,

[272] Nassif, Hicham Bou: "Generals and Autocrats: How Coup-Proofing Predetermined the Military Elite's Behavior in the Arab Spring", **Political Science Quarterly**, Vol. 130, No.2, 2015, s. 262.

ordunun ekonomik faaliyet alanı daha da genişleyerek kurumsal olarak bir ekonomik holdinge dönüşmesine yol açtı. Günümüzde kesin bir rakam olmamakla birlikte ordunun Mısır ekonomisi içindeki ağırlığının % 15-40 arasında bir orana denk geldiği[273] dile getirilmektedir. Bu oran daha gerçekçi bir rakamla % 15-20 civarında değerlendirilse bile[274] Mısır'ın ekonomisi içinde ciddi bir karşılığa denk gelmektedir. Bu holdingleşme, özellikle üst düzey rütbelilerin oldukça varlıklı birer girişimci olmalarına yol açmakla kalmadı; her bir ekonomik işletmenin başındaki subay, Maliye, Ekonomi hatta Dış İşleri Bakanlıklarının sorumluluk ve görev alanına girmeye başladı.

Ordunun kurumsal olarak ekonomik alanda bir piyasa oyuncusuna dönüşmesi Sedat döneminin son yıllarında başlamıştır. 1979'da çıkarılan 32 no'lu kanun ordunun merkezi bütçeden bağımsız olarak ekonomik ve finansal bir yapıya sahip olmasına imkan tanıdı.[275] Mübarek dönemi ise başlamış olan bu sürecin devam ettiği ve hızlı bir şekilde yayıldığı bir dönem olmuştur. Bu süreç kabaca iki ana dönemde incelenebilir. Birinci dönem 70'lerin sonunda ordunun silah ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılamak üzere ekonomik işletmeler kurulmasıyla başlamıştır. 1975 yılında bir Arap Konsorsiyumu olarak kurulan Endüstrileşme için Arap Organizasyonu (EAO) ve Ulusal Hizmet ve Proje Organizasyonu (UHPO)'nun 1978 yılında faaliyete başlaması bu açıdan önemlidir. İkinci dönem, bu tür faaliyetlerin oldukça genişlediği 1990'larda Mübarek'in liberalleşme hamleleri dolayısıyla orduya ait işletmelerin büyüdüğü dönemdir. Bu dönemde birer kamu işletmesi olarak bu kurumlar piyasa ekonomisinde oldukça ayrıcalıklı şartlar altında faaliyet göstermişlerdir.

Ordunun ekonomik faaliyeti üç ana organizasyon üzerinden yürümüştür. Askeri Üretim Bakanlığı (AÜB) -daha sonra savunma bakanlığı ile birleşmiştir-,

[273] Sherine Tadros, "Egypt Military's Economic Empire", **AJE -Al Jazeera English**, 15.02.2012. (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/201221519591251914 2.html 09.04.2012.
[274] Can Acun, "Mısır Ordusunun İktisadi Krallığı," **Yeni Türkiye**, 26.04.2013, (Çevrimiçi), http://www.yeniturkiye.org/misir-ordusunun-iktisadi-Kralligi/yeni-bolge/1493 03.07.014.
[275] Imad Harb, "The Egyptian Military in Politics: Disengagement or Accommodation?", s.285-286.

Endüstrileşme için Arap Organizasyonu (EAO) ve Ulusal Hizmet ve Proje Organizasyonu (UHPO). AÜB'e ait sekiz üretim tesisi bulunmakta ve ürünlerinin %40'ı piyasaya sürülmektedir. EAO ise on iki fabrikaya sahip ve ürünlerinin %70'i piyasada satılmaktadır. UHPO ise büyük ölçüde piyasaya yönelik işlemekte ve otomotivden çocuk ürünleri endüstrisine, gıdadan giyim ürünlerine geniş bir yelpazede üretim ve pazarlama faaliyetini gösteren on beş işletmeye sahiptir.[276] Bu işletmelerin üst düzey yöneticileri de hem muvazzaf hem de emekli generallerden oluştuğu düşünüldüğünde hem kurumsal olarak ordunun hem de generallerin oldukça avantajlı oldukları rahatlıkla ifade edilebilir.

EAO ise 1975 yılında Mısır'ın altyapı ve personel, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin 1.04 milyar dolarlık finansal desteği ile kuruldu. Organizasyonun amacı, kurucu üyeler için silah üretimi ve bu silahların diğer Arap, Müslüman ve Üçüncü Dünya ülkelerine ihraç edilmesi amacını taşıyordu. Ayrıca ortaklara askeri donanım açısından katkı sunması, silahlanma maliyetlerini düşürmesi ve bu organizasyon etrafında bir Arap işbirliğini temin etmesi gibi amaçları da vardı. 1979'da Sedat'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması dolayısıyla diğer kurucu iki ülke finansal desteklerini keserek organizasyondan çekildi. Bu kısa süreli işbirliğine rağmen EAO'nun savunma sanayi açısından Mısır'ı güçlendirdiği söylenebilir. Bu organizasyon 1981 yılında Mısır Endüstriyel Organizasyonu (MEO) olarak yeniden canlandırıldı. 1980'lerin ortalarında Mısır, Arap dünyası ile arasını düzeltmeye çalışsa da organizasyona yeni ortak temin edemedi. [277] Birkaç yıl içinde bu kurum, küçük ve orta ölçekli silah üretimleri konusunda önemli mesafeler kat etti. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Almanya ile silah üretimini ve ticaretini yeniden yapılandırılmasına öncülük etti Organizasyon, savunma sanayi alanındaki faaliyetlerini devam ettirmenin yanında üretim alanlarını genişleterek ürünlerinin %70'ini piyasaya sürmektedir. Bu açıdan organizasyon Mısır ordusunun ekonomik yayılımı açısından önemli bir kurum olarak varlığını devam ettirmektedir.

[276] Zeinab Abul-Magd, "Understandıng Scaf", **The Cairo Review of Global Affairs**, (Çevrimiçi), http://www.thecairoreview.com/essays/understanding-scaf/ 07.01.2015.
[277] Stephen H. Gotowicki, "The Role of the Egyptian Military in Domestic Society", **CMI Insight**, October, No 2,2013, s.114.

Hem ordu için hem de ordu tarafından yapılan yatırımlar, savunma ve silah endüstrisinden çok farklı alanlarda baş göstermeye başladı. Örneğin subaylar için inşa edilen Nasır Bölgesi, Kahire'nin en hızlı büyüyen bölgesi oldu. Burada yapılan inşaatlar dolayısıyla subaylar maaşları dışında üç hatta dört kira gelirine daha sahip oldu. Bu durum günlük basına da yansımaya başlamış ve El-Ahali'de çıkan habere göre ülkede yapılan inşaatların %5'i ordu için ya da ordu tarafından yapılmaktaydı.[278] İnşa edilen bu şehirlerde, sağlık ve eğitim ihtiyaçları da oldukça yüksek standartlarda karşılanıyordu. Ordu mensuplarını ayrıcalıklı bir konuma getiren bu imkanlar, kamu üniversitelerinin oldukça kısıtlı imkanlara sahip olduğu 1986'da açılan askeri teknik okulları ve askeri tıp akademileri ile genişlemeye devam etti. [279]

1991 yılında IMF ile anlaşma sonrasında Mübarek, geniş çaplı bir özelleştirme hareketine girdi. Bu hamleler dolayısıyla ortaya çıkan tablo çarpık bir kapitalizmdi. Mübarek'in çocukları başta olmak üzere yakın çevresinin büyük avantajlar elde ettiği bu yapıdan ordu mensupları da yararlandı. Ne tam anlamıyla devlet kapitalizminin uygulanmasına ne de serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlayan yeni özelleştirme ve ekonomik yapılanma, generallerin yalnızca orduya ait şirketlerde değil piyasada da yöneticilik pozisyonu kazanarak yeni gelir kapısı elde etmelerinin yolunu açtı. Hem kamuya ait hem de serbest piyasada faaliyet gösteren bir generalin aylık kazancının 16 bin doları aştığı ve bazı durumlarda bu rakamın beş katını bulduğu tahmin edilmektedir.[280] Siyasal elit ile üst düzey subayların çıkarlarının kesişme noktaları zamanla çoğaldı ve "crony capitalism (eş-dost kapitalizmi)" olarak tabir edilen bir ekonomik tablo oluştu. Mübarek yönetimi birbirleri ile rekabet eden bir sisteme dönüştü. Böylece siyasal iktidar ile ordu mensupları arasında *seçmeci bir işbirliği* (cooptation) mekanizması ortaya çıkmaktaydı.

[278] Robert Springborg, "The President and the Field Marshall: Civil-Military Relations in Egypt Today", s. 8.
[279] Aynı yer, s.8-9.
[280] Yezid Sayigh, **Above The State: The Officers' Republic in Egypt**, Carnegie Papers, 2012, s. 19.

Ordunun sahip olduğu bir başka ayrıcalık ise denetim mekanizmasından elde ettiği muafiyettir.[281] Vergi muafiyeti başta olmak üzere mali takip ve özel sektörün maruz kaldığı denetim ve ağır bürokratik uygulamaların birçoğunu rahatlıkla aşabilmektedir.[282] Söz konusu ekonomik çark Hazine işlemlerinin dışında tutulmakta ve denetimi ise parlamento ya da bir başka sivil bürokratik kurumun değil, Savunma Bakanlığı içindeki bir birimin kontrolündedir.[283] Emekli askerlerin maaşlarını da düzenleyen 1975 tarihli 90 no'lu Silahlı Kuvvetler Yasası, ordudan ayrılan ya da atılan subayların herhangi bir görev almasına dair bir düzenleme getirmemiş ve bu konu informel bir işleyiş kazanmıştır. Bu yasaya göre emekli subayların maaşı 400$ - 500 $ civarında olmalıdır. Ancak emekli subayların gelir düzeyine bakıldığında bu gelirin çok üstündeki standartlara sahip oldukları gözlenir.[284] Bu da ancak orduya ait işletmelerden elde ettikleri gelirle mümkün olabilmektedir.

Hem muvazzaf hem de emekli üst düzey subaylar devlete ait şirketlerin yönetim kurullarında görev alarak büyük ekonomik imkanlar elde etti. Ordudan emekli bir subayın ikramiyesi yaklaşık 40 bin Mısır Poundu (6 bin 6 yüz yetmiş ABD $), emekli maaşları 3 bin Mısır Poundu (yaklaşık 5 yüz ABD$) iken; toplam gelirleri ise 16 bin – 83 bin ABD $ arasında değiştiğine dair veriler söz konusudur. Buna karşın alt düzey subayların ekonomik koşulları ise ekonomideki kötüleşme dolayısıyla geriledi. Orta düzey subaylardan sisteme sadakat gösterenler hem orduda ilerleyebiliyor hem de bu ekonomik çarktan yararlanabilmekte; geri kalanlar ise erken yaşta emekli edilmektedirler.[285]

[281] Robert Springborg, "Military Elites and the Polity Elites in the Arab States", **Development Associates Occasional Paper**, 2, Arlington, 1998, s.4.
[282]Ben Stier, "Egypt's Military-Industrial Complex", **TIME**, 09.02.2011 (Çevrimçi), http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html 28.12.2014.
[283] Yezid Sayigh, **Above the State: The Officers' Republic in Egypt**, ..., s.17.
[284]Zeinab Abul-Magd, "The Egyptian Republic of Retired Generals", **Foreign Policy**, (Çevrimiçi), http://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/ 08.05.2012.
[285] Yezid Sayigh, **Above the State: The Officers' Republic in Egypt**, s. 5-6.

Mübarek iktidarının sonuna doğru gelindiğinde Mısır generallerin hükmünü yürüttüğü bir ülke olmuştu. Ordunun bu ekonomik büyümesi ve siyasi alandaki avantajları bir yandan Mübarek'e karşı elini güçlendirirken öte yandan yakın çevresi ve özellikle oğlu Cemal Mübarek üzerinden sağlanacak bir işbirliği dolayısıyla Mübarek sonrası Cumhurbaşkanlığı için bir anlaşma için zemin oluşturma potansiyeline sahipti. Halbuki Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Tantavi ve ordunun üst düzey komutanları devlet kontrolünü aşındıracağı gerekçesi ile aşırı ekonomik liberalleşmeden endişe ediyorlardı. Ordunun Cemal Mübarek'e karşı takındığı ihtiyatlı tutum, *Mustaqbal* (Gelecek) isimli bir parti kurma ihtimali belirdiğinde açığa çıkmıştı.[286] Yine wikiliks kayıtlarında geçen ABD Büyükelçisinin ifadeleri de aynı yönündeydi. Büyükelçiye göre "ordu kendi çıkarlarını tehdit edeceği gerekçesi ile ekonomik liberalleşmeye karşıydı ve devletin ekonomik alana müdahalesini savunuyordu".[287]

Savunma Bakanlığının, Savunma ve Askeri Üretim Bakanlığı olarak adlandırılması, savunma bakanının da adeta bir CEO gibi çalışması bu durumun oldukça temsili bir göstergesidir. Orduya ait olan ve yalnızca askeri-savunma sanayisi ile sınırlı kalmayarak her alanda varlık gösteren şirketlerde yönetici olarak görev alan generaller zenginleştikçe sivil iktidara karşı bir özerklik kazandı ve Mübarek'le zımni bir anlaşma sağlandı. Bu zımni anlaşma şu şekilde özetlenebilir: Kurumsal olarak sahip olduğu şirketlere ve dolayısıyla generallerin bu şirketlerden devşirdiği ekonomik çıkara dokunmayan siyasi iktidar, bunun karşılığında sürekliliğini sağlamak için ordunun ülke içinde sahip olduğu hukuki, siyasi ve silahlı güçten yararlanıyordu. Ordunun ekonomik genişlemesinde etkili olan bir başka faktör ise 1978 Camp David Anlaşması çerçevesinde ABD'nin Mısır'a sağladığı yardımlardır. Yardım kalemlerine bakıldığında askeri kapsamda yapılan yardım miktarlarının ekonomik yardımın yaklaşık iki katı olduğu görülür.

[286] Droz-Vincent, Philippe: "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", s.244, 9 no'lu dipnot.
[287] "Tantavi reforma karşı mı?", **NTV**, 16 Şubat 2011.

TABLO - 6: ABD'nin Mısır'a Sağladığı Yardımlar (Milyar Dolar)[288]

Yıllar	Ekonomik	Askeri	UAEY*	Toplam
1948-1997	23.2	22.35	0.27	45.82
1998	0.81	1.3	0.1	2.21
1999	0.77	1.3	0.1	2.17
2000	0.72	1.3	0.1	2.12
2001	0.69	1.3	0.1	2.09
2002	0.65	1.3	0.1	2.05
2003	0.91	1.3	0.12	2.41
2004	0.57	1.3	0.41	2.28
2005	0.53	1.29	0.12	1.94
2006	0.5	1.29	0.12	1.91
2007	0.45	1.3	0.13	1.88
2008	0.41	1.29	0.12	1.82
2009	0.25	1.3	0.13	1.68
2010	0.25	1.3	0.19	1.74
2011	0.25	1.3	0.14	1.69
2012	0.25	1.3	0.14	1.69
2013	0.24	1.23	0.17	1.64
Toplam	**31.45**	**43.05**	**2.57**	**77.07**

*UAEY: Uluslararası Askeri Eğitim ve Formasyon Yardımları

İkinci Bölüm İçin Sonuç

Bu bölümde Mısır'da İngilizlerin fiili etkinliği altında oluşturulan ordunun, Mübarek döneminin sonuna kadar siyasal iktidarla arasındaki ilişkinin tarihsel evrimi analiz edilmiştir. Bu tarihsel süreçte temel kırılmalar baz alınarak bir dönemlendirme yapılmıştır. Buna göre 1920'lerden Hür Subaylar darbesine kadar geçen süre ilk dönem olarak adlandırılabilir. Bu dönemde ordunun bir siyasi etkinliğinden bahsetmek mümkün değildir. İngiliz yönetimi için ordu, içerde kendilerine karşı oluşan hoşnutsuzlukları bastırmak ve Süveyş Kanalının kendi politikaları açısından güvenliğini sağlamakla mükellefti. Kraliyet yönetimi için de kendi iktidarını devam ettirmek için elverişli bir unsur olarak görülüyordu.

[288] Yardım miktarına ilişkin rakamlar, Congressional Research Center'dan (http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33003.pdf) alınmış yaklaşık rakamlardır.

Ancak 1936'da İngiltere ile Mısır arasında imzalanan anlaşma hem siyasi atmosferi etkiledi hem de Askeri akademide yapılan değişikliklerle ordunun siyasi ve sosyolojik kompozisyonu değişti. Bu tarihten itibaren ordu genişlemiş ve sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı grupların askeri akademiye katılmaları, komuta kademesinde yer almalarının önünü açmıştır. 1952'de Hür Subaylar darbesini gerçekleştiren subayların büyük bir çoğunluğunun bu dönemde akademiye girmiş olmaları bu açıdan bir tesadüf değildir.

İngiliz etkinliğinin tamamen kırılmasına yönelik ideolojik ve siyasi faaliyetler, ordu içinde çeşitli yapılanmaların oluşmasına yol açtı. 1948 yılında İsrail'e karşı alınan yenilgi ve Kraliyet yönetiminin İngilizlerle yeterince mücadele etmediği algısı, bu yapılardan biri olan Hür Subaylar'ın1952'de harekete geçerek bir askeri darbe yapmasına zemin hazırladı. Ancak bu askeri darbe Mısır için basit bir siyasi adımdan çok ötesine gidecek, sistemik bir dönüşümün ilk adımı olacaktı. Nasır'ın kendisi ile özdeşleşen bu yeni dönemde ordu, sistemin ana taşıyıcılarından birisi olmuştu.

1967'de İsrail'e karşı alınan yenilgi Nasır'ın karizmasını sarsmakla kalmadı, sistem içinde değişim tartışmalarını da başlattı. 1970'te Nasır'ın ölümü ile birlikte iktidara gelen Enver Sedat, bir yandan siyasi ve ekonomik değişim yapmaya çalışırken, öte yandan orduyu kontrol altında tutmak için çeşitli stratejiler uyguladı. Bu dönemde ordu kökenli yönetici ve siyasilerin sayısında önemli bir azalma gözlemlendi. Ancak ordu mensupları ekonomik açılım politikalarından yararlandı ve böylece ordu için yeni bir etkinlik alanı açıldı. 1977'de Sedat'ın İsrail'i ziyareti ve ardından ortaya çıkan "Ekmek isyanları", ordu ile Sedat arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi için önemli bir gelişme oldu. Her iki olayda da ordu, Sedat'ı sahiplenen bir tavır gösterdi. Ordunun kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere endüstriyel alanda faaliyet alanını genişletmesi, ordunun ekonomik bir holdinge dönüşmesine önemli katkılar yaptı.

Mübarek döneminde ordunun hem ekonomi alanındaki etkinliğinin arttığı hem de siyasi açıdan başat bir pozisyon kazandığı bir dönem oldu. Ancak Mübarek özellikle 1990'larda İslamcı fraksiyonlarla mücadele amacıyla istihbarat ve İç İşleri Bakanlığına bağlı güvenlik güçlerine yatırım yapması, ordunun dengelenmesi olarak yorumlandı. Bununla birlikte ekonomik alanda uygulanan politikalar ve Mübarek çevresinin yeni bir elit olarak ortaya çıkması, ordunun Mübarek yönetiminden yana bir rahatsızlığa neden oldu. Özellikle 2005'ten sonra Cemal Mübarek'in babasının halefi olarak gösterilmesi, orduyu daha da rahatsız etti. Bütün bu süreç, ordu ile Mübarek arasında birbirinden özerk fakat birbirinin öncelikli çıkarlarına dokunmayan birbiriyle hem işbirliği hem de rekabet eden iki güç merkezi oluşturdu. 2011 yılının başında Mübarek yönetimine karşı gelişen kitlesel gösteriler, bu iktidar koalisyonunun çatlamasına neden oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE'DE SİYASAL İKTİDARIN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE ORDU

3.1. İktidar'ın Karakteri Üzerine Tartışmalar

Suriye'yi konu edinen çalışmaların bir kısmı Esed iktidarını analiz etmek için tarihsel gelişmeleri Alevi -hatta Esed- iktidarını ortaya çıkaran bir süreç olarak kurgular. Özellikle bağımsızlığın kazanıldığı tarihe kadar Fransız manda yönetiminin azınlık siyaseti bağlamında, Alevilerin diğer unsurları domine etmesini temin edecek bir siyaset izlediği varsayılır ve Esed'in ordu üzerinden yürüttüğü mücadele sonunda elde ettiği iktidarın kalıcılığını bu döneme bağlar.[289] Bunun yanında Esed iktidarının kalıcılığını açıklamak için de 'Nusayri rejimi' tanımlamasına başvurarak Alevilik unsurunu fazlasıyla abartan çalışmalar mevcuttur.[290] Öte yandan bazı çalışmalar da, Esed iktidarını mezhepleri de kesen ekonomi-politik (sınıfsal unsur) üzerinden açıklamaya çalışmaktadır.[291] Bu tarz çalışmalar iktidarın bir yönüne odaklanarak başka bir yönünü gözden kaçırmaktadır. Ne Alevi dayanışması ne de iktidarın pragmatik uygulamaları ve milliyetçilik üzerinden geniş kitleler nezdindeki meşruiyet arayışı göz önünde tutulmadan iktidarın kalıcılığını açıklamak zordur.

Iliya Harik Suriye'deki iktidar yapılanmasına işaret ederek şu soruyu sormaktadır: "dominant sosyal bir sınıfın uzantısı, temsili bir sistemin ürünü ya da sosyal bir devrimin sonucunda kurulmayan bir rejim hangi temellere dayanır?" Harik'in cevabı da "stratejik siyasi azınlık"tır.[292] Harik azınlık ifadesini Suriye için Alevilik bağlamında kullanmış olsa da, bu çalışmada Esed etrafında kümelenen ve milliyetçilik, ekonomik dağıtım ve sosyal adalet söylemleri üzerinden meşruiyet

[289] Bu açıdan örnek bir çalışma için; Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**, New York, Oxford University Press, 1990.
[290] Eyal Zisser, "The Syrian Army on Domestic and External Fronts", Barry Rubin, Thomas Keaney, **Armed Forces in the Middle East Politics: Politics and Strategy**, London, 2002; Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria," **Middle Eastern Studies,** Vol. 25, no. 4, Oct., 1989.
[291] Raymond Hinnebusch, **Syria Revolution From Above**, London, Routledege, 2001.
[292] Iliya Harik, "The Political Elite as a Stratejik Minority", Ed. Fuad J. Khuri, **Lidership and Development in the Arab Society**, Beirut, Beirut American University Press, s.69.

arayan iktidar yapısına işaret etmektedir. Bu iktidar yapısı sayısal anlamda bir azınlıktan oluşmaktadır. Meşruiyetini serbest seçimlerle halka dayandırmaya ihtiyaç duymaz. Sözkonusu azınlık iktidarı denetim altında tutmak için mobilizasyon kapasitesine sahip "sosyal paktlar"[293] ve güvenlik birimlerinin kontrolünü elinde tutmaktadır. Sosyal paktlar aracılığıyla toplumsal dinamikleri, güvenlik birimleri aracılığıyla iktidar elitlerini yönetme ve muhalefeti sindirme kapasitesine sahip olmaktadır. Toplumsal bir ayaklanma söz konusu olduğunda ise ikisi birden harekete geçebilmektedir.

1970'lere uzanan süreç sonunda Suriye ordusunun, Esed ve kendisiyle işbirliği yapan (büyük çoğunluğu Alevi) subayların hakimiyetine geçtiği tarihi bir gerçektir. Bu noktada birçok soru ortaya çıkmaktadır: Esed liderliğindeki tabakanın hem rejim elitine dönüşmeleri hem de ordu içinde başat bir pozisyon kazanmalarının tarihsel arka planı nedir? Orduda mezhepsel bir örgütlenme söz konusu mudur? Ordu gibi profesyonel bir kurumda bu tarz bir örgütlenme ne kadar mümkündür? Ordu ülkenin güvenliğini savunan bir kurum mu yoksa belirli bir kesimin iktidarını koruyan bir mekanizmaya mı dönüşmüştür? Aleviler hem siyaset hem de orduda kritik noktaları işgal eden temel belirleyici unsur mudur? Her birisi tek tek ve sırayla cevaplanmayacak olsa da, bu bölüm, bu sorulara cevap niteliğinde olacaktır.

Bu bölümün amacı ne Suriye tarihini kronolojik olarak incelemek ne de otoriter rejimi bütün yönleriyle analiz etmektir. Tezin temel amacı bağlamında, Mısır ordusundan farklı olarak 2011 yılının başlarında beliren ayaklanmaları bastırarak iktidarı korumaya yönelen Suriye ordusunun, siyasi iktidarla özdeşleşmesine yol açan temel parametreleri analiz etmektir. Bu açıdan ordunun ilk oluşum evresi olan 1920'lerden günümüze kadar ordu içindeki iktidar mücadelesinin siyaset mekanizmasına yansıması analiz edilecektir.

[293] Steven Heydemann, "Social Pacts and The Persistence of Authoritarianism in the Middle East", Ed. By Oliver Schlumberger, **Debating Authoritarianism in the Arab World: Dynamics and Durability in Nondemocratic Regimes**, Stanford, Stanford University Press, 2007, s. 22.

Fransızların azınlık siyasetinin Suriye siyasi tarihini etkilediğine şüphe yoktur. Ancak uluslararası gelişmeler ve iktidar mücadelesi göz önünde tutulmaksızın yapılan analizler eksik kalacaktır. Gerek manda döneminde gerekse bağımsızlık elde edildikten sonra Suriye'de siyasetin (bir anlamda iktidar mücadelesinin) iki ana karakteri göze çarpmaktadır: Kimlik temelli olması ve büyük oranda ordu üzerinden cereyan etmesi. Farklı kimlikler arasındaki mücadelede bölgecilik, aşiret, mezhep, etnisite gibi birçok faktör rol oynamış ve bu unsurlar büyük oranda örtüşmüştür. Bunun yanında hemen her siyasi fraksiyondan figürlerin ordu içindeki üst düzey komutanlarla ilişkiye sahip olması ordunun politize olmasında etkili olmuştur.

Ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse, 1963 yılına kadar büyük oranda Sünni grupların birbirini tasfiyesi ile devam eden güç mücadelesi, azınlıkların güç biriktirmesine imkan tanıdı. 1963 darbesi ise, hem Baas hem de ordu içinde oldukça organize bir şekilde hareket edebilen azınlık gruplarının Sünni gruplara karşı üstünlük elde ettiği bir tarih olmuştur. 1966 darbesi bu anlamda azınlık gruplarının hem Sünni kesimlerin hem de Sünnilerle işbirliği yapan azınlık kesimlerinin tasfiyesi anlamına gelmiştir. 1966-1970 arası dört yıllık dönemde ittifak halindeki son iki topluluk olan Alevilerle Dürzilerin mücadelesine; ve nihayetinde 1970 yılında Alevi topluluğa mensup iki aktör arasındaki çekişme Hafız Esed'in bir diğer Alevi aktör Salah Cedid'i saf dışı bıraktığı darbe ile son buldu. Hinnebusch'un deyişiyle "siyasetin istikrara kavuşması, ancak bir grubun mücadeleyi kazanması, yani Hafız Esed'in otoriteyi sağlaması ile mümkün oldu"[294] ve bu da ancak 1970 darbesi ile sağlanabildi.

Mısır ile karşılaştırıldığında Suriye'nin birçok açıdan farklılaştığı görülür. Bağımsızlığını daha geç bir tarihte kazanması, toplumsal yapısı, siyasal örgütlenmesi, 1970'e kadar farklı toplumsal kesimler arasında, ordu üzerinden süre giden güç mücadelesi dolayısıyla yaşadığı istikrarsızlık ve nihayetinde merkezinde

[294] Raymond Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, s.5.

Hafız Esed ve kendisine bağlı kesimlerin bulunduğu bir iktidar yapısı tarafından yönetiliyor olması, Suriye'yi Mısır'dan ayıran en önemli unsurlardır. Bağımsızlığını kazandığı 1946'dan 1970'e kadar iktidar mücadelesinin yol açtığı istikrarsızlık döneminden sonra, 1970 darbesi hem söz konusu istikrarsızlığa son vermiş hem de Suriye'de tam anlamıyla otoriter bir rejimin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu tarihe kadar siyasal açıdan önemli bir varlık göstermeyen Aleviler, Esed'in güvenlikçi politikaları dolayısıyla Suriye'nin en önemli aktörü oldu.

Esed'in doktriner anlamda bir azınlık rejimi kurduğunu ifade etmek zordur. Ancak hem bir azınlık hem de bir ordu mensubu olarak sürdürdüğü güç mücadelesi, iktidarı elde tutabilmek için kimi zaman yumuşak ve kapsayıcı bazen de sert (hatta oldukça zorba ve acımasız) yöntemleri kullanabilmiştir. Dolayısıyla rejim milliyetçilik ve sosyal eşitlik söylemleri üzerinden ideolojik meşruiyet, farklı kesimlere yönelik içerme gibi stratejilerin yanında, baskıcı ve zorba yöntemleri de kullanmaktan geri durmadı. Mezhepsel unsur da bu stratejilerden birisidir ve rejimi formüle etme, tabanı mobilize etme ya da dışlayıcı bir strateji olarak kullanılmıştır. Bu açıdan mezhep dini değil politik bir unsurdur. Kimi zaman mezhepçilik kokan bazı uygulamalar, bölgecilik ya da aşiretçilik taassubundan kaynaklanıyor olabilir. Bu noktada güç mücadelesini mezhep üzerinden yorumlayanların gözden kaçırdığı ve yanılmalarına neden olan olan şey, aşiret, bölge ve mezhepsel hatta sosyo-ekonomik kimliklerin örtüşüyor olmasıdır.[295] Bu durum genel anlamda 1963 darbesine kadar götürülebilir. 63 darbesinden sonra ise mezhep artık bir dışlama ve ittifak unsuru olabilmiş, 1970 darbesinden sonra ise yine çeşitli söylemler eşliğinde politik bir araç olarak rejimin kurucu unsurlarından birisi olmuştur.

Hafız Esed'in güvenlik kurumlarını ve özellikle orduyu dizayn ederken izlediği stratejiler, iktidar ile ordu arasında varoluşsal bir bağ oluşturdu. Bu varoluşsal bağ sayesindedir ki, hem diğer aktörlerden hem de rejim içinden kendisine yönelen tehditleri bertaraf edebilmiştir. Kitlesel bir ayaklanma olarak iktidar unsurlarının dışından gelen Hama ayaklanması ve kardeşi Rıfat'ın darbe teşebbüsü

[295] Nikolaos Van Dam, "Middle Eastern Political Cliches: "Takriti" and "Sunni Rule" in Iraq; "Alawi Rule" in Syria" A Critical Appraisal" **Orient**, Vol. 21, No. 1, January 1980.

olarak rejim içinden peş peşe gelen iki meydan okuma bu açıdan açıklayıcı birer örnektir. Ayrıca gayr-ı hukuki ve informel yollarla sadece ordu değil diğer güvenlik birimleri içinde görev alan üst düzey kişiler maaşlarının çok üzerinde bir gelir elde etme imkanlarına kavuştu. Yaklaşık otuz yıllık iktidardan sonra öldüğünde de gerçekleştirdiği kurumsal yapılanma ve iktidar stratejileri sayesinde rejimi sarsacak bir kriz yaşanmadan mirasını oğlu Beşar Esed'e devredebilmiştir.

Babasının mirasını devralan Beşar Esed iktidara Suriye halkının alışık olmadığı bir reform vaatleri ve siyaset dili ile başladı. Bununla beraber, iktidarı yeni şartlara adapte edecek ekonomi politikalarının yanında, güvenlik kurumlarını da kendi iktidarını sağlama alacak şekilde dizayn etti. On yıl boyunca karşılaştığı çeşitli zorluklara rağmen muhalefetten yana önemli bir meydan okumayla karşılaşmaması, bu çift yönlü stratejinin işlediğine dair bir işaret olarak okunabilir. 2004 yılında yaşanan Kamışlo olayları bir kaç ile sıçradıysa da, güvenlik birimleri bu olayları bastırmakta pek zorlanmadı. 2010 yılının sonundan başlayarak kısa sürede bölgesel düzeye ulaşan ayaklanmaların Suriye'de de baş göstermesi ise bu sürecin sonunu getirdi. Bu başlık altında Suriye rejiminin kökenleri, kuruluş süreci ve tarihsel evrimi farklı kesimler arasındaki güç mücadelesi ve iktidar – ordu özdeşliği teması bağlamında analiz edilecektir. Böylece "Arap Baharı" sürecinde rejimin protestolara verdiği cevap fakat özellikle ordunun iktidarı korumak üzere harekete geçmesi bu analiz ışığında anlamlı bir çerçeveye oturacaktır.

3.2. Fransız Mandacılığından Esed İktidarına Siyasal Mücadele ve Ordu

Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından 1970'teki Esed liderliğindeki askeri darbeye kadar geçen dönemde Suriye siyasi tarihinin temel karakteristiği istikrarsızlık olmuştur. Osmanlı'nın dağılması sonucunda Levant bölgesinin önemli bir kısmı Fransızların kontrolü altına girdi. Fransızlar, Osmanlı bakiyesi yerleşik elitlere karşı gayrı müslim ve Müslüman olmasına rağmen dışlanan kesimleri destekliyordu. "Azınlık siyaseti" olarak tanımlanan bu strateji, özellikle ordunun

yeniden yapılandırılmasına yansımıştır. Bu siyasetin de etkisiyle etnik, dini ya da mezhebi kimlikler arasında süregiden güç mücadelesi uzun bir istikrarsızlık dönemine neden olmuştur. Söz konusu güç mücadelesinin ordu üzerinden devam etmiş olması, çok sayıda (bazı kaynaklara göre on beş kimi kaynaklara göre on yedi) askeri darbenin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu başlık altında 1970 darbesine kadar süren istikrarsızlık dönemi ordu-siyaset ilişkileri üzerinden incelenecektir.

3.2.1. Fransa'nın Azınlık Siyaseti ve Ordunun İlk Oluşum Dönemi

Günümüz Suriye rejiminin kökenlerinin şekillenmesinde 1920 Fransız işgalinin önemli bir dönemeç noktası olduğu vurgulanabilir. Fransa, Levant'daki Hrsitiyanların –özellikle Katolik Marunilerin- korunması gerekçesi ile işgal ettiği Suriye'de aynı zamanda ekonomik ve stratejik çıkarlar gözetiyordu. Ekonomik gerekçe Fransızların Osmanlı demiryollarına yaptığı yatırım, stratejik gerekçe ise Kuzey Afrika'da sömürge sahibi bir Fransa'nın Suriye'yi kontrol ederek Akdeniz'deki varlığını güçlendirmesiydi. Bu iki unsur aynı zamanda İngiltere'nin dengelenmesi anlamını taşıyordu.[296] Fransa 1920'de Suriye'yi işgal ederek Milletler Cemiyeti'nin de onayıyla bu toprakları manda olarak ilan etti.

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Osmanlı bakiyesi belirli toplulukların "kendi kendini yönetir hale getirmek amacıyla bağımsızlık yolundaki gelişimlerine yardım edecek olan" Manda rejimini kurmuştur.[297] Ancak 1946'ya kadar süren Suriye'deki Fransız yönetimi bu amaçların aksini sonuçlar üretecek bir siyaset izledi. Fransa'nın "azınlık siyaseti" olarak tanımlanan siyasi stratejisi, ülkenin farklı aidiyet bağlarının kimlik siyaseti yürütecek seviyede canlı tutulmasına neden olmuştur. Fransızlar resmen özerklik verdiği ve kendi mandası altında tuttuğu yerlerde yürüttüğü azınlık

[296] William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.243-244.
[297] Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Madde 22, Paragraf, 4, Sözleşme metni için, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp 16.11.2015.

siyaseti, bütün unsurların milliyetçi duygular üzerinden kendisine karşı birleşmesini engellemeye yönelikti.[298] Burada amaç, geniş fraksiyonlar içinden küçük gruplar seçerek, "böl ve yönet"[299] siyasetini mikro alanlarda da uygulamaktı. Milliyetçiliğin bastırılmasına yönelik bu strateji, Suriye'de yaşayan toplulukların uluslaşmasının önünü tıkamış ve her birinin topluluk kimliği, Suriyeli kimliğinin önüne geçmiştir. Sonuç olarak Suriye'de ne kendi kendini yönetebilecek kapasiteye sahip bir ulusal topluluk ortaya çıktı ne de tam anlamıyla bağımsız bir ülke ortaya çıktı.

Kimlik ayrımı, Müslim-Gayrı müslim, Arap-Arap olmayan gibi anahatlar üzerinden değil, çok daha mikro alanlarda gerçekleşmiştir. Aşiret, din, mezhep, etnisite gibi unsurlar üzerinden şekillenen topluluk aidiyeti ile sosyo-ekonomik statü, büyük ölçüde örtüşmüştür. Ticaretle uğraşan Sünniler büyük ölçüde büyükşehirlerde yaşarken, azınlık kesimler ile alt kesimler ise merkeze uzak kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. Bu sosyolojik dağılım, farklı kimlik mensuplarının birbirleri ile entegre olmalarını oldukça zorlaştırmıştır. Sonuç olarak Fransızların azınlık stratejisi, dini bir ton taşıyan ya da seküler unsurlar üzerinden şekillenen uzun ve canlı bir tarihe sahip Arap milliyetçiliğinin[300] Suriye'de bütünlüklü bir millet oluşturmasının önüne geçmişti. 1947'de Suriyeli bir parlamenterin "etrafıma baktığımda zıtlıklardan başka bir şey göremiyorum. Hiçbir alanda bütünleşememiş, ortak prensipleri olmayan insanlar…sadece Kürtçe, Ermenice ya da Türkçe konuşuyorlar"[301] ifadeleri, azınlık siyasetinin etkisinin bağımsızlıktan sonra da devam ettiğine ve uzun süren siyasi istikrarsızlık döneminin önemli nedenlerinden birisi olduğuna dair bir ipucudur.

Suriye ve Lübnan ordusunun çekirdeğini oluşturan Levant Özel Birlikleri'nin ilk temelleri, bu bölgeleri kontrol altında tutmak amacıyla 1920'de Fransa tarafından

[298] Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", Bilig, Kış 2009, Sayı 48, s.142.
[299] Ayse Tekdal Fildis, "The Troubles in Syria: Spawned by French Divide and Rule", Middle East Policy, Vol. XVIII, No. 4, Winter 2011, s. 134.
[300] Adil Baktıaya, **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, İstanbul, Bengi Kitap Yayın, 2009.
[301] A.H. Hourani, **Minorities in the Arab World**, London, Oxford University Press, 1947, s.77.

atıldı. Bir yıl sonra açılan Şam Askeri Akademisi ile eğitim sağlandı, 1925'e gelindiğinde bu akademiden mezun olanların sayısı yaklaşık 5000 kişiye ulaştı. Fransız yönetiminin bu kuvvetleri oluşturmak için özellikle azınlıkları tercih ettiğine yönelik bir kanaat söz konusudur.[302] Bou-Nacklie ise, Fransızların bağımsızlık emeli beslemeyen, Fransızlara sadık azınlık grupları, hizip ve aşiretleri ve Sünni de olsa merkeze uzak kesimleri tercih ettiğini ifade eder. Fransızların, Birliklerin etnik ve dini kompozisyonuna yönelik stratejisi, Manda topraklarındaki amaç ve yöntemlerine göre değişim göstermiştir. Örneğin 1920 – 1927 arasında isyana katıldıkları için belirli bölgelerin Alevi, Sünni ya da Dürzi topluluklara mensup asker sayısını düşürmüştür. 1933'te isyana katıldıklarında Arap milliyetçilerine karşı da aynı yöntemi izlemiştir.[303] Fransızların bu tavrı, iki önemli unsura işaret eder: Birincisi, işbirliği açısından kategorik olarak bazı azınlıkları ya da Sünnileri dışlamadıklarını ya da sadece kimlikleri dolayısıyla işbirliği için tercih etmediklerini; ikincisi ise hiç bir zaman tek bir kimlik grubunun bu askeri birlikleri domine etmesine müsade etmemeleridir.

Azınlık kesimleri özellikle tercih edilmediyse bile, azınlıkların bu birliklerde giderek çoğunluğu oluşturmaları ve etkin bir konum elde etmeleri iki temel sebebe dayanmaktadır. Birincisi, Fransızların, geniş nüfuza sahip ve merkezi otoriteyi tehdit edecek Sünni aşiretleri bu birlikten uzak tutmalarıdır. Fransızların bu tercihleri, Arap milliyetçiliğinin yükselişini engellemek veya bunu bastırmak için mezhep bağlarının bilinçli bir şekilde körüklemeye yönelik bir tercih olarak değerlendirilmektedir.[304] İkincisi, hem Sünnilerin hem de azınlık gruplarının orduya katılımı noktasındaki tercihleri, Fransızların bu siyaseti ile kesiştiğini ifade etmek mümkündür. Hem azınlık kesimlerden hem de Sünni çoğunluk kültüründen gelenler, toplumsal statü ve sosyo-ekonomik açıdan sahip oldukları dezavantajları bertaraf etmek amacıyla bu

[302] Stephen Longrigg, **Syria and Lebanon under the French Mandate**, London, Oxford University Press, 1958, S.158; Elizer Beeri, **Army Officers in Arab Politics and Society**, New York, Praeger, 1970, s.97.
[303] N.E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and EThnic Recruitment, 1916-46", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 25, No. 4, (Nov., 1993), s. 645-647.
[304] Nikolas Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Çev: Aslı Falay Çalkıvık ve Semih İdiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.21, 56.

birliklere katılmışlardı.[305] 1938'de bir çiftçinin günlük geliri 22 kuruş iken, günlük temel yaşam gideri ise yaklaşık 50 kuruş idi.[306] Azınlık kesimlerinin genel olarak geniş toprak sahiplerinin yanında çiftçi olarak çalıştığı göz önüne alındığında, orduya katılımlarının ekonomik gerekçeleri ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak Sünni ve nüfuzlu aşiretlerden oluşan toplumun üst sınıfları bu birliklerden uzak duruyorlardı ve bu durumun birkaç nedeni vardı. Bunlar, Fransızlarla işbirliği yapmış olmaktan kaçınmak, meslek olarak daha prestijli ve büyük gelir sahibi olmaya imkan tanıyan ticaret ve tarımla ilgilenmektir. Bu sebeplerin de etkisiyle Humus Askeri Akademisine katılımı küçümser ve burayı Seale'nin ifadeleriyle "tembel geri kalmış ya da sosyal açıdan dezavantajlı ya da nüfuzlu fakat beceriksiz kesimlerin yeri" olarak görmüşlerdir.[307] Gerek ilk kuruluş döneminde gerekse sonrasında orduda yer almak siyasal iktidar kademesinde yer almak için bir atlama tahtası olarak da görülmüyordu.[308] Dolayısıyla askeri meşgaleyi küçümsemeleri dezavantajlı (azınlık) kesimlerin ordu içinde hem sayısal olarak hem de kritik noktalarda görev almalarının önünü daha da açmıştır.

Hem Fransızların hem de yönetilen kesimlerin tercihleri dikkate alındığında farklı kimliğe sahip topluluklardan askeri birliklere katılımın nüfusa göre dengeli olsa da bazı kesimlerin diğerine nazaran daha fazla olduğunu, Alevilerin ordu içindeki oranının gittikçe arttığını ifade etmek mümkündür. Özellikle 1930'lardan itibaren Sünni Araplar bağımsızlık için daha fazla organize oldukça, Fransızlar ordu içinde Dürzi ve Alevileri -en alt rütbelerde de olsa- daha çok tercih etmeye başladı. 1940'larda bu durum iyice görünür olmaya başladı. 1947'de nüfus / ordu dengesine göre Sünni Arapların ordudaki oranı %30 düşmüştü.[309] Eğitim ülke sathında

[305] Morris Janowitz, **The Military and Political Development of New Nations**, Chicago, Chicago University Press, 1964, s.52-53.
[306] Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for its Dominance", **Middle East Journal** 35, no. 3, (Summer, 1981), s. 334.
[307] Patrick Seale, **Asad of Syria:The Struggle For The Middle East**, Berkley, University of California Press, 1988, s.37.
[308] J.C. Hurewitz, **Middle Easst Politics: The Military Dimension**, New York, F. A. Praeger, 1969, s.153.
[309] N.E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment", s. 650-652.

yaygınlaştıkça, orta ve alt kesimler açısından Askeri Akademilere katılım daha da kolaylaştı.

Söz konusu kesimler akademiyi statü elde etmek için bir fırsat olarak gördü ve azınlıkların ordu komuta kademesi içindeki sayısı da buna bağlı olarak arttı. Baas Partisi liderlerinden Ekrem Hurani'nin bağımsızlıktan sonra azınlıkların bu akademiler içinde yer alması için sarfettiği özel çaba, hem bu artışa katkı yapmış hem de Baas ile ordu mensupları arasındaki ilişkinin yoğunlaşmasının önünü açmıştır.[310] Bu birlikler 1945 yılında Suriye ve Lübnan ordusu olarak dönüştürüldüğü için azınlıkların ordu kompozisyonu içindeki ağırlığı bağımsızlıktan sonra da değişmemiştir. Özellikle Aleviler düşük rütbelerde de olsa bir ağırlığa sahip olmuştu.[311] Bu durum aynı insan kaynağından beslenen ve aynı bölgelerde etkili olan ordu ile Baas Partisi arasında oluşacak işbirliğini de oldukça kolaylaştıracaktır.

Böylece ordu, kimliksel anlamda azınlık; sosyo-ekonomik olarak da alt sınıfların domine ettiği bir kurum olmuştur. Şam ve özellikle Humus Askeri akademilerinde aldıkları eğitim bu kesimler için bir statü sahibi olma imkanı sunmakla kalmadı, aynı zamanda onların ideolojik indoktrinasyonuna da katkıda bulundu. Akademiye katılım, subayların sosyalist milliyetçiliğin bir formu olan Pan-Arabizme yakın olmalarında önemli bir rol oynamıştır.[312] Askeri akademiler ordunun üst düzey rütbeli subaylarını eğitme konusunda önemli bir işlev üstlense de, öğrencilerin farklı aidiyetlerini törpüleyerek profesyonel subaylar yetiştirme noktasında eksik kalmıştır. Subaylar çoğunlukla ordu içinde klikleşmiş bir sınıfın üyesi olarak hareket ettiğinden 1970'e kadar ordu, iktidar mücadelesinin hem kaynağı hem de bir alanı olagelmiştir.

[310] John Galvani, "Syria and the Baath Party", **MERIP Reports, No. 25**, (Feb., 1974), s.5-6.
[311] Philip Khoury, **Syria and French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945**, Princeton, Princeton University Press, s.170-172.
[312] Gordon Torrey, **Syrian Politics and The Military: 1945-1958**, Ohio State University Press, 1964, s.44-45.

3.2.2. Bağımsızlık, İktidar Mücadelesi ve Ordu

Suriye'nin bağımsızlığını kazanması 1941 tarihinde gerçekleşmiş olsa da Fransa'nın ülkeden tamamen çekilmesi 1946 bahar mevsimine kadar devam etti. Bu arada 1943 seçimleri önemli bir dönüm noktasıdır. Fransız karşıtı cephenin zaferi ile sonuçlanan bu seçimlerde Nuri El-Kuvvetli liderliğindeki Milli Blok iktidara gelmişti. II. Dünya savaşının yarattığı imkanları da kullanan bu iktidar Suriye'yi bağımsızlığa taşımıştı. Ancak Suriye Fransızların azınlık siyaseti, kurumsallaşamamış bürokrasi ve siyasi bir otoriteden yoksun olması dolayısıyla "1946'da bağımsızlığını kazandığında birçok açıdan bir ulus-devlet değildi, siyasi bir toplum olmayan siyasi bir oluşumdan ibaretti".[313] 1930 ve 40'larda çeşitli siyasi partiler kurulduysa da siyaset parti ekseninde olgunlaşmadı. Bu partilerin en önemlileri 1930'da kurulan Suriye Ulusalcı Partisi ve Suriye Komünist Partisi'dir. 1940'ta kurulan Baas Partisi ise 1943'ten itibaren organize olabilmiştir. Bu partilerin bağımsızlık, ekonomik reform, sosyal refah ve seküler bir siyasi ortam gibi ortak program ve hedeflere sahipti.[314] Çoğulcu olarak değerlendirilen ara dönemler olsa da siyasi ortam hiç bir zaman ne çoğulcu oldu ne de mücadele siyasi sınırlar içinde seyretti.

Bağımsızlık mücadelesi sırasında ortaya çıkan ve bu süreçte Fransızlara karşı işbirliği yapan eşraftan oluşan Milli Blok da ulusal birliği sağlama noktasında yetersiz kaldı. Blok, Büyük Suriye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü talep etmek bakımından milliyetçiydi. Ancak konumlarını da mevcut siyasal ve soyal yapıya dayandırdığı için milliyetçilikleri statükocu bir ton da taşıyordu. Bu durum açıkça bir ikilemdi: Bir yandan Fransa'ya karşı bağımsızlık motivasyonu taşıyan halk nezdinde saygınlıklarını korumak ve Fransızlara karşı pozisyon kazanmak için milliyetçi; cezalandırılmamak için Fransız karşıtı söylemlerini yeterli bir işbirliği ile

[313] Moshe Ma'oz, "Attempts Creating a Political Community in Modern Syria", **The Middle East Journa**l, 26:4, 1972, s. 389.
[314] Moshe Ma'oz, "The Emergence of Modern Syria", Ed: Moshe Ma'oz, and Avner Yaniv, **Syria Under Asad: Domestic Constraints and Regional Risks**, Croom Helm, London&Sydney, 1986, s.17, 18.

dengelemek zorundaydılar.[315] Bu ikilem, Suriye'de yükselen Batı karşıtı ve milliyetçi dalga üzerinden yükselen siyasi atmosferi taşıyamamasına neden oldu. Benzer şekilde ordu içinde gittikçe güçlenen kesimlerle de ilişkisi zayıftı. Dolayısıyla hem siyasi kapasite hem de organizasyonel açıdan Suriye'deki siyasi atmosfer içinde gittikçe zayıflıyordu.

3.2.3. Siyasal İstikrarsızlık ve Ordu İçi Mücadele: 1949-1963

Bağımsızlık sonrası Suriye, uzun sayılabilecek bir siyasi istikrarsızlık dönemi yaşamıştır. 1949 – 1954 arasındaki beş yıllık süreçte beş askeri darbe gerçekleşmiş ve yirmi bir farklı kabine kurulmuş olması bu durumun önemli göstergelerindendir. İmparatorluk sonrası Fransızların azınlık siyasetinin de etkisiyle ideolojik açıdan milliyetçilik, komünizm, İslamcı; etnik açıdan Arap, Kürt, Çerkez, Türk, Ermeni; mezhepsel açıdan Sünni, Alevi, Dürzi, İsmaili, Ortodoks gibi çok geniş yelpazedeki toplulukların kimliksel yönelişlerini içerecek bir siyaset ya da güçlü bir aktör ortaya çıkmadı. Bu dağınıklık ve güç mücadelesi, ordu içinde yetişen subayların milliyetçi duyguları ile birleşince askeri darbeye meşruiyet bulmak kolaylaşmıştır. Siyasi birlik ve kurumsallaşmanın eksikliği, güç mücadelesinin ordu üzerinden yürümesine zemin hazırlamıştır. Bağımsızlık kazanıldığında ordu içinde Osmanlı bakiyesi Arap, Kürt, Çerkez; Fransız etkisiyle güç kazanan Alevi, Dürzi ve Gayrı müslim gibi unsurlar etkili noktadaydılar ve birbiriyle rekabet halindeydi. Bu kimlik temelli bölünmeyi kesen ideolojik yönelimler de hesaba katıldığında, ordu içindeki rekabetin etno-politik kamplaşmalarla daha da karmaşıklaştığı açıktı.

Siyasete ilk askeri müdahale olan 1949 darbesi, Suriye'deki güç mücadelesinin ordu üzerinden seyretmesinin ilk örneğidir. Hükümete yönelik hoşnutsuzluklar ve İsrail'e karşı alınan yenilgi, bu müdahalenin en temel iki sebebi olarak zikredilebilir. Ordu yönetimi "savaşı hükümetin kendi çıkarları doğrultusunda

[315] William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, s. 249.

masa başı kararlar vererek yönetmesi"[316] dolayısıyla yenilgiden hükümeti sorumlu tutarken, hükümet ise savaş sonrasında ordunun bütçesinde kesintiye giderek yenilginin faturasını orduya mal etmek istemiştir.[317] Savaş öncesinde siyasilerin zafer vaadine rağmen savaşın yenilgi ile sonuçlanması, ardı arkası kesilmeyen protesto dalgalarına yol açtı.[318] Bu protestolara müdahale etmesi için Aralık ayında orduya talimat verilmesi ve sıkıyönetim ilanı, Hüsnü Zaim açısından darbeye giden sürecin ilk adımları olmuştur.

Osmanlıya karşı gerçekleşen Arap isyanına katılan ve 1921'de Fransız otoritesi altındaki askeri kuvvetlere katılan Hüsnü Zaim 29 Mart gecesi, Şükrü Kuvvetli iktidarına karşı askeri darbe gerçekleştirdi. Bağımsızlığa rağmen siyasi birlikten ve siyasi liderlik eksikliğinin neden olduğu otorite boşluğunda[319], ordunun siyasete ilk müdahalesi olan 1949 askeri darbesi Suriye'de 1970'e kadar sürecek olan bir askeri darbeler dönemini başlattı. Bir hafta içinde, sıkıyönetim ilanı ile parlamentonun feshi, muhalif basın birimlerinin lisansının iptal edilmesi, üst düzey siyasi figür ve bürokratların cezalandırılması söz konusu olmuştur. Yeni iktidar, Baas ve bazı siyasi partiler, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye, Lübnan, ABD, İngiltere ve Fransa nezdinde kabul gördü.[320] Zaim'in, farklı parti ve toplumsal kesimlere mensup figürlerden oluşan bir kabine kurma girişimleri başarısız olunca kendisinin Başbakanlık, İçişleri ve Savunma Bakanlığını üstlendiği bir kabine kurdu. Subayları memnun etmek için ordunun bütçesini artırdı, subaylara yönelik hızlıca terfi sağladı ve orduya alımları çoğalttı. Siyasi partileri feshetti, yeni Anayasa hazırlattı ve referandumla Cumhurbaşkanı seçildi.

[316] Fauzi al-Qawuqji, "Memoirs, 1948: Part II," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 2, No. 1, Autumn, 1972, s. 24.
[317] Elizabeth Whitman, "The Awakening of the Syrian Army", General Husni Za'im's Coup and Reign", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Columbia University, 2011, s. 13.
[318] Patrick Seale, **Struggle for Syria: Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958**, Newyork, Oxford University Press, 1965 s.33.
[319] Alford Carleton, "The Syrian Coups D'Etat of 1949", **Middle East Journal**, Vol.4,No.1,1950, s.2.
[320] Gordon Torrey, **Syrian Politics and The Military: 1945-1958**, s.128-129.

İktidardaki ömrü yaklaşık dört ay süren Zaim'in iç siyaseti dizayn etme ve dış politikadaki işbirliği arayışları başarısız oldu ve hem iç hem de uluslararası aktörlerin desteğini kaybetti. Mali ve toprak reformuna yönelik vaatleri orta ve üst sınıfları endişelendirdi. Bu konuda verdiği sözleri yerine getiremediği için de dezavantajlı grupların desteğini alamadı. Bazı Kürt aktörleri ön plana çıkarması, Arap kamuoyunun; Fransız yanlısı söylemleri ve Arap-Amerikan Petrol şirketinin (ARAMCO), Suriye üzerinden Akdeniz'e petrol ulaştırmasına dair anlaşmayı imzalaması milliyetçilerin[321]; Irak ile bütünleşme arayışları Suudilerin; Mısır ile yakınlaşması Arap Liginin desteğine mal oldu. 1948 savaşının başarısız komutanını Savunma Bakanı yapması da orduda rahatsızlığa neden oldu. Buna karşın kendisiyle işbirliği yapan iş adamları, asker, din adamları ve kanaat önderlerine baskı uygulaması güç kaybetmesine neden oldu. Kısacası, darbeyi yapısal bir dönüşümün öncü adımı olarak konumlandıramadı. 14 Ağustos'ta Hinnavi yeni bir darbeyle iktidara geldi, ancak selefi gibi üç ay iktidarda kalabildi. Özellikle Irak ile birleşme çabaları Haşimi Krallığını canlandırma olarak yorumlandı[322] ve Edip Çiçekli önderliğindeki darbe ile iktidardan indirildi.

Aralık 1949'da darbe ile iktidarı ele geçiren Edip Çiçekli 1954 yılına kadar iktidarda kalmayı başardı. Çiçekli, Hinnavi'nin kurduğu hükümete dokunmadı. Dezavantajlı kesimlerin lehine sonuçlar doğuracak sosyal reformlar başlattı. Statükocu kesimlerin pozisyonlarını zayıflatacak adımlar attı.[323] Ancak 1951'de parlamentoyu feshetti, siyasi partileri kapattı, ordu içinde kendine muhalefet edenleri tutuklattı ve askeri yönetime geçti. Birçok muhalif lider ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. Bu adımlar, Çiçekli'nin ikinci darbesi olarak nitelendirilir.[324] 1952'de rüşvet ve yolsuzlukla mücadele etmek amacıyla ordu mensuplarının baskın olduğu Arap Özgürlük hareketi adı altında bir hükümet kurdu. İktidarının son dönemlerinde

[321] Sebahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yay., İstanbul, 2004, s.181-183.
[322] Benjamin James Smuin, "Roots Of Domination: Political Institutions and Social Structures in Syria From The French Mandate To Hafız Al-Asad", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Department of Languages and Literature University of Utah, 2011, s.60-62.
[323] Moshe Ma'oz, "The Emergence of Modern Syria", s.18.
[324] Amos Perlmutter, "From Obscurity to Rule: The Syrian Army and the Ba'th Party", **The Western Political Quarterly**, 1969/12, s.831-832.

ordudaki azınlık kesimlerine karşı tasfiyeyi artırdı. Dış politikada ihtiyatlı bir çizgi izleyen Çiçekli, Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurdu. Arap dünyasından Irak, Ürdün ve 1952'de darbe ile iktidara gelen Nasır yönetimi ile ihtiyatlı, Suudi Arabistan'la ise iyi ilişkiler kurdu. Çiçekli 1953'te kendisini başkanlığa taşıyacak olan seçimi yapmaya hazırlanırken muhalefet de ona karşı birleşiyordu. Şubat 1954'te yine bir darbe ile iktidardan indirildi.[325]

3.2.4. Azınlıkların Baas ve Ordu İçinde Yükselişi

1949-1963 arasında Suriye'deki siyasi istikrarsızlık döneminin en önemli yansımalarından birisi, azınlıkların ve dezavantajlı grupların iktidar mücadelesi bağlamında gittikçe etkin bir aktör haline gelmeleridir. Milli Blok, Şam eşrafının kurduğu Milli Parti ile Halep merkezli Halk Partisi şeklinde ikiye bölünmüştü. Sünni kesimler birbirleriyle, azınlıklar ise bu sünni bloklara karşı mücadele etmeye başlamıştı.[326] Hem siyasi arenada hem de ordu içindeki güç mücadelesinin genel olarak Sünni bloklar arasında gerçekleşmiş olması, azınlıkların her iki alanda da güç kazanmasına yol açtı. Farklı azınlık kesimlerinin ordu içinde güç kazanmalarının arka planı yukarıda analiz edilmişti. Siyasi arenada hızlı bir şekilde yükselmeleri ise Baas Partisi vesilesiyle gerçekleşti.

Baas Partisi, Şamlı orta sınıfa mensup Sünni Selahaddin Bitar ve Ortodoks Mişel Eflak tarafından 1940 yılında kuruldu. Eflak partinin üç ana ilkesini "Birlik, Hürriyet ve Sosyalizm" olarak ilan etti; sloganı da "sonsuz misyonu olan Arap ulusu"ydu.[327] Bu dönemde, Arap dünyasının yabancı aktörlerin etkisi altında olması, toplumsal çözülmeler ve farklı kesimler arasındaki ekonomik ve sosyal statü farklılığı bu söylemlerin kolayca karşılık bulmalarına zemin hazırladı. Sosyal eşitlik

[325] Robert W. Olson, **The Ba'th and Syria, 1947-1982**, Princeton, The Kingston Press, 1982, s.23-24.
[326] Ayşegül Sever, "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye: Baas Partisi, Esad Dönemi ve Sonrası", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s.199.
[327] Özge Özkoç, **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, İzdüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği, s.47.

ile Arap milliyetçiliği üzerinden ideolojik bir çerçeveye sahip olan parti, kısa sürede kırsal kesimlerde örgütlendi.

Azınlıkların ve dezavantajlı kesimlerin orduda yer almalarına zemin hazırlayan gerekçeler, Baas Partisine katılımları için de geçerlidir. Partinin hem seküler milliyetçilik vurgusu hem de sosyalist tonu, dini azınlıklar, gayri müslimler ve yoksul kesimlerin yaşadığı kırsal bölgelerde yaygınlaşmasını kolaylaştırdı. Bu bölgelerde yaygınlaşmasının en önemli sebebi, ticaretle uğraşan orta ve üst sınıfların büyük şehirlerde, diğer kesimlerin ise kırsal kesimlerde yaşamasıydı. Ayrıca seküler ve eşitlikçi ideolojiye sahip bu oluşum, ülkenin siyasi ve ekonomik dengesini dezavantajlı kesimler lehine değiştirme potansiyeline sahipti.[328] "Din, mezhep, ırk, aşiret ile bölgeye dayalı bütün hizipler ile mücadele etme"[329] hedefine sahip partinin, bütün bu unsurlar üzerinden şekillenen sosyal ve geleneksel kanallar yoluyla yaygınlaşması ilginç bir durum olmuştur. Zira partinin bu birleştirici söylem ve iddialarına rağmen partiye rağbet gösteren kesimler, istikrarsız siyasi ortamdan faydalanarak güç elde etmenin de peşindeydi.

1947'deki Baas Kongresinde Lazkiye bölgesinden oldukça fazla katılım olmuştu ve bunların önemli bir kısmı Aleviydi. Böylece Aleviler hem orduda hem de Parti'de etkili olmaya devam ediyorlardı.[330] 1955'e kadar büyükşehirlerde öğrenciler üzerinden örgütlenmeye çalışan parti bu konuda pek başarılı olamadı. Ancak bu öğrencilerin doğdukları yerlere dönerek partide yer almaları, teşkilatların bu bölgelerdeki gelişimine katkıda bulundu. Suriye'de politik açıdan merkez ve çevre birçok siyasi ve toplumsal katmanın örtüşmesiyle oluşuyordu. Bu katmanlar bölge, etnisite/din/mezhep aidiyetleri ve sosyo ekonomik gruplardı. Merkez olarak initelendirilen gruplar Şam ve Halep'te yaşayan Sünni ve tüccar kesimden oluşurken; Çevre ise kırsal ve dağlık alanlarda yaşayan yoksul gayri müslim ya da gayri

[328] Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, Vol.20 No.2, April 1984, s.140-141.
[329] Nikolaos Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, s.39.
[330] Ayse Tekdal Fildis, "Roots of Alawite-Sunni Rivalry in Syria", **Middle East Policy**, Vol. XIX, No. 2, Summer 2012, s.153.

Sünnilerden oluşuyordu.[331] Baas Partisi'nin hem yöneticileri hem de toplumsal desteği, çevreden yani bölgesel bağlamda kırsal; sosyo-ekonomik statü açısından dezavantajlı ve azınlık kesimlerinden geliyordu.

1954 seçimlerinde Baas parlamentoda 22 sandalye ile Halk ve Millet partilerini takip ederek üçüncü parti oldu. Yerleşik partilere karşı Baas'ın bu başarısındaki en önemli iki etken, Suriye'nin içinde bulunduğu karmaşık sorunlar karşısında detaylı bir programa sahip olması[332] ve seçim süreci boyunca ordu tarafından desteklenmesiydi.[333] Eski partilere karşı oluşan hoşnutsuzluk ve Batı karşıtlığı Baas partisini popüler kılarken, iç disiplini ve ideolojik motivasyon, pragmatik tercihleri, uluslararası desteği ve ordu içindeki etkinliği partinin en büyük avantajıydı. Yeni bir parti için başarı sayılan bu çıkışa rağmen siyasi arenada çok fazla varlık gösteremedi.

Ancak hem yeni hem de eski siyasi aktörler, parti ve seçim yoluyla siyasi güç elde etmenin mümkün olmadığını, ordunun ana güç kaynağı olduğuna inandılar. 1954 seçimleri sonucunda oluşan meclisin kamplara bölünmüş olması, güçlü bir partiden yoksun oluşu ve güçlü bir liderin eksikliği siyaset arenasında bir boşluğa neden olmuştu. Bunun yanında partinin etkili figürlerinin, ordudaki hırslı milliyetçi subaylarla olan yakın ilişkileri Baas için ordu ile işbirliği üzerinden güç kazanmasının yolunu açmıştır.[334] Şişkali'nin iktidardan düşmesi ile birlikte Baas ile ordu arasındaki ilişkiler daha da görünür hale geldi. Bu durum hem ordunun içindeki hizipleşmelerin daha da artmasına, hem de ordunun siyasallaşmasına neden oldu.

---

[331] Alasdair Drysdale, "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", **Middle Eastern Studies**, Vol.17 No.1, January 1981, s.13.
[332] Robert W. Olson, **The Ba'th and Syria, 1947-1982**, Princeton, The Kingston Press, 1982, s.25.
[333] Gordon H. Torrey, "The Ba'th Ideology and Practice", **The Middle East Journal**, Vol.23, No.4, Autumn 1969, s.455.
[334] Gordon Torrey, "The Role of the Military in Syria", ed. Sydney N. Fisher, **The Military in the Middle East: Problems in Society and Government**, Columbus, Ohio University Press, 1963, s.62.

1955 yılında subay dağılımına bakıldığında ordu içindeki hizipleşme ve bu hizipler arasındaki dayanışma açıkça farkedilebiliyordu. Bu tarihte Alevilerin orduda özellikle alt rütbelerde görev alan Alevi subayların oranı %65 civarında iken, Sünni gruplardan gelenler üst düzey rütbelere sahipti.[335] Zaim döneminde Çerkezler, Çiçekli döneminde ise Hama kökenli Sünnilerin orduda yükselmiş olması[336] bu durumun en önemli sebebidir. Ancak bu dönemde Sünni blokların darbeler yoluyla karşılıklı olarak birbirini tasfiye etmesi aralarındaki işbirliği imkanlarını da zayıflatmıştır. Buna karşın, azınlık kesimlerden gelen subayların dayanışması canlı kaldı. Pipes'ın ifadesine göre özellikle Alevi subaylar yükseldikçe yerlerine kendi topluluğundan birini yerleştirdi.[337] Böylece Alevi subaylar üst kademelere çıktıkça orta dereceli subayların kimliksel kompozisyonu değişmiyordu.

3.2.5. Birleşmiş Arap Cumhuriyeti ve Yeni Güç Mücadelesi

Sünni grupların birbirini tasfiyesi 1958'de Mısır'la gerçekleşen birlik bağlamında da devam etmiştir. Birlik 1952 darbesi ile Mısır'da iktidara gelen ve özellikle 1956 Süveyş savaşından sonra Arap dünyasında oldukça popülarite kazanan Nasır'ın liderliğinde gerçekleşti. 1955 yılından itibaren Baas'ın Birlik yanlısı söylemleri kısa bir süre sonra partinin resmi politikasına dönüştü. Birliğe öncülük edenler Sünni komutanlardı ancak Baas'a yakın komutanlar da, Nasır yönetimi altında güç kazanma amacıyla birliğe destek veriyordu.[338] Düzenledikleri kampanyalarda ise bu desteği, Nasır'ın Batı karşıtlığına evrilerek Sovyetlere yakınlaşması, Bağdat Paktından her iki ülkenin duyduğu rahatsızlık ve Arap Milliyetçiliği üzerinden kurdukları söylemlerle gerekçelendiriyorlardı. 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Nasır öncülüğünde birlerşerek kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti hem uluslararası denge hem de iki ülkenin iç siyaseti sonucu ortaya çıkmıştır. 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan anlaşma ve sonrasında

[335] Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for its Dominance," **Middle East Journal**, 35, no. 3, (Summer, 1981), s. 340.
[336] Nikolaos Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, s.59.
[337] Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria," **Middle Eastern Studies,** Vol. 25, no. 4, Oct., 1989, s.441.
[338] Amos Perlmutter, "From Obscurity to Rule: The Syrian Army and Ba'th Party", **The Western Political Quarterly**, Vol.12, No.4, 1969, s. 833-834.

Pakistan ile İran'ın katılımıyla kurulan Bağdat Paktı, ABD'nin etkisi altında Sovyetler'e karşı bir oluşum olarak yorumlandı.[339] Nasır'ın Sovyetlere yanaşması, Pan-Arap milliyetçiliği ekseninde ürettiği politikalar ve Suriye'nin de Soyvet destekli olarak kalkınması ve başta silah alımı olmak üzere askeri alandaki ittifaklar[340] iki ülkeyi bu ittifaka sürükleyen başlıca etmenler oldu.

Üç yıl süren ittifak bölgesel düzeyde etkili bir süreç oluşturmadı ancak Suriye siyaseti açısından önemli sonuçlar doğurdu. Muhafazakar üst sınıf liderleri uzaklaştırılmış, partileri çözülmüş ve sosyalist temelli ekonomik politikalar (büyük ekonomik teşebbüslerin millileştirilmesi, ticari ve finansal işlemlerin sınırlandırılması) sonucunda ekonomik varlıklarının azalması dolayısıyla oldukça güç kaybetti. Alt ve orta sınıflar ise bu politikalar sonucunda güç kazandı. Küçük toprak sahiplerinin toprakları arttı, sosyal reformlar sonucunda toprak işçilerinin hakları arttı. Aynı şekilde orta sınıfın sosyo-politik konumları güçlendi. [341]

28 Eylül 1961'de Birliğin Abdülkerim Nahlavi liderliğindeki Sünni generaller tarafından yapılan bir darbe ile sona ermesi, Suriye içindeki güç dengelerini de yeniden şekillendirdi. Bu durum bir yandan ordu içindeki Sünni kesimlerin karşılıklı tasfiye sürecinin devam etmesine; öte yandan Baas içinde de aktör değişimine yol açtı. Nahlavi darbeye rağmen hükümet ve ordu üzerindeki hakimiyetini pekiştirmek amacıyla 1962'de yeni bir darbe girişiminde bulundu ancak dirençle karşılaştı. Çatışmayı engellemek üzere toplanan askeri kongrede Nahlavi ve ekibi tasfiye edildi.[342] Darbe sonrasında Sünni kesimler ordu kademesinden tasfiye edildikçe alt kademede yer alan azınlıklar ordu için yükselme imkanı elde etti.

[339] Sebahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yay., İstanbul, 2004, s.202.
[340] Hasan Hüseyin Mercan, **Suriye Rejim ve Dış Politika**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s.55-56.
[341] Moshe Ma'oz, The Emergence of Modern Syria, s.19.
[342] Itamar Rabinovich, **Syria Under Ba'th: 1963-1966-The Army Party Symbiosis**, Kudüs, Israel Universities Press, 1972, s.32-33.

Birliğin bozulması Baas partisi içindeki değişimi de tetiklemişti. Nasır, koşul olarak tam birlik, Suriye'deki siyasi partilerin kapatılması, ve ordunun siyasetten uzak durmasını öne sürdüğünden Baas da kapatıldı. Mişel Eflak, Birliğin gerçekleşmesi durumunda, partinin kapatılmasına rağmen birleşmenin ancak Baas ilkeleri çerçevesinde olacağını ve dolayısıyla Nasır'ın iktidarından pay alabileceklerine dair bir beklentiye sahip olduklarını, dile getirmiştir.[343] Bitar ve Hurani Birlik için kurulan ortak parlamentoda yer almıştı ancak bu konumları dolayısıyla bir etkinlik alanına sahip değillerdi.[344] Nasır'ın iktidar paylaşımını reddetmesi Baas'ın beklentilerini boşa çıkarmakla kalmadı, Birliğin bozulmasından sonra parti içinde ihtilaflara da neden oldu.

Parti kurucularından Bitar ve Hurani darbeyi destekleyen bildiriye imza atmış ve Hurani yeni kurulan iktidarla da işbirliği yapmaktan geri durmamıştır.[345] Baas Partisi Mayıs 1962'de toplanarak yeniden siyaset sahnesine çıktı. Bu kongreden sonra Birlik yanlısı kesimler Eflak'ın etrafında kenetlenerek Hurani ve taraftarlarını tasfiye etti.[346] Partinin kendi içinde bölünmesi yeni nesil Baasçıların partide etkin olmalarının yolunu açtı. Bu kesim aynı zamanda ordunun içinde de yüksek rütbeli subaylara yakındı. 1963'te iyice zayıflayan Sünni bloka karşı Baasçı, Nasırcı, ve Birlik taraftarları bir darbe gerçekleştirdi. Bu tarihten itibaren güç mücadelesinin Baas'ın kendi içinde devam edecekti.

3.2.6. 1963 Darbesi, Baas İktidarı ve Ordu

Suriye rejimi, temel iskeletini oluşturan Baas Partisi ve ordunun içiçe geçmiş örgütlenmesi, tarihsel dönüşümü ve iktidara sahip olma amacına matuf iç gerilimlerin dönüşümü sonrasında ortaya çıkmıştır. Rejimi analiz etmek demek, bir anlamda Baas partisini, kitleler nezdinde meşruiyyet yaratan söylem ve

[343] Kamel S. Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, Çev: AhmET Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970, s.57-58.
[344] Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa**, Çev. Lüttfi Yalçın, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004, s.200.
[345] Raymond Hinnebusch, **Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria**, Colorado, Westview Press, 1990, s.114-115.
[346] Itamar Rabinovich, **Syria Under Ba'th: 1963-1966-The Army Party Symbiosis**, s.37-38.

uygulamalarını, parti içindeki farklı unsurların mücadelesini, bu unsurların ordu içindeki uzantılarını, bu iki unsurun (ordu-parti) etkileşimi üzerinden okumak demektir. Dolayısıyla bu başlık altında Baas Partisi ideolojik ve organizasyonel açıdan incelenecek farklı kesimlerin hem parti hem de ordu içindeki mücadelesi analiz edilecektir.

1960'lı yıllarda Suriye ordusu çok ilginç bir kompozisyona sahipti. Bir yandan, Sünni aşiretlere (Madran ve Attasi aşiretleri gibi) mensup varlıklı subaylar, öte yandan sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerden gelip akademi mezunu ordu mensupları vardı. Bu kesimler arasındaki ideolojik farklılıklar da göz önüne alındığında ordu, toplumsal mozaiğin bir yansımasıydı. Bu gruplar arasında hem mücadele hem de ilginç ittifaklar oluşabiliyordu. 1963 -1970 arası dönem tam da ordu içindeki bölünmeler, ittifaklar - karşı ittifaklar ve tasfiyeler etrafında seyreden mücadele yıllarıdır. 1963 darbesi de bu açıdan ilk ilginç örnektir.

Mısır ile birlik kurulduktan sonra Baas yanlısı birçok milliyetçi subay görevlerinden azledilerek Mısır ve üçüncü ülkelerdeki diplomatik birimlerde görevlendirilmişlerdi. Mısır'da görevlendirilen on üç subay 1959'da Salah Cedid, Hafız Esed, Muhammed Umran ve Hamad Ubeyd liderliğinde, Suriye ordusunun etkinliğini koruması amacıyla Askeri Komite adı altında gizli bir teşkilat kurdu. Bu isimlerin ilk üçü Alevi, dördüncüsü ise Dürziydi. Normal şartlarda etnik ya da dini bağların ordu içinde eritilmiş birer unsur olması gerekirken Suriye'de bu durum gerçekleşmedi. Tam aksine ordu içinde şekillenen güç mücadelesinde iddia sahibi Askeri Komite üyeleri, siyasi varlıklarını ve başarılarını subayların bağlılığı ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündüler. Ordu içinde profesyonel ilişki henüz kurulmadığından, her bir aktörün etnik, aile ya da mezhepsel bağlar üzerinden bir örgütlenmeye gitmesine zemin hazırladı.[347] Askeri Komite olarak bilinen bu teşkilat resmi olarak Baas'ın bir parçası değildi ama yakın ilişkilere sahipti.

[347] Alasdair Drysdale, "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", **Civilisations**, Vol. 29, No. 3/4, 1979, s.366.

8 Mart 1963'te Komitenin de içinde yer aldığı bir grup "Baas darbesi" olarak bilinen darbeyi gerçekleştirdi. Bu darbe sadece bir iktidar değişimi değil, Suriye'de baskın siyasi grubun radikal bir şekilde değişimini temin eden adımların ilkiydi. Darbeden hemen sonra partiler üstü Baasçı, Nasırcı ve kısmen bağımsızlardan oluşan 'Ulusal Devrim Komuta Konseyi'nde Baas Askeri Komite üyeleri oldukça etkin pozisyonlara sahip oldu.[348] On dört kişiden oluşan darbe ekibinin beşi Alevi olduğu dikkate alındığında ordunun hızlı bir şekilde Alevi topluluğa mensup kişilerin kontrolüne girdiğini söylemek mümkündür.[349] Konseyi oluşturan bu unsurlar arasında önemli görüş farklılıkları da mevcuttu. Baasçılar "Önce Suriye" sloganı etrafında birleşirken, Nasırcılar Pan-Arabizm ideolojisi çerçevesinde Mısır'la yeni bir entegrasyonu savunuyordu.[350] Bu farklı düşünceler, basit bir görüş ayrılığı olarak kalmayacağından, darbeyi gerçekleştiren koalisyon çatlayacak ve bu güç mücadelesi kaldığı yerden devam edecektir.

Darbeden sadece bir ay sonra Hama, Halep ve Şam'da Nasır yanlılarının başlattığı gösteriler, Konsey üyelerinin arasında yeni bir hesaplaşmayı başlatmış ve ordu içinde kapsamlı bir tasfiye gerçekleşmişti. Bu sürecin devamında Temmuz 1963'te Nasırcılar olarak bilinen grubun darbe girişimi, Baas subayları arasındaki ilk hesaplaşmaydı. Nitekim bu grup bastırıldı ve tasfiye edildi. Salah Cedid ve Hafız Esed'in işgal ettiği pozisyonlar, genel anlamda Baas özel olarak da Alevilerin ordu içinde örgütlenmelerinin önünü açmıştı. Bu tasfiyenin doğurduğu yedi yüz kadar boş kadroya alınanların %90'ının Alevi olduğu ve bu atamaların büyük oranda aile bağlarına, kişisel tanışıklıklara dayandığı ifade edilmektedir.[351] Bu gelişmelerin içinden, Baas gücünü artırarak çıkmıştı. Partinin lideri Emin Hafız Cumhurbaşkanı, ordunun lideri ise Alevi topluluğa mensup Salah Cedid olmasına rağmen Baas içindeki güç mücadelesi devam etti.

[348] Sebahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, s.232-233.
[349] Alasdair Drysdale, "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", s.5.
[350] Alain Gresh Dominique Vidal, **Ortadoğu**, Çev: Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s.69.
[351] Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force"..., s.144.

Alevilerin askeri birimi kontrol etmesi, kendilerine askeri akademiye alımları ve komuta kademesini düzenleme imkanı tanımıştır. Yine de 1963 darbesinden hemen sonra bu subaylar 'Alevi' kimlikleriyle hareket etmek yerine daha siyasi ve kurucu kimlik olan Baas'ı ön plana çıkarmışlardır.[352] Darbeden sonra Baas ile daha fazla yakınlaşan Komite üyeleri böylece parti içinde özerk fakat oldukça etkili bir konum elde etmiş oldular. Eflak ve Bitar partinin askeri bir karakter kazanmasından çok hoşnut olmasalar da durumu kabullenmişlerdi.[353] Baas'a üye subaylar ılımlılar ve radikaller olarak ikiye ayrılıyordu ve Alevi subaylar genel olarak ikinci gruba dahildi.[354] Nitekim Baas içinde bu iki ismi tasfiye edecek olan kişiler, ordu içinden gelen ve orduda da bir güç mücadelesi yürüten kişilerdi.

Komite üyeleri daha sonra Baas'ın kurucu figürleri ile çatışmaya başladı. 1964 sonuna gelindiğinde Selahaddin Bitar saf dışı kalmış, Mişel Eflak da kendi isteğiyle sürgüne gönderilmişti. Bu gelişmeler geleneksel Baas döneminin kapandığını ve Neo-Baas'a geçiş yapıldığına da işaretti. Bu geçiş yalnızca partideki aktörlerin değişimiyle ilgili değildi, aynı zamanda partinin felsefesi ve ekonomi-politik programının da değiştiği anlamına geliyordu.[355] Hem Baas hem de ordu içinde devam eden ve çok hızlı değişim gösterebilen bu mücadele, Suriye siyasetini belirleyen en önemli unsur oldu. Baas'ın etnik ve dini bağları eriterek sosyalizm üzerinden bir ulus inşa etme amacı, en çok siyasi aktörlerin bu bağları kullanarak bir etkinlik alanı oluşturma çabasıyla zıtlık içindeydi.

1963 darbesi bir "Baas darbesi" olarak nitelendiriliyordu. Dolayısıyla iktidar eliti arasında ideolojik bir homojenliğin olması ve istikrarlı bir dönemin başlaması beklenirdi. Ancak ne Baas içinde ne de genel anlamıyla güç mücadelesi bitmişti. Darbeye aktif katkı yapmasına rağmen beklentilerinin karşılanmadığını düşünen Dürzi subaylar, iktidardan daha fazla pay istedi. Ancak hem Baas hem de orduda oldukça güçlenen Alevi liderler iktidar paylaşımına yanaşmadı. Cedid ile Hatum

[352] Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots…", s.343.
[353] David Roberts, **The Ba'th and Creation of Modern Syria**, Newyork, St. Martin Press, 1987, s.83.
[354] Robert W. Olson, **The Ba'th and Syria, 1947-1982**, s.84.
[355] John Galvani, "Syria and the Ba'th Party", s.7-9.

arasında başlayan sorun, bir tarafta Cumhurbaşkanı Hafız öbür tarafta Cedid ve Esed olmak üzere yeni bir kamplaşmaya yol açtı. Her iki bloğun da karşı tarafı mezhepçilikle suçlayarak propaganda yapması, Hafız ve Cedid'in etrafında mezhepsel kümelenmeye neden oldu. Mart 1965'te toplanan kongreden de önemli bir uzlaşma çıkmadı. Kongrenin en önemli sonucu hükümetin Baas Partisine tabi hale getirilmesi ve Devlet Başkanının aynı zamanda Bölgesel Komutanlık Sekreteri olmasıydı.[356] Böylece parti siyasi arenayı domine ederken; parti-ordu özdeşliğinde yeni bir adım daha atılmış oldu. Ancak 1965'in sonuna doğru Hafız'ın yanındaki birçok Dürzi subay Cedid'e destek vermeye başlayınca ordu içindeki mücadele Sünni ve Sünni olmayanlar arasında bir kutuplaşmaya yol açtı.

Cumhurbaşkanı Hafız'ın, Alevi Muhammed Umran'ı Savunma Bakanı olarak ataması, gerginliği gidermek için yeterli olmadı.[357] Gittikçe tırmanan kriz, 23 Şubat 1966'da Emin Hafız'a karşı, Dürzi subaylarla işbirliği yapan Salah Cedid'in yoğun çatışmalara sahne olan süreç sonundaki darbe ile son buldu. Ordunun ideolojik bir forma kavuşmasında bu sürecin önemi büyüktür. Baas'ın iktidarını konsolide eden bu darbe de, siyasi istikrarı sağlayacak iktidar paylaşımının önünü açmadı; ancak 'ideolojik bir ordu' oluşturma yolundaki çabalar, bir yandan ordunun farklı fraksiyonlar arasında bölünmekten alıkoymak için önem taşırken, öte yandan "Baasçı subayların en yüksek ve kritik noktaları işgal etmesine zemin hazırlıyordu".[358]

1966 darbesinin yarattığı güvensizlik ortamı, ittifak halindeki aktörlere de yansıdı. Alevi subayların hızlı bir şekilde asimetrik bir etkinliğe sahip olmaları Dürzi subayları ikinci kez rahatsız etmeye başladı. Mezhep kutuplaşması bu sefer Dürziler ile Aleviler arasındaki güç mücadelesinin ana söylemi haline getirilerek, 1963 darbesinden sonra yaşanan ayrışma tekrar yaşanmıştır. Selim Hatum liderliğindeki – büyük çoğunluğu Dürzi olan- bir ekip 8 Eylül 1966'da darbe girişiminde bulunduysa da başarılı olamadılar. Özellikle bu darbe girişimine karşı Hafız Esed'in büyük çaplı

[356] Patrick Seale**, Asad of Syria:The Struggle For The Middle East**, s.98-99.
[357] Itamar Rabinovich, **Syria Under Ba'th: 1963-1966-The Army Party Symbiosis,** s.182-183.
[358] Amos Perlmutter, "From Obscurity to Rule: The Syrian Army and Ba'th Party" s.841.

çatışmaları göze alarak takındığı tavır, Hatum ve yanındakilerin Ürdün'e kaçmasına yol açtı. Bu gelişmeden sonra orduda Dürzi subaylara yönelik geniş bir tasfiyenin başlamış olması sürpriz değildi. Böylece subay kademesinde farklı aidiyet taşıyan aktörler kalsa da, herhangi bir kimlik etrafında Alevilere karşı iktidar mücadelesi yapabilecek kapasitede bir unsur kalmamıştı. Baas Partisini Salah Cedid, orduyu ise büyük oranda Hafız Esed kontrol ediyordu.

1966'dan sonra gerçekleştirilen tasfiyelerle, Baas Partisi ve ordu, her ikisi de Alevi topluluğa mensup Cedid ve Esed'in kontrolüne geçmişti.[359] Darbeden sonra Cedid'in Suriye Bölge Komutanlığı Genel Sekreterliği görevine geçmesiyle birlikte parti üzerindeki etkinliği artmış, ordudaki etkinlikğini de kendisine bağlı subaylar üzerinden korumaya çalıştı. Önce Hava Kuvvetleri Komutanı, ardından Savunma Bakanı olan Esed ise ordu üzerindeki hakimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Parti içindeki siyasi görüş farklılığından kaynaklanan gerilimler, 1967 savaşında İsrail'e karşı alınan ağır yenilgi ile iki aktör arasındaki güç mücadelesine dönüştü.

Cedid ile Esed arasındaki gerilim, 1968'de Şam'da düzenlenen kongrede iki ana eğilim etrafında şekillenmiştir. Cedid ve genel olarak Baas içinde sivil görev üstlenen aktörler, Suriye içinde Sosyalist bir dönüşüme ağırlık veren bir stratejiyi savunurken, Esed ve ordu içindeki destekçileri ise Arap Milliyetçiliğinden beslenen ve İsrail'e karşı silahlı mücadele ekseninde dışa dönük bir stratejiyi savunuyordu. Cedid'in savunduğu görüş, Kongredeki çoğunluk tarafından kabul edilerek resmi politika haline geldi. Bu sonucu kabullenmeyen Esed ise Kongre kararını tanımayarak, orduyu Baas'tan izole etmeye başladı. Subayların resmi görüşmeler dışında Baas yöneticileri ile görüşmesini yasakladı, Baas'ta etkin pozisyonlarda bulunan yöneticilerin yazışmalarını ordu istihbaratını kullanarak takibe aldırdı. İstihbarat ve operasyonel açıdan kritik görevlerde bulunan Cedid'e yakın subayları

[359] Özellikle 1960'lardan sonra askerlik mesleği Alevi topluluğu nezdinde de popülarite kazandı. *"Ya mulazim ev mu lazim"* (Ya subay olsun ya da hiç olmasın) evlilik yaşındaki kadınların sıkça kullandığı dile getirilmektedir. Ghassan Salame, " 'Strong' and 'Weak' States: A Qualified Return to Muqaddimah", Ed. Giacomo Luciani, **The Arab States**, Berkeley, University of California Press, 1990, s.56.

uzaklaştırdı. Buna karşın Cedid'de benzer stratejileri Baas'ta uyguladı.[360] Bu durum artık ikili bir iktidar yapısıydı.

1969'a gelindiğinde Esed'in ordu dışına taşıdığı ve radyo yayınlarını, gazeteleri, parti şubelerini kontrol etmeye yönelik hamleler askeri darbeden farksızdı. Cedid-Esed çekişmesine bir çözüm bulmak amacıyla Ekim 1970'te toplanan olağanüstü Baas kongresi, mücadelenin son aşamasıydı. Cedid 1968'deki kongrede olduğu gibi çoğunluğun desteğini tekrar elde etti. Kongrede Esed ve Mustafa Talas'ın başka görevlere atanacağı gerekçesiyle ordudaki görevlerinden azledilmesine karar verildi. Orduyu büyük ölçüde hakim olan Esed bu hamleye 13 Kasım 1970'te askeri darbe ile cevap verdi.[361] Bu durum mezhep temelli iktidar mücadelesine dair yorumların da sınırını göstermektedir. Mezhep, etnisite, aşiret, bölgecilik güç devşirmenin bir unsuruydu. Ancak güç mücadelesinin tek belirleyicisi bu kimlik unsurları değildi. Nitekim darbe sonrasında -özellikle 1978'e kadar- Esed'e yönelik en önemli meydan okumalar Alevi topluluğunun içinden geldi. Ancak ne Alevilerden ne de diğer kesimlerden Esed'i tasfiye etme kapasitesine sahip organize bir yapı da ortaya çıkmadı. Esed, iktidar stratejilerini kullanarak 2000 yılında ölene kadar iktidarını sürdürmüştür.

3.3. Hafız Esed ve Ordu - İktidar Özdeşliği: 1970-2000

Esed, 1967 savaşından sonra İsrail'e karşı sert bir mücadele yürütülmesi tezini savunarak iktidara gelmişti. Özellikle 1985'ten itibaren Sovyetler Birliği ve Kuzey Kore'den elde ettiği teknik ve personel destek sayesinde, personel ve teçhizat açısından Arap Dünyasının en güçlü ordularından birini oluşturduğu kabul edilir. Suriye ordusu dış tehditlere karşı bu yapılanmasının yanında, hem iktidar içinden hem de sivil alandan gelecek meydan okumalara karşı rejimi koruyacak şekilde

[360] Derek Hopwood, **Syria 1945-1986: Politics and Society**, London, Routledge, 1988, s.51.
[361] Nikolaos Van Dam, "Secterian and Regional Factionalism in the Syrian Political Army", **Middle East Journal**, Vol.32, No.2, 1987, s. 209-210.

kurgulanmıştı. Önce ordunun bu bağlamdaki yapılanması, söz konusu meydan okumaları bertaraf etme işlevi üstlenen birimler kısaca analiz edilecek ve sonrasında ise kronolojik sıralamaya bağlı kalarak ordunun toplumsal düzeydeki ayaklanma ve rejim içi meydan okumalar karşısındaki tavrı iki örnek olay üzerinden incelenecektir. Bu bağlamda 1970'lerin ortasından başlayıp 1982'de Hama Ayaklanması olarak adlandırılan sürecin, rejimin ağır operasyonları dolayısıyla trajik sonuçlarla nihayete eren süreç incelenecektir. Ardından Hafız Esed'in kalp krizi geçirdiği bir dönemde kardeşi Rıfat Esed'in iktidarı ele geçirme çabası, ordunun oynadığı aktif ve belirleyici rol üzerinden değerlendirilecektir.

3.3.1. 1970 Darbesi ve Esed Rejimi

Esed darbeyle iktidara geldiğinde Suriye, bürokratik kurumlardan yoksun, siyasetin kişiler üzerinden yürüdüğü, iktidarın darbelerle değiştiği, canlı milliyetçi düşüncelere rağmen ulusal birliğin sağlanamadığı ve iktidar mücadelesinin müzmin bir sorun haline geldiği bir ülkeydi. *"Harakat at-tashih (Islahçı Hareket)"* adı altında izlediği stratejiler ve uygulamaya koyduğu reformlar, Suriye'de hem uzun süreli bir istikrar dönemine hem de 2000 yılında hayatını kaybedene dek Esed'in iktidarda kalmasına zemin hazırladı. Esed hem iktidarını konsolide etmek hem de istikrarı sağlamak için orduya özellikle önem verdi, çünkü ordu hem başta İsrail olmak üzere diğer ülkelerle yaşanan problemlerden dolayı önemliydi hem de olası ciddi bir tehdidin kaynağı olabilirdi. 1948'den beri İsrail'le süregiden savaş durumu, 1970'lerin ortasından itibaren Lübnan'a müdahil olma, Irak'la yaşanan problemler ordunun müdahil olmak zorunda kalabileceği en önemli örneklerdi. Ordu dışından gelecek tehditlere karşı en önemli araç ise ordunun kendisiydi. İçerde ise Esed'e yönelecek en önemli meydan okumanın kaynağı ordunun içinden olacaktı.

Esed'in darbesiyle iktidarını kaybeden Cedid, Lübnan'a geçerek mücadeleye buradan devam etti. Bu süreçte hem Ürdün ve Lübnan hem de Suriye'de Baas üyesi ve aynı zamanda Alevi birçok ismin suikaste uğraması, iki kanat arasındaki mücadelenin boyutunu gözler önüne serdi. 1972 ve 1973'te Salah Cedid taraftarları

olduğu ifade edilen kesimler tarafından planlandığı öne sürülen darbe girişimlerini[362] Esed orduyu kontrol altında tutmanın avantajıyla atlattı. Ancak iktidar eliti içerisindeki konumunu pekiştiren Esed'in arka arkaya gelen iki olayla prestiji sarsıldı. 1976'da Lübnan'daki çatışmaya müdahil Suriye ordusuna bağlı birliklerin sol fraksiyonlarla çatışmaya girmesi ciddi eleştirilere neden oldu. 1977'de rüşvet ve yolsuzlukla mücadele bağlamında, Esed'e yakın isimlerin de içinde olduğu birçok kişiye yönelik geniş çaplı soruşturmalar başladı. Ancak yolsuzluk ve rüşvet gibi uygulamalar, bir iktidar stratejisi haline geldiği için[363] soruşturmalar Esed'in kardeşi Yarbay Rıfat Esed başta olmak üzere çok yakın kişilere uzanmıştı. Sonuçta soruşturmalar akamete uğradı. Bundan sonra baş gösteren gelişmeler ise Esed rejiminin kendisine yönelikti. 1979'da Mücahitler adlı örgütün Halep'te gerçekleştirdiği katliam, Esed'e yönelik suikast girişimi, Palmira katliamı ve Hama ayaklanmalarına karşı gösterilen tepki rejimin güvenlik reflekslerine dair önemli ipuçları sunmaktaydı.

3.3.2. Ordunun Kurumsal Yapılanması

1970 darbesi ile iktidarı ele geçirene kadar, mikro ölçeğe yansıyan güç mücadeleleri, tasfiyeler ve on beş darbe girişimine şahit olduktan sonra iktidara gelen Esed'in orduya dair uygulamaları iki ana koldan yürümüştür. Birincisi, 1967 savaşından sonra ordunun yeniden yapılandırılması ve teçhizat ile personel açısından modernleşmesiydi. Bu yapılanma başta İsrail olmak üzere temel görevi olan dış tehditlere karşı ülkenin güvenliğini sağlama amacıyla düzenlenmiştir. Bu birimler, ordunun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ordunun düzenlenmesinin ikinci boyutu ise bir darbe ya da halk ayaklanmasına karşı rejimin korunması amacını taşımaktaydı. Bu maçla kurulan birimler aşağıda analiz edilecektir.

Bu bağlamda yürütülen çalışmaların semeresi 1973 savaşında alındı. Enver Sedat'ın İsrail'le imzaladığı Barış Antlaşması ise, Suriye'yi İsrail'e karşı önemli bir

[362] Patrick Seale, **Asad of Syria:The Struggle For The Middle East**, …,s.333.
[363] Alasdair Drysdale, "The Asad Regime and Its Troubles", **MERIP Report, No.110**, 1982, Issue 110, s.4.

müttefiğinden mahrum bıraktığından, Esed'in orduyu büyütmesine yol açan en önemli gelişmelerden biri oldu. Bu açıdan bakıldığında, 1967 savaşı öncesinde Suriye'deki 50 bin civarındaki asker sayısının, 1973'te 170 bine, 1982'de 300 bine ve 1983'te ise 500 bine ulaşmış olması[364] şaşırtıcı değildir. Bu dramatik artışın sebepleri arasında Hama isyanları etkili olduysa da temel sebebin İsrail tehdidi olduğu söylenebilir. Bu anlaşma Suriye'yi bir yandan İsrail'e karşı en önemli müttefikinden mahrum bırakırken; öte yandan İsrail tehdidi ile yüzyüze kalmış olmasından dolayı hem kendi halkı hem de Arap dünyası nezdinde meşruiyet ve itibar sağlıyordu.

Suriye'de ordu dış tehditlere karşı modernize edilerek güçlendirilmesinin yanında iktidarı koruyacak şekilde de yapılandırılmıştır. Bu anlamda toplumsal alandan gelebilecek meydan okumalara karşı güçlü ve modernize edilmiş askeri birlikler şehir içinde konuşlandırılırken, Esed olası darbelere karşı da önlem almıştır. Darbe mekanizmalarına karşı ordunun yapılandırılma süreci, Suriye rejiminin 'Alevi' olarak adlandırmasına yol açtıysa da, rejimin yalnızca Alevi subaylar üzerinden şekillendiğini söylemek yanıltıcı olur.[365] Quinlivan, Suriye rejimini mezhepsel (Alevi) unsur üzerinden değerlendirmenin açıklayıcı bir yaklaşım olmadığını ve bunun yerine iktidarın korunmasına dair geliştirilen stratejilere odaklanmak gerektiğini ifade eder. *Coup-proofing* olarak adlandırdığı bu stratejiler, "kendisine karşı darbe mekanizmasının harekete geçmesini engelleyecek önlemler"[366] olarak özetlemekte ve bu önlemleri şu şekilde özetlemiştir.

Darbeden korunma yapıları (Coup-Proofing) geliştiren her bir rejimin kendine has karakteristik özellikleri olsa da ortak bazı özelliklere de sahiptir. Bunlar; (1) rejimin meşruiyetini oluşturan geniş katılımlı ve daha az kısıtlayıcı bağlılık standartlarını dengeleyecek, etkili bir aile, etnik ya da dini bağlılıkları kritik

[364] Eyal Zisser, "The Syrian Army on Domestic and External Fronts", Ed.Barry Rubin, Thomas Keaney, **Armed Forces in the Middle East Politics: Politics and Strategy**, London, Rotledge, 2001, s.120.
[365] Nikolaos van Darn, "Middle Eastern Political Cliches...", s.42-57.
[366] Eliezer Be'eri, "The Waning of the Military Coup in Arab Politics**," Middle Eastern Studies**, Vol. 18, No.I, January 1982, s.78.

pozisyonlara atama (2) düzenli orduya paralel silahlı birlikler oluşturma (3) ordunun ve diğer silahlı birimlerin lidere karşı bağlılığını gözetleme yetki alanına sahip birçok güvenlik birimi oluşturma (4) düzenli orduda uzmanlığı artırmak (5) bu unsurları finanse edecek mali yapılar kurmak.[367] Kimi zaman kendi aleyhine riskler doğuracak olsa da Esed'in bu unsurların bir kaçını başarıyla uyguladığı söylenebilir. Ancak özellikle 1, 2, 3 ve 5. maddelerin iç içe geçmiş haliyle etkin bir şekilde uygulandığını ifade etmek mümkündür.

Esed rejiminin Alevi karakterine dair abartılı birçok çalışmanın varlığından daha önce bahsedilmişti. Halbuki, bir yandan iktidarı kurumsallaştırma çabası, öte yandan iktidarının meşruiyet alanını genişletmek amacıyla Esed'in Baaslı olsun ya da olmasın, Şam'lı tüccarlarla yakın ilişkiler kurduğu da bilinmektedir.[368] Bununla beraber, iktidar yapılanmasına bakıldığında, Esed'in 'özel sadakat bağları' oluşturmak için kullandığı tek unsur Alevililk faktörü değildi. Kendisi ile yakın ya da uzak kan bağına sahip kişilerin rejimin kilit noktalarında görev alması bu anlamda bir göstergedir. Esed iktidarının ilk yıllarında ordunun kritik birimlerinde görev verdiği kişilere bakıldığında aile bağlarının nasıl kullanıldığını gösteren şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Savunma Birliklerinin başında kardeşi Rıfat Esed, yardımcısı kayınbiraderi Adnan Mahluf; Özel Kuvvetlerin başında kuzeni Cemil Esed; İstihbarattan sorumlu Danışmanı Muhammed Havli, Askeri İstihbarat Başkanı Ali Dubah, Genel Kurmay Başkanı Ali Aslan, Hava Savunma Kuvvetleri Başkanı Ali Salih kendi aşiretinden akrabalarına birer örnektir.

Askeri Akademiden arkadaşı ve hayatını kaybedene kadar en yakınında bulunan Mustafa Talas, sünni olmasına rağmen orduda çok üst düzey görevlerde bulunmuştu.[369] Öte yandan ordu içinde kritik görevlere ehliyetli olmasalar da (Örneğin Naci Cemil'in Pilotluk tecrübesi olmamasına rağmen Hava Kuvvetleri

[367] James T. Quinlivan, "Coup-proufing, Its Practice and Consequences in the Middle East", **International Security**, Vol. 24, No. 2. (Autumn, 1999), s.133.
[368] Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", s.145.
[369] Hanna Batatu, "Some observations on the social roots of Syria's ruling military group, s. 331-334.

Komutanı olması gibi)[370] kendine yakın kişileri yerleştirdi. Ayrıca Esed'e bağlı kalan üst düzey subaylar çok uzun süre görevlerinde kalmışlardır. Örneğin, Genel Kurmay Başkanı Hikmet Şehabi 1974-98 arasında 24 yıl; Askeri İstihbarat Direktörü Ali Duba 1974-2000 arasında 26 yıl; Mustafa Talas çeşitli farklı kademelerde yaklaşık 30 yıl, görev yapmışlardır.[371]

Ancak Esed sadakatlerinden şüphe ettiği kişileri görevden alma konusunda herhangi bir çekince göstermemiştir. Tecrübesizliğine rağmen komuta kademesinde sekiz yıl görev yapan Naci Cemil, 1979'da, İhvan'a karşı yeterince sert davranmadığı gerekçesiyle görevden alınıp ev hapsinde tutuldu. Yine eşinin yakın akrabası olan Adnan Mahluf, 1976'dan beri Cumhuriyet Muhafızları komutanlığı gibi çok kritik bir görevi üstlenmesine rağmen, kendisinden sonrası için oğlunu hazırlamasına itiraz ettiği için 1995'te görevden alındı.[372]

Ordu içindeki istihbarat birimleri kendi doğal görevleri sayılan rejimi tehditlere karşı koruma görevlerinin yanında birbirlerini gözetleme işlevi de üstlenmişti. Özellikle doğrudan Esed'e bağlı birimler (Askeri ve Hava Kuvvetleri İstihbaratı), ordunun herhangi bir biriminde tespit ettikleri gayrı meşru (rüşvet, yolsuzluk veya görevi suistimal) gibi faaliyetleri ve fakat özellikle darbe yapmaya yönelik herhangi bir hareketliliği kendisine bildirmekle yükümlüydü.[373] Böylece istihbarat birimleri sayesinde ordunun etkili birimleri birbirlerine karşı dengeleyici bir işlev üstlenmiş oluyordu.

[370] Eyal Zisser, **Asad's Legacy, Syria in Transition**, London, Hurst&Company, London, 2001, s.30.
[371] Eyal Zisser, **"Desicion Making in Asad's Syria"** Policy Focus No.35, The Washington Institute, 1998, s. 21-23.
[372] Kirk S. Campbell, "Civil-Military Relations And Political Liberalization: A Comparative Study of The Military's Corporateness And Political Values In Egypt, Syria, Turkey, and Pakistan", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, George Washington University, Columbian College of Arts and Sciences, 2009, s. 251-252.
[373] Aaron Belkin, "Performing the National Security State: Civil-Military Relations as a Cause of International Conflict", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University of California- Berkeley, 1998, s.75.

Bu birimlerin hem personel hem de teçhizat açısından oldukça imtiyazlı bir şekilde donatılmaları İsrail tehdidi ile gerekçelendirilmiş, ancak iktidar eliti arasındaki güç mücadelelerine ve sivil alandan gelen tehditlere karşı oldukça işlevsel kullanılmıştır. Bu birimlerin Golan Tepeleri boyunca değil de Şam'ın etrafında konuşlanmaları da bu durumun bir göstergesi sayılmaktadır.[374] 1970'lerin ortasından başlayarak Hama Ayaklanmasının ağır bir şekilde bastırılması, Rıfat Esed'in abisinin yerine geçme mücadelesinde ve yakın dönemde 2011 yılı başlarında meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasında bu birimlerin rolü büyük olmuştur. Siyasetle ilişkili olan kısım olması dolayısıyla bu çalışmanın odağında bu birimler olacaktır. Geleneksel ordu yapılanmasının yanında rejimin varlığı açısından koruyucu işlev üstlenen birimlerin en önemlileri şunlardır: Savunma Birlikleri, Dördüncü Zırhlı Tugayı, Cumhuriyet Muhafızları ve Özel Kuvvetler Alayı.

Rıfat Esed'in komutasındaki **Savunma Birlikleri**, 50 bin kişilik kapasitesi ile kara gücünün önemli bir kısmını oluşturmuştur. Seale'nin deyişiyle "Rıfat'ın, abisini hamilik bilinci ile yönettiği"[375] bu birim rejimin koruyuculuğunu üstlenen en önemli birliklerden birisi olmuştur. 1980'den itibaren Halep'teki gösterileri ve özellikle 1982 Hama Ayaklanmasını bastırmak için etkin görevler üstlenmiş ve trajik sonuçlar pahasına görevini yerine getirmiştir. Bu birliklerde görev alanların önemli bir kısmı (%90)[376], Esed'le aşiret bağlarına sahip olması, bu birliklerin mezhepsel karakteri üzerinden değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak Hama Ayaklanmasından sonra Esed'in kalp krizi geçirdiği esnada Rıfat'ın bu birlikleri kullanarak darbe yapmaya kalkışması, bu birliklerin önce zayıflatılması sonra da sahip olduğu personel ve teçhizatın 4. Zırhlı Tugaya devredilerek[377] dağıtılmasına neden oldu.

Özellikle 2011'deki gösterilerin silahlı ayaklanmaya dönüştüğü süreçten sonra gündeme gelen **Dördüncü Zırhlı Tugayı** ise komutanı resmi olarak Ali

[374] Alasdair Drysdale, "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", ..., s.370.
[375] Patrick Seale, **Asad of Syria:The Struggle For The Middle East**, …, s.430.
[376] Nikolaos Van Dam**, Suriyede İktidar Mücadelesi**, s.115; Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots…", s.332.
[377] Kirk S. Campbell, **Civil-Military Relations And Political Liberalization…,** s. 229.

Durgam olmasına rağmen, Hafız Esed'in oğlu Beşar Esed'in kontrolünde olduğu ifade edilmektedir.[378] Geleneksel ordu organizasyonuna benzer bir yapılanmaya sahip olmasına rağmen rejimin koruyuculuğunu üstlenen önemli birimlerden birisidir. Hem başkent Şam'da konuşlandırılmış olması hem de Savunma Birliklerinin neredeyse bütün imkan ve teçhizatlarının bu birime aktarılmış olması bu işlevine dair önemli ipuçlarıdır.

1976 yılında kurulan **Cumhuriyet Muhafızları**, bir dönem Hafiz Esed'in komutanlığını yaptığı Hava Kuvvetleri'nden oluşturulmuştur. Esed'in eşinin yakın akrabası Adnan Mahluf tarafından yönetilmiştir.[379] Bir darbe girişimine karşı kurulan birim, özellikle Başkanlık Sarayını korumak üzere konuşlandırılmıştır. Yine benzer işlevle donatılan ve 1970'lerde Ali Haydar'ın komutası altında kurulan **Özel Kuvvetler Alayı**, 1984'te Rıfat Esed'in darbe girişiminin bertaraf edilme sürecinde etkin rol oynamıştır.[380] Ali Haydar'ın Hafız Esed'le kan bağı yoktu ancak Adnan Mahlıf'un yakın akrabasıydı. 1994'te Basil Esed'in ölümü üzerine, Beşar Esed'in halef olarak belirlenmesine muhalefet etmesi dolayısıyla görevden azledildi ve tutuklandı.[381]

Orduyu teçhizat ve personel açısından oldukça donanımlı tutan Esed, ordu mensuplarının ekonomik açıdan imtiyazlı bir konuma gelmelerine yol açacak uygulamalara da imza attı. Subay maaşları, bürokraside eşdeğer bir uzmanlık derecesine sahip bir görevlinin 4-10 katı kadar olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca barınma, ulaşım ve yaşam olanakları da subaylara ayrıca tanınan imtiyazlardır.[382] Bunun yanında ordunun dışa bağımlılığı azaltma amacıyla askeri alanlarda başlayan

[378] Joseph Holliday, **The Syrian Army Doctrinal Order of Battle**, Institute for Study of War, 2013,s.7
[379] Kirk S. Campbell, **Civil-Military Relations...**, s.228.
[380] Alasdair Drysdale, "The Succession Question in Syria," **Middle East Journal**, Vol. 39, No. 2 Spring, 1985, s.248.
[381] Joseph Holliday, The Syrian Army Doctriner Order of Battle, s. 8
[382] Risa Brooks, **Political-Military Relations and the Stability of the Arab Regimes, New York, Oxford University Press**, 1998, s.26.

üretim ve pazarlama faaliyetleri[383], 1971'de ilan edilen *İnfitah* (ekonomik açılım) politikaları ile sivil alanlara da uzanmış ve birçok sektörde ön plana çıkmıştır.[384] Örneğin 1975'te kurulan ve ordu mensuplarına yönelik konut yapan *Şarikat El iskan el Askeri* (Askeri Konut Şirketi, İngilizce kısa adı Milihouse), rekabet avantajlarından da faydalanarak Suriye'nin en büyük inşaat şirketi konumuna gelmiştir. Bu şirketin konut üretiminin %80'i sivil alana yönelik olduğu ifade edilmektedir.[385]

Bu kurumsal yapılanma kendi iktidarını koruma yönünden Esed'in oldukça güvenlikçi reflekslere sahip olduğunu ve bu uygulamalarla iktidarı kendi şahsı etrafında tasarladığı görülmektedir. Bu kurumsal yapılanma sayesinde 1972, 1973 ve 1976'da Salah Cedid taraftarları olduğu ifade edilen kesimler tarafından planlandığı öne sürülen darbe girişimleri bertaraf edilmiştir. Ancak ordunun bu kurumsal yapılanması, özellikle iç tehditlere karşı kurulan birimlerinde disiplinsiz ve giderek kontrol altına alınamayan (informel) yönelimlere yol açtı. Birçok üst düzey subayın informel yollardan gelir elde etmek için gayr-ı meşru ilişkilere girdiğine dair ciddi iddialar mevcut. Özellikle Lübnan'dan kaçak ticaret yapıldığına dair ortaya konan iddialar bunların başında gelmektedir.[386] Dahası Esed'e yakınlığıyla bilinen bazı üst düzey ordu ve istihbarat subaylarının aynı hat üzerinden 5 Milyar dolar hacminde uyuşturucu ticaretini kontrol ettiği ifade edilmektedir. 1984 yılında Hafız Esed'in kamusal bir açıklamayla subaylara yönelik bir uyarıda bulunarak Lübnan'la sınır ticaretinin kontrol altına alınması talimatını verdi.[387] Dahası söz konusu iddialardan dolayı birçok subay ordudan atıldı. Benzer iddia ve uyarıların 1993'te de gündeme

[383] Elizabeth Picard, "Arab Military in Politics: from Revolutionary Plot to Authoritarian State", Ed. Guocimo Luciani, **The Arab State**, Berkeley, University of California State, 1990, s. 195
[384] Volker Perthes, "Stages of Economic and Political Liberalization", Der. Ebhard Kienle, **Contemporary Syria: Liberalization between Cold War and Cold Peace**, London, British Academic Press, 1994, s.26.
[385] Meliha Benli Altunışık, "The Syrian Army: How Much of an Actor in Syrian Politics?", **The Review of International Affairs**, Vol.1, No.3, (Spring 2002), s.87.
[386] Arnold Luethold, "Security Sector Reform in the Arab Middle East: A Nascent Debate", Ed. Alan Bryden, Heiner Hänggi, **Reform and Reconstruction of the Security Sector**, s.105.
[387] Middle East Watch, **Syria Unmasked: The Suppression of Human Rights by Asad Regime,** New Heaven, Yale University Press, 1991, s.39-40.

gelmesi[388], bu tarz işlerin rutinleştiği ve ordu kademesinde görev yapan birçok subay için ciddi bir gelir kaynağı oluşturduğu kanısı uyandırmaktadır.

3.3.3. Ayaklanma Karşısında Rejim: Hama Örneği

Baas darbesi olarak bilinen 1963 darbesinden itibaren iktidardan dışlanan kesimler, birçok kez ayaklanma girişiminde bulunmuşlardır. 1963-82 arasında ordunun müdahil olduğu yedi darbe ya da darbe girişiminden söz edilmektedir.[389] İktidar içi mücadelelere oldukça alışkın olan ve bu alandan kendisine yönelecek tehditlere karşı etkin bir şekilde tedbirler alan Esed, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren iktidar dışından öncekilerine nazaran oldukça kapsamlı ve ciddi meydan okumalarla karşı karşıya kaldı. Öncesinden de bazı silahlı çatışmalar yaşansa da, büyük çaplı çatışma sürecinin, 1976'da başladığı kabul edilir.[390] Bu çatışma sürecinde Esed'e yönelik mezhepçilik suçlamaları da kullanılmıştı. 1979'da "Mücahitler" olarak adlandırılan bir grubun –bazen açık bazen örtük bir şekilde- mezhepsel vurgu yaparak yaptığı saldırı çağrıları, Haziran ayında Halep Topçu Okulu'nu basarak 32 öğrenciyi katletmelerine kadar vardı.[391] Buna karşın Esed mezhepçiliği kınayarak, daha geniş ve kapsayıcı dini söylemler kullandı ve Suriye'nin laik karakterine vurgu yaptı. Ancak iktidar, yalnızca İhvan içinde silahlı mücadeleyi benimseyen küçük grupları değil İhvan'ın tümünü bu olayın sorumlusu olarak değerlendirdi. İhvan'a üyeliğin idam cezasıyla yargılanmasını öngören 1980/49 no'lu kanun kabul edildi,[392] ve bu kanun çerçevesinde bir çok idam gerçekleştirildi.

Ancak Suriye Arap Sosyalist Birliği ve Suriye Komünist Partisi'nin yayınladığı bildiriler de, mezhepsel söylemleri kınamakla beraber Esed yönetiminin politik tercihlerinin mezhep çatışmasını beslediğini vurgulamaktaydı. 1980'de

[388] Meliha Benli Altunışık, "The Syrian Army: How Much of an Actor in Syrian Politics?", s.87.
[389] Raymond Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, s. 85-86.
[390] Umar F. Abd-Allah, **The Islamic Struggle in Syria,** Berkeley, Mizan Press, 1983, s.254 ; Eyal Zisser, Syria's Facade: Society, Government and State, Tel Aviv: Hakibutz Hameuchad, 2003, s.205.
[391] Thomas Mayer, "The Islamic Opposition in Syria, 1961–1982", **Orient**, 1983, Vol.24, s.596-598.
[392] R. Hrair Dekmejian, **Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World**, Syracuse, Syracuse University Press, 1995, s. 109.

Yedinci Bölgesel Kongrede alınan kararla Baas şubelerinin silahlandırılması ve muhalefetin silahlı eylemlerini bastırması, bir yandan etkili olmuş öte yandan şiddetin toplumsal düzeye sıçramasına zemin hazırlamıştı. Bu olay aynı zamanda Baas üyelerinin kolayca bir paramiliter unsura dönüşebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Esed'e karşı başarısız suikast girişiminin ardından kardeşi Rıfat Esed'in emriyle Palmira Hapishanesinde tutuklu yaklaşık üç yüz İhvan üyesinin katledilmesi[393] ise Hama olaylarının öncüsüydü.

Kasım 1980'de İhvanın da içinde olduğu Suriye İslami Cephesi doğrudan Alevi kesimlere yönelik mesajlar da içeren bir bildiri yayınladı. Bildiri de;

> "Eli kamçılı Hafız Esed ile pleyboy kardeşinin mensubu olduğu Alevi cematini muhasebe yapmaya ve kendilerini çıkmaza sürükleyen çarpık unsurlarına kılavuzluğu reddettiklerini görmekten mutluluk duyarız. Yönetimin artık geri dönülmez bir noktaya geldiğine inanıyoruz. Topyekun bir yenilenmeyi mümkün görmüyoruz. Bu yüzden silah bırakılmayacağını ilan ediyoruz. Her türlü tehlike ve engele rağmen bu baskıcı yönetim devrilip gidene kadar yolumuzda devam edeceğiz."[394]

Metinde ayrıca silahlı kuvvetlerin mezhepçi yapısından kurtarılması gerektiği ifade ediliyordu. Yalnızca bu bildirideki ifadelere dayanarak çatışmaları bir mezhep savaşı olarak yorumlamak doğru olmaz. Ancak Esed'in milliyetçilik ve eşitlik üzerinden kurduğu söylemlere rağmen rejimin örgütlenme sürecinde mezhepsel taassubun belirgin etkisi; muhaliflerin de rejime karşı mezhepsel söylemi kullandığı açıkça görülmektedir.

Rejim ile muhalefet arasında parça parça devam eden gerilim ve çatışmalar,[395] Şubat 1982'de doruk noktasına ulaştı. Bu tarihe kadar iktidardan pay

[393] Alasdair Drysdale, "The Asad Regime and Its Troubles", …, s.8.
[394] Nikolas Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**..., s.176-177.
[395] Middle East Watch, **Syria Unmasked: The Suppression of Human Rights …**, s. 10-20.

isteyen aktörler arasında devam eden bir güç mücadelesi söz konusuydu. Dolayısıyla Baas rejimine karşı ilk defa sivil muhalefet silahlı bir ayaklanmaya girişmiş, Hama'yı ele geçirme amacı gütmüştü. Yukarda sözü geçen bildiri ve başka işaretler, Suriye İhvanı'nın da bu ayaklanma sürecine katıldığını göstermekteydi. Aslında İhvan o döneme kadar silahlı mücadele yolunu tercih etmemiş, hatta 1946-63 arasında zaman zaman mecliste temsil imkanı elde etmiştir.[396] Ayrıca silahlı mücadele meselesinin İhvan içinde sürekli bir tartışma konusu olduğunu ve bu fikri savunanların cemaat içinde 70'lere kadar çok fazla etkin olmadığını ifade etmek gerekir.[397]

Rejim bu ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçerek Hama yakınlarındaki 40. Bölüğe müdahale emri vermiş, ancak bölük komutanının bu emri reddetmesi üzerine yardımcısı tarafından tutuklanmıştır.[398] Bu gelişme üzerine, bu operasyon için hazırlanan özel birliklerin yönetimi büyük oranda Alevi subayların komutası altındaydı.[399] 27 gün süren çatışmalar sonucunda farklı kaynaklara göre 5 ile 25 bin arasında insan hayatını kaybetmişti. Seale'nin ifadeleriyle Hama "iki taraftan birinin kazanacağı şu veya bu şekilde ülkenin kaderini değiştirecek topyekün bir savaştı".[400] Tankların kullanıldığı çatışmanın sonunda rejim ayaklanmayı bastırma pahasına şehrin büyük bölümünü yıktı. Çok daha önemlisi bu sonuç, rejimle geniş halk kitleleri arasında güvensizlik ve yabancılaşmayı keskinleştirmekteydi. Başka bir deyişle devlet ile sivil toplumun önemli bir kısmının birbirlerini besleyen ve tamamlayan iki alan değil, birbirine karşı güvensizlik üzerinden konumlanan iki farklı aktör olmasına zemin hazırladı.

[396] Eyal Zisser, **Syria's Facade: Society, Government and State**, Tel Aviv, Hakibutz Hameuchad, 2003, p. 253.
[397] Umar F. Abd-Allah, **The Islamic Struggle in Syria**, Berkeley, Mizan Press, 1983, s.103.
[398] Raymond Hinnebusch, **Syria: Revolution From Above**, s. 86.
[399] Nikalaos Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, s.185.
[400] Patrick Seale, **Asad of Syria: The Struggle for the Middle East**, s.333.

3.3.4. Rejimiçi Meydan Okuma ve Ordu: Rıfat Esed Örneği

Esed iktidarının 1970'ten sonra yaşadığı ikinci meydan okuma rejim içi aktörlerden geldi. Esed iktidar merkezlerinde fakat özellikle orduda kendi yakınlarını yerleştirerek olası bir darbeye karşı tedbir almıştı. Ancak, kendisine yönelik tehdidin en güvendiği yerden gelmiş olması tam bir paradokstu. Hama ayaklanması bastırıldıktan sonra Kasım 1983'te Hafız Esed'in ciddi bir kalp krizi geçirmesi, halef tartışmalarını başlattı. Esed hastalığı süresince günlük işleri kendi adına yürütecek altı kişilik bir komitenin belirlenmesini istedi. Siyasi ve askeri yetkililerden oluşan isimlerin tümü Sünni idi. Ordu ve dolayısıyla rejim içinde güçlü Alevi generallerin hiçbirinin komitede yer almaması dikkat çekiciydi. Bu durumdan hoşnut olmayan Alevi generaller, Suriye Bölge Komutasını toplayarak Esed'in belirlediği komitenin yerine geçti; böylece Rıfat Esed yeniden iktidarın merkezinde yer alacaktı. Rıfat da, Şam sokaklarına kendi posterlerini astırarak[401] haleflik konusundaki niyetini belli ediyordu.

Sağlığı iyileşmeye başlayan Hafız Esed, kardeşi ve çevresindekilerin bu adımlarından rahatsız olmuştu. Rıfat'la birlikte hareket eden generaller ise tavır değiştirerek Rıfat'a karşı tavır aldı. Buna rağmen Hafız Esed, 1984'te başta kardeşi olmak üzere onunla birlikte hareket eden komutanların gözetim altında tutulmasını emretti. Buna karşın Rıfat geri adım atmadı ve emrindeki Savunma Birlikleri'ni kullanarak iktidar mücadelesini sürdürdü. Bu kriz üzerine tekrar toplanan Bölge Komutası, birisi Rıfat Esed olmak üzere üç başkan yardımcısı belirledi. Savunma birlikleri üzerindeki resmi yetkisini kaybeden Rıfat bu adımla zayıflatılmıştı. Bu durumu kabullenmeyen Rıfat, fiilen kontrol ettiği Savunma Birliklerini Şam'a doğru harekete geçirerek darbe yapmaya kalkıştı.[402] Bu girişimi etkisizleştirmek üzere Adnan Mahluf ve Ali Haydar komutasındaki birlikler de harekete geçince büyük bir krizin eşiğine gelindi. Kriz büyük bir çatışmaya dönüşmeden Devlet Başkanı Esed araya girerek Rıfat'ı geri adım atmaya ikna etti. Rıfat ve diğer komutanların

[401] Derek Hopwood, **Syria 1945-1986: Politics and Society**, London, Routledge, 1988, s.71.
[402] Alasdair Drysdale, "The Succession Question in Syria," **Middle East Journal**, Vol. 39, No. 2 Spring, 1985, s.249.

(yaklaşık yetmiş subay) hepsi tedbiren Suriye dışına çıkarıldı. Bir süre sonra bu komutanlar Rıfat hariç tek tek geri çağrıldı. Rıfat'ın ordu, Baas ve işadamları içinde kurduğu anlaşılan birçok birim[403] de tasfiye edildi. Böylece Esed iktidarı içerden kaynaklanan bir darbeyi de bertaraf etmiş oldu.

Ocak 1985'te toplanan Baas Partisi 8. Kongresinde, kendisine yakın bütün adamları ve damadı tasfiye edilen Rıfat'ın Bölgesel Komite'de yer alması kararlaştırıldı[404] ancak bütün karar mekanizmalarından dışlanmıştı. Bu kongrede ayrıca Merkez Komite yeniden belirlendi. Bu komitede Alevi subaylar ve özellikle Lazkiye bölgesinden gelenler ağırlıktaydı ve uzun süredir bu görevlerde bulunuyorlardı. Esed'in atadığı üye sayısı 75'ten 90'a çıkarılmıştı. On yedi askeri üyenin 10'u aynı aşirete mensup ya da bir şekilde ilişkiliydi.[405] Rıfat Esed'in darbe kalkışmasına rağmen Hafız Esed kendine yakın adamları karar mekanizmalarına yerleştirme stratejisinden vazgeçmedi.

Bu iki örnek olay, iki önemli unsura işaret etmektedir. Birincisi; Hama ayaklanmaları karşısında ordunun takındığı tavır, Esed'e olan bağlılığını göstermekteydi. Profesyonel ordu birimleri dışında kurulan ve rejimin korumacılığını üstlenen birimler, sivil alandan gelen herhangi bir tehdit karşısında tereddüt etmeden harekete geçmişti. İkincisi ise Esed'e sadakatin "verili" ya da garanti bir durum olmadığı fakat şartlara göre değişebildiği gerçeğidir. Bu gerçek Rıfat Esed'in iktidar talebi ile hareket etmesinde kendini göstermiş ve paradoksal bir anlama işaret etmiştir: Rejimin korumacılığını üstlenen figürlerin kendisi Esed iktidarı için bir tehlike olabilmişti. Yine de, iktidar eliti içinden gelen tehditlerin bertaraf edilmesi, Esed'in güç ve sorumluluğu iktidar eliti arasında dağıtırken gözettiği dengelerin etkili olduğunu göstermiştir.

---

[403] Stanley F. Reed III, "Dateline Syria: Fin de Regime?", **Foreign Policy**, No. 39, Summer, 1980, s.187.
[404] Yahya M. Sadowski, "Cadres, Guns, and Money: The Eighth Regional Conference of the Syrian Ba'ath", **Merip**, July/August 1985.
[405] Volker Perthes, **The Political Economy of Syria under Asad**, Londra, I.B. Tauris, 1995, s.157.

3.4. Beşar Esed, Siyasal Reform ve Muhalefet: 2000 – 2010

Esed'in iktidarı boyunca yüzyüze kaldığı önemli sorunlardan birisi kendisinden sonra iktidara kimin geleceği sorunuydu. Kasım 1983'te kalp krizi geçirmesi üzerine kardeşi Rıfat'ın hırslı bir şekilde hareket etmesi, neredeyse iç savaşa yol açacaktı. Halefiyet (ardıllık) sorunu, Esed'in kendi yerine hazırladığı oğlu Basil'in 1994 yılı Ocak ayında trafik kazası sonucunda hayatını kaybetmesi ile ikinci kez gündeme gelmiştir. Basil'in hayatını kaybettiği dönemde İngiltere'de bulunan küçük oğlu Beşar Esed Suriye'ye döndü. Beşar'ın dönüşü Hafız Esed sonrası iktidar koltuğuna kimin oturacağı sorusuna bir cevaptı. Ancak Beşar Esed, Devlet Başkanlığı için siyasi, askeri ve yönetsel açıdan yetersiz görülüyordu. Bunun farkında olan Esed, oğlunun Başkanlığa hazırlanması için çok yönlü bir süreç başlattı. Beşar'ın başkanlığa taşınma süreci üç temel alanda hazırlık yapılarak tamamlandı. Birincisi Beşar'ın kişisel eğitimi, ikincisi Beşar'ın kamuoyu ve iktidar eliti nezdinde meşruiyetinin sağlanması üçüncüsü de iktidar elitinin Hafız Esed sonrasında bölünmemesi ya da Beşar'ın başkanlığına engel teşkil etmeyecek şekilde dizayn edilmesidir.

Birinci alanda öncelikle Beşar askeri eğitim amacıyla askeri okula gönderildi. Yüzbaşı rütbesini aldıktan sonra, hızla kademe atlayan Beşşar, Cumhuriyet Muhafızları, askeri istihbarat ve Hava Kuvvetlerinde görev aldı. Ayrıca Savunma Bakanı Mustafa Talas'la birlikte resmi tören ve denetimlerde yer alarak askeri birimlerle tanışıklığı sağlandı.[406] İkinci hazırlık aşaması kapsamında, Beşar'ın liderliğinde Rüşvet ve Yolsuzluğa karşı kampanya başlatıldı.[407] Böylece hem Beşar'ı iktidar elitinden farklılaştıracak bir söylem kullanılmış oldu hem de Suriye'nin kronik problemi haline gelen bir sorun için yeniden çözüm bulma girişimi başlamış oldu. 1997'den itibaren ise yurt dışı gezilerine ağırlık vererek, Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün, Körfez ülkeleri ve Fransa'yı ziyaret etmesi[408] hem Dış İşlerinde

[406] Benjamin Orbach and David Schenker, **The Rise of Bashar Al-Asad**, Washington, Policywatch 371, Washington Institute for Near East Policy, March 5, 1999.
[407] Eyal Zisser, **Asad's Legacy, Syria in Transition**, s.167
[408] Yasin Atlıoğlu, **Beşşar Esed Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi**, İstanbul, Tasam Yay., 2007, s.32.

tecrübe kazanmasına hem de ulusal ve uluslararası düzeydeki tanınırlığını artırmasına yardımcı oldu.

Üçüncü aşama ilkine göre daha zordu ancak bu da başarıyla atlatıldı. İktidar eltinin dizayn edilmesi demek, ordu ve istihbarat birimlerinin yeninden düzenlenmesi demekti. 1 Haziran 1998'de Genel Kurmay Başkanı Hikmet Şihabi görevden alınarak yerine Ali Aslan atandı.[409] Yaklaşık bir yıl sonra Hava Kuvvetleri Komutanı El Kavli ve Şubat 2000'de Askeri İstihbarat Başkanı Ali Duba emekli edildiler. Yerlerine Hasan Halil ve Esed'in damadı Asaf Şevket atandı. En önemli hamlelerden biri de Rıfat Esed'in 1998'de Devlet Başkan Yardımcılığından alınması ve Kasım 1999'da kendisine bağlı olan askerlerin çatışma sonucunda saf dışı bırakılmasıydı. Şubat 2000'de de Başbakan Zubi yolsuzluk gerekçesiyle görevinden alınarak sivil alanda bir güven aşısı yapılmış oldu. [410]

10 Haziran 2000'de Hafız Esed öldüğünde Beşar'ın Başkanlığa yönelik hazırlık sürecinin tamamlanmadığı düşünülüyordu, yaşı da 35'ti. Dolayısıyla Başkan seçilmek için Anayasa'nın 83. Maddesinin öngördüğü 40 yaş kriterine sahip değildi. Ancak Baas Partisi ve ordunun üst düzey komitesinin çabalarıyla önce Anayasa'nın ilgili maddesi 10 Haziran'da değiştirildi. 11 Temmuz'da Suriye Ordu Komutanı ve 16 Haziran'da Baas Partisi liderliğine seçildi. 10 Temmuz 2000 yılında düzenlenen referandumda tek aday olarak Suriye Devlet Başkanlığına seçildi.[411] Babasının en yakınlarından Mustafa Talas, Abdülhalim Haddam, Esed'in yardımcıları olarak görev aldılar. Beşar Esed'in müesses nizam nezdinde meşruiyetini sağlaması da babasının adımlarını takip etmesinden geçiyordu. Açıkça görülüyor ki Esed, şöyle bir ikilemle karşı karşıyaydı: Bir yandan umut vadeden, Batıda eğitim görmüş genç bir lider olarak göreve başladı. Bu özelliklerinin yanında halkın pek de alışık olmadığı reformcu söylemi Suriye'de beklentileri oldukça yükseltmesi muhalif

[409] Eyal Zisser, "Ortadoğu- Geçiş Ve Halefiyet- Süreklilik Ve Değişim", **Avrasya Dosyası**, Cilt.6, Sayı.1, 2000, s.119.
[410] Flynt Leverett, **Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire**, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2005, s.61-64.
[411] İlgili tüm kararlar için, "The Syrian parliament amends article over the age of Syrian President", **www.presidentassad.net**, 15.01.2015.

kesimler nezdinde karşılık bulmuştu. Ancak öte yandan değiştiremeyeceği bir statükoyu miras almıştı.

3.4.1. Beşşar Esed Suriye'sinde İktidar ve Muhalefet

Beşar Esed'in 17 Temmuz 2000'de yaptığı konuşma ve sonrasında yaşananlar, hem Beşar Esed'in yapabileceği açılımın sınırlarını hem de muhalefetin kapasitesini göstermesi açısından önemlidir. Esed demokrasiyi kendi ülkesi açısından sorgularken bildik anlamda bir demokratikleşme vaadinde bulunmadı. "Başkalarının demokrasisini uygulayamayacaklarını, ancak sağlam temellere dayanan dikkatli bir inşa" sürecine gireceklerini ve hem kamu hem de özel sektöre yönelik ciddi reform hamleleri gerçekleştireceklerini ifade etti.[412]

Beşşar Esed'in önemli siyasal reform ve vaatleri siyasal talep ve beklentilerini lerini açık bir şekilde dile getirmesi için muhalefeti cesaretlendirmişti. Suriyeli entellektüeller, gazeteciler, sanatçılar yazarlar ve Baas Partisi üyeleri çeşitli platformlar oluşturarak oldukça canlı tartışma ortamı yarattılar. Kısa sürede ülke geneline yayılan ve Sivil Toplum Forumları olarak bilinen organizasyonlardan hükümete yönelik somut talepleri içeren ve doksan dokuz katılımcının imzasını taşıyan ilk belge Eylül 2000'de geldi. Bu talepler arasında 1963'ten beri uygulanan olağanüstü halin kaldırılması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, ifade, basın ve toplantı özgürlüğünün temin edilmesi sivil hak ve hürriyetlerin garanti altına alınması, sürgünde olanlara yönelik yasakların kaldırılması yer almaktaydı. Bildiri de ayrıca politik reformlar hayata geçirilmeden ekonomik, sosyal ve hukuki düzenlemelerin hiçbir anlam ifade etmeyeceği ifade ediliyordu.[413] Ancak resmi

[412] "President Assad 2000 Inauguration Speech", 17.07. 2000, (Çevrimiçi), **www.presidentassad.net**, 17.01.2015.

[413] "The Statement of 99", **SETA**, 15.01. 2016, (Çevrimiçi), http://www.setav.org/public/indir.aspx?yol=%2fups%2fdosya%2f80173.docx&baslik=Syria+-+The+statement+of+99+and+statement+of+1%2c000.

medya organları bu bildiriyi görmezden geldi ve hükümetin bu taleplere tepkisi sert oldu. Bildiriyi yayınlayan yabancı basın organları ülkede yasaklandı.[414]

Buna rağmen Esed bu organizasyonların bastırılmasına yönelik hamlelerin önüne geçti. Kasım ayında yaklaşık altı yüz siyasi mahkumun serbest bırakılması ve işkence ile birlikte anılan Mazze Askeri hapishanesini kapattırması uluslararası kuruluşlar tarafından da memnuniyetle karşılandı.[415] Beşşar Esed iktidara geldiğinde cezaevlerindeki siyasi tutuklu sayısı dört bin olarak tahmin edilirken, bu açılım sonucunda bu sayının 300 ile 1000 arasında bir sayıya tekabül ettiği tahmin edilmektedir.[416] Yine bu süreçte ilk özel gazete basıldı ve iki yeni siyasi parti (Demokrasi ve Birlik Koalisyonu ve Sosyal Barış Hareketi) kuruldu. Esed bir yandan da Ulusal İlerici cephenin canlanmasını ve resmi bir organdan ziyade Baas ile işbirliği içinde olan bir siyasi parti gibi çalışması için talimat verdi.

Esed'in desteğini alan Sivil Toplum Forumları yaklaşık bin akademisyenin imzasıyla birincisine nazaran daha geniş kapsamlı ve köklü siyasi değişim taleplerini içeren ikinci bildiriyi yayınladı. Bu bildiride açıkça demokratikleşme talebini dile getiriyor ve bu doğrultuda bağımsız yargı gözetiminde yönetimin bütün kademelerini kapsayacak seçimlerin yapılmasını içeren ikinci bildiri geldi. Hükümetin bu bildiriye tepkisi ise yumuşak oldu. Devlete bağlı basın organları görmezden gelse de, bildiriyi yayınlayan diğer gazetelere yaptırım uygulanmadı. Bu pozitif sessizlik durumundan hoşnut kalan bildirinin sahipleri adına konuşan Mişel Kilo, "siyasi reformlar için Esed'e karşı değil, Esed'le birlikte çalıştıklarını" ifade etti. [417] Ancak bu bahar havası uzun sürmedi.

---

[414] "Syrian Intellectuals Call for Political Reforms", **Middle East Intelligence Bulletin**, October 2000.
[415] "Amnesty International welcomes the release of political prisoners", 16.11.2000, (Çevrimiçi), www.amnesty.org, 17.01.2016.
[416] Joshua Landis, Joe Pace, The Syrian Opposition, **The Washington Quarterly**, Vol.30, No.1, 2006-2007, s.47.
[417] Gary C. Gambill, "Dark Days Ahead for Syria's Liberal Reformers", **Middle East Intelligence Bulletin**, Vol. 3, No. 2.

2001 Ocak ayının sonunda Enformasyon Bakanı Umran, beklenmedik bir açıklama yaparak "neo-kolonyalizmin artık ordularla değil, farklı biçimlerde çalıştığını" dile getirerek, "özgürlüklerin bir sınırı olması gerektiği ve Anayasada çizildiği şekliyle, toplumun birliğini bozacak her ifadenin bir tehdit olduğunu" ifade etti. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra sivil toplumun önde gelen isimlerinden Nebil Süleyman bir saldırıya maruz kaldı. Bir başka önemli isim Riyad El-seyf ise evinde düzenlediği bir toplantıda Baas üyelerince protesto edildi ve "yabancı ajanlıkla" suçlandı. Şubat ayının başında Beşar Esed de Şarkul Evsat'a verdiği mülakatta "ülkenin bütünlüğüne zarar veren faaliyetler ülke düşmanlığıdır" ifadeleriyle, sivil toplum çalışmalarına karşı tavrının değiştiğinin sinyalini verdi. Başkan yardımcısı Abdülhalim Haddam da bu girişimlerin ülkeyi Cezayir'e çevirebileceğini ve kendisinin buna izin vermeyeceğini ifade etmiş ve Baas Partisi bürolarına sivil toplum çalışmalarına karşı dikkatli olunması uyarısının göndermişti.[418] Bütün bu açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde muhalefete karşı takınılan tavrın kişisel olmadığını açıkça göstermektedir.

20 Şubat 2001'den itibaren ise rejim, sivil toplum çalışmalarına karşı yoğun bir kampanya başlattı. Bu durum artık 'Şam Baharı'nın sonuna gelindiğine dair önemli bir işaretti. Ağustos ayından itibaren tutuklamalar başladı. İki milletvekili Mamun El-Hums ve Riyad Seyif'le başlayan tutuklama dalgası, Eylül ayında sivil toplum hareketinin liderlerine sıçradı. Aralarında Habib İsa, Arif Dalila Favaz Tello gibi isimlerin yer aldığı sekiz önemli isim tutuklandı ve ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.[419] Esed'in Aralık 2001'de değiştirdiği kabinede genç, Batı'da eğitim almış ve kendi alanlarında isim yapmış 18 yeni bakan vardı.[420] Muhalefete yönelik tutuklamalar siyasi açılımı baltalamış olsa da muhalif grupların birlikte çalışarak siyasi arenaya katılımı açısından tecrübe edinmelerine zemin hazırlamıştır. Hükümet değişimi ise, iktidar cephesi açısından muhalefet olmaksızın da siyasi açılımı devam ettirmeye niyetli olduğunu göstermeye yönelik adımlar olarak yorumlanabilir.

[418] International Crisis Group, **Syrıa Under Bashar (II): Domestıc Polıcy Challenges,** Amman, Brussels, February 2004, s.7-8.
[419] Flynt Leverett, **Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire**, …, s.94.
[420] Yasin Atlıoğlu, **Beşşar Esed Suriyesi'nde Reform:Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi**, s.72-73.

Muhalefet açısından başarısız deneyimden sonra muhalefetin tekrar hareketlenmesi, ABD'nin Irak işgali ile söz konusu oldu. ABD Başkanı Bush kendi adıyla anılan 'Bush Doktrini' ile 11 Eylül'den sonra teröre karşı yeni bir savaş konsepti ilan ederken, Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında da bölgenin demokratikleştirilmesine yönelik söylemi tedavüle sokmuştu. 2003'teki Irak'ı işgal ettikten sonra ABD, teröre destek verdiği gerekçesiyle Suriye'ye yönelik yaptırımları devreye sokması, Suriye'nin de işgal edilip edilmeyeceği tartışmasını gündeme getirdi.[421] Esed iktidarının ABD'nin bölgeye yaklaşımından duyduğu rahatsızlığı, Faruk El-Şara bir röportajında açıkça dile getiriyordu. Şara'ya göre ABD iyi niyetli değildi ve İsrail'in güvenliğine katkı yapacak bölgesel düzeyde bir istikrarsızlık yaratma peşindeydi.[422] Suriye muhalefeti, Irak'ın işgal edilmesinden hoşnut olmasa da iktidara yönelik reform çağrılarını oldukça sert fakat titiz bir dille yineledi. Mayıs 2003'te yayınladıkları bildiride ABD ve İsrail'in "agresif, ırkçı, düşmanca siyaset ve ideolojilerinden söz edilerek, düşman tehditlerine karşı reform yapılmasını" talep etti.[423]

Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin Suriye'ye yansımalarından birisi, Suriye Kürtleri konusunda olmuştur. Irak işgalinin ardından "Kürdistan Bölgesel Yönetimi" adı altında özerk bir yönetimin kurulmuş olması Suriyeli Kürtler tarafından bir fırsat olarak değerlendirildi. Kürt siyasetinin önde gelen isimlerinden Mişel Temo'nun "Irak savaşı bizi korkularımızdan arındırdı; insanlar Irak'ın Kürtler tarafından yönetildiğini ve Suriye'de de kültürel ve siyasal haklarını talep ettiklerine şahit oldu" şeklindeki sözleri bu durumun önemli bir göstergesidir. Ayrıca Suriye krizinde oldukça öne çıkan ve Suriye'de özerklik talep eden PYD (Demokratik Birlik Partisi) 2003 yılında kurulmuştur. Ancak bu durum Suriye iktidarını rahatsız etmeye başladı. Yükselen tansiyon 12 Mart 2004'te Kamışlo'daki bir futbol maçında kanlı

[421] Tom Regan, "Is U.S. Planning an Iraq-style 'Regime Change' in Syria?", **Christian Science Monitor**, 9 Kasım 2005.
[422] Faruk El-Şara, "Demokrasi yolundan dönüş yok; Suriye çok partili sisteme geçecek", **Zaman**, 18 Temmuz 2005.
[423] Carsten Wieland, **Syria: Ballots or Bullets? Democracy, Islamism, and Secularism in the Levant**, Seattle, Cune Press, 2006.

çatışmalara dönüştü.[424] Olaylar, Deyrizzur'dan gelen taraftarların Kürt siyasi liderleri, Barzani ve Talabani aleyhine slogan atarak Saddam Hüseyin'in posterlerini sallaması[425], olayların kriminal değil, siyasi bir mahiyete sahip olduğunu göstermektedir. Ertesi gün ölen gençlerin cenaze törenleri gösterilere dönüştü.

Cumhuriyet muhafızlarının olaylara müdahalesi onlarca kişinin ölümü ile sonuçlanınca[426], gösteriler Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı tüm şehir ve kasabalara sıçradı ve gösteriler 25 Mart'a kadar devam etti. Bu süre içinde 33'ü Kürt, 7'si Arap olmak üzere 40 kişinin hayatını kaybettiği, 400'den fazla kişinin yaralandığı ve iki binden fazlasının da tutuklandığı ifade edilmektedir.[427] Devlet Başkanı Beşar Esed'in Kürtlerin Suriye'nin tarihsel ve sosyolojik bir parçası olmasına rağmen formel anlamda bir kimlik sahibi olmamalarının bir sorun olduğunu ifade etmesi[428] bir yandan olayların yatışmasında etkili olurken, öte yandan potansiyel bir soruna dair önemli bir yaklaşım sergilemiş oldu. Nitekim 2011'deki gösteriler başlayınca Esed'in ilk yaptığı açılımlardan birisi Suriye'nin Kuzeyinde yoğun olarak yaşayan Kürtlerin vatandaş olarak tanınması oldu. Bu açılımın iki amaca matuf olduğunu söylemek mümkün: Birincisi, Esed'in siyasi açılım sürecini devam ettirebileceğini göstermek istemiş olmasıdır. İkincisi ise ayaklanmaların devam etmesi durumunda Kürt unsurlarının muhalefetle işbirliği yapmasının önüne geçmekti.

Irak işgalinden sonra Suriye muhalefetinin tekrar birleşerek siyasi reform talebinde bulunmasına neden olan ikinci önemli olay ise Refik Hariri'nin 14 Şubat 2005'te bombalı suikastle öldürülmesi oldu. Hariri suikastinden önce 2 Eylül 2004'te ABD ve Fransa öncülüğünde hazırlanan ve Suriye'nin Lübnan'daki askerlerini

[424] "Gains by Kin in Iraq Inflame Kurds' Anger at Syria," **New York Times**, 22 Mart 2004.
[425] Julie Galuthier, "The 2004 Events in el-Qamişlo: Has the Kurdish Question Erupted in Syria", Fred H. Lawson, **Demystifying Syria**, London, SAQI, 2009. s. 110.
[426] Amnesty International, **Syria: Amnesty International Calls on Syria to End Repressive Measures Against Kurds and to Set Up an Independent Judicial Inquiry Into the Recent Clashes**, 6 Nisan, 2004.
[427] Gary C. Gambill, "The Kurdish Reawakening in Syria", **Middle East Intelligence Bulletin**, Vol.6 No.4, Nisan 2004.
[428] Julie Galuthier, "The 2004 Events in el-Qamişlo: Has the Kurdish Question…", s.113.

çekmesini ve Lübnan'daki örgütlerin silahsızlanmasını (bu ifadeler Hizbullah'ı işaret etmekteydi) öngören 1559 no'lu karar tasarısı BMGK'ya sunulmuştu. Hariri suikasti Esed iktidarı üzerindeki uluslararası baskıların daha da artmasına zemin hazırladı. Bu uluslararası baskının sürdüğü atmosferde Suriye muhalefeti, 2005 baharından itibaren yeniden birleşerek kamusal alanda taleplerini dile getirmeye başladı. 1982'den beri ilk defa kamusal alandaki tartışmalara katılan İhvan ve Kürt muhalifleri de kapsayan oldukça geniş katılımlı muhalif birlikler oluşturuldu. 20 Ekim'de BM adına Hariri suikastini araştıran Mehlis raporu açıklanmış; 31 Ekim' de ise Suriye'ye yönelik yaptırımları öngören BMGK'nın 1636 no'lu kararı deklare edilmiştir.[429] Bu gelişmelerden sadece birkaç gün önce neredeyse bütün muhalif grupların birleştiği "Şam Deklarasyonu" ilan edildi. Metin özenle yazılmıştı: Ekonomiden dış politikaya, insan haklarından özgürlüklere, ordudan istihbarata kadar birçok konuya değinilen deklarasyonda, İslami ya da ideolojik bir vurgu yoktu, spesifik bir sorunla ilgili çözüm önerisi sunmuyordu. Güçlü ve saygın bir Suriye'den söz ederek, "tedrici, karşılıklı saygı ve diyaloga dayanan demokratik bir değişim"[430] öngörüyordu.

İktidarın bu sürece tepkisi gecikmedi. Lübnan'dan askerini çekme konusunda adım attıkça, muhalifler üzerindeki baskıyı da artırdı. İktidara yakın gazetelerde çeşitli suçlamalar yayınlanmış ve bazı entellektüeller karşı platformlar oluşturarak, bu girişimlerin devletin ve vatandaşların güvenliğini tehdit ettiğine dair ifadeler kullanmışlardır. Mayıs ayında ise rejim İhvan'ın mesajını kamuoyu ile paylaşan Attasi Forum'un yöneticileri tutuklanmış, yaz ortalarında ise muhalif gösteriler tümüyle yasaklanmıştır.[431] Beşşar Esed'in yardımcılığını yapan Haddam'ın da Ulusal Kurtuluş Cephesi adı altında bir oluşum kurması, muhalefete siyasi bir ivme kazandıramadı. 2008 yılının sonuna gelindiğinde birçok muhalif figür tekrar tutuklanmış ve muhalefet tekrar dağınık bir hal almıştı.

[429] Ellen Lust-Okar, "Reform in Syria: Steering Between the Chinese Model and Regime Change", Marina Ottaway, Julia Choucair-Vizoso, **Beyond the Facade: Political Reform in the Arab World**, Washington, Carnegie Endowment, 2008, s.75.
[430] "The Damascus Declaration for Democratic National Change", Şam, 16.10. 2005. (Çevrimiçi), arsiv.setav.org/ups/dosya/81737.docx 23.01.2015.
[431] Joe Pace and Joshua Landis, "The Syrian Opposition: The struggle for unity and relevance, 2003–2008", Fred H. Lawson, **Demystfying Syria**, London, SAQI, 2009. s. 132-133.

Muhalefetin Suriye'de iktidarı bir siyasi açılıma zorlayamamasının birçok sebebi bulunmaktadır. Her şeyden önce rejimin oldukça konsolide olduğu ve muhalefetin etkisini kırma kapasitesine sahip olduğu göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca iktidara geldiği günden beri Beşşar Esed, reform söylemini gündemde tutuyordu ve zaman zaman sosyal ve ekonomik alanlarda önemli reformlar da yapmıştı. Bu reformlar, "modernleşmiş otoriteryenizm" olarak yorumlansa da[432] iktidarın halk nezdindeki meşruiyetini sağlama noktasında bir işlevi vardı. Öte yandan muhalefet oldukça dağınıktı. Muhalif grupların zaman zaman birleşmesi ise rejimi değişime zorlayacak bir sinerji yaratma kapasitesinden uzak "zayıf bir koalisyon"[433] olarak kaldı. Bazı muhalif isimlerin uluslararası bağlantıları da, rejimin muhalefete yönelik 'uluslararası aktörlerle işbirliği içinde olma' suçlamasına zemin hazırlamaktaydı. Uluslararası arenada meydana gelen gelişmeler de iktidarın elini güçlendirmekteydi. Özellikle Hariri suikasti, Suriye üzerinde büyük bir uluslararası baskı oluşturmuş ancak askerini Lübnan'dan çekmeye başlamasıyla iktidar bu baskıyı muhalefete karşı kullanmaya başlamıştı. 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a saldırması, dikkatlerin İsrail tehdidine çevrilmesini kolaylaştırıyordu. Irak'ın ABD işgalinin Irak ve bölgesel düzeyde yarattığı maliyet ve trajedi de, özellikle dış etkenlerin maliyetini gözler önüne sermişti. Bu anlamda Irak'ın işgalinin yarattığı sonuçlar Suriye'de yarattığı endişeleri zikretmek gerekir.

Üçüncü Bölüm İçin Sonuç

Bağımsızlığını kazandığı 1946'dan itibaren Suriye, 1970 yılına kadar siyasal açıdan oldukça istikrarsız bir dönem yaşamıştır. İktidarı ele geçirmek isteyen aktörlerin ordu içinde bir güç temerküzü yaparak orduyu ele geçirme çabaları uzun süreli bir istikrarsızlığın nedeni olmuştu. Osmanlı döneminde ordunun içinde etkili olan kesimler geleneksel unsurlardı. Osmanlı yönetiminin Levant bölgesinden çekilmesiyle başlayan Fransız mandacılığıyla birlikte azınlıklar da ordu içinde yer edinebilmiş ve güç mücadelesinin temel aktörlerinden biri haline gelmişti.

[432] Volker Perthes, **Syria under Bashar al-Asad: Modernisation and the Limits of Change**, London, Oxford University Press for IISS, 2004, s. 11.
[433] Lust-Okar, "Reform in Syria:Steering Between the Chinese Model and Regime Change", s.80.

Azınlıkların Suriye ordusu içinde ağırlıklı bir konum elde etmesi iki temel unsura dayanır: Birincisi Fransızların yerleşik iktidardaki Sünni unsurları dengelemek amacıyla "azınlık politikası" olarak adlandırılan siyaset; ikincisi ise geleneksel aktörlerin (Sünni aşiretlerin) askerlik mesleği yerine ticaret ve tarımla uğraşmaları dolayısıyla çocuklarını askeri akademiye göndermemeleridir. Ancak bu kesimlerden özellikle Osmanlı döneminin etkisiyle üst düzey subaylar görevlerine devam etmekteydi. Birbirleriyle tarihsel olarak rakip olan bu unsurların mücadelesine Fransız azınlık siyaseti de eklenince Suriye'de iktidar mücadelesi kimliksel bir boyut kazandı. İktidar mücadelesinin ordu içine taşınması ardı arkası kesilmeyen bir darbe döneminin oluşmasına sebep oldu.

1946-1963 arası dönemde ordu içindeki farklı kesimlerin iktidar savaşı ve karşılıklı tasfiyelerin en önemli sonucu, azınlıkların ordu içinde yükselmesinin önünü açması oldu. Söz konusu iktidar mücadelesinde taraflar birbirini tasfiye ettikçe hem ordu hem de siyasi arenada bir homojenleşme söz konusu oluyordu. Baas Partisi'nin ordudaki üst düzey subaylarla yakın ilişkiye sahip olması ve Baas'ın gittikçe bu subayların kontrolü altına girmesi, Baas ile ordu arasında bir özdeşliğe yol açmıştır. Alevi unsurların siyasi iktidarın baş aktörü olmaları ise Mart 1963 darbesi ile yeni bir aşamaya geçmişti. 1963 darbesi Sünni aktörlerin önemli bir kısmı tasfiye olmuş ve Alevi figürler iktidar mücadelesinin baş aktörü haline gelmişti. Bu anlamda en güçlü isimler olan Salah Cedid ve Hafız Esed ön plana çıkmaya başladı. 1967 hezimeti ise iktidarın kilit aktörleri haline gelen bu iki ismi karşı karşıya getirdi. 1970 darbesi ise kendi içindeki mücadelelere rağmen Esed iktidarının tahkim edilmesinin başlangıcı olmuştur. 1970 darbesi ile Esed Suriye siyasal yapısındaki en önemli iki iktidar merkezi olan ordu ve Baas Partisini kontrol altına almıştı. Orduyu toplumsal alandan gelebilecek meydan okumaları engellemek için önemli bir araçtı. Ayrıca kendisine karşı darbe yapılmasının önüne geçebilmek için orduyu da dizayn etmişti. Öte yandan Baas Partisi hem siyasi hem de toplumsal alanın kontrol edilmesi açısından önemli bir araçtı. Ordu ve partinin kritik noktalarında ve karar mekanizmalarında kendisine yakın kişileri tutması, iktidarın Alevi karakterini tartışma konusu yapmıştır.

Hem 1970 öncesi siyasetin üzerinde seyrettiği zemin hem de Esed'in bütün iktidarı boyunca uygulamaya koyduğu stratejiler Suriye siyasetinde mezhepsel faktörü tartışma konusu yaptı. Esed iktidarının doktriner anlamda bir azınlık iktidarı olarak tanımlamak güçtür. Ayrıca siyasi, bürokratik ve iş dünyasına bakıldığında Sünni çoğunluğun önemli bir oranda temsil edildiğini ifade etmek de mümkündür. Ancak özellikle güvenlik birimlerinde önemli görevlere atadığı kişilerin kendisine kan ya da akrabalık bağı ile bağlı olması, Sünni figürlerin çok üst düzey görevlerde bulunmasına rağmen Alevilerin rejim içindeki ağırlığına dair iddialara dayanak oluşturmaktadır. Bu algının oluşmasında, Sünni ve diğer azınlık unsurlarının liderden yoksun, parçalı ve dağınık bir yapıya sahip olmalarına karşın; Alevilerin ise siyasi bir lider etrafında bütün alanlarda örgütlü bir şekilde temsil ediliyor olmasıdır.[434] Bu durum bütün yönetim mekanizmasının Alevilerden oluştuğu anlamına gelmez. Ancak rejimin dayandığı blok büyük ölçüde Alevi kimliğine mensup kişilerin merkezde ve kilit görveleri işgal ettiği ve diğer etnik ve mezhebi kesimlerle seçmeci yöntemlerle (cooptation) işbirliği yapılmasıyla oluşmaktaydı.

Mezhepsel ve etnik unsurların Suriye siyasetinde, daha doğru bir ifadeyle iktidar mücadelesinde bir unsur olarak kullanıldığı gerçeği göz ardı edilemez. Etnik ve mezhebi unsurların oynadığı rol, kimi zaman başka tercihlerle örtüşmüş kimi zaman oldukça bilinçli bir tercihin sonucuydu. Hangi gerekçeyle ne kadar rol oynamış olursa olsun, dikkat çeken durum şudur: Olağan zamanlarda bu unsurlar üzerinden (yani bir mezhep çatışmasının yaşandığını) ifade etmek zordur. Ancak iktidar mücadelesinin tırmandığı dönemlerde etnik ve mezhep aidiyetlerinin görünür olduğu ve tarafların birbirini mezhepçilikle suçladığı açıktır. Bu durum özellikle 1970 darbesine kadar istikrarsızlığa yol açan iktidar mücadelesi ve 1976-82 arası yaşanan çatışmalarda gözlemlenebilir. Eğer iktidar mücadelesi değil de bir mezhep çatışması yaşanmış olsaydı, Salah Cedid, Muhammed Umran ve Hafız Esed gibi aktörlerin birbirleriyle çatışmaması beklenirdi.

[434] Alasdair Drysdale, "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", **Middle Eastern Studies**, Vol.17 No.1, January 1981, s.15.

Kendine herhangi bir (kan, aile, aşiret ya da mezhep) bağa mensup olanların yanında, Sünni ya da başka bir aidiyet taşıyan figürleri de iktidarın merkezine taşıdığı dikkate alındığında, Esed -bir yandan meşruiyet alanını genişletirken-, öte yandan iktidarını koruma altına alma amacı güdüyordu. Ancak bu iki amacı birlikte gerçekleştirmek kolay değildi. Esed güvendiği kişiler yoluyla iktidarı elde tutmayı başarmıştı, kitleler nezdindeki meşruiyetini ise milliyetçilik, İsrail tehdidi, ekonomik kalkınma, sosyal ve dini alanda belirli bir düzeye kadar muhalefete bir alan açarak sağlamaya çalıştı.

1970 darbesinden hemen sonra Salah Cedid'in Lübnan'dan yürüttüğü mücadeleler, sonuç vermemişti. Ancak Esed iki önemli meydan okuma ile karşı karşıya kaldı. İlki 1976'dan itibaren İhvan'ın da bir şekilde bağlantılı olduğu bir örgütün silahlı çatışma başlatması ve bu çatışmaların büyük Hama ayaklanmasına dönüşmesi oldu. Bu ayaklanma 1982 yılında bastırıldı. İkinci olay ise kardeşi Rıfat'ın darbeye kalkışmasıydı. Esed bu olayı da atlattı ve 2000 yılında ölene kadar iktidarda kaldı. Dahası halefi olarak bıraktığı oğlu Beşar Esed'in sorunsuz bir şekilde iktidara yürümesini temin edecek bir miras bıraktı.

Beşar Esed iktidar mirasını devralınca babasından farklı olarak oldukça açık ifadelerle reform vaatlerinde bulundu. Özellikle sosyal alanda birçok reformu da gerçekleştirdiği söylenebilir. Siyasi alanda da muhalif kesimlere karşı baskının azaltılmasına yönelik bazı uygulamalara imza attı. Örneğin olağanüstü hal kanunu kaldırılmasa da, bu kanunun uygulanmasına yönelik tutumlar gevşedi. Cezaevindeki birçok muhalif ve siyasi tutuklu serbest bırakıldı. Ancak mevcut iktidar neredeyse bütün unsurlarıyla babasından miras kalmıştı ve bu iktidar elitinin siyasi bir açılıma razı edilmesi kolay değildi. Muhalefete alan açıldığı dönemler (2000 ve 2005) somut bir netice elde edilmeksizin nihayete erdi. 2011 yılı başında Suriye'de başlayan ayaklanmalar, bölgesel düzeyde yaşanan atmosferin bir sonucuydu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MISIR VE SURİYE'DE DEĞİŞİM SÜRECİ:

SİVİL AYAKLANMALAR, REJİM VE ORDU

4.1. Ayaklanmaların Temel Dinamikleri

2010 yılının sonunda Tunus'tan başlayarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasına yayılan isyanlar bölge üzerine çalışan akademisyenler ve araştırmacılar için bir sürprizdi. Antropolojiden sosyolojiye, siyaset biliminden tarihe bölgeye dair çalışma yapan sosyal bilimciler bölge çalışmalarının süreci neden öngöremediğini tartışırken[435], özellikle Bin Ali Tunus'u terk edip de gösteriler Mısır'da kararlılığını göstermeye başladığı andan itibaren süreci açıklamaya yönelik araştırmalar hız kazandı. Bazı araştırmalar bu sürecin bir unsuruna (muhalefet, sosyo-ekonomik koşullar, sosyal medya, uluslararası etki v.s.) odaklanırken birçok araştırma süreci çok boyutlu ele alarak incelemiştir. Bu gayet doğaldı, çünkü kitlesel gösteriler iç faktörler ve ülkelerin iç siyasetinin ürünü olduğu kadar, uluslararası siyasetin Ortadoğu coğrafyası ve gösterilerin yaşandığı ülkelere yansımasının da bir ürünüydü.

2010 yılı sonundan itibaren isyanların ortaya çıktığı ülkelerde çeşitli düzeylerde krizler yaşandı. Bir takım ülkelerde siyasi çöküş söz konusu olurken kimi ülkelerde iç savaş, kimi ülkelerde ise karşı-darbe senaryosu gerçekleşti. Dolayısıyla Linz'in ifadesi ile otoriter rejimlerin krize girmesi veya yıkılması ile demokrasiye geçiş arasında önemli bir fark vardır ve bu iki durumun birbirini takip etmesi şart değildir. Herhangi bir kriz veya askeri darbe ile rejimin ideolojik oryantasyonu değişebilir fakat karakteri değişmeyebilir.[436] Tarihsel süreç açısından bakıldığında birçok ülkede yaşanan krizler, darbe ve karşı darbeler rejimlerin karakterini değiştirmedi, sadece yöneten sınıfları değiştirmiş ve hatta Mısır örneğindeki gibi yeni şartlara adaptasyonu ile sonuçlanmıştır. Suriye'de ise ordu tarihsel olarak Baas

[435] F. Gregory Gause III, "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring The Myth of Authoritarian Stability", **Foreign Affairs**, Jul/Aug 2011, Vol. 90 Issue 4.
[436] Juan Linz, "Transition to Democracy", **The Washington Quarterly**, Vol. 13, No.3, Summer 1990, s.144.

Partisi ve fakat özellikle Esed iktidarı ile ortak bir varoluşsallık içindeydi. "Ordu-parti simbiyosizmi"[437] olarak ifade edilen bu durumdan dolayı, Esed iktidarının devrilmesi demek, kendi iktidarının da sonu demekti. Ve dolayısıyla protestoların ilk gününden itibaren böylesi bir senaryoyu göze alamadı.

Bu isyanların, uluslararası ilişkiler boyutunda değişim gösteren askeri ve siyasi düzenin bölgeye yansıdığı bir dönemde ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarındaki hareketlenmelerin kesişim noktasında ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.[438] Korany bu durumu *international* (uluslararası) ve *domestic* (yerel) kelimelerinden türettiği *"intermestic"* terimi ile ifade etmektedir.[439] Ülkelerin siyasi dinamiklerine bakıldığında ise ikinci ve üçüncü bölümde Mısır ve Suriye'nin özetlenen siyasal dinamikleri, bölgenin genelini yansıttığı ifade edilebilir. Bunun yanında gelir dağılımdaki eşitsizlik, sosyal hakların tanınmaması ve günlük hayatın bir parçası haline gelen siyasi baskı ve işkencenin halkta bir öfke birikimine sebep olduğu aşikardı.[440]

Adaletsiz gelir dağılımının ve sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin günlük hayatını idame ettirme noktasında çektiği zorluk, Ortadoğu ülkelerinin (Körfez ülkeleri hariç) ortak özelliklerinden biridir. Özellikle 2008 yılından itibaren enflasyon, işsizlik büyüme gibi ekonomik veriler gözlemlendiğinde insanların meydanlara akın etmesi daha da anlaşılır olmaktadır. Ayaklanmaların başladığı dönemde ekonomik ve sosyal atmosferi yansıtması açısından birkaç istatistiğe bakmakta yarar var: Ortadoğu genelinde, 2010'da bir önceki yıla göre enflasyon %32; işsizlik ise %23 artış göstermiş. Bu rakamlar dünya ortalamasının nerdeyse iki

[437] Itamar Rabinovich, **Syria Under Ba'th: 1963-1966-The Army Party Symbiosis**, Kudüs, Israel Universities Press, 1972.
[438] Nurullah Ardıç, "Understanding the 'Arab Spring': Justice, Dignity, Religion and International Politics", **Afro Eurasian Studies**, Vol. 1, Issue 1, Spring 2012, s. 9-10.p.8-52.
[439] Bahgat Korany, "Middle East Since the Cold War", Ed. Louise Fawcett, **International Relations of the Middle East**, Oxford, Oxford University Press, 2009, s.94.
[440] Fulya Atacan, "Mısır'da 25 Ocak Devriminin Arkaplanı", Zahide Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften "Arap Baharı"**, İstanbul, Küre, 2014, s.111-112.

katıdır.[441] "Ekmek, özgürlük, adalet" yazılı afişlerin bütün sürecin temsili sloganı olması bu durumla yakından ilişkilidir. Özetle kitleler siyasal, ekonomik ve sosyal alanda uzun bir tarihsel bir süreç boyunca mahrum kaldıkları neyse, onu talep ediyorlardı.

17 Aralık 2010'da Muhammed Bouazizi'nin kendini yakması, kitlelerin sokağa dökülmesini tetiklemişti. Kitleler belli bir düzeye eriştiğinde Cumhurbaşkanlığına bağlı güvenlik güçleri ve polis harekete geçerek göstericilerin üzerine ateş açtı; ancak buna rağmen göstericiler sokaktan ayrılmak yerine protesto gösterilerini sürdürünce[442] ordu birlikleri 12 Ocak 2011'de sokaklarda konuşlandırıldı. Ancak polis Cumhurbaşkanlığı Muhafız birimlerinin aksine ordu gösterilere müdahale etmekten kaçındı. Dahası Genelkurmay Başkanı Raşid Ammar halk ateş edilmeye devam edilmesi halinde müdahale edeceklerini açıklamıştı.[443] Ayrıca polis ve diğer güvenlik güçlerinin ateş açtığı sokaklarda göstericilerin orduya ait tank ve diğer araçların arkasına sığınılabileceğine dair haberler yayıldı. Tunus ordusunun Bin Ali iktidarına karşı açıkça tavır alması Tunus'taki protestocuları cesaretlendirmiş ve Bin Ali iktidardan ayrılana kadar meydanlarda kalmalarına zemin hazırlamıştır.[444] Böylece ordu Bin Ali'nin ülkeyi terketmesine ve tam anlamıyla bir iktidar değişimine giden sürecin en önemli aktörü olmuştu.

Uzun yıllar süren ve artık kronik hale gelen siyasi baskı, ekonomik kriz, adaletsiz gelir dağılımı, işsizlik, gibi unsurların tetiklediği kitlesel protesto gösterilerinin Tunus'ta bir anlamda "cezasız kalması"[445] ve iktidar değişimi ile sonuçlanması muhalif kesimlerin benzer siyasal dinamiklere sahip diğer ülkelerde de

[441] Jack A. Goldstone, "Understanding the Revolutions of 2011: Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies", **Foreign Affairs**, May/June 2011.
[442] David Kirkpatrick, "Behind Tunisia uprising, rage at wealth of ruling family", **New York Times**, 13.01.2011.
[443] Dereck Lutterbeck, **Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistances**, DCAF Paper, 2011, s. 24.
[444] Veysel Kurt, "Orduların "Arap Baharı""na Etkisi: Tunus, Mısır, Libya Ve Suriye", **SETA Analiz No 102**, Temmuz 2014, s. 11-12.
[445] Eva Bellin, "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring", **Comparative Politics**, Volume 44, Number 2, January 2012, s.135.

harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle ayaklanmaların gerçekleştiği ülkelerin hem bu ortak özellikleri hem de coğrafi yakınlığı, ayaklanmaların "difüzyon etkisiyle yayılmasını"[446] oldukça kolaylaştırmıştır. Muhalif gruplar ve bireyler de kitle iletişim araçları ve sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanarak organizasyon kapasitelerini artırmışlardır.[447]

Ayaklanmaları hazırlayan sebepler siyasi, ekonomik, sosyal, uluslararası etki gibi çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Dolayısıyla ayaklanmaları ortaya çıkaran, devamını sağlayan ve kimi yerlerde hedefine ulaşmasına katkı yapan bütün faktörleri tek tek kullanarak bölgesel çapta yaşanan değişimleri açıklamak bir çalışmanın boyutunu fazlasıyla aşmaktadır. Ayrıca böylesi bir analizin metodolojik açıdan iki temel sakıncası bulunmaktadır. Birincisi, siyasal değişimin doğası itibari ile çok geniş bir zaman diliminde ve çok geniş bir yelpazede kendini hazırlaması, araştırmacının bu geniş yelpazede kaybolmasına yol açabilir. İkincisi ise siyasal dönüşümü doğuran sebepleri geriye doğru okumayı gerektirdiğinden sonsuz bir döngüye ve dolayısıyla bir açmaza girme riski taşımaktadır.

Dolayısıyla siyasal değişim sürecinin sebeplerine odaklanmak yerine bu dönüşümü mümkün kılan unsurlara odaklanmak hem çalışmanın sınırlarını belirleme açısından hem de metodolojik açıdan daha analitik bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu çalışmada –ve özellikle bu bölümde- amaçlanan şey "Arap Baharı"nın ortaya çıkış süreci ve sonuçlarını açıklamak değildir. Bu bölümün amacı orduların en geniş anlamıyla ülke siyasetinde merkezi bir role sahip oldukları tezinden hareketle, 2011 yılının başlarında siyasi değişim talepleri ile ortaya çıkan kitlelere karşı takındıkları tavrı sebep-sonuç ilişkisi içinde analiz etmektir.

[446] Daniel Brinks and Michael Coppedge, "Diffusion Is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy", **Comparative Political Studies**, Vol.39, Number 4, May 2006.
[447] Charlie Beckett, "After Tunisia And Egypt: Towards A New Typology Of Media And Networked Political Change", **Polis**, 02.11.2011, http://blogs.lse.ac.uk/polis/2011/02/11/after-tunisia-and-egypt-towards-a-new-typology-of-media-and-networked-political-change/, 25.01.2012.

4.2. Ayaklanmalar Karşısında Ordunun Belirleyici Rolü

2010 yılının sonunda ayaklanmalar başladığında ülke ordularının tavrını analiz eden birçok çalışma yapıldı. Zoltan Borany, rejimin güvenlik birimleri sayesinde ayakta kaldığını ifade ettiği altı ülkedeki (Bahreyn, Tunus, Mısır, Suriye, Libya ve Yemen) mevcut durumdan yola çıkarak, her bir ordunun neden bu şekilde davrandığını içsel ve dışsal faktörler ayrımına dayanan bir analiz yapar. İçsel faktörler olarak, ordunun sosyo-ekonomik açıdan ayrıcalıklı olduğu veya ordu mensuplarının gayrı meşru işlere bulaştığı ülkelerde rejimi sahiplenmesi beklenir. Bunun yanında etki derecesi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, etnik ya da mezhepsel dinamikler de ordunun tavrını etkileyebilmektedir. Herhangi bir uluslararası gücün rejim ya da muhalefeti destekleme beklentisi ordunun tavrını etkileyen dışsal faktördür.[448] Her bir liderin ayaklanmaların bastırılması emrini verdiği varsayılırsa, neden bazı ülkelerde bu emrin karşılık bulduğu, bazı ülkelerde ise ordunun bu emri reddettiği sorusu, orduların ayaklanmaları bastırma isteğini ortaya çıkarmak açısından önem taşımaktadır.

Buna göre kitlesel gösterilerin ilk başladığı ülke olan Tunus'ta hem Burgiba hem de Bin Ali döneminde ordunun siyasetten uzak tutulmuş olması ve daha önemlisi orduya beklediği önemin gösterilmemesi rejimi korumamasının nedeni olmuştur. Nitekim "büyük sessiz birim" olarak nitelendirilen ordunun[449] rejimi korumak yerine Bin Ali iktidarının sonunu getiren devrimci harekete destek vermesi ordu açısından anlaşılabilir ve rasyonel bir hareket tarzıydı. Protesto gösterilerinin ideolojik kimliğe sahip ya da etnik ya da mezhebi bir gruba dayanmaması, geniş halk kitleleri tarafından gerçekleştirilmesi gösterilerin başlıca meşruiyet kaynağıydı. Ayrıca ordunun iktidara sahip çıkmasını gerektirecek etnik ya da mezhebi bir yapılanma da söz konusu değildi. Bu durumda ordunun müdahalesi risk-maliyet hesabı üzerinden değerlendirildiğinde anlaşılabilir olmaktadır. Ordunun iktidardan yana tavır alarak mevcut statükonun devamını sağlamasının kendisi açısından bir

[448] Zoltan Barany, "Comparing the Arab Revolts, The Role of the Military", **Journal of Democracy**, October 2011, Volume 22, Number 4, s.29-30.
[449] Derek Lutterbeck, "Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistance," **DCAF SSR Paper 2**, 2011, s. 21.

kazanıma denk gelmeyecekti. Ayrıca ordunun Tunus tarihi boyunca güvenlik sektörü içinde dezavantajlı bir konumda bulunması, belli bir kurumsallaşma düzeyini yakalamış olması ve siyasete müdahil olmaması gibi unsurlar dikkate alındığında ordunun tercihini bu şekilde kullanması anlaşılabilir bir durumdu.

Libya'da düzenli bir ordu varlığını sürdürse de Kaddafi, iktidarını korumak üzere doğrudan kendisine bağlı Devrimci Komiteler, Devrim Muhafızları ve Halk Muhafızları gibi birimler ihdas etmişti. Bu yapılanma Quinlivan'ın paralel ordu adlandırmasına karşılık gelmektedir. Ayrıca personel ve teçhizat açısından gelişmiş bazı birimlerin, başta çocukları olmak üzere Kaddafi'ye yakın kişilerin yönetimi altında olduğunu da ifade etmek gerekir.[450] Bu silahlı birimler patrimonyal bir karaktere sahipti ve doğrudan Kaddafi'ye bağlı olup kamu kuruluşları tarafından kontrol edilmemekteydi. Libya'da 2011 Şubat ayının başında ayaklanmalar başladığında Kaddafi, Genel Kurmay Başkanı Ebu Bekir Yunis Cabir'i darbe endişesiyle ev hapsinde tuttu. Protestolara ilk müdahale eden birlikler beklendiği üzere, yukarda isimleri geçen özel birliklerdi. Bunun yanında Libya'nın sosyolojik yapısını oluşturan aşiretlerin önemli bir kısmı silahlıydı ve Kaddafi'nin iktidarını sürdürme noktasında önemli bir işleve sahipti.[451] Kimi aşiretler rejimi korumak üzere harekete geçerken, Bingazi bölgesinde yer alan ve Kaddafi'ye muhalif bazı aşiretler ise ayaklanmanın önemli bir parçası olmuştu. Ayrıca ayaklanmanın ilk üç ayında 8 bine yakın askerin ordudan koparak muhaliflerin safına katılması[452] gösterilerin iç savaşa evrilemesine neden oldu. Görüldüğü üzere, birçok ülkede gerçekleşen gösterilere karşı ordunun takındığı tavır, isyanların farklı sonuçlar doğurmasına neden oldu. Tunus ve Mısır'da mevcut iktidarlar düşerken, Yemen, Libya ve Suriye ise iç savaşa sürüklenmiştir.

[450] Saïd Haddadt, "The role of the Libyan army in the revolt against Gaddafi's regime," **Aljazeera NETwork Paper**, 16 March 2011, s.2-3.
[451] HansPeter Mattes, "Challenges to Security Sector Governance in the Middle East: The Libyan Case," **Conference Paper**, **DCAF**, Geneva, 2004.
[452] Florence Gaub, "The Libyan Armed Forces Between Coup-proofing and Repression", **The Journal of Strategic Studies**, 2013, Vol. 36, No. 2, s. 235.

Sivil ayaklanmalar dolayısıyla rejim değişiminin olası bir ihtimal olduğu anlarda ordunun, siyasi iktidarların ajandası ya da isteği doğrultusunda hareket etmeyebileceği ve farklı kararlar verebilecekleri varsayımı şu soruları akla getirmektedir: Rejim değişimi talebiyle ortaya çıkan kitlesel talepler karşısında ordunun tavrını belirleyen temel etkenler nelerdir? Ordu, rejimi korumaya yönelerek kitleleri bastırır mı yoksa tarafsız kalarak ya da kitleleri destekleyerek değişimin önünü mü açar? Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında Mısır ve Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler bu sorular bağlamında analiz edilecektir.

4.3. Mısır ve Suriye'de Ayaklanmalar Karşısında Ordu

Bu bölümde, 2011 yılının başlarında önce Mısır sonra Suriye'de başlayan ayaklanmalara karşı ordunun verdiği tepki karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. İkinci bölümde de görüldüğü üzere Mısır'da Mübarek iktidarının sona ermesi, tam anlamıyla bir rejim değişimi değildi. Mübarek sonrası geçiş sürecini ülkedeki en önemli aktörlerden birisi olan ordunun kendisi yönetti. Yeni Anayasa'nın oluşturulması, parlamento seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri ordunun kontrolü altında gerçekleşti. Bütün bu süreç sonunda ordunun ekonomi ve siyaset üzerindeki başat rolünün zayıflamadığını, aksine birçok ayrıcalığını yasal garanti altına aldığını ifade etmek mümkündür. Buna rağmen gerçekleşen 3 Temmuz darbesi ise, ordunun rejimin ordu eliyle bir kez daha dizayn edilmesine yönelik ağır bir hamleydi. Gösterilerin kitlesel bir boyuta ulaştığı ve iktidar değişimine yönelik taleplerini artık açığa vurduğu 25 Ocak 2011'den, askeri darbenin gerçekleştiği 3 Temmuz 2013 tarihine kadarki süreçte ordunun rolü analiz edilecektir.

Suriye'de ise gösteriler başladıktan kısa bir süre sonra iktidar, polis ve paramiliter gruplar eliyle gösterileri bastırma yolunu tercih etmiştir. Rejimin bu tepkisi karşısında gösterilerin kitleselleşmesi ve silahlanmaya başlaması ise ordunun devreye girmesine yol açtı. Ordu –içinde yaşanan kopmalara rağmen- gösterilere karşı Esed iktidarını korumak üzere harekete geçmiştir. Mısır ve Suriye'de ordunun rejimi koruma refleksinin benzerliğine rağmen kitlesel ayaklanma karşısında

farklılaşan tavırları ele alınacaktır. Konuya ilişkin temel yaklaşımlar özetlendikten sonra, rejim-ordu-siyaset ilişkilerinin şekillendiği tarihsel bağlam referans alınarak 2011'deki olaylar ele alınacaktır.

Sivil ayaklanmalar karşısında ordunun nasıl bir tepki verebileceğine dair birinci bölümde özetlenen argümanlar çeşitli yönleriyle 2011 yılının başında Mısır ve Suriye'de meydana gelen ayaklanmaları açıklamak için yetersiz kalmışlardır. Bu başlık altında ise çalışmanın birinci bölümünde ortaya konulan hipotez merkeze alınarak söz konusu ayaklanmalar karşısında her iki üllke ordusunun tavır anlamlandırılacaktır. Çalışmanın argümanını hatırlatmak gerekirse; Mısır'da ordu ile Mübarek arasında sıkıyönetim kanunu gibi hukuki alt yapı hem de informel mekanizmalar yoluyla kurulan iktidar yapısı 2011 yılındaki ayaklanmalar karşısında çatlamış ve bu durum Mübarek'in devrilmesine yol açmıştı. Suriye'de ordu ile Esed arasında yine benzer mekanizmalarla bir özdeşlik oluşmuştur. Dolayısıyla ordu böylesi bir iktidar yapısı içinde, geleceği ve çıkarlarının sürekliliğini Esed iktidarının korunması ile birlikte değerlendirerek hareket etmiştir.

İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde sunulduğu üzere 1952 darbesinden hemen sonra Mısır'da ordu ile siyasi iktidar, oldukça içiçe geçmişti. Bir asker olarak Nasır'ın rejimi yeniden kurma noktasındaki etkin rolü ve yeni rejimin ordu üzerinden şekillenmesi, bu durumun temel sebebiydi. Ancak 1967 savaşının da etkisiyle ordu, rejim içindeki aktörlerden biri olmaya başladı. Rejim bir yapı olarak düşünüldüğünde ordu bu yapının içinde oldukça güçlü bir aktör olarak değerlendirilebilir. Bu yapının temel işleyişi ise ordu ile siyasi iktidar arasındaki koalisyon yoluyla sağlanmıştır.

Ordunun siyasi iktidarla sıkıyönetim ve olağanüstü hal kanunları başta olmak üzere güçlü bir koalisyon oluşturmasına rağmen iktidardan ayrışarak özerk bir konuma gelmesi iki temel unsur etrafında değerlendirilebilir. Ordunun siyasi liderlikle özdeşleşmesinin önünü açacak etnik, dini, mezhepsel ya da aşiret bağının olmaması; ikincisi ise ordunun ekonomik olarak sahip olduğu imkanlardır. Bu

durum, ordu ile siyasi iktidarı, aynı yapı içinde birbirleriyle dayanışma gösteren fakat ordunun varoluşsal anlamda siyasi liderliğe bağımlı olmadığı bir iktidar koalisyonuna zemin hazırlamıştır. 25 Ocak 2011'de Mübarek iktidarına karşı başlayan gösteriler, ordu için bir fırsat/maliyet meselesiydi. Ordunun bu fırsat/maliyet hesabı ise iki parametre etrafında şekillenmiştir. Birincisi, Mübarek'i korumanın yaratacağı risk; ikincisi ise Mübarek sonrası dönem için varolan anlaşmazlık. Ordunun bu iki unsur etrafında değerlendirdiği fırsat/maliyet denklemi, Mübarek'in iktidardan düşmesinde en önemli etkendir.

Suriye'de ordu siyasi iktidar özdeşliği ise şu unsurlar (her biri 3. Bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştı) çerçevesinde oluşmuştur: İktidarı aile içinde paylaştırmak, etnik dayanışma, şiddetin ölçüsüz kullanımı ve bununla bağlantılı olarak iktidar elitlerinin suç ortaklığı. Bu dört unsur, ordu ile siyasi iktidar arasında, birbirlerinden vazgeçemeyecek ve birinin tasfiyesinin diğerini de büyük ölçüde etkileyecek bir ilişki oluşturmuştur. 2011 Mart ayından itibaren Suriye güvenlik birimlerinin, gösterileri ağır silahlarla bastırma yoluna gitmeleri ve büyüyen gösteriler karşısında ordunun müdahale etmekte tereddüt göstermemesinin temel sebebi bu ortak varoluşsallıktır.

2010 sonunda başlayan ayaklanmalar ordunun kapasite/istek matrisini oldukça görünür kıldı. Söz konusu ayaklanmalar, iktidardaki otoriter rejimleri devirmeye yönelik hamlelerdi ve bu özellikleriyle ülke tarihlerinde ilk olma niteliğine sahiplerdi. Güvenlik güçleri, özellikle ordular daha önce hem coğrafi yayılım hem de nicelik bakımından daha lokal kalan ve dolayısıyla daha dar hedeflere odaklanan bazı ayaklanmaları bastırmıştı. Ortadoğu'nun yakın tarihinde darbe ile değil de ayaklanma ile iktidarın devrildiği en önemli örnek 1979 İran Devrimi olmuştur. Ancak bu örnek bölgesel ölçekte bir istisna olarak kalmıştır.

Mısır'da gerçekleşen gösteriler 25 Ocak 2011'de artık iktidar değişimi açısından kritik eşiği geçmişti. Bu tarihten itibaren gösteriler iktidar karşıtı sıradan

bir gösteri değil, iktidar hatta rejim değişimi talep eden devrimsel niteliğe sahip bir isyandı. Bu süreçte Mısır'da ordunun tavrı incelendiğinde rejimin varlığı ve devamlılığını merkeze alan bir yaklaşım sergilediği ve Mübarek'in bu denklemin içinde olmazsa olmaz bir konuma sahip olmadığı görülür. Suriye'de ise rejimin devamlılığı, Esed yönetiminin devamlılığıyla mümkündü. Bu durumu Mısır'da ordunun gerek Mübarek iktidarının son bulma süreci gerekse 3 Temmuz darbesinde takındığı tavırda; Suriye'de ise protestoların başladığı ilk günden itibaren Suriye ordusunun Esed iktidarını koruma amacıyla gösterdiği reflekslerde gözlemlemek mümkündür. Açmak gerekirse; Mısır'da ordu Mübarek'i doğrudan bir askeri darbe ile devirmemiştir. Ancak Mübarek'i devirme amacıyla başlamış olan protestolara zaman zaman müdahale etse de, bu müdahaleleri Mübarek iktidarını koruyacak şekilde genişletmemiştir. Bu gözlemden hareketle ordunun kurumsal olarak kendi varlığını ve çıkarlarını Mübarek iktidarının devamına bağlı görmediği ifade edilebilir.

3 Temmuz darbesinin temel sebeplerinden birisi yapısal bir dönüşümün yaşanmaması dolayısıyla Mısır'da kitlelerin siyasi taleplerinin hala canlı olmasıydı. Geçiş sürecinde birçok yasal ve anayasal düzenleme ile gücünü tahkim eden Mısır ordusu (bkz Tablo 8), Mübarek'le kurduğu fiili koalisyonu sona erdirmeyi göze almış ve fakat olası bir rejim değişimini göze alamamıştır. 3 Temmuz 2013'te askeri darbe ile ilk sivil Cumhurbaşkanını iktidardan indirmesi ve sonrasında darbeye karşı yapılan gösterilere ateşle karşılık vermesinin temel nedeni budur. Suriye'de ise ordu tarihsel olarak Baas Partisi ve fakat özellikle Esed iktidarı ile ortak bir varoluşsallık içindeydi. Ordu-iktidar simbiyosizmi olarak ifade edilebilecek bu durumdan dolayı Esed iktidarının devrilmesi demek, ordunun da yapısal düzeyde etkilenmesi, bir başka ifadeyle, çıkar ilişkileri etrafında örülen mevcut haliyle varlığının da sonu demekti. Mısır'daki gibi bir manevra alanına sahip olmayan Suriye ordusu tam da bu yüzden protestoların ilk gününden itibaren böylesi bir senaryoyu göze alamadığı için gösterileri bastırma yoluna gitmiştir.

Mısır ve Suriye'de ordu ile rejim arasında kurulan bu ilişki nasıl açıklanabilir? Bu soruya cevap verebilmek için ilişkinin şekillendiği tarihsel bağlama bakmak gerekecektir. Eğer Mısır'da ordunun rejimin bekçiliğini yaptığı varsayımı doğruysa ordu bu konumu nasıl elde etti? Eğer Suriye'de bir azınlık rejimi söz konusu olduysa ve ordu-iktidar özdeşliği rejimin temel karakterini oluşturduysa buna yol açan faktörler nelerdir? Çalışmanın ikinci bölümü Mısır'da ordunun müesses nizamın ana unsuru haline gelme süreci ve bu sürecin temel bileşenleri; üçüncü bölüm ise Suriye'de ordunun azınlık rejimle içiçe geçmesi analiz edilmişti. Bu kısımda ise bu iki ülkenin söz konusu tarihsel bağlamlarından yola çıkılarak ülke ordularının "Arap Baharı" sürecindeki ayaklanmalara verdiği tepki analiz edilecektir.

4.3.1. Mısır'da Sivil Ayaklanma Mübarek ve Ordu

2010 yılına gelindiğinde başta ordu olmak üzere sayıları ve yetkileri tam olarak bilinemeyen güvenlik birimleri otoriter rejimleri ayakta tutan en önemli araçlardı. Ancak bu durum rejimler için aynı zamazda bir paradokstu. Bu devasa yapılar büyüyüp etkinleştikçe rejim meşruiyetini aynı oranda kaybetmekteydi. Gittikçe çoğalan siyasal talepler, bu devasa yapıların etkisi altında görünmez oluyordu. "Mış gibi" olan değişimler[453], hiçbir yapısal değişime yol açmıyordu. Günden güne büyüyen sivil toplum örgütleri, gittikçe artan grev ve gösteriler, muhalefetin birçok seçimde işbirliği yapmasına rağmen bir sonuç alamaması bu tabloyu özetler nitelikteydi. Aralık 2010'dan itibaren Tunus'tan başlayarak diğer bölge ülkelerine yayılan kitlesel gösteriler, karşılık bulmamış taleplerin birikmiş bir öfke ile dışa vurumuydu. Bu anlamda Mısır için dönüm noktası ise kitlelerin 25 Ocak 2011'de başta Tahrir olmak üzere meydanlara akın etmeleri ile başladı.

4.3.1.1. Sivil Ayaklanma ve Ordu: Devrim mi Darbe mi?

Mısır söz konusu olduğunda siyasal iktidar ile güvenlik güçleri arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi için, 1952 Hür Subaylar darbesinin kurucu unsur olarak ele

[453] Lisa Wedeen, "Acting "As If": Symbolic Politics and Social Control in Syria", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 40, No. 3, Jul., 1998.

alınması gerekmektedir. Bu tarihten itibaren rejimi oluşturan erkler, çıkarlarının örtüştüğü noktalarda işbirliği ve fakat ayrıştığı noktalarda rekabet sarmalında bir ilişkiyi sürdüregelmişlerdir. Siyasal iktidar güvenlik güçlerini kitlesel hareketlere karşı kullanmış ve fakat kendi aralarındaki rekabeti de kullanarak tek bir birimin iktidarı devirme olasılığının önüne geçmek istemiştir. Güvenlik güçleri de kendi çıkarlarının mevcut iktidarla sürdürebilecekleri varsayımı ile iktidar değişiminin (özellikle demokratikleşme sürecinin) önüne geçmeye meyilli olmuşlardır. Güç merkezlerinin arasındaki bu karmaşık ilişkiler bir 'güç dengesine' evrilmiştir.

Ülkede süre giden gelişmeler, uluslararası siyaset ve aktörlerin sahip olduğu uluslararası düzeydeki ilişkiler bu güç dengesinin değişmesine yol açmıştır. Mısır'da en önemli aktörlerden birisi de ordudur. 1952'den itibaren ordu nüfuzunun belirgin bir şekilde hissedilen Mısır'da, 1967 hezimeti ve Enver Sedat'ın *infitah* politikaları ordunun etkisini kırmamıştır. Mübarek 1990'lardan itibaren polis, muhaberat ve merkezi güvenlik birimlerini bütçe ve insan kaynağı açısından güçlendirmiş, ordu ise özellikle ekonomik alandaki güç yatırımlarını artırarak bu alanda önemli bir aktör haline gelmiştir. Muhalif hareketlerin güç kazanmalarına, yaygınlaşmalarına ve özellikle seçim dönemlerinde harekete geçmelerine rağmen iktidar değişimini zorlayacak bir sonuç alamaması, Mübarek'in iktidarda kalma stratejisinde önemli bir yer tutan bu iç güvenlik birimlerini etkili bir şekilde kullanması dolayısıyladır. Ordu ise Mübarek döneminde daha az görünür olmasına rağmen hem genel anlamda siyaset sahnesinde etkisini korumuş hem de Mübarek rejiminin devam etmesi noktasında önemli bir aktör olagelmiştir.

Mübarek'in bir daha cumhurbaşkanı seçilmemesi amacıyla 2005 seçimlerinden önce "Kifaye" (yeter) sloganı ile bir oldukça geniş bir yelpazeye yayılan grupların bir araya gelmesi, muhalefetin iktidara karşı işbirliği yaparak kitleselleşmesi açısından önemli bir dönemeçtir. Kifaye hareketi ile birlikte artık sokaklarda siyasi iktidar elitlerini doğrudan eleştiren ve Mübarek'i istifaya çağıran

sloganlar da duyulmaya başlamıştır.[454] Kendini "Değişim Hareketi" olarak tanımlayan hareketin kurucuları ve aktivistleri arasında her kesimden entelektüeller, bulunmaktaydı. İşçi hakları, grev, çalışma ücretleri gibi konulara yoğunlaşarak siyasi bir oluşum olmadığını 2007'de kurulan ve 6 Nisan 2008'deki büyük grevle özdeşleşen 6 Nisan hareketi[455] bu kitleselleşmeye yeni bir enerji katmıştır.

2005 seçimlerinde muhalefet Mübarek'i iktidardan indiremese de bu seçim sürecin en önemli tarafı muhalif kesimlerin işbirliğine giderek bir sinerji ve umut yaratmış olmasıdır. Nitekim bütün baskılara rağmen benzer işbirliği girimileri 2010 seçimleri öncesi de sergilenmiştir. Bu amaçla Nisan 2009'da, Müslüman Kardeşler, Vasat, Kerame, Kifaye ve 6 Nisan Hareketi'nin desteklediği bağımsız adayların bir araya gelmesi ile 'Değişim için Mısır Koalisyonu' kurulmuştur. Koalisyonun üzerinde ittifak ettiği siyasi taleplerden bazıları yeni bir anayasa hazırlanması, olağanüstü halin kaldırılması, Camp David Anlaşması'nın feshedilmesi ve siyasi tutukluların salıverilmesiydi.[456] Görüldüğü üzere 2005 yılından itibaren muhalefetin yaptığı işbirliği, onbinlerce insanın katılımıyla gerçekleşen yüzlerce grev sınırlı ve spesifik talepler içermesine rağmen dikkate alınmadı.[457] 2010 yılında yapılan parlamento seçimlerinde UDP'nin elde ettiği %93.3'lük oy oranı, muhalefetin çabalarını boşa çıkarmış, dolayısıyla taleplerini de kulak arkası ediliştir. Bu sonuç Mübarek iktidarının olduğu şekliyle devam ettiği sürece muhalefetin seçimler yoluyla bir başarı elde etmesinin de mümkün olmadığını gsöterir nitelikteydi.

Mübarek'in şefliği altında ordu, polis ve yargı tarafından oldukça organize ve etkin bir şekilde yürütülen sıkı yönetim şartlarında muhalefetin siyasi bir alan

[454] Selin M. Bölme, v.d., **25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya : Mısır'da Dönüşümün Anatomisi**, SETA Rapor No:2, Nisan 2011, S.16.
[455] Marina Ottoway ve Amr Hamzawy, "Protest Movements and Political Change in the Arab World", **Policy Outlook Carnegie Endowment for International Peace**, January 28, 2011, s.2-3.
[456]"Carnegie Guide to Egyptian Elections", (Çevrimiçi), http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/16/center-al-wasat-party 16.02.2015.
[457] Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria**, Stanford, Stanford University Press, 2012, s.7.

bulması neredeyse imkansızdı.[458] 25 Ocak 2011'e kadar, siyasi anlamda çok dar bir hareket alanına sahip muhalif hareketler, siyasi partiler, sıradan vatandaşlar ve özellikle gençler kitlesel gösterilere başladı. Gösterilerin temel talepleri, "ekmek, sosyal adalet ve özgürlüktü". Ancak süreç ilerledikçe kitleler farklılaşarak ve kurumsal düzeyde basit bir işbirliğinden öteye giderek sivil bir ayaklanmaya dönüşmüş ve Mübarek iktidarını devirmeye odaklanmıştı. Bu tarihten Mübarek'in iktidarı bıraktığını açıkladığı 11 Şubat 2011 tarihine kadar Kahire'den İskenderiye'ye, İsmailiye'den Süveyş'e kadar meydanlardaki göstericilerin 15 milyonu aştığı dikkate alındığında[459], bu gösterilerin nicelik olarak daha önce gerçekleşmemiş boyutlara ulaştığını ifade etmek mümkün olmaktadır.

Sosyo-ekonomik ve ideolojik açıdan incelendiğinde ise meydandaki göstericiler oldukça heterojen bir niteliğe sahipti. Büyük çoğunluğu gençlerden oluşan kitleler,[460] 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı ve diğer illerdeki gösteriler işçi protestoları, ekonomik kriz, olağanüstü hal, keyfi tutuklama, rüşvet, işkence, Filistin meselesi, İsrail karşıtlığı gibi birçok nedenle o güne kadar gerçekleşmiş binlerce gösterinin kompozisyonu gibiydi. "Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet" afişlerinin yoğunluğu ve ana slogan haline gelmesi de bir yandan bu durumun bir göstergesi öte yandan Mübarek iktidarına karşı birikmiş öfkenin veciz bir ifadesi olarak okunabilir. 25 Ocak'ın "Öfke günü" olarak ilan edilmesi manidardı. Öfke tüm toplumsal grupları kesen bir niteliğe sahipti, bir başka deyişle Mübarek rejimine karşı öfke duymak için herkesin bir sebebi vardı. Rejimin olayları kontrol altına almak için harekete geçmişti ancak ilk defa bu kadar geniş ve organize gösterilerle karşı karşıyaydı. Güvenlik güçleri daha önce küçük çaplı gösterilere karşı yolları tıkayarak gösteri alanlarına erişmi engellemekte ya da bir şekilde toplanabilen küçük grupları kolayca

[458] Fulya Atacan, "Mısır'da 25 Ocak Devriminin Arkaplanı", Zahide Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften "Arap Baharı"**, İstanbul, Küre, 2014, s.111-112.
[459] Mısır'daki protesto sürecinin kronolojisi için, "Timeline: Egypt's revolution", 14.02.2011, **Aljazeera**, http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html 12.10.2015; "Egypt's revolution: Interactive Map, BBC News, 11.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12327995 12.10.2015.
[460] Göstericilerin yaş, mesleki açıdan geniş bir analiz için; Mark Beissinger v.d., "Who Participates in Democratic Revolutions? A Comparison of the Egyptian and Tunisian Revolutions", Prepared for Presentation at the American Political Science Association MeETings: August 29th-September 2nd, New Orleans.

dağıtabilmekteydi. 25 Ocak'ta ise gruplar gösterilerin İçişleri Bakanlığı etrafında başlayacağını duyurmalarına rağmen, küçük gruplar halinde Tahrir meydanına akın ettiler.[461] Kitle iletişim araçları ve sosyal medya kullanımını engellemek için internet erişimi kısıtlanmıştı.[462] Ancak göstericiler güvenlik güçlerini atlatarak Tahrir'e ulaşabilmişlerdi.

İçişleri Bakanlığı yayımladığı bir bildiride kargaşa ve gösterilerden Müslüman Kardeşleri sorumlu tuttu. Burada amaç, gösterilerin heterojen niteliğini gizleyerek İslamcılık parantezinde güvenlikleştirmekti. Gösterilerin ilk haftasında İçişleri Baknalığına bağlı güvenlik birimleri göstericileri tutuklama yoluyla; Merkezi Güvenlik Kuvvetleri ise gaz, plastik mermi ve saçma kullanarak kontrolü sağlamak istedi.[463] Bütün bu müdahalelere rağmen göstericiler geri adım atmadı. Kitlesel gösterilerin yoğunlaştığı 25 Ocak'tan güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucunda ordu birliklerinin sokaklara konuşlandığı 28 Ocak'a kadar hayatını kaybeden insan sayısı 846 olarak kayıtlara geçti.[464] Bu anlamda gösterilerin kaderini belirleyecek şey, ordunun bu müdahalelerinin Mübarek'i koruma amacına matuf olarak genişleyip genişlemeyeceği meselesiydi. Nitekim söz konusu müdahaleler gösterileri dağıtamayaınca ordu birlikleri ve tanklar sokaklara konuşlanmaya başladı. 2 Şubat'ta rejime bağlı güvenlik güçleri ve paramiliter güçler at ve develerle göstericilere saldırdığında[465] ordu birlikleri ne bu gruplara destek verdi ne de göstericileri koruma yoluna gittiler.

Aynı gün Mübarek televizyon ekranlarından kitlelere yönelik bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında halkın kaos ile istikrar arasında bir seçim yapması gerektiğinden bahsederek halkın sokaklardan geri çekilmesini istedi. Öte yandan yeni

---

[461] Fulya Atacan, . "Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet": Mısır'da Muhaliflerin Talepleri Açık Değil mi?, Der. Derya Fırat, **Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977'den Gezi Direnişine Toplumsal Hareketler ve Kent Mekanı**, İstanbul, Dipnot Yayınları, 2012, s. 46.
[462] S. Ackerman, "Egypt's Internet Shutdown Can't Stop Mass Protests", 28.01. 2011, (Çevrimiçi), http://www.wired.com/dangerroom/2011/01/egypts-internet-shutdown-cant-stop-mass-protests/
[463] Joshua Stacher, **Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria**, s.8
[464] "Egypt: At least 846 were killed in protests", **Washingtontimes**, 19.04.2011.
[465] "Tahrir Savaşı", **Hurriyet**, 03.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/tahrir-savasi-16922137

bir hükümet kurma ve kendi dönemi sona erdiğinde de iktidarı dervretme vaatlerinde bulundu, ancak kitleleri ikna edemedi. Aynı zamanda kendisinin bir asker olduğunu, savaşta ve barışta ülkesini temsil ettiğini hatırlatarak ordunun ve diğer güvenlik güçlerinin makul davranması gerektiğini ifade etti. [466]; Zaman zaman olaylara küçük çaplı müdahalelerde bulunsa da ordunun Mübarek ya da göstericiler lehine harekete geçmemesi dikkat çekiciydi. Ordu ya henüz bir karara varamamıştı ya da geniş çaplı bir müdahale için hazırlık içindeydi.

Olayların başladığı 25 Ocak'ta ABD'de bulunan Genel Kurmay Başkanı Sami Anan'ın "Biz Tunus ordusunun yaptığını yapmayacağız"[467] sözleri açıkça Mübarek'i korumaya yönelik işaretler veriyordu. Ordunun olaylar karşısındaki hareketsizliğini yorumlayan üst düzey iki ordu yetkilisinin Washington Post'a verdiği mülakatta ordunun tavrına dair önemli ipuçları sunmaktadır:

> "Ordu, Mübarek'e gelişmeleri yönetmesi için fırsat verdi ve eğer başarılı olsaydı hiçbir müdahalede bulunmayarak kışlasına geri çekilecekti. Fakat olayları bastırmaya kapasiteleri yetmedi… 10 Şubat'a gelindiğinde ise milyonlarca insan sokaklardaydı"[468]

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere eğer Mübarek olayları bastırmayı başararak statükoyu devam ettirebilseydi ordu da bu duruma uygun hareket ederek Mübarek'in yanında yer alacaktı.

Fakat 10 Şubat'ta ordunun üst düzey yetkilileri ilk defa Cumhurbaşkanı Mübarek olmadan bir karar almak üzere toplandı. Bu toplantı sonucunda Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi (SKYK) "Communique No. 1" başlığıyla yayınlanan bildiride, "Mısır halkının kazanımlarını ve anavatanlarını koruma amacıyla alınacak

[466] "Hosni Mubarak's speech: full text", The Guardian, 02.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.theguardian.com/world/2011/feb/02/president-hosni-mubarak-egypt-speech
[467] Atef Said, "The Paradox of Transition to "Democracy" under Military Rule", **Social Research**. Vol.79: No:2. Summer 2012, 397- 434.
[468] "Egyptian generals speak about revolution, elections," **Washington Post**, 18.05.2011, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-generals-speak-about-revolution-elections/2011/05/16/AF7AiU6G_story.html.

tedbirleri belirleyen prosedürleri ucu açık bir zaman diliminde oluşturma girişimlerine başladığını ve bu doğrultuda çalışmaya devam edeceğini"[469] duyuran ifadeler yer aldı. Cumhurbaşkanı ya da yardımcısının (Mübarek hiç bir zaman Cumhurbaşkanı yardımcısı atamamıştı) böylesi bir toplantıda yer almamasının teknik anlamda karşılığı ise literatürde darbe olarak yorumlanmaktadır.[470]

Bu tarifhten sonra sokağa çıkan askerler protestocular tarafından alkışlarla karşılanmış [471] hatta üst düzey subaylardan Yüzbaşı Ehab Fethi ve Albay Ahmed Ali Şavman 10 Şubat'ta Tahrir meydanına inerek buradan medyaya demeç verdi. Şavman bu kararının bireysel olduğunu, meydana silahını bırakarak halktan birisi olarak geldiğini, fakat ordunun artık bir karar vererek halkın yanında olması gerektiğini ifade ediyordu.[472] Bu gelişmeler halkı cesaretlendirmiş ve ordunun en azından bir kısmının Mübarek iktidarını korumak için şiddet kullanmayacağı ve dahası muhalifleri destekleyebileceğine dair beklentileri pekiştirmiştir. Böylece olayların ilk günlerinde ordunun takındığı ikircikli tavır yerini Mübarek karşıtlığına bırakacak gibi görünüyordu. Kısacası ordu, yaklaşık iki haftalık belirsizlik döneminde kitlelere müdahale etmeyerek dolaylı yoldan cesaretlendirdi ve bir anlamda Mübarek'i iktidardan eden değişiminin önünü açmış oldu.

Mısır'da gösterilerin Mübarek'in devrilmesi ile sonuçlanması, başta ordu olmak üzere güvenlik güçlerinin siyasal iktidar ile ilişkisini gündeme getirmiş ve bu birimlerin iktidara bağlı olarak çalışan bir demir yumruğu olduğu varsayımını sarsmıştır. Güvenlik birimlerinin siyasal iktidarla ortak çıkarları, ideolojik yakınlığı elbetteki söz konusudur, ancak birçok noktada ayrıştığı göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu iktidar erklerinin ayrışmazlığı varsayımı

---

[469] "Text of Egyptian military communique No. 1 Thursday, Feb. 10", 10.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108637/text-of-egyptian-military-communique.html#storylink=cpy 12.10.2015

[470] Eliezer Be'eri, **Army Officers in Arab Politics and Society**, New York, Praeger, 1969.

[471] "15 Egypt Army Officers Join Protesters," Reuters, 11.02. 2011, (Çevrimiçi), http://www.reuters.com/article/2011/02/11/ozatp-egypt-protest-officers-idAFJOE71A06N20110211

[472] Ahmed.Shoman.mkv, **Youtube**, 22.10.2011, https://www.youtube.com/watch?v=guQ8C4rZSW8 ve "الرائد أحمد شومان ينضم للمتظاهرين", https://www.youtube.com/watch?v=WWXIo96pIXY, 04.30.2015

sorgulanması gereken noktalardan biridir. Hazem Kandil'in ifadesi ile bu birimlerin siyasi *iktidar için* mi yoksa *iktidar ile* mi çalıştığı[473] en temel meselelerden birisidir. Özellikle kitlesel mobilizasyon süreçlerinde siyasal erkler arasındaki ilişki biçimlerine dair ipuçları açık seçik bir duruma gelir. Bu tür süreçlerde erklerin bir blok halinde hareket edip etmedikleri hem kendi aralarındaki ilişkiyi açık eder, hem de siyasal mobilizasyon sürecinin sonucunu etkiler.

1952 yılından beri otoriter bir sistemle yönetilen, ekonomik gelir adaletsizliğinin en yüksek olduğu, sosyal hakların insanları tatmin etmediği ve ülkenin uluslararası arenada –özellikle İsrail ile ilişkilerde- sahip olduğu politika halkın tepkisini çektiği bir ülkede, halkın ayaklanması için yeterli sebepler bulunabilir. Ancak hem bu ayaklanma sürecini hem de ayaklanmaların sonucunu etkileyen en önemli faktör güvenlik güçlerinin, özellikle de ordunun söz konusu süreçte takındığı tavırdır. Bu tavrın iki önemli boyutu vardır. Ordunun gösterileri bastırma isteği; ikincisi de ordunun sahip olduğu kapasitedir. 2011 ayaklanmalarının Mübarek'i iktidardan indirme başarısını anlamak için rejim erkleri arasındaki entegrasyonun sabit ve değişmez bir karakterde değil, ilişkisel bir bağlamda oluştuğunu, bu ilişkiselliğin değişebileceğini dikkate almak gerekir. Ordunun ayakalanmaları bastırma kapasitesinin yeterli olduğuna dair varsayımı kabul ederek müdahale isteğini fırsat/maliyet üzerinden değerlendirmek mümkündür. Ve bu noktada iki unsur önemli rol oynamaktadır: Birincisi Mübarek sonrası iktidara kimin geleceğine dair soru; ikincisi Mübarek'i iktidarda tutmanın orduya yaratacağı maliyet.

Mübarek'in halk ayaklanmaları sürecinde iktidardan düşmesi, oğlu Cemal'in cumhurbaşkanlığına geçiş ihtimalini de ortadan kaldırmış oldu. Cemal Mübarek'in hem iş dünyasında hem de UDP'deki hızlı yükselişi kamuoyu tarafından veliaht

[473] Hazem Kandil, **Soldiers, Spies and Statesman Egypt's Road to Revolt**, Verso, London, Newyork, 2012, s.2.

olarak görülmesine neden olurken[474] Hüsnü Mübarek ise her fırsatta oğlunu kendi yerine hazırladığı iddialarını reddediyordu. Cemal Mübarek'in muhtemel Cumhurbaşkanlığı hem sembolik hem de somut düzlemde hem orduyu tedirgşn etmekteydi hem de halk nezdinde kabul edilir değildi. Halk böylesi bir rejime karşı ayaklanmıştı. Gösteriler sırasında da Cemal'in önümüzdeki Cumhurbaşkanlığına aday olmasına kesin bir şekilde karşı çıkıyordu. Mübarek'de istifa etmeden önce yaptığı açıklamada ne kendisinin ne de ailesinden birinin aday olmayacağını açıklamıştı. Ordu açısından bakıldığında ise Cemal Mübarek'in muhtemel başkanlığı neo-liberal ekonomik politikaların hızlı bir şekilde devam etmesi ve dolayısıyla ordunun ekonomik ayrıcalıklarının sarsılmasına yönelik bir ihtimal taşımaktaydı. Ayrıca iktidara karşı büyüyen hoşnutsuzluğa karşın polis ve muhaberat daha baskıcı davranıyor ve iktidarın temel dayanağı haline geliyordu. Bu durum bir yandan rejimin korunması amacıyla işleyen tutuklama, işkence ve baskı mekanizmasında ordunun daha az görünür olması sebebiyle halk nezdindeki meşruyetini artırmaktaydı. Öte yandan diğer güvenlik birimleri rejimin devamı açısından daha güçlü bir ortak olması anlamına gelmekteydi.

İkincisi, bu kadar geniş ve heterojen kitlelere müdahalenin maliyeti, Mübarek'in iktidarda kalışına değecek bir fayda üretmesi oldukça zordu. Müdahaleye rağmen Mübarek'in düşmesi ise ordunun da Mısır'daki etkisini kaybetmesi anlamına gelecekti. İşte bu nedenler halk ile orduyu aynı amaç etrafında buluşturan önemli bir faktör olmuş ve Mübarek iktidarının sonunu getirmiştir. Mübarek sonrası geçiş sürecinde ordu, Mübarek'in düşüşünden elde edilen faydayı koruyan ve fakat ordunun hegemonyasını kıracak yapısal dönüşümlere de kapı açmayan bir strateji izlemiştir. Nitekim geçiş sürecinden 3 Temmuz darbesine kadar giden süreç ordunun ağırlığını hissettirdiği bir dönem olacaktır.

Belirli bir ideolojiyi çağrıştırmayan "ekmek adalet özgürlük", "halk rejimin devrilmesini istiyor", gibi sloganlar eşliğinde oldukça organize bir şekilde hareket

[474] Jason Brownlee, "The Heir Apparency of Gamal Mubarak", **Arab Studies Journal**, Fall 2007-Spring 2008, s.47-49.

eden kitlelerin Mübarek'i iktidardan indirmesi devrimsel bir sürece işaret etmekteydi. Bu gelişmenin tam anlamıyla bir devrime karşılık gelip gelmediği sorusu hala tartışılan bir konudur. Mübarek iktidarının sonunu getiren sivil bir ayaklanmaya rağmen 1952'den beri uluslararası koşullara adapte olabilen bir rejimin, 3 Temmuz darbesi ile kendini yeniden tesis ettiği bir süreç yaşandı. Otuz yıldır ekonomi-politik işleyişin tekelini elinde tutan ve başta ordu olmak üzere güvenlik güçlerinin desteğine sahip Mübarek'in devrilişi "devrimsel" bir adımdı. Ancak Mısır siyasetinde yapısal bir dönüşüme evrilmemesi dolayısıyla Mübarek'in düşüşüyle yaşanan aktör değişimini bir "devrim" olarak nitelemek kolay değildir.

4.3.1.2. Geçiş Sürecinden 3 Temmuz Darbesine Ordu

Ordunun gelişimini diğer alanlara önceleyerek merkezi unsur olarak konumlandığı ve ordu elitlerinin de hakim sınıf statüsü kazandığı ülkeler modern pretoryen devletler olarak tanımlanır. Bu ülkelerde ordunun yönetici elitleri bürokratik, yönetsel yapılar ve hatta siyasi liderlere karşı bir imtiyaza sahiptir ve bu elitler ordudan, orduya sempati duyan ya da en azından karşıtlık içinde olmayan gruplardan devşirilir. Anayasal değişimler ordunun etkisi altında gerçekleşir, ordu hükümet ve bürokrasinin karar alma mekanizmalarına çeşitli yollarla müdahil olur; bu yüzden ordu politik yapı ve kurumlar üzerinde belirleyici bir role sahiptir.[475] Tam da bu yüzden ordu politik sistemi domine etme potansiyeline sahip olduğundan etkisini ve çıkarını devam ettirebilmek için askeri bir yönetim biçimine ihtiyaç duymaz fakat gerek gördüğünde de bu potansiyelini kullanarak siyasete müdahil olur. Mısır ordusu bu tanıma uyan tipik bir örnektir.

Mısır'da 25 Ocak 2011'den itibaren bir pozisyon belirlemeye çalışan ordu, özellikle Mübarek'in istifasının duyurulma anından itibaren geçiş sürecinin baş aktörü olmaya devam edeceğine dair işaretler verdi. 11 Şubat'ta henüz Mübarek'in istifasının duyurulmasından saatler önce kamuoyuna açıklanan ikinci bildiride,

[475] Amos Perlmutter, "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), s. 392.

ülkenin normal şartlara döndüğü anda mevcut olağanüstü halin kaldırılacağını, seçim taleplerinin yerine getirileceğini, Anayasal düzenlemelerin yapılacağını ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bu düzenlemelere göre yapılacağına dair garantileri içeren ifadeler yer aldı.[476] Bu açıklamadan hemen sonra Ömer Süleyman, Mübarek'in yetkilerini SKYK'ya devrederek istifa ettiğini duyurdu. Ardından gelen üçüncü bildiride SKYK yetkileri devraldığını ve dördüncü bildirilerde SKYK Mübarek'e Mısır'a hizmetlerinden ve bu tarihi andaki vatanperver kararından dolayı teşekkür ederek yetkileri devraldığını duyurdu. Dördüncü bildiride yeni hükümet kurulana kadar mevcut hükümetin idari işleri devam ettirmek üzere görevine devam edeceği ve tamamen demokratik bir siyasal sistemin inşa edileceğine dair garanti ifadeleri yer aldı.[477]

SKYK'nın bir gün sonraki bildirisi ise artık yol haritası niteliğini taşıyordu. Buna göre; protestocuların taleplerine dayanarak Anayasa askıya alınmış ve hem yasama hem de şura meclisi feshedilmişti. Ordu geçiş süreci için 6 ay (15 Ağustos 2011'e kadar ya da cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri yapılana kadar) idareyi ele alacak, Anayasa düzenlemeleri için bir komisyon oluşturulacak, geçiş sürecinde kanun yapma yetkisine sahip olacaktı. Savunma Bakanı ve aynı zamanda SKYK Başkanı Tantavi, Cumhurbaşkanı görevini fiili olarak devralmıştı.[478] Ordunun bu tavrı hem Mısır siyaseti üzerindeki etkisine hem de Mübarek sonrası oynayacağı etkin rolüne işaret etmekteydi. 2011 Anayasal Deklarasyonu ile hem Cumhurbaşkanı'nın hem de hükümetin yetkileri SKYK'da toplanmış oluyordu.[479] Geçiş süreci de zaten siyaseti önemli ölçüde hegemone eden ordunun yetkilerini artırarak ve resmileştirerek elde ettiği hakim konumun gölgesinde gerçekleşecekti.

[476] Text of Communique No. 2 from the Egyptian military, 11.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108638/text-of-communique-no-2-from-the.html#storylink=cpy 03.10.2015.
[477] Text of Communique No. 4 from Egypyt's Supreme Council of the Armed Forces, 11.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611779.html
[478] Text of Communique No. 5 issued by the Egyptian military, 13.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611800.html
[479] Daniela Pioppi, **The Muslim Brotherhood andthe Illusion of Power**, GMF Op-Med, July 2012.

Ancak yönetime geçici süreliğine el koyarken ordu garanti ettiği birçok vaadi yerine getirmedi. Örneğin, olağanüstü hal kaldırılmadı, seçimler zamanında yapılmadı. Askeri mahkemeler sivilleri yargılamaya devam etti, sosyal ve ekonomik kaosun önüne geçmek için ordunun hiçbir kazanımından ödün verilmedi. Tam aksine, orduya bağlı kritik güvenlik birimleri güçlendirildi; ordunun hakim olmadığı birimlerin ise üst düzey yöneticileri değiştirilerek kontrol altına alındı. SKYK, mevcut durumdan rahatsız olan sendika, akademi sivil toplum kuruluşları gibi çevrelerden yönetimin bir an önce sivillere devredilmesine dair talepleri göz ardı etti.[480] Hatta gerekli gördüğünde bu talepler etrafında ortaya çıkan gösterileri de bastırmaktan geri durmadı.

Uluslararası kuruluşlar, insan hakları açısından ordunun kontrolündeki geçiş sürecinin Mübarek dönemine göre daha da kötüleşmiş olduğuna dair raporlar yayınladı.[481] Orduya bağlı bazı birliklerin 25 Ocak sürecinde protestocularla yüzyüze kaldığı ve silah kullandığı bilinmekteydi. Dahası, Mübarek taraftarlarının develerle saldırı gerçekleştirdiği sırada tanklar sokaktaydı, fakat göstericileri korumak için harekete geçmemişti. Muhammet Mahmut Caddesi olayları ise, Cuma gösterileri, sosyal medya üzerinden organize olma ve ordu yönetiminin sona ermesi çağrılarına bakıldığında Mübarek'i deviren Tahrir Gösterileri ile benzer yöntemlerin uygulandığı dikkati çekmektedir. "Yeskut yeskut hukmul asker" (askeri yönetim devrilsin), sloganı[482] bu talebin açıkça dile getirilişiydi. 19-25 Kasım arasında ordu yönetimine karşı yönetimin sivillere devredilmesi talebiyle gerçekleşen protesto gösterilerine karşı Mübarek döneminden farklı olmayan yöntemlerle karşılık verilmesi sonucunda ölüm ve yaralanma vakaları yaşanmıştır.[483] Bu olayların işaret

[480] Robert Springborg, "Whither the Arab Spring? 1989 or 1848?", **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 46:3, 2011, s.10.
[481] "Egypt: Broken Promises: Egypt's Military Rulers Erode Human Rights", **Amnesty International**, 22.11.2011, (Çevrimiçi), https://www.amnesty.org/en/documents/MDE12/053/2011/en/
[482] Bu olayların ayrıntısı için; Abdullah Aydoğan Kalabalık, "19 Kasım: İhvan'ın "Devrime İhanet" İddiasıyla Yüzleşme Günü", **Dünya Bülteni**, 19.11.2013, (Çevrimiçi), http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=280563&q=M%C4%B1s%C4%B1r
[483] Mübarek sonrası rejimin uyguladığı şiddetin analizi için; Farhad Khosrokhavar, "Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır", Der. Doğan Çetinkaya, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul İletişim Yayınları, 2014, s.170-194.

ettiği en önemli husus, Mübarek iktidarının devrilme sürecinde "halkla elele" veren ordunun kendi yönetimine karşı gelişen tepkilere karşı oldukça sert cevap vereceğiydi. Nitekim bu yönüyle ordunun sert tepkisi 3 Temmuz darbesi sonrasında yaşanacaklara dair küçük ama önemli bir ipucuydu.

Demokratikleşme hedefi ile başlamış olan geçiş sürecinin ordunun insiyatifine bırakılmış olması başlı başına bir paradokstur.[484] Mübarek'in devrilmesinden sonra da bununla yetinmeyerek "düzenin devrilmesine" yönelik taleplerini dile getiren kitleler her seferinde ordu tarafından güç kullanılarak dağıtıldı.[485] Ordunun kendi idaresi altında devam etmekte olan geçiş sürecinde köklü reformlara imkan tanımaması, geçiş sürecini sürekli uzatarak iktidarı sivillere devretmekten kaçınması, Muhammet Mahmut olayları örneğinde olduğu gibi bu bağlamdaki taleplere karşı şiddet kullanmaktan kaçınmaması, devrim sürecindeki tavrı ile tezat oluşturmuştur. Geçiş sürecinde ordunun devlet ve bürokrasi aygıtı içinde kökleşmesinin devam ettirdiğini ifade etmek mümkündür.

İlk turu 23-24 Mayıs ikinci turu ise 16-17 Haziran tarihlerinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamlanmasıyla Mısır'da yönetim, sivil yönetime devredilmiş oldu. 1928'de kurulan ve özellikle 1940'lardan itibaren eğitimden sendikalara, siyasi arendan sosyal platformlara kadar geniş bir yelpazede etkinlik gösteren İhvan, Mısır siyasetinin en önemli unsurlarından birisi olagelmiştir. Kurulduğu dönemden ve fakat özellikle 1952 Hür Subaylar darbe sürecinden itibaren İhvan'ın politik çizgisi hem genel anlamıyla hem de iktidarla ilişkisi bakımından çok inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Mısır'da toplumsal ve siyasi arenada sahip olduğu etki ve potansiyel dolayısıyla hareket hiçbir lider tarafından göz ardı edilememiş ancak toplumsal düzeyde bir alternatif ya da siyasi arenada meydan okuyabilecek bir potansiyele ulaştığında da baskıya maruz kalmıştır.

[484] Said Atef, "The Paradox of Transition to "Democracy" under Military Rule", **Social Research**, Vol. 79: No. 2: Summer 2012, s.397.
[485] Fulya Atacan, "Duvar: Devrim Mi, Geri Dönüş Mü?", **MomentDergi**, 2014, 1(1), s.57.

Kral Faruk'tan Mübarek'e kadar geçen sürede siyasi iktidar ve daha özelde ordu ile İhvan arasında karmaşık bir ilişki söz konusu olmuştur. Tüm liderler İhvan'ı kimi zaman işbirliği kurulacak bir aktör kimi zaman ise bastırılması gereken potansiyel bir tehdit olarak görmüşlerdir. Kral Faruk 1942-47 arasında harekete alan tanırken (parti kurarak aktif siyasete girmesini bile teklif etmiştir) 1952'ye kadarki beş yıllık süreçte ise hareketi baskılamıştır. Hür Subaylar darbesine destek vermesiyle Nasır'la başlayan işbirliği ise 1954 – 70 arasında ağır bir baskılamaya bırakmıştır. Sedat'ın iktidara geldiği 1970 ile 78 arası dönem ise İhvan'ın en fazla alan bulduğu dönemdir. Sedat'ın İsrail'le yakınlaşma süreci ise bu dönemin sonunu getirmiştir. Benzer şekilde Mübarek döneminin ilk yıllarında harekete daha ılımlı yaklaştıysa da 90'ların başından itibaren sert bir çizgiye evrilmiştir. Bu döngüde İhvan kendine açılan serbestlik dönemlerinde büyümüş ve ardından bir baskılanma sürecine maruz kalmıştır.[486]

Her ne kadar sosyal alanda kurulmuş bir hareket olsa da İhvan'ın siyasal amaçları olduğu ve hem siyasi partiler hem de ordu içinde taraftar bulduğu bilinmektedir. 1930'lu yıllar'ın siyasi atmosferi içinde İhvan'ın siyasi söylemleri hem toplum hem de ordu içinde karşılık bulabilmişti. Bu yıllarda İngilizlerin ülkedeki varlığı ve Kral Faruk yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk İhvan ile ordu içindeki bazı subayların ortak noktasıydı.[487] Örneğin 1941 yılında bazı subaylar bir temsilci aracılığıyla Kral'a "ordu yönetiminin dini faaliyetlere karşı daha toleranslı davranması" gerektiğine dair bir talepte bulundular.[488] Kral Faruk 1942-1947 arasında İhvan'a müsamahalı yaklaşırken, devrildiği 1952 yılına kadar ise hareketi bastırma yoluna gitmiştir.

1937'de Askeri Akademi'nin kontenjanlarının yükselmesi ve sosyo ekonomik açıdan orta-alt sınıfların orduya katılımı İhvan'ın ordu içindeki taraftarlarının

[486] Hakkı Taş, "İsmailiyeden Rabiaya Müslüman Kardeşler", Der. Erkan Ertosun v.d., **Ortadoğu'da Devlet Altı Gruplar**, İstanbul, İldem Yayınları, 2015, s.59-60.
[487] Clotilde de Swarte, "The Egyptian Army and the Muslim Brotherhood: A Complex Relationship", **Fair Observer**, 12.11.2013.
[488] Abdullah Aydoğan Kalabalık, "Critical Turning Points in the Ikhwan-Military Relations", SETAV, 11.11.2013.

artmasına zemin hazırlamıştır. Hür Subaylar içinde İhvan'la ilişkili subayların olması da bu durumla ilgilidir. İhvan, 1952 Hür Subaylar darbesine önemli ölçüde katkıda bulunan ve bu gelişmeyi kendi zaferleri gibi görmekteydi. Nasır'ın 1954 ortalarından itibaren iktidarı tekelinde tutma girişiminden en çok etkilenen kesim olmuştur.[489] Nasır'ın artık bir rakip olarak gördüğü İhvan'ı ağır bir şekilde bastırması örgütün Mısır siyaseti içindeki seyrinin dönüm noktalarından birisi olmuştur. Nasır'ın bu stratejisi, İhvan'ı organizasyonel açıdan zayıflatmakla kalmadı; Mısır'da iktidarın güvenlikleştirdiği bir öteki konumuna düşürdü. Sedat'ın İhvan'la işbirliği yapması örgüt açısından bir rahatlama sağlamış olması, örgüte yönelik bu bakış açısını değiştirmedi.

Nasırcı unsurlara karşı bir mücadele başlatan Sedat, İhvan'ı dengeleyici bir toplumsal güç olarak görmüştü. Bu durumu kendi adına fırsat olarak kullanmak isteyen İhvan da zaman zaman Sedat'la işbirliği, kimi zaman mücadele görüntüsü vererek ikircikli bir tavır takınmıştı. Ancak bu tutum, 1977'deki Kudüs ziyareti sebebiyle Sedat karşıtlığı noktasına evrilmiştir. Bu tutum karşısında Sedat da İhvan'ı cezalandırma ve üylerini hapse atmakla karşılık verdi. Böylece İhvan'la iktidar bir kez daha işbirliği çatışma döngüsünün içinden çıkamadı.

Mübarek döneminin ilk yılları hariç bütün siyasi muhalefet gibi İhvan da hızlı bir şekilde artan İçişleri Bakanlığına bağlı güvenlik birimleri ile ordunun sindirme stratejisi ile karşı karşıya kalmıştır. Hüsnü Mübarek dönemine denk gelen 1980'lerin ilk yıllarında siyasi arenada daha fazla görünmeye başlayan ve seçimlerde hem liberal hem de sol partilerle işbirliği yapmaktan kaçınmayan İhvan'ın söylemlerinde demokrasi, insan hakları gibi terimler daha fazla kullanılmaya başlandı.[490] 90'lı yılların başından itibaren ise İhvan Mübarek'in hedefi haline gelmiş ve 2010 yılına kadar bu durum değişmemiştir. 2011 yılının başında Mübarek'e karşı gösteriler

[489] Richard P. Mitchell, **The Society of Muslim Brothers**, New York, Oxford University Press, 1969, s. 96.
[490] Carrie Rosefski Wickham, **Müslüman Kardeşler: Bir İslami Hareketin Tarihi**, Çev:Evren Demirci, Ankara, İpek Üniversitesi Yayınları, 2013, s.1.

başladıktan bir süre sonra İhvan taraftaraları da ihtiyatlı bir kararla meydanlara indiler.[491]

Hürriyet ve Adalet Partisi'nin 2012'deki parlamento seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve yine İhvan kökenli Muhammed Mursi'nin 2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması oldukça ilginç bir gelişmeydi. Wickham'ın deyişiyle varlığının önemli bir bölümünü devletin baskısına maruz kalarak ve yasal bir statü bile elde edemeyen bir örgüt (İhvan), mücadele ettiği düzenin kontrolünü seçimlerle ele aldı.[492] Ancak bu gelişmenin üzerinden henüz bir yıl geçtiğinde müesses nizamın temel aktörü olan ordu bir askeri darbe ile iktidara el koydu. Mübarek'in kurmuş olduğu liberal otokrasi tasfiye olmadan askeri vesayet kendini yeniden kurmuş oldu. Askeri darbeyi 25 Ocak devriminin devamı olarak sunan ordu,[493] darbe karşıtı gösterileri de şiddet kullanarak bastırdı. Polis ve muhaberata karşı gerçekleşen "ordu halk darbesi", yerini halka karşı "ordu-polis kardeşliğine"[494] bırakıyordu. Bu süreçte hayatını kaybeden ve yaralanan insan sayısının, 25 Ocak ayaklanmaları sırasında yaşanan ölüm ve yaralanma sayısının dört katı olması ilginç bir veridir.[495] Böylece ordu yeni dönemde hiçbir meydan okumaya mahal bırakmaksızın Mısır'daki başat rolünü korumuş oldu. Sonuç olarak Ordu ile İhvan arasındaki ilişki Mısır siyasetinde eşit fırsat ve konuma sahip iki aktörün rekabeti şeklinde seyretmedi. Zaman zaman ortaya kurulan işbirliği ideolojik bir yakınlık ya da siyasal zeminde de gerçekleşmedi. İki aktör arasındaki ilişki her iki tarafın pragmatik düzeyde değerlendirdiği zeminde ve çoğu zaman siyasal iktidarın ya da ordunun açtığı alanda seyretmiştir.

---

[491] D. Pioppi, M.C. Paciello, I. El Amrani, and P. Droz-Vincent, **Transition to What: Egypt's Uncertain Departure from Neo-Authoritarianism**, German Marshall Fund, May 2012.

[492] Carrie Rosefski Wickham, a.g.e., s.62-63.

[493] "Mısır'da Mursi'ye darbe", **Aljazeera Turk**, 04.07.2013, (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-mursiye-darbe

[494] Yüksel Taşkın, "Ordu-halk darbesi"nden Ordu-Polis kardeşliğine", **Birikim**, 293, Eylül 2013, s.1.

[495] Darbe karşıtı gösterilerde ölenlerin sayısı kaynaklara göre farklılık göstermekle birlikte ölü sayısının 3.500'ün üzerinde olduğuna dair ortak bir kanaat mevcut. ÖR: "Mısır'daki katliamın bilançosu: 3 bin 533 ölü", **Anadolu Ajansı**, 17.08.2013, http://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirdaki-katliamin-bilancosu-3-bin-533-olu/225113 Ayrıca işkence, idam ve hapis cezaları da göz önüne alındığında durumun vahameti daha iyi anlaşılmaktadır.

4.3.2. Ordu'nun Tavrını Anlamak

Mısır'da Mübarek iktidarına karşı sivil ayaklanmalar başladığında ordunun nasıl bir tavır alacağı hem ayaklanmaların sonucu hem de Mısır siyasetinin geleceği açısından belirleyici bir etkiye sahip olacaktı. Ayaklanmaların sonucunu belirleyen en önemli etken olacaktı çünkü bu çalışmada da ifade edildiği üzere ordunun muhaliflerin safında yer almadığı ya da en azından nötr bir görüntü vermediği durumlarda muhalefetin iktidara karşı başarılı olması oldukça zordu. Ülke siyasetinin geleceğinde belirleyici bir rolü olacaktı, çünkü rejimin ordu sayesinde varlığını sürdürdüğü ve ordunun rejimin üzerindeki etkinliğini sürekli koruduğu Mısır'da olası bir rejim değişimi ancak ordunun rızası ile gerçekleşebilirdi. Sonuçta ordu Mübarek'in devrilmesine göz yumdu ve fakat 3 Temmuz 2013 darbesi ile statükoyu yeniden kurdu. Darbe sonrasında ise oluşturulan yeni Anayasa ve ilan edilen olağan üstü hal başta olmak üzere siyasal rejimi yeniden adapte etti. Kısacası ordu kendini Mübarek iktidarı ile ayrıştırmış ve fakat müesses nizamın devamını temin etmişti.

Ordunun Mısır siyaseti ve ekonomisi üzerindeki etkisinin görünürlüğünün nasıl arttığı bu çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmişti. 1952 yılında gerçekleşen askeri darbe ile ordunun Mısır'da siyasi, ekonomik, sosyal ve hatta kültürel alanlar üzerinde kurmaya başladığı hegemonya, değişen uluslararası koşullar ve yerel siyasi dinamiklere rağmen yapısal bir dönüşüm geçirmemiştir. Bütün bu tarihsel süreç, ordunun Mısır'daki rejimin (müesses nizam, statüko) temel aktörü olduğunu göstermektedir. Ordunun bu başat pozisyonu, 1952'den beri siyasi iktidarda kimin olduğundan bağımsız, tercih edilen ekonomi-politik uygulamalarla birlikte ya da kimi zaman bu uygulamalara rağmen devam etmiştir. Mısır siyasal rejiminin değişen uluslararası koşullar ve yerel dinamiklere adapte olma süreci, ordunun rejim içindeki etkinlik düzeyini korumasıyla paralel bir seyir izlemiştir. Bir başka ifadeyle, ordu hem rejimi ayakta tutan en önemli unsur olagelmiş hem de rejim içindeki etkin konumunu koruma becerisini göstermiştir.

Mısır'da ordunun müesses nizamın temel aktörü olmasına yol açan en önemli hamle Cemal Abdünnasır liderliğindeki Hür Subayların 1952'de Kral yönetimine karşı gerçekleştirdiği askeri darbedir. Hür Subaylar bu darbeyi, 1948'de İsrail'e karşı savaş kaybetmiş, İngiliz etkisinden kurtulamamış ve ekonomik faaliyetleri küçük bir toprak aristokrasisi lehine işleten bir yönetime karşı gerçekleştirmişti. Teknik anlamda askeri bir darbe olmasına rağmen Nasır'ın ülke siyaseti, ekonomisi ve sosyal hayatında ortaya koyduğu yapısal değişimler bu darbenin devrim olarak adlandırılmasına yol açtı. Bu dönemde ordu *praoriteryen (devrimci)* ordu[496] özelliklerini büyük oranda göstermekteydi. Ordu ideolojik olarak bütünleşik ve siyasi mekanizma ile de büyük oranda mutabık bir yapıya sahipti. Nasır yönetiminde Mısır'ın kapsamlı bir kalkınma sürecine girmesi, köklü bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ve Pan-Arabist bir ideoloji ile Ortadoğu ülkeleri arasında öne çıkması, Nasır'ın Mısır halkı nezdinde meşrulaşmasını sağlamıştı. Nasır'ın partiden bürokrasiye kadar yeni siyasal sistemde ordu kökenli subaylara geniş bir alan taşıması ordunun ülke siyaseti üzerinde hegemonya kurmasına olanak sağladı.

Nasır'ın 1970'te ölümü sonrası iktidarı devralan Enver Sedat, 1967 yenilgisi ile başlayan orduyu profesyonelleştirme sürecini kendi iktidarını ordudan korumak için de kullandı. Nasır'ın aksine ordu içinden popüler, güçlü bir figür çıkmasının önüne geçti. Ordunun gücünün farkında olan Sedat, Nasırcı unsurları tasfiye amacıyla ordunun üst kademesini sürekli değiştirerek kendisine yönelebilecek tehditleri bertaraf etme yolunu seçti. Bu tasfiye süreci Sedat döneminde kurulan kabinelere de yansıdı ve hükümette görev alan asker kökenli bakan sayısında önemli oranda bir düşüş yaşandı.[497] Sedat'ın Mısır tarihinde bir dönüm noktası olarak sayılabilecek 1978 Camp David ve 1979'da İsrail-Mısır anlaşmaları ordu desteği ile gerçekleşti. Sedat döneminde siyaset alanında görünürlüğü azalan ordunun etkisi

[496] Devrimci orduların nitelikleri için bkz. Amos Perlmutter, **The Military and Politics in Modern Times**, New Haven, Yale University Press, 1977, s.14-16 ve 206-211 ve Jonathan R. Adelman, **Revolution, Armies, and War: A Political History**, Boulder, Lynne Rienner, 1985.s.201-06.

[497] Kabinedeki asker-sivil bakanların dağılımı için, Mark N. Cooper, "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet," **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 14, No. 2, 1982, ss. 204-207.

1970'lerde askeri endüstri, kolllarında başlayan[498] ve zamanla hem tekstilden inşaat malzemelerine, otomotivden sigorta hizmetlerine kadar sektörel olarak genişleyen hem de hacmi büyüyen yatırımlar sayesinde ekonomik alana kaydı.

Mübarek dönemi ise ordunun siyaset sahnesinde tekrar etkinlik kazandığı, ekonomi alanında da holdingleştiği bir dönem oldu. Mübarek'in orduya açtığı alan üst düzey generallerin sadakatini sağladı. Bununla birlikte Ordu ile Mübarek arasında gün yüzüne çıkan çeşitli anlaşmazlıklar da mevcuttu. Mübarek 2005'te Başkan yardımcısı atayacağına dair açıklama yaptı fakat bu sözünü uygulamaya koymadı. Bununla beraber oğlu Cemal'e –resmi olark deklare edilmese bile– kendisinin halefi olarak algılanmasına sebep olacak misyonlar yüklemesi[499] kendisinden sonra oğlunu Cumhurbaşkanlığına hazırladığı yorumlarına neden oldu.[500] Nitekim Mübarek'in bütün yetkilerini Askeri Konseye devrettiği ilan edilmeden önce 2011'de yapılması planlanan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ne kendisinin ne de ailesinden birinin aday olmayacağını bir süre sonra da Ömer Süleyman'ı yardımcısı olarak atadığını ilan etmesi yalnızca göstericilere değil, aynı zamanda orduya verilmiş bir mesaj olarak okunabilir.

1952 Hür Subaylar darbesinden itibaren asker kökenli cumhurbaşkanları tarafından yönetilen ülkede, Cemal Mübarek ordu tarafından makbul bir halef olarak görülmüyordu. Bunun başlıca sebeplerinden biri ordu kademesinin Cemal Mübarek ve etrafındaki elit kesimin ekonomik söylem ve performanslarına dair duydukları

[498] Stephen Gotowicki, "The Military in Egyptian Society", ed. Phebe Marr, **Egypt at the Crossroads: Domestic Stability and Regional Role**, Washington DC, National Defense University Press, 1999, s. 110.
[499] Tarek Masoud, "The Road to (and from) Liberation Square", **Journal of Democracy**, Volume 22, Number 3, July 2011, s.21.
[500] Michael Wahid Hanna, "The Sun Also Rises: Egypt's Looming Succession Struggle," **World Policy Journal**, (Fall 2009): 103-104.

endişeydi.[501] Bu kadronun tamamıyla liberal bir ekonomik programdan yana olmaları, ordu yönetimini rahatsız etmekteydi. [502]

Ordunun modernleşme ya da devrim anlarında etkili olduğu ülkelerde siyasi iktidar ile güçlü ilişkisi söz konusudur. Ancak bu ilişkiler durağan değildir. Şartlar değiştikçe hem yönetici elitler hem de ordunun niteliklerinde değişimler meydana gelir ve birbirleriyle ilişkilerinde birtakım değişikliklere yol açar.[503] Ordu ile cumhurbaşkanı arasındaki kritik işbirliği Mısır siyasi sisteminin devamını sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Mısır'da ordu ile siyaset ve siyasi liderlik arasındaki mekanizma da Nasır döneminde başladığı gibi sabit kalmadı. Ancak ne cumhurbaşkanı ile ordu arasındaki ilişkinin mahiyeti ne de değişen uluslararası şartlara adapte olan ekonomi-politik koşullar, ordunun rejim üzerindeki etkisini kırabildi.

Mübarek ile ordu arasındaki ilişki güvensizlik üzerine kurulu ve fakat siyasi/ekonomik çıkarlar dolayısıyla karşılıklı dokunmamaya yani mevcut statükonun devamı için adı konulmamış bir işbirliğini andırmaktaydı. Mübarek bir yandan orduyu olağanüstü yetki ve imtiyazlarla donatırken, öte yandan siyasi ve güvenlik mekanizmalarla dengelemeye çalışmıştı. Cook'un ifadesiyle ordu, Cumhurbaşkanına 'siyasetin kahyası' olması sebebiyle güven duymaktaydı. Cumhurbaşkanı üzerinden de siyasete müdahil olup siyaseti etkilerken, bu ilişki sayesinde kendilerini gündelik siyasetin sıkıntılarından yalıtabilmekteydi.[504] Öte yandan Mübarek de, başta olağan-üstü hal ve askeri mahkemelere tanıdığı yetki ile muhalif kesimleri ordu üzerinden sindirme stratejisi izliyordu. Ayrıca orduya tanıdığı imtiyazlarla, olası bir darbenin de önüne geçmeiş oluyordu.

---

[501] "Egyptian generals speak about revolution, elections," **Washington Post**, 18.05.2011, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-generals-speak-about-revolution-elections/2011/05/16/AF7AiU6G_story.html.

[502] Thanassis Cambanis, "Succession Gives Army a Stiff Test in Egypt", **New York Times**, 11.09.2010,

[503] Bayram Sinkaya, "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği", **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2011, Cilt 3, Sayı 1, s.129-130.

[504] Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye, Mısır, Cezayir**, İstanbul, Hayy Kitap, 2008, s.182-183.

2011 yılında Mübarek'in sonunu getiren en önemli unsur, ordu ile cumhurbaşkanı arasındaki bu işbirliğinin bozulmuş olmasıdır. Bu noktada göz önünde tutulması gereken en önemli nokta ordu ile Mübarek arasındaki işbirliğinin varoluşsal değil, fonksiyonel bir bağlama oturmasıdır. Ordunun Mübarek'ten vazgeçmesi rejim üzerindeki etkisini sarsabilir, konjonktürel olarak aşındırabilir ancak yapısal bir dönüşüme uğratma potansiyeline sahip değildir. Tam da bu yüzden, 2011 yılının başlarında patlak veren sivil ayaklanma sürecinin Mübarek'e oluşturduğu maliyet, orduya yansımadı. Ordunun Mübarek'in devrilmesine göz yummasının temel sebebi de budur.

Mübarek'in iktidardan ayrılmasından 3 Temmuz askeri darbesine kadar geçen süreçte Mısır, ordu tarafından yönetilmekteydi. Aynı şekilde ülke tarihinde gerçekleşen en şeffaf katılımla seçilen sivil cumhurbaşkanına rağmen yine ordunun kazanımlarını koruduğu ve hatta bu kazanımlarını Anayasal garanti altına aldığını ifade etmek mümkündür. Yalnızca İslamcı kesimlerle değil hiç bir muhalif unsurla "makul bir iktidar paylaşımına yanaşmayan ordu"[505] 3 Temmuz askeri darbesi ile Mısır siyaseti üzerindeki etkisini yeni bir boyuta taşımış oldu. Bu darbe ile ordu, yönetimi yeniden ele geçirmekle kalmadı, muhalefetin on yıllar boyunca siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda sınırlı da olsa elde ettiği kazanımlara darbe vurmuş oldu. Ayrıca yine bu süreçte toplumsal muhalefet açısından biriken enerji de dağıtmış oldu.

[505] Nuray Mert, "Tunus'ta 'devrim', Lübnan'da 'karşı devrim', Mısır'da isyan", **Milliyet**, 28.01.2011.

TABLO - 7: Mısır'da Orduya ilişkin Anayasal Düzenlemeler [506]

1971 Anayasası	2012 Anayasası	2014 Anayasası
Savunma Bakanı		
Madde 143: Askeri ve sivil görevlilerin atanması, büyükelçilerin görevlendirilmesi ve görevden alınmaları yetkisi Cumhurbaşkanındadır.	**Madde 147**: Askeri ve sivil görevlilerin atanması, büyükelçilerin görevlendirilmesi ve görevden alınmaları yetkisi cumhurbaşkanındadır. **Madde 195**: Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı'dır. Ordu kadrolarından atanır.	**Madde 153**: Askeri ve sivil görevlilerin atanması, büyükelçilerin görevlendirilmesi ve görevden alınmaları yetkisi cumhurbaşkanındadır. **Madde 201:** Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı'dır. Ordu kadrolarından atanır. **Madde 234**: Savunma Bakanı, SKYK'nın onayıyla atanabilir. Bu madde anayasanın kabulünden itibaren 2 cumhurbaşkanlığı dönemi için geçerlidir.
Askeri Bütçe		
Madde Yok	**Madde 197**: Üyelerinin çoğunluğu sivil olmak üzere bir Ulusal Savunma Konseyi kurulur. Bu konsey ülke güvenliğine ve bütçesine dair metotlar geliştirmek ve bunları denetlemek amacını taşımaktadır.	**Madde 203**: Üyelerinin çoğunluğu ordu personeli olmak üzere bir Ulusal Savuna Konseyi kurulur. Konsey, ülke güvenliğine ve bütçesine dair metotlar geliştirmek ve bunları denetlemek amacını taşır. Ordu bütçesine karar verecek olan kuruldan gelen öneri meclis tarafından tek bir rakam olarak kabul edilmelidir.
Askeri Yargılamalar		
Madde 183: Askeri yargılamalar bu anayasanın tanımladığı durumlara yönelik olarak kanunlarla düzenlenir.	**Madde 198**: Askeri yargılama Silahlı Kuvvetlerle ilgili hukuk dışılıklar için kullanılabilir. Siviller Silahlı Kuvvetlere karşı işlenen suçlar haricinde askeri mahkemelerce yargılanamazlar.	**Madde 204**: Askeri yargılamalar Silahlı Kuvvetlerle ilgili hukuk dışılıklarda geçerlidir. Siviller de askeri mahkemelerde yargılanabilir. Her türlü askeri kurum ve onlarla bağlantılı birimlere yönelik suç teşkil eden doğrudan saldırılar, askeri mühimmatlara, araçlara, silahlara, belgelere, fabrikalara ve bunlarla ilgili görev yapan sivil ve askeri personele yönelik suç işleyen siviller, askeri mahkemede yargılanabilir.

[506] Bu tablonun içeriğini oluşturan bilgiler için: http://www.sis.gov.eg/Newvr/Dustor-en001.pdf; "Comparing Egypt's Constitutions", http://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf ve İsmail Numan Telci, "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç Ve Yeni Anayasa", **SETA Analiz, No:86**, 2014, S.21.

Tablodan anlaşılacağı üzere Savunma Bakanının ordudan olma şartı ve daha sonrasında SKYK onayı şartının getirilmesi ordunun vesayetini tahkim eden en önemli unsur olarak dikkat çekmektedir. 2012 Anayasası ile kurulması öngörülen Ulusal Savunma Konseyi o dönemde daha fazla sivil üye barındırmayı öngörürken, 2014 Anayasası bu konseydeki ordu mensubu üyelerin sayısını artırmaktadır. Ayrıca 2014 Anayasası ordu bütçesi üzerindeki meclis denetimini azaltmaya imkan tanımaktadır. Mısır'da olağanüstü Hal durumunun en önemli unsurlarından biri olan sivillere yönelik askeri yargılamalar yine 2014 Anayasası ile kolaylaştırılmıştır. Herhangi bir protesto durumunda ordu mensuplarına direnmek bile askeri yargılamaya maruz kalmak için bir sebep teşkil edebilmektedir. Özetle, orduya ilişkin anayasal düzenlemeler bağlamında 1971'den 2014 Anayasası'na gelinen süreçte bir süreklilik olduğu ifade edilebilir. Dikkat edilmesi gereken nokta Mursi döneminde oluşturulan 2012 Anayasasında bile ordunun anayasal kazanımlarının zayıflamadığıdır. Darbe sonrasında 2014 yılında oluşturulan Anayasa ise bu kazanımları daha da genişleterek tahkim etmiştir.

Mısır'ın siyasal sisteminde yapısal bir dönüşüme yol açacak bir devrim ordunun 1952'den beri kurduğu hegemonyasını da sarsacaktır. Ordunun göze alamadığı sonuç da budur. 25 Ocak süreci ve Mübarek'in tasfiyesi, 1952'den 2011'e kadar ordu ile Cumhurbaşkanı arasında fiili olarak devam eden işbirliği imkanlarının tıkandığını göstermiştir. Böylesi bir işbirliği devre dışı kaldığında ise ordu doğrudan yönetime el koyarak hem statükoyu yeniden adapte etmiş hem de geleneksel rolünü korumuştur. Kısacası ordu Mübarek iktidarına karşı ayaklanmaların başladığı andan 3 Temmuz askeri darbesine kadar geçen süreçte –bazen birbirleriyle çelişen taktiksel adımlar atmasına rağmen- izlediği stratejinin tek bir hedefi vardı: 1952'den beri ordunun Mısır siyaseti üzerinde oluşan vesayetini korumak. Mübarek'i gözden çıkarmasının da, geçiş sürecini domine etmesinin de, 3 Temmuz askeri darbesinin de bu anlam bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

4.4. Suriye'de İktidar, Ordu ve Sivil Ayaklanma

Suriye'de ordu-iktidar özdeşliğinin oluşum süreci ve bu sürecin ortaya çıkardığı rejimin temel karakteristiği bu çalışmanın üçüncü bölümünde analiz edilmişti. Bu kısımda ise tarihsel bağlamda oluşan bu özdeşliğin, ordunun sivil ayaklanmalar karşısında takındığı tavra nasıl yansıdığı incelenecektir. Dolayısıyla bu bölümün amacı –gelinen noktada küresel boyuta ulaşmış olan- Suriye krizini tüm yönleriyle incelemek değildir. Rejimin sivil ayaklanmaları bastırmak için yeterli bir kapasiteye sahip olduğu varsayımı kabul edilecektir. Analiz odağı ise, bu kapasitenin en önemli parçası olan ordunun Suriye'deki ayaklanmalara karşı mevcut iktidarı koruma isteği olacaktır. Bu noktada siyasal karar vericilerin gösterileri bastırmak üzere orduya emir vermesi ve ordunun da bu amaç doğrultusunda harekete geçmesi siyasal liderlik ile ordu arasındaki vazgeçilmezlik durumuna işaret etmektedir. Bu bölümün geri kalan kısmında, Mısır'ın aksine Suriye'de bu iki aktör arasındaki birliğin temel dinamikleri nelerdir ve ordunun siyasal liderliği korumasını sağlayan temel motivasyon nedir sorularına cevap aranacaktır.

Uzun süren Hafız Esed iktidarından sonra, Başkanlık koltuğuna oturan Beşar Esed Suriye'si olağanüstü bir meydan okuma ile karşı karşıya değildi. İsrail'le gergin ilişkiler ve ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin Suriye'ye yönelik baskıları artık dış politikanın olağan unsurları olarak karşılanıyordu. Muhalefet de siyasi anlamda iktidarı zorlayacak bir enerjiden yoksundu. İktidarının ilk yıllarında -üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde analiz edildiği gibi- hem iç hem de uluslararası kamuoyunu şaşırtan siyasi duruş ve söylemler sergiledi. Bu söylemler, siyasi ve ekonomik reformlar, dış politikadaki performansı ve muhalefetle kurduğu diyalog "Şam Baharı" kavramsallaştırmasının zeminini oluşturuyordu. Ne var ki Beşar Esed istikrara kavuşmuş fakat aynı zamanda yirmibirinci yüzyılın siyasi atmosferinde krizlerle kolayca yüzyüze kalabilecek bir siyasi performans sergiliyordu. Bu sürecin, 2000'li yılların ortalarına doğru akim kalmış olması bu durumun göstergesidir.

Esed, köklü siyasi reformları hayata geçirme noktasında iki önemli meydan okumayla karşı karşıyaydı. Birincisi bölgesel düzeyde meydana gelen gelişmeler, ikincisi ise devraldığı iktidarın mahiyeti idi. Türkiye'nin arabuluculuğunda gerçekleşen barış görüşmelerine rağmen İsrail'in fırsatçı ve saldırgan tavırları, Hariri suikasti ve sonrasında yaşananlar, içerde siyasi reform hamlelerine ket vuruyordu. Devraldığı iktidar mirası da, sadece otoriter bir yönetim biçimi olduğu için değil birçok özelliği dolayısıyla değişimin kolayca gerçekleştirilebileceği bir yapıya sahip değildi. Nitekim Tunus ve Mısır'da kitlesel gösteriler başladığında Suriye muhalefeti benzer gösteriler düzenleme konusunda müteredditidi; Esed iktidarı da –en azından 31 Ocak'taki röportajına bakıldığında[507]- böylesine gösterileri beklemiyordu.• Ancak on yıllık bir süreçte reformların oldukça sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olan siyasi iktidarla güvenlik güçleri ve ordu arasındaki ilişki, kitlesel gösterilerin bastırılması noktasında oldukça etkin bir şekilde harekete geçmesini tahmin etmek zor değildi.

Tunus ve Mısır'da yaşanan sürecin aksine Suriye'de ordunun Esed iktidarını korumaya yönelik hamleleri çalışmanın bundan sonraki temel analiz odağı olacaktır. Bu çerçevede cevabı aranacak soru şudur: Mısır'da ordunun rejimin varlığını sürdürmek üzere Mübarek iktidarını gözden çıkarmasına karşın Suriye'de ordu neden aynı yöntemi izlemek yerine Esed iktidarını korumaya yöneldi? Daha önce de ifade edildiği üzere bu çalışmanın temel varsayımı, Mısır'dan farklı olarak Suriye'de oluşan ordu-iktidar özdeşliği, ordunun Esed iktidarını korumasının temel sebebidir. Suriye'de rejimin temel unsurları olan Cumhurbaşkanı ve ordu, birbirine karşı özerk bir noktada değildi. Özellikle rejimin en önemli iki bileşkeni olan Cumhurbaşkanı ile ordu arasında siyasal açıdan bir ayrım yapmak oldukça zordur.

[507] "Interview With Syrian President Bashar al-Assad", **Wall Street Journal**, 31.01.2011.

• Kesintiye uğrasa da iktidarı boyunca reformcu bir çizgi izleyerek muhalif kesimleri rahatlatması ve en önemlisi kendi iktidarında bir boşluk olmadığını düşünmesi bu beklentisinin en önemli sebebepleriydi.

4.4.1. Sivil Ayaklanmalar ve İktidarın Paradoksu

Tunus ve Mısır'ın ardından sivil ayaklanmaların rejime karşı ciddi boyutlara ulaştığı bir başka ülke Suriye oldu. Gösterilerin Suriye'de başlamasından iç savaşa evrilerek uluslararası (hatta küresel) bir boyuta ulaşana dek dört aşamadan geçtiği ifade edilebilir. Birinci aşama, Tunus, Mısır gibi ülkelerde gösterilerin yoğunlaştığı 2011 Ocak ayından Mart başlarına kadar olan süreçtir. Bu süreçte Suriye'de lokal ve küçük çapta ve dağınık gösterilerin yaşandığı ifade edilebilir. Bu gösterilerin mahiyeti Suriye'de siyasi muhalefetin hem organizasyon kapasitesini hem de kapsamlı gösteriler için henüz bir karara varamadığını göstermektedir.

İkinci aşama Mart ayının ortasından itibaren barışçıl gösterilerin yoğunlaşmaya, ülke çapına yayılmasıyla başlamıştır denilebilir. Bu süreçte Mısır muhalefetinin kullandığı sosyal medya araçları, Cuma gösterileri ve söylemler eylemlerin organize bir şekilde gerçekleşmeye başladığını göstermiştir. Nicelik olarak Mısır'da gerçekleşen gösterilerle kıyaslandığında bu gösterilerin daha zayıf kaldığını ifade etmek mümkündür. Özellikle 'Esad'a Karşı 2011 Suriye Devrimi'grubunun Şam'da doğrudan Esed karşıtı gösteriler için çağrı yapılan 15 Marta bakıldığında sokağa çıkan insan sayısının yüzlerle ifade edilebildiği görülür.[508] Ancak hem Suriye nüfusu hem de -Mısır'ın aksine- rejimin muhalefete hiçbir alan tanımaması dikkate alındığında oldukça açık bir şekilde değişim talep eden bu gösterileri sıradan bir gösteri olarak kabul etmek kolay değildir. 18 Mart'tan itibaren farklı şehirlerde farklı grupların organize ettiği gösterilerin kitleselleşmesi de bu durumla ilgilidir. 2010 nüfus sayımına göre yaklaşık 200 bin nüfusa sahip Dera'daki gösterilere 20 bini aşkın göstericinin katıldığı rapor edilmiştir.[509] Ayrıca rejimin silahlı müdahalesine karşın muhalefetin de basılan karakollar ve güvenlik merkezlerinden elde edilen silahları güvenlik güçlerine karşı kullanmaya başladığı ve artık rejimin yıkılmasını açıkça istedikleri, ordudan kopmaların yaşanmaya başladığı Temmuz ayının sonuna kadar giden bir süreç olmuştur.

[508] James Gelvin, "Arap İsyanlarını Anlamak", Der. Doğan Çetinkaya, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul İletişim Yayınları, 2014, s.65.
[509] International Crisis Group, **Popular Protest in North Africa and the Middle East VI: The Syrian People's Slow Motion Revolutions**, Middle East/North Africa Reprt No108, 06.07.2011.

2011 sonuna kadar süren üçüncü safha ise muhalefetin hem siyasi hem de silahlı açıdan organize bir mücadele yürütmeye başladığı safha olmuştur. Dördüncü safha ise hem muhalefetin hem de rejimin karşılıklı olarak ucu açık bir savaşa girdiği ve artık siyasi talep ve müzakerelerin ancak silahlı kazanımlarla gündeme gelmeye başladığı dönemdir. Özellikle Mart ayından itibaren uluslararası aktörler söylemsel düzeyde Suriye krizine zaten müdahil olmuşlardı. Uluslararası müdahalenin düzeyi arttıkça iç savaş çözülmesi zor boyutlara ulaştı. Bu durum Suriye krizinin artık uluslararası aktörlerin etkisiyle derinleşmeye başladığı ve olası bir çözüm sürecinin yine uluslararası aktörlerin etkisiyle mümkün olabileceğini göstermiştir. Özellikle Ağustos 2013'te kimyasal silahların kullanılması ile birlikte kriz, küresel bir mesele haline gelmiştir. Bu çalışmanın sorusu bağlamında ele alınan süreç, ordunun gösteriler karşısında siyasi iktidarı korumaya yönelik müdahalesi olacaktır.

Bin Ali'nin iktidardan düşerek Tunus'u terketmesinden 15 gün, Mübarek'e karşı gösterilerin kararlığını göstermeye başlamasından 1 hafta sonra, 31 Ocak 2011'de Beşar Esed Wall Street Journal'a oldukça geniş bir mülakat verdi. Bu mülakatta Esed, kendi iktidarının güçlü bir meşruiyete sahip olduğuna dair mesajlar veriyordu. Esed kendi meşruiyetini İsrail'e karşı sert tutum; Hizbullah ve Hamas üzerinden Filistin'e sağladığı destek; kendi döneminde başlayan ve devam etmekte olan reformlar ve ambargolara rağmen ülkenin kalkınması üzerinden temellendiriyordu. Bölgedeki huzursuzluk ve öfkenin büyük güçlerin bölgedeki işgalleriyle birlikte düşünülmesi gerektiğini dile getirerek, iktidara dair hoşnutsuzlukların kendi halkları ile kurulacak bir diyalogla giderilebileceğini dile getirmiştir.[510]

Öte yandan politik, ekonomik ve sosyal alanlarda halkın bir değişim beklentisi içinde olduğunu ve kendilerinin de iktidara geçtiği andan itibaren bu beklentileri karşılamaya çalıştıklarını vurguladı. Mısır ve Tunus'taki durum kendisine sorulduğunda ise değişimin tedrici olması gerektiğini ifade etmiştir.

[510] "Interview With Syrian President Bashar al-Assad", **Wall Street Journal**, 31.01.2011.

Bölgede gelişen olayları baz alarak yapılacak reformların reaksiyoner düzeyde kalacağından etkisiz olacağını; halbuki aksiyoner ve yapısal reformların kurumsal hazırlık gerektirdiğini, sadece yönetimin değil, halkın da buna hazır olması gerektiğini, önlerinde uzun bir yol olduğunu, aksi takdirde ani değişimin yıkım getirebileceğini vurguladı. En önemli argümanı ise bir güç boşluğunun olmadığına yönelik ifadeleriydi (*"there is a difference between having a cause and having a vacuum"*).[511] Esed'in bu yaklaşımı kısaca şöyle özetlenebilir: İnsanların bazı rahatsızlarını dile getirmesi için sebepleri olabilirdi, ancak hızlı bir değişimi kontrol altına almak mümkün değildi. Halkın zorla iktidarı değiştirme imkanı da yoktu, çünkü sahip olduğu iktidar böylesi bir imkanı tanıyacak karaktere sahip değildi. felaketle sonuçlanabilirdi altını çiziyordu.

Bu ifadelerden hareketle Cumhurbaşkanı Esed başta olmak üzere iktidar elitinin olası bir kitlesel gösteriye dair tepkisine dair iki çıkarsama yapmak mümkündür: Birincisi, zaten kendi iktidarı döneminde reform yapmakta olduklarından Suriye'de rejim değişimi talebiyle ciddi bir ayaklanma beklemedikleridir. İkincisi ve daha önemlisi ise, böylesi bir taleple oluşacak gösterilerin etkili olabileceği bir otorite ya da güç boşluğunun varolmadığını ifade ederek, rejimin kendini koruma kapasitesine sahip olduğunu ve bu kapasitenin harekete geçebileceğini ifade etmek mümkündür.

Bu mülakattan kırk beş gün sonra, Suriye'de ilk isyan dalgası başladı. Aşiret bağlarının oldukça güçlü olduğu Dera'da öğrencilerin okul duvarlarına "halk rejimin değişmesini istiyor" yazılarını yazması dolayısıyla tutuklanması, işkence ile öldürülmesi ve Esed'in kuzeni olan Vali tarafından ailelerinin onurlarını zedeleyecek açıklamalar yapılması, şehirde binlerce kişinin sokaklara dökülmesine neden olmuştur.[512] İktidar bu gelişmelere ikili bir cevap vermiştir: Öncelikle olayların soruşturulması için iki müfettiş atanmış, fakat güvenlik güçleri de gösterilere oldukça

[511] "Interview With Syrian President Bashar al-Assad", **Wall Street Journal**, 31.01.2011.
[512] Emile Hokayem, **Syria's Uprising and The Fructuring of the Levant**, London, Routledge, 2013, s.42.

sert müdahalede bulunmuştur. Ölüm ve yaralanma vakalarının yol açtığı bu müdahaleler kitlelerin daha da öfkelenmesine neden olmuştur.[513] Yine de ilk gösteriler, bir rejim değişimine yönelik talepleri içermiyordu ve tutuklanan çocukların iade edilmesi amacıyla düzenlenmişti. Ancak güvenlik güçlerinin müdahalesi ve Tunus, Libya ve Mısır dolayısıyla oluşan siyasi atmosfer, gösterilerin, rejim karşıtı ayaklanmalara dönüşmesine zemin hazırladı.

Son on yıllık ekonomi politikalarından oldukça etkilenen kırsal bölgeler ve büyükşehirlerin kenar mahallerinde yoğunlaşan gösteriler zamanla farklı boyutlar kazandı.[514] Dera dışında Humus, Banyas, Lazkiye, Hama ve Kamışlı gibi diğer şehirler de oldukça kalabalık gösterilere ev sahipliği yapmıştır. Böylece Esed iktidarının yönetmesi gereken zorlu bir süreç başlıyordu. Çünkü başlamış olan protesto dalgası, benzemediklerini iddia ettiği Tunus ve Mısır'da iktidarların devrildiği süreçle benzerlik taşıyordu. Yine de ticaretin canlı olduğu Şam ve Halep gibi büyükşehir merkezleri bu dönemde görece sakin kalmış, hatta rejim bu şehirlerde karşı-gösteriler düzenleme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla duvara yazılan "halk rejimin yıkılmasını istiyor" yazısı bütün protesto gösterilerinin ortak talebini yansıtmamaktaydı.

Bu anlamda muhalefeti kabaca iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Bir kesim, Suriye'de siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda reformların uygulanarak insanların taleplerinin karşılanmasını mümkün görüyordu ve talep ettikleri şey de rejim değişiminden ziyade söz konusu reformlardı. Özellikle büyükşehirlerdeki orta sınıf göstericilerin önemli bir kısmı bu görüşü savunuyorlardı.[515] İktidar değişiminden ziyade temel beklentileri yönetimdeki yaygın yozlaşmanın giderilmesi ve yerel idarecilerin sorumsuzluklarına önlem alınması olan bu muhalefet grubu ülkedeki mevcut kargaşanın iç savaşa yol açmasından korku duyuyordu. Hatta bir

[513] Ufuk Ulutaş, "The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits", **Insight Turkey**, Vol.13 No.3, 2011, s. 98.
[514] Eyal Zisser, "Can Assad's Syria Survive Revolution?", **Middle East Quarterly**, Spring2013, Vol. 20, Issue 2, s.66.
[515] Brian Whitaker, "Syria Will Change: With or Without Assad", **The Guardian**, 9 Mayıs 2011, http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/may/09/syria-assad-uprising

takım gözlemcilere göre Dera'daki gösterilerde bile "halk rejimin yıkılmasını istiyor" sloganını kullanmasına rağmen halkın öfkesi yerel yöneticilere ve ülkedeki yozlaşmaya yönelikti. Bu kesimlere göre Beşar Esed genç ve reformistti, muhalefet bir rejim değişimini yönetecek kapasiteye sahip değildi ve bir iç savaş hiç kimsenin lehine sonuçlar doğuramazdı. İkinci kesim ise Beşar Esed'in on yıllık girişimlerine rağmen önemli bir sonuç alamamıştı ve bundan sonra da alamayacaktı. Dolayısıyla iktidarın devrilmesinden başka bir yol yoktu.[516]

Tunus, Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde ayaklanmalar başladığında hem Beşar Esed hem de kamuoyu nezdinde benzer bir sürecin Suriye'de de yaşanıp yaşanmayacağına dair bir tartışma başladı. Kimi araştırmacılar benzer bir sürecin Suriye'de yaşanmasının mümkün olmadığını savunuyordu.[517] Bu argümanın iki temel sebebinden söz edilebilir: Öncelikli olarak Suriye'de iktidarın muhalif gruplar nezdinde bir azınlık (dar bir kadro) tarafından yönetiliyor olması bu ülkeyi diğerlerinden ayıran yapısal bir unsurdur. İkinci önemli fark ise diğer ülke liderlerine nazaran Cumhurbaşkanı Beşşar Esed'in halk nezdinde belirli bir düzeye kadar meşruiyet sağlamış olmasıdır. Her ne kadar babasının mirasını devralması dolayısıyla rejimin bütün yükünü ve imajını yüklenmiş olsa da, Beşar Esed'in iktidarda kaldığı süre Ortadoğu'da iktidarlarının yönetim süresine nazaran kısa sayılabilir. Buna rağmen iktidarının ilk yıllarından itibaren reformist bir siyasi çizgi izleyeceği görüntüsü vermesi ve buna paralel olarak bazı güvenlikçi politikaları esnetmesi ve Hafız Esed dönemine göre Sünni kesimi iktidara daha fazla ortak etmeye yönelik hamleleri kendisine belli bir düzeyde meşruiyet sağladı.

Buna rağmen ayaklanmaların Suriye'de de yaygınlaşması iki önemli unsurla açıklanabilir. Birincisi otoriter ve baskıcı yöntemlerle uzun süredir ülkeyi yöneten olan Tunus'ta Bin Ali ve Mısır'da Mübarek'in iktidardan düşmesi dolayısıyla muhalefetin cesaretlenmesi; ikincisi de Suriye muhalefetinin Esed karşıtı gösterilerde

[516] Ufuk Ulutaş, "The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits", **…**, s. 98-101.
[517] David Lesch, "The Arab spring – and winter – in Syria", **Global Change, Peace & Security**, Vol. 23, No. 3, October 2011,s. 422; Reese Elrich, **Inside Syria The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect**, Newyork, Prometheus Books, 2014, s.8.

uluslararası toplumdan destek bulma beklentisidir. Bir Suriyeli muhalif, 22 Ağustos'ta Esed'in Suriyelilere yönelik bir konuşma yaptığını fakat Suriyelilerin aynı gece bu konuşmayı değil, Libya muhalefetinin Trablus'u ele geçirme mücadelesini izlediğini[518] ifade etmiştir. Öte yandan Mart ayından itibaren uluslararası toplum nezdinde yükselen Esed karşıtı söylemlerin muhalif kesimlerde bir beklenti yarattığını ifade etmek mümkündür. 17 Mart 2011'de Birleşmiş Milletlerin 1973 sayılı kararla Libya hava sahasını uçuşa yasaklı bölge olarak ilan etmesi, muhalefetin söz konusu beklentisini yükseltmiştir. 2011'in sonuna doğru muhalefet gruplarından birinin lideri ile yapılan bir röportajda, "Esed'in birkaç ay içinde yıkılabileceğini" ifade etmesi[519]; ABD[520] ve İsrail'den hükümet düzeyinde benzer açıklamalar gelmiş olması[521] bu açıdan çarpıcı bir örnektir.

Suriye'de protestolar yayılmaya başladığında rejim bir yandan reform vaatlerini daha yüksek sesle getirirken öte yandan protestoları bastırmaya yöneldi. Güvenlik güçleri müdahale yöntemlerini sertleştirdikçe ise Beşar Esed'in reformculuğundan ümitli orta sınıflar, hayal kırıklığına uğradı. Bu sert müdahaleler, kitlesel gösterilerin diğer şehirlere sıçramasına ve daha fazla radikalleşmesine neden olmuştur.[522] Rejimin, polis ve "şebbiha" gibi paramiliter unsurları kullanarak gösterileri bastıramadığı noktada ise ordu devreye girdi. Mahir Esed komutasındaki Dördüncü Ordu, Dera'daki gösterilere çok sert bir biçimde müdahale ederek ordunun ayaklanmalar karşısındaki tavrına ilişkin net bir işaret verdi. Ordunun bu sert

[518] Abdur Rahman al Shami, "Syrians must contemplate foreign help - if not the west's", **The Guardian**, 31.07.2011 (Çevrimiçi), http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/31/bashar-assad-must-be-stopped

[519] "Bashar al-Asad Is Mentally Unbalanced — Syrian Muslim Brotherhood Chief", **Alsharq Al-Awsat**, 05.12.2011, (Çevrimiçi), http://english.aawsat.com/2011/12/article55244117/bashar-al-assad-is-mentally-unbalanced-syrian-muslim-brotherhood-chief

[520] Macon Philips, "President Obama: "The future of Syria must be determined by its people, but President Bashar al-Assad is standing in their way.", 18.07.2011, (Çevrimiçi), https://www.whitehouse.gov/blog/2011/08/18/president-obama-future-syria-must-be-determined-its-people-president-bashar-al-assad,

[521] Joshua Landis, "The Syrian Uprising of 2011: Why the Asad Regime is Likely To Survive to 2013", **Middle East Policy Council**, Spring 2012, Volume XIX, Number 1, s.73. Benzer bir açıklama Türkiye Dış İşleri Bakanından Ağustos 2012'de geldi: "Davutoğlu Esad'a Ömür Biçti", **NTV**, 24.07.2012, http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw

[522] Fouad Ajami, **The Syrian Rebellion**, Stanford, Stanford University Press, 2012.

müdahalesi gösterilerin yoğunlaştığı Humus, Hama, Banyas ve Şam kırsalına sıçraması, Dera'ya yapılan müdahalenin istisnai olmadığı anlamına gelmiştir.

4.4.2. Varlık/Yokluk Sarkacındaki Rejim ve Ordunun Müdahalesi

Mart ayının ortasından itibaren kitleselleşen gösterilere rejimin verdiği karşılığı eş zamanlı olarak gerçekleşen şu üç ana unsur etrafında analiz etmek mümkündür: Politik içerme stratejisi, karşı sosyal mobilizasyon ve ordunun rejimi korumaya alması. 2011 Ocak ayının sonundan itibaren Esed'in kamuoyuna yönelik konuşmaları, siyasi mesajları ve kullandığı söylemler söz konusu içerme stratejilerini; karşı sosyal mobilizasyon özellikle mezhepsel hat üzerinden organize edilen karşı barışçıl gösteriler ve kimliksel güvensizliğin hissedildiği andan itibaren paramiliter birimlerin müdahil olması ve nihayetinde ordunun devreye girerek oldukça sert yöntemlerle müdahaleleri bastırmasıdır.

4.4.2.1. Politik İçerme Stratejileri

Mart ayının sonunda yaptığı ilk açıklamada Beşar Esed, oldukça muğlak mesajlar verdi. Bir yandan halkın taleplerini karşılamak için 2000 yılından beri çaba gösterdiklerini fakat bölgedeki işgallerin bu çabayı yavaşlattığını ifade etti, öbür yandan son dönemde yaşanan protestoları da dış güçlerin Suriye üzerinde baskı kurma aracı hatta komplo olarak tanımladı. Siyasi partiler yasası, olağanüstü hal başta olmak üzere birçok konuda adım attıklarını ve bunları kamuoyu önünde tartışabileceklerini dile getirdi.[523] Aynı konuşmada göstericilerin bir kısmının haklı talepleri dile getirdiğini ve kendi iktidarının da yolsuzluk ve yoksullukla mücadele edeceğine ve maaşların düzeltileceğine dair vaatlerde bulunurken en temel taleplerden biri olan olağanüstü halin kaldırılmasını göz ardı etmesi[524] ise talepleri siyasi düzlemden farklılaştırma çabası olarak okunabilir. Bu süreçte yapılan en

[523] "Syria: speech by Bashar al-Assad", 30.03.2011 (Çevrimiçi), http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110330.htm

[524] "Esad, Suriye 'komplosuna' meydan okudu", **BBC Türkçe**, 30.03.2011, (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110330_assad_wed_eve_update.shtml

önemli politik açılım, Suriye'nin kuzeyinde yaşayan ve yarım yüzyıldır vatandaşlık hakkı tanınmayan yaklaşık 300 bin nüfustan oluşan Kürt kesimlerine söz konusu hakkın en kısa sürede tanınacağının açıklanmasıdır.[525]

16 Nisan'daki konuşmasında ise Esed yeni bir kabinenin oluşturulduğunu, devlet ve toplum bütünlüğüne vurgu yaparak Kürtlere Suriye vatandaşlığı verildiğini ve olağanüstü halin kaldırılmasına yönelik kanun paketinin meclise geldiğini duyurdu. Ayrıca her düzeyde bir ulusal diyaloga hazır olduklarını, yerel yönetimler başta olmak üzere birçok kanunun tartışıldığını ve süreç tamamlandığında gösterilere gerek kalmayacağını vurguladı. Bu durumda gösterilerin İçişleri Bakanlığı tarafından yakından takip edileceğini ve sabotaja izin vermeyeceklerini duyurdu.[526] Esed bir öncekinden farklı olarak bu konuşması oldukça siyasi odaklıydı. Gösterileri dikkate aldığına dair bir izlenim bırakmış, fakat aynı zamanda müdahaleleri sertleştirebileceklerine dair ipuçları vermiştir. Aynı amaçla devlet ya da Esed'e yakın şahıslara ait medya araçlarında yabancı heyetlerin ziyaretleri silahlı kuvvetlerin güç gösterileri uzun süre işlenmekteydi. Bunun yanında özellikle Sünni tanınmış din adamlarının yönetimle ilgili olumlu açıklamaları, Sünni kesimlere yönelik bir mesaj olarak kullanılmaktaydı.[527]

Gösteriler sonucunda devletin çökmesi halinde ülkenin Irak'ta yaşananlara benzer trajedilerin kaçınılmaz olduğu vurgulanıyordu.

> "Suriye çok kritik bir dönemden geçmekte. Eğer zeminle oynarsanız, depremle sonuçlanır. Bir ya da birden çok Afganistan mı görmek istiyorsunuz?... Suriye'deki en küçük bir

[525] "Syrian president grants citizenship to Kurds", **The Telgraph**, 07.04.2011, (Çevrimiçi), http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8435041/Syrian-president-grants-citizenship-to-Kurds.html

[526] "Syria: speech by Bashar al-Assad", 16 Nisan 2011, http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110416.htm, (ET: 07.11.2011).

[527] Emile Hokayem, **Syrias's Uprising and The Fructuring of the Levant**, s.51-52.

problem, bütün bölgeyi ateşe verecek. Eğer plan Suriye'nin bölünmesi ise, bütün bölge parçalanır."[528]

Bu noktada ortaya çıkan soru, göstericilerin bu vaatlerle neden ikna olmadığı sorusudur. Seale'nin şu soruları bu soruya bir cevap niteliğindedir: Esed güvenlik birimlerinin sert stratejilerini değiştirebilir mi, kendi başkanlığı altında daha da kökleşen ailesinin kökleşmiş çıkarlarını, istihbarat ve ordu komutasını, güçlü Alevi figürleri, müttefiği olan zengin Sünni tüccarları, yeni güçlü burjuvaziyi karşısına alabilir mi, kısacası yaklaşık yarım yüzyıllık bir dönemde oluşan bir sistemi bir kaç haftada dönüştürebilir mi?[529]

Hinnebusch'a göre başarabildiği takdirde reformla ayaklanmaları dindirmek, olası serbest seçimlerde Esed'e en az bir dönem daha başkanlık imkanı tanırdı. Ancak yakın akrabaları (özellikle kuzeni Rami Mahluf ve kardeşi Mahir Esed) başta olmak üzere, iktidarın diğer ortakları sürecin kaybedeni olurdu.[530] 1982 Hama ve 2004 Kamışlo katliamları da halkın rejime karşı güvensizliğini besleyen tarihsel birer tecrübe olarak duruyordu. Tam da bu yüzden Esed iktidarı tam bir paradoksla yüzyüze kalmıştı. Köklü reformlar yapmak rejim değişimi anlamına gelebilirdi. Yüzeysel değişimlerin kitleleri ikna etmesi ise oldukça zordu. Kaldı ki henüz rejim değişimi talepleri gündeme gelmeden iktidarının ilk yıllarında yapılan reformlar da sonuç vermemişti.

4.4.2.2. Karşı Sosyal Mobilizasyon

Rejimin ayakta kalma stratejisi olarak mezhep üzerinden bir karşı sosyal mobilizasyon organize etmesi bir yandan önemli avantajlar sağlarken, öte yandan aleyhine işleyen bir durum oldu. Hinnebusch'un deyişiyle parçalı bir toplumda

[528] Andrew Gilligan, "Assad: Challenge Syria at your Peril", **The Telgraph**, 29.10.2011, (Çevrimiçi), http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8857898/Assad-challenge-Syria-at-your-peril.html
[529] Patrick Seale, "Is This the End of the Assad Dynasty?" **The Middle East Online**, 05.06.2011, (Çevrimiçi), http://www.middle-east-online.com/english/?id=45984
[530] Raymond Hinnebusch, "Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective", **Ortadoğu Etütleri**, Volume 7, No 1, July 2015, s.30.

azınlığın elinde temerküz eden orantısız güç, çoğunluğu oluşturan kesimlerin rahatsızlığının sürekli canlı kalmasına neden oldu. Rejimin Sünnilere yönelik içerme (co-optation) stratejileri bu rahatsızlıkları bir dereceye kadar yatıştırsa da, tamamıyla üstesinden geldiğini ifade etmek zordur.[531] Rejimin ayaklanmalara karşı sert tavrı da karşı direnişin radikalleşmesine daha açık ifadeyle silahlanmasına zemin hazırladı.

1970 yılından itibaren rejimin güvenlik yapılanmasını Nusayrilik üzerinden sağlaması, çatışmaların sosyal alana taşınmasına neden oldu. Rejime destek veren kesimlerin karşı gösterileri ile başlayan süreç zamanla sivillerin silahlandırılmasına kadar vardı. Nusayrilerin yaşadığı yerlere yönelik saldırılar karşı sosyal mobilizasyonun üretimi amacıyla medyada geniş yer aldı. Nusayri ve diğer azınlıklara yönelik kendilerini savunma çağrıları ve bu kesimlere yönelik eğitimler, *şebbiha* olarak bilinen para-militer grupların sürece müdahil olması, iç savaşın açık göstergesiydi. Haziran ayının ortasında Esed'in "savaş durumunda" olduklarını dile getirmesi[532] de bu durumla ilgili olmuştur. Bu keskin ayrışma, Alevilerin kendi varlıklarını rejimin devamı ile birlikte değerlendirmelerine yol açtı. Rejimin söyleminde "artık topyekün bir savaş söz konusuydu ve Sünnilerin bu savaştan galip gelmesi, Alevi topluluğuna yönelik etnik temizliğin ilk adımı"[533] olacaktı. İran ve Hizbullah'ın çatışmanın henüz erken bir döneminde Esed iktidarına fiilen destek vermesi, rejimin sadece ülke içinde değil uluslararası işbirliği bağlamında da Alevilik unsuruna dayandığına yönelik yorumları ön plana çıkardı.[534] Halbuki Suriye, İran için mezhepsel yönüyle değil, Lübnan'a ulaşım açısından taşıdığı önem dolayısıyla stratejik bağlamda değerlendirilmelidir. Yine de Rusya'nında yanında İran ve Hizbullah'ın Esed iktidarına; Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve ABD gibi aktörlerin söylemsel, diplomatik ve fiili düzeyde muhalif kesimlere sağladığı destek ise

[531] Raymond Hinnebusch, "Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective", s.24.
[532] "Esad: Savaş durumundayız", A**ljazeeraturk**, 27.06.2012, http://www.aljazeera.com.tr/haber/esad-savas-durumundayiz , 29.06.2012.
[533] Emile Hokayem, **Syrias's Uprising and The Fructuring of the Levant**, Rotledge, London, 2013, s. 52-53.
[534] Steven Heydemann, "Syria and the Future of Authoritarianism" **Journal of Democracy**, October 2013, Volume 24, Number 4, s.62.

bölgesel çapta gittikçe tırmanan mezhepsel gerilimin ön plana çıkmasına ve Suriye iç savaşının bu eksende daha da derinleşmesine yol açtı.

Nihayetinde rejim elitleri -kendi içinde önemli bir çatlak yaşamadan- ayaklanmaları bastırmayı tercih etti. Ancak aşırı güvenlikçi yaklaşıma dayanan silahlı müdahale de ayaklanmaları bastırmaya yetmediği gibi, ilerleyen günlerde gösteriler kitlesel boyutlara ulaşmış, rejimin bu gelişmelere cevabı oldukça ağır olmuştur.[535] Muhalif grupların silahlanması ve Haziran ayında rejime bağlı güçlere silah kullanmaları ile sivil ayaklanmanın iç savaşa evrildiği ilk adım olarak nitelenebilir. Ayaklanmalar bu noktadan sonra farklılaşarak daha da yayıldı. Cuma namazları vesilesiyle yapılan organizasyonlar, Hama, Deyruzzur gibi Sünni yoğunluklu şehirlerde daha da görünür hale geldi. Bu aşama, krizi siyasi ve sosyal alanlarda reform talep eden gençler, huzursuz işsizler yada yolsuzluktan yakınan kesimlerin oluşturduğu kitlelerle bu taleplere cevap verecek siyasi erk arasında bir anlaşmazlık olmaktan çıkarmakla kalmadı; aynı zamanda krizin siyasi yöntemlerle çözülebileceği noktayı aştığı anlamına gelmiştir.

Suriye'de ayaklanmalar, mezhepsel faktörler üzerinden başlamadı. Birleşmiş Milletler'in Suriye krizi için "sekteryen bir iç savaşa dönüşmesine" yönelik ifadeyi ilk defa 2012 Haziran ayındaki raporunda kullandığına[536] dikkat edilirse bu mesele daha iyi anlaşılacaktır. Ancak ayaklanmalar başladıktan kısa bir süre sonra ordu ve paramiliter grupların (muhaberat, şebbiha) silahlı müdahalesi, barışçıl gösterilerin silahlı çatışmaya dönüşmesine neden oldu. 2011 yılının başında küçük grupların gösterisi ile başlayan süreç, Mart ayında ise ülkenin güneyinde (Dera şehrinde) kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Silahsız ve sivil yöntemlerle başlayan gösterileri rejim,

[535]Adrian Blomfield, "Syrian troops open fire on protesters trying to break Deraa blockade", **The Telgraph**, 29.04.2011.

[536] "UN says Syria conflict is 'overtly sectarian', 20.12.2012, (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/201212201552505136 5.html

güvenlik güçleri ve paramiliter grupları kullanarak Mart ayının sonundan itibaren silahlı yöntemlerle bastırma yoluna gitmiştir.[537]

Nusayriliğin Suriye'deki güç mücadelesinin tek anlamlandırıcı faktör olamayacağının en önemli göstergelerinden birisi Hafız Esed ile Salah Cedid ya da Hafız Esed ile kardeşi Rıfat arasındaki iktidar mücadelesidir. Eğer 1946'dan beri Suriye'de yaşanan güç mücadelesi yalnızca mezhepsel mensubiyet üzerinden yürüseydi söz konusu örneklerin yaşanmaması beklenirdi. Ancak bu durum, mezhepsel hattın politize olmadığı, rejimin mezhepsel politikleşme sürecini kullanmadığı, ordu içinde yaşanan mücadelenin bu hat üzerinden yürümediği ve ordu-rejim özdeşliği bağlamında önemli bir faktör olmadığı anlamına gelmez. Burada yapılması gereken ayrım, mezhepsel faktörün bizatihi kendisinin analiz odağı olarak alınması yerine, rejimin bu faktörü işlevselleştirme süreci ve bu sürecin ortaya çıkardığı sonuçlardır.

4.4.2.3.Ordu'nun Rejimi Korumaya Alması

Rejim isyanlara karşı politik içerme/ikna stratejileri ve karşı sosyal mobilizasyon organizasyonlarını yürütürken eş zamanlı olarak güvenlik birimleri de harekete geçmişti. Hasan Abbas, Beşar Esed'in, Tunus ve Mısır'da iktidarların düşmesini protestoların büyümeden bastırılmamasından kaynaklandığı kanaati taşıdığını ve bu çerçevede Suriye'deki gelişmeler için özel bir ofis kurduğunu, ifade etmektedir.[538] Dolayısıyla Suriye yönetimi bir yandan reform vaatleri gibi söylemlerle gerilimi yumuşatmaya çalışırken, öte yandan göstericilere karşı şiddet kullanma yoluna giderek çift yönlü bir strateji izlemiştir. Esed'in ücretlerde bir iyileşmeden olağanüstü halin kaldırılmasına kadar geniş bir yelpazede vaatlerde bulunduktan sadece birkaç gün sonra polis ve ordunun göstericilerin üzerine atşe açması bu anlamda açık bir örnektir. Bir uluslararası gözlemci raporunun, 28 Mart'a

[537] "Thousands March to Protest Syria Killings", **Newyork Times**, 24.03.2011, (Çevrimiçi), http://www.nytimes.com/2011/03/25/world/middleeast/25syria.html?_r=1
[538] Hassan Abbas, **The Dynamics of the Uprising in Syria**, Arab Reform Brief, No.51, Ekim 2011, s.2.

kadar rejimin gösterilere müdahalesi sonucunda yüzden fazla kişinin hayatını kaybettiğine yönelik tahminler dikkate alındığında[539], söz konusu ikili stratejide Esed iktidarında taleplere karşı güvenlikçi bir paradigmanın ağır bastığını ifade etmek mümkündür. Bu durum hem gösterilerin daha da büyümesine yol açarken, Esed'in inandırıcılığına da gölge düşürdü.

Mısır ve Tunus'tan farklı olarak ordunun ayaklanmalara müdahale etme "isteğini" oluşturan temel unsur ordunun siyasi iktidarla kurduğu tarihsel ve yapısal ilişkidir. Suriye ordusunun Mısır'dan en önemli farkı kendini (aşiret, sosyo-ekonomik sınıf gibi unsurlarla çakışan) Nusayri azınlık üzerinden konumlandırmasıdır. Bu durum, rejimin tamamıyla bir azınlık rejimi olduğu anlamına gelmez. Ordu başta olmak üzere kritik kurumlar ve yönetim kademelerinin, Esed'e bağlılık üzerinden şekillenmesinin yanında rejim, milliyetçi söylemler ve içerme stratejileri ile diğer kesimler nezdinde meşruiyet bulmanın yollarını aramış ve başaralı da olmuştur. Tam da bu yüzden, aşağıda açıklanacağı üzere Beşar Esed, Mısır ve Tunus'taki gibi gösteri dalgası beklemediğini dile getirmiştir. Bununla beraber Nusayriliğin, rejimin temellenmesi ve iktidar aktörleri arasında kaynaştırıcı bir işlev gördüğü gerçeği göz ardı edilemez. Burada dikkat çeken en önemli nokta mezhebin dini bir referans değil, politik bir işlev yüklenmiş olmasıdır.

İktidarın hemen hemen tüm unsurları için geçerli olan kritik pozisyonların Esed'e bağlı olma durumu, ordu söz konusu olduğunda daha fazla söz konusu olmaktaydı. Ordunun komuta merkezi Hafız Esed'e bağlılığı sorgulanmayacak düzeyde olan kişilerden oluşmaktaydı. Esed'le kan bağına sahip kişiler veya bu özelliğe sahip olmasa da Hafız Esed'e yakınlık kurmuş diğer unsurlardan farklı şahsiyetler -Mustafa Talas örneğinde olduğu gibi- bu kritik pozisyonlara gelebiliyordu. Mustafa Talas Sünni olmasına rağmen 1972'den 2004'e kadar Savunma Bakanlığı yaptı. Bunun yanında Hafız Esed'in 2000 yılında öldüğünde üst

[539] "Syrian authorities urged to lift repressive laws amid violence", **Amnesty International**, 28.03.2011, (Çevrimiçi), http://www.amnestyusa.org/news/press-releases/syria-amnesty-international-urges-syrian-authorities-to-lift-repressive-laws-amid-violence

düzey generallerin yaklaşık % 90'ının Alevi olması, bu iki duruma birer örnektir. Hafız Esed ayrıca ordu içinden kendisine yönelecek tehditleri savuşturmak üzere ayrı ayrı istihbarat birimleri kurmuş ve bu şekilde Kasım 1983'te kalp krizi geçirdiği sırada kardeşi Rıfat Esed'in darbe girişimini bu birimlerin sadakati sayesinde savuşturabilmişti.[540] Dolayısıyla Esed ile ordu arasındaki ilişkide belirleyici olan şey kurumsallık ya da profesyonellik değil, sadakat ilişkisiydi.

Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı 1946'dan beri siyasi rekabetin ordu üzerinden şekillendiğini; ordu içi kamplaşma ve mücadelenin siyaset sahnesini nasıl dizayn ettiği çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde analiz edilmişti. Baas Partisinin askeri darbe ile iktidarı ele geçirdiği 1963 yılından beri, fakat özellikle Hafız Esed'in 1970'teki darbesi ile başlayan "Restorasyon hareketi" sonrasında ordunun komuta kademesi -mezhepsel bir tercih olsun ya da olmasın- büyük oranda Esed'e yakınlık derecesi ve mezhepsel hat üzerinden şekillenmiştir.

Benzer durum Beşar Esed'in babasının koltuğuna oturduğu 2000 yılı sonrasında da devam etmiştir. 2000 - 2011 yılları arasında ordunun kritik noktalarında bulunan figürlere bakıldığında Hafız ve Beşar Esed dönemlerinin oldukça benzeştiği görülmektedir. Bununla birlikte ordunun bu figürler üzerinden siyasi liderlik ve rejimle özdeşleştiği oldukça anlaşılır bir hale gelmektedir. Savunma Bakanı, Genelkurmay, Donanma, Hava Kuvvetleri, Askeri İstihbarat, Hava Kuvvetleri, İstihbarat, Özel Kuvvetler, 4. Ordu Komutanlıkları, Cumhuriyet Muhafızları, gibi kritik birimlerin başındaki isimler ve işleyiş şekilleri bu durumun açık bir göstergesidir.

Mezhep, aile ve sadakat bağları gibi faktörlerin etkisiyle şekillenen silahlı kuvvetlerin organizasyonel yapısı hem diğer unsurları dışlayıcı bir karaktere bürünmüş hem de -Mısır'dakinin aksine- siyasi iktidardan özerk bir konum kazanmalarının önüne geçmiştir. Ordunun bu organizasyonel yapısı ve siyasi liderle

[540] Nikolas Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Çev: Aslı Falay Çalkıvık, Semih İdiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 122-124.

bütünleşmesi, statükonun değişimini daha da güçleştirmektedir. Taylor'un deyişiyle statükonun değişimi noktasında ordu kısıtlayıcı bir role sahipti çünkü böylesi bir değişim çıkarına uygun değildi.[541] Bu durumda silahlı kuvvetlerin birinci önceliği rejimin devamı olacağı varsayımına dayanan gözlemciler, "Suriye'nin iktidar değişiminin yaşandığı Tunus ve Mısır'dan farklılaşabileceğine"[542] dair yorumlar da yapmıştır. Nitekim ordudaki subayların önemli bir kısmının Esed iktidarını kararlı bir şekilde savunması bu varsayımı doğrular niteliktedir.

Ayaklanmalar başladıktan sonra askeri güvenlik birimleri hem ayaklanmaları bastırmak hem de ordudan muhtemel kopmaları engellemek üzere harekete geçti. Ayaklanmaların ilk döneminde ordu içinden, çatışmaların seyrini etkileyecek düzeyde önemli kopmalar yaşanmadığı ifade edilebilir. Haziran ayına gelindiğinde, on kişiden oluşan orta kademe subayın ordudan ayrılarak ayaklanmalara katıldığına dair bilgiler gelmeye başladı. Ardından bir pilot, bir general iki albay ve bir teğmenin ordudan ayrıldı. Ordudan ayrılan Hüseyin Harmuş, 8 Haziran'da "Hür Subaylar Hareketi" adı altında bir oluşumun kurulduğunu ilan etti.[543] Ordudan koparak muhalif saflarda yeni oluşumlar kuran askerler[544], daha sonra Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) çatısı altında birleşti. ÖSO ilk kurulduğu dönemde oldukça adından sıkça söz ettirse de, krizin büyümesi ve vekalet savaşına dönüşmesiyle etkinliğini kaybetti.

Bütün bu faktörlerin etkisiyle, 2012 yılına gelindiğinde ayaklanmalar artık mezhep eksenli bir iç savaşa dönüşmüştü. Ordunun devreye girmesi ve muhalefetin silahlanmasıyla artık bir iç savaşa evrilen çatışma ortamının uluslararası aktörlerin müdahalesiyle şiddetlenmesi, Suriye'de kurumların çökmesine yol açmış ve fakat

---

[541] William C. Taylor, **Military Responses to the Arab Uprising and the Future of Civil-Military Relations in the Middle East: Analysis From Egypt, Tunisia, Libya and Syria**, Newyork, Palgrave, 2015, s. 102-103.

[542] Bassam Haddad, "Why Syria Is not Next...so far", **Jadaliyya**, 09.03.2011, (Çevrimiçi), http://www.jadaliyya.com/pages/index/844/why-syria-is-not-next-.-.-.-so-far_with-arabic-tra

[543] Obaida Fares, "The Arab Spring Comes to Syria: Internal Mobilization for Democratic Change, Militarization and Internalization", Larbi Sadıkqi, **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, London&Newyork, Rotledge, 2015, s.151

[544] Zambelis, Chris: "The Rise of Free Syrian Army", Asian Times Online, (Çevrimiçi), http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/ML20Ak02.html 20.12.2011;

rejime sosyal tabanını yeniden şekillendirme, uluslararası otoriter ağlara daha fazla dayanma, ekonomik kaynakların yeniden dağıtımı ve güvenlik güçlerinin –özellikle ordunun- yeniden yapılandırılması için fırsat tanımıştır.[545]

Dördüncü Bölüm İçin Sonuç

Çalışmanın bu kısmında, 2011 yılı başlarında her iki ülkede başlayan sivil ayaklanmalara rejimin verdiği tepkileri ve ordunun bu gelişmeler karşısındaki tavır analiz edildi. Önceki bölümlerde tarihsel açıdan karşılaştırma yapılarak analiz edilen ordu-rejim ilişkisinin 2011'de her iki ülkede başlayan ayaklanma sürecine nasıl yansıdığı açıklanmıştır. Gösterilerin benzer söylem ve taleplerle yoğun olarak yaşanması açısından benzerlik taşıdığı Mısır ve Suriye'de ayaklanma süreçleri farklı noktalara evrildi. Ordunun rejimle kurduğu ilişkinin mahiyeti, sürecin her iki ülkede farklılaşmasının temel nedenidir. Bu açıdan bakıldığında, rejimin ana taşıyıcısı olması açısından iki ülkenin benzerlik taşıdığı iddia edilebilir. Ancak rejimin ve ordunun kendini konumlandırma biçimi farklılaşmaya yol açan en önemli etkendir: Mısır'da ordu siyasi erke karşı bir özerkliğe sahipken, Suriye'de ordu-siyasi iktidar özdeşleşmesinden bahsetmek mümkündür.

Ordunun 25 Ocak'tan Sisi'nin Cumhurbaşkanı seçildiği 2014 Mayıs'ına kadar takındığı tavır, görünürdeki bazı farklılıklara rağmen bir süreklilik arz etmektedir. Mısır'da ordunun Mübarek'in gidişi ve sonrasında takındığı tavır, sürecin paradigmatik bir değişim yaşanmadan sona ermesine yol açtı. Bu sürekliliğin temel noktası, bir aktör olarak ordunun Mısır'daki başat pozisyonunu korumak ve güçlendirmektir. Tarihsel açıdan ordu ile Cumhurbaşkanı arasındaki işbirliği hem cumhurbaşkanını hem de orduyu oldukça güçlü kılan en önemli zemindi.

25 Ocak 2011'de başlayan süreç bu işbirliğinin çatlamasına neden oldu. Ordunun Mübarek'i korumak yerine iktidardan düşmesine göz yumması, ordunun

[545] Steven Heydemann, "Syria and the Future of Authoritarianism", **…**, s.60-61.

Mübarek'e karşı özerkliği ile açıklanmıştır. Siyaset, ekonomi hatta sosyal alanda oldukça başat pozisyona sahip olan Mısır ordusu kitlelere müdahale etme riski karşısında Mübarek'i gözden çıkarmayı tercih etmiştir. 3 Temmuz darbesi de uzun dönemli sivil cumhurbaşkanının kendi açısından oluşturduğu "riski" bertaraf ederek Mısır siyaseti üzerindeki etkisini tahkim eden yeni bir süreci başlattı. Gelinen noktada ise ordu üzerinden kendini yeniden adapte eden Mısır'daki otoriter rejim, uluslararası arenada da kabul görmüş durumdadır.

Suriye'de ise rejim, ayaklanmalar başladığı andan itibaren müdahale yolunu seçmiş ve ordu da bu müdahale sürecine katılmıştır. Mısır'ın aksine ordunun Esed iktidarını gözden çıkarması söz konusu değildi. Bu durumun en önemli sebebi ordu ile Esed iktidarının rejim için özdeşleşmesidir. Bu özdeşleşmenin en önemli unsuru ise, Suriye rejiminin kendini azınlık dayanışması üzerinden devam ettirme stratejisidir. Azınlık daha açık bir ifadeyle mezhep unsuru, başlıbaşına açıklayıcı faktör olarak kullanılması özcü bir bakış açısının ürünü olacaktır. Bunun yerine ordu ile siyasi erk arasında kurulan özdeşleşmede mezhep faktörünün stratejik bir unsur olarak kullanılması söz konusudur. Zisser'in deyişiyle Suriye'de iktidar mücadelesi geçmişe döndü.[546] Ancak geçmiş dönemlerden en önemli farkı Suriye'de iktidarı yeniden ele geçirme mücadelesinin bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesiyle "vekalet savaşına" dönüşmesiydi. Bu durum Suriye'deki ayaklanmanın önce iç savaşa evrilmesine sonra da uluslararası bir krize dönüşmesine yol açmakla kalmadı; aynı zamanda müzmin bir noktada tıkanmasına neden oldu.

[546] Eyal Zisser, "The 'Struggle for Syria': Return to the Past?", **Mediterranean Politics**, Vol.17, No.1, March 2012, s. 106.

SONUÇ

Bu çalışma, 2010 yılı sonlarından itibaren Ortadoğu'da otoriter rejimlerin değişimine yönelik siyasal talepleri içeren isyan dalgalarına karşı ülke ordularının tutumunu ele almaktadır. Bu bağlamda gelişmelerin farklı bir seyir izlediği Mısır ve Suriye örnekleri ele alınarak, ordunun tavırları analiz edilmiştir. Söz konusu isyan dalgaları, 2010 yılının sonuna doğru Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerinde siyasi iktidarlara karşı gerçekleşen ve birçok adlandırmayla ("Arap Baharı", Arap İsyanları, Arap Uyanışı, Arap Devrimleri) anılan gösterilerdir. Tunus'tan başlayarak Mısır, Libya, Suriye, Yemen, Bahreyn, Ürdün ve hatta Suudi Arabistan'da farklı yoğunluklarda da olsa gerçekleşen bu gösteriler bölgenin tarihine bakıldığında iki açıdan benzersizdi. Birincisi, kitlesel bir mahiyette siyasal değişim taleplerini dile getirmeleri; ikincisi ise 'domino etkisi' ile bir ülkede sınırlı kalmayarak yukarda ismi zikredilen ülkelere sıçramasıydı. Bu gösteriler organizasyonel kapasitesi, yoğunluğu, niteliği, talepleri, nihai hedefi, uluslararası angajmanları, siyasi iktidarla ilişki biçimi gibi birçok açıdan farklılaşıyordu ve dolayısıyla birçok araştırmaya konu olmuşlardır. Gösteriler bazı ülkelerde kısa süre içinde hedeflerine varamadan sona ererken, bazı ülkelerde ise hedefine ulaşmak için oldukça direnmiş ve sürecin başladığı anda niyet edilmemiş noktalara evrilmesine yol açmıştır.

Bu kadar karmaşık ve farklı değişkenlerin olduğu bir tabloyu anlamlandırmak elbette kolay değildi. Ancak sosyal bilimlerle uğraşan ve bu perspektiften olguları açıklama ya da anlamlandırma iddiasını taşıyan çalışmaların yapması gereken de, karmaşık olayları belirli sorular etrafında belirli argümanlarla açıklamaktır. Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da bir hikayesi var. Kitlesel gösteriler başladığı andan itibaren iktidarda en uzun süre kalan isimlerden Zeynel Abidin Bin Ali, Hüsnü Mübarek, Beşar Esed, Muammer Kaddafi, Ali Abdullah Salih gibi isimlerin her biri kendilerini o güne kadar ayakta tutan imkan ve stratejileri devreye sokarak iktidarlarını devam ettirme niyetindeydiler. Ancak bu, tahmin ettikleri gibi mümkün olmayacaktı. Nitekim, bir süre sonra Bin Ali, Mübarek ve Salih koltuğu bırakmış, Kaddafi trajik bir ölümle yüzyüze kalmış, Esed ise iç savaşa dönüşen gelişmeleri atlatarak iktidarını devam ettirmeye çalışmaktaydı.

"Arap Baharı" süreci gösterdi ki, barışçıl ve kararlı siyasal mobilizasyon siyasi alanda değişikliğe yol açabilmektedir. Ancak bu tarz bir değişim, güvenlik kurumlarının ve uluslararası aktörlerin tavrı görmezden gelinerek yalnızca kitlesel gösterilerin bir sonucu olarak yorumlanamaz. Yaşanan tecrübeden yola çıkarak olası değişimleri şu şekilde sıralamak mümkün. Birincisi, otoriter yönetimler değişebiliyor. Bu bağlamda Tunus somut bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak sürecin karşı devrim veya darbe ile geri dönmesi de mümkün. Mısır'da ordunun geçiş sürecini domine etmesi ve 3 Temmuz darbesi tam olarak böyle bir işlev görmüştür. İkincisi ise, siyasal mobilizasyon, bir iç savaşa yol açabilir. Silahlı kuvvetler ve uluslararası desteğin rejim ve muhalefet arasında bölündüğü durumlarda iç savaş kaçınılmaz olmaktadır. Suriye, Yemen ve Libya'da devrim sürecinin iç savaşa evrilme süreci bu durumun önemli bir göstergesi. İç savaş ucu açık bir süreç olup, bir rejim değişikliğine de yol açabilir, otoriter rejimin varlığını devam ettirmesine de imkan tanıyabilir. Söz konusu üç ülkede devam eden iç savaş hala ucu açıkk bir şekilde devam etmektedir.

Bu tablo çalışmanın bir soru etrafında olgunlaşmasına zemin hazırlamıştı. Bu bağlamda akla gelen ilk soru benzer bir başlangıca sahip gelişmeler ülkeden ülkeye neden bu kadar farklılaştığına yönelik sorgulamaydı. Ancak soru oldukça genişti ve cevaplanması bir tez çalışmasının kapsamını aşmaktaydı. Biraz daha daraltmak için sorulan soru ise "neden bazı ülkelerde siyasal iktidar devrilirken bazı ülkelerde ise hala varlığını devam ettirmektedir" sorusuydu. Bu bağlamda 2010'a kadar rejimlerin devamlılığını sağlama noktasında önemli bir rol üstlenen ordunun gösteriler karşısında belirleyici bir rol üstlendiği açıktı. Nitekim ordu bazı ülkelerde gösterilerin başarıya ulaşmasının önü açmış (Tunus ve Mısır), bazı ülkelerde bölünerek iç savaşın zeminini hazırlamış (Libya ve Yemen), bazı ülkelerde ise iktidarı korumak amacıyla harekete geçmişti (Suriye). Ordunun bu tavrı, çalışmanın odak noktasını şekillendirmiştir denilebilir.

Gerek teorik bağlamda gerekse ülkelere odaklanan sivil-asker ilişkilerine dair çalışmalar 2010 sonrası ortaya çıkan ve bu tezin de konusunu oluşturan yeni fenomeni açıklamak için yetersiz kalmıştır. Ayaklanmalar karşısında ordunun nasıl bir tavır takınacağı sorusu, Ortadoğu bağlamında oldukça yeni bir örneklemdi ve bu tarihe kadar sivil-asker ilişkilerine dair yapılan çalışmaların sorunsalını oluşturmamıştı. Güney Amerika, Asya ya da başka bölgelere dair yapılan çalışmalar ise doğrudan Ortadoğu örneklerini açıklamak için uygun bir perspektife sahip değildi. Dolayısıyla bu çalışma ilgili literatürden yararlanmakla birlikte, herhangi bir teorinin uygulanması değildir. Çalışma, örnek olarak seçilen Mısır ve Suriye'de ordunun iktidar ve sivil alanla kurduğu ilişkiler, -farklı düzeylerde de olsa- benzer örneklerde takındığı tavırdan çıkarsamalar yaparak, yeni fenomeni açıklama yoluna gidildi.

Ordunun gösteriler karşısında gösterdiği tavrı birçok açıdan incelemek mümkündür. Nitekim, ordu içindeki görüş farklılığı, ordunun mali avantajları, kitlelerin ordu üzerindeki etkisine yoğunlaşan birçok çalışma yapıldı. Bu çalışma ise ordunun söz konusu tavrını, ülkenin ordu-siyaset ilişkileri bağlamına oturtarak anlamanın mümkün olduğunu iddia etmiştir. Buna göre ordunun rejim içinde sahip olduğu konum, siyaset üzerindeki etkisi ve olası bir iktidar değişimi karşısında nasıl etkileneceğine dair endişeleri ordunun karar verme noktasındaki temel saikler olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ordunun bölünmediği ülkelerde yekpare bir bütün olarak alınmış olmasıdır. Bir başka deyişle gösteriler karşısında nasıl bir tavır takınılacağına dair ordu içindeki tartışmalar ya da ordunun farklı birimleri / yöneticileri arasındaki görüş ayrılıkları bu argümanın oluşturulması sırasında göz ardı edilmiştir.

Bu tez çalışmasının cevabını aradığı soru ise, 'ayaklanmalar karşısında Mısır'da ordu Mübarek'in devrilişine göz yumarken Suriye'de neden Esed iktidarını sahiplendi?' sorusudur. Çalışmanın temel hipotezi "Mısır'da ordu ile siyaset arasındaki ayrışma ordunun Mübarek iktidarından özerkleşmesine yol açmış ve

Mübarek'in devrilmesi, ordunun rejim içindeki varoluşsal pozisyonuna maliyet üretmemiş olmasıdır. Suriye'de ise ordu ile siyaset arasında oluşan tarihsel birliktelik iki aktörün birbirine olan bağımlılığını yapısal bir bağlamda tutmuştur. Birbiriyle özdeşleşen bu iki aktörden birinin çöküşü diğerinin de iktidar alanının sona ermesine neden olacağından, ordu Esed iktidarını sahiplenmekte tereddüt göstermemiştir. Burada ifade edilmelidir ki ne Mısır ne de Suriye ordusu, tam anlamıyla bir rejim değişimine kolaylıkla razı olmaz. Mısır'da ordunun Mübarek'in iktidardan düşmesine göz yumarken ardından 3 Temmuz darbesini gerçekleştirmesi Suriye'de ise krizin başladığı ilk günlerden itibaren ordunun iktidarı koruyacak şekilde müdahil olması bu anlamda açık bir göstergedir.

Mısır'da ordunun rejim içindeki başat pozisyonu ve sahip olduğu ayrıcalıklar, Mübarek iktidarının devamına bağlı değildi; dolayısıyla Mübarek ordu açısından vazgeçilmez değildi. Nasır döneminde ordu sadece dış tehditlere karşı bir güvenlik kurumu olarak değil; aynı zamanda yeniden kurulan siyasal alandaki en etkili aktör haline geldi. Siyaset, bürokrasi, ekonomi ve yargı gibi temel alanlarda asker kökenli görevlilerin yer aldı ve bu alanlarda ordu geniş bir hareket alanına sahip oldu. 1967 savaşı ile Nasır'ın şahsında prestiji sarsılan ordu Sedat döneminde daha az görünür oldu. Nasırcılığın terkedilerek sistemik bir dönüşüm tasarlayan Sedat, kendisine karşı muhtemel bir hamleyi önlemek amacıyla orduyu kontrol altında tutmak gerektiğinin farkındaydı. Bir yandan sürekli üst kademede rotasyon yaparak kendisine bağlı isimleri ordu yönetimine taşırken; öte yandan ekonomik özelleştirmeler üzerinden orduya bir alan açtı.

Mübarek dönemi ise ordunun hem siyaset hem de ekonomik alanlara geri dönüşüne sahne oldu. Ordunun iç güvenliği sağlama misyonuyla siyasi alan üzerinde etkinlik kurmasını dengeleme hamlesi olarak İçişleri Bakanlığı, istihbarat, paramiliter güçleri ön plana çıkarması, ordunun etkisini kıramadı. Ordunun ekonomik açıdan holdingleşmesi ve çok kısa süreler dışında 1954'ten beri uygulanan sıkı yönetim yetkileriyle Mübarek yönetiminde de iktidar yapısının dominant aktörü

haline gelirken öte yandan Mübarek'e karşı özerklik kazanmıştır. Ordunun siyasetten özerkleşmesi gayet normal bir durumdur. Ancak Mısır'da ordunun kazandığı bu özerklik, sivil-asker ilişkilerinin net olarak tanımlandığı ve ordunun siyasi bir misyon üstlenmeden güvenlik görevini ifa ettiği durumlardan oldukça farklıydı. Ordu siyasete açık bir şekilde müdahale etmeden sahip olduğu ayrıcalıklarla siyaseti etkileyebilmektedir. Aralarındaki bir takım ihtilaflara rağmen iktidarı boyunca Mübarek ile ordu arasında adı konulmamış bir işbirliği söz konusuydu: Ordu Mübarek iktidarına müdahale etmemiş, Mübarek de ordunun ayrıcalıklarına dokunmamış ve ekonomik genişlemesine ket vuracak bir hamle yapmamıştır.

Mübarek'in iktidardan düşmesine göz yuman ordunun, kendi kontrolündeki siyasi geçiş sürecinde ve Mursi yönetimine karşı gerçekleştirdiği askeri darbeden sonra gerçekleşen protesto gösterilerini bastırmakta tereddüt etmediği görüldü. Farklı süreçlerde ortaya konulan ve çelişkiliymiş gibi duran bu iki davranış, kendi bağlamında değerlendirildiğinde tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Mübarek'in düştüğü süreçte ordunun kitlelere müdahale etmesinin kendine yaratacağı maliyeti, Mübarek'i iktidarda tutarak telafi etmesi zordu. Sonraki süreçlerde ise siyasi iktidarı elinde tutan ordu ile kitleler doğrudan karşı karşıyaydı. Kitlelerin rahatsızlığı doğrudan orduya yönelikti ve protestolar da ordu yönetimine karşı yapılmıştı. Bir rejim değişimine yol açacak bu tarz meydan okumalara ordu tarafından göz yumulması olası değildi. Çünkü bir rejim değişimi demek, ordunun sahip olduğu başat pozisyon ve siyasi, ekonomik, sosyal alanlardaki kazanımlarının riske girmesi demekti.

Suriye'de ise ordu ile siyasi iktidarın özdeşleştiği bir tarihsel süreçten bahsedilebilir. Bağımsızlık sonrasında Fransız mandacılığının kimlikleri ayrıştırıcı Azınlık Siyaseti ve farklı kesimler arasında ordu üzerinden yürüyen iktidar mücadelesi, 1970 yılına kadar on beş askeri darbe dolayısıyla oldukça istikrarsız bir süreç geçirmiştir. 1970 yılında ise Hafız Esed, bu tarihe kadar ordu içinde yaşanan tasfiyelerin de avantajını kullanarak bir darbe gerçekleştirmiştir. Esed önceki

dönemlerden farklı siyasi mekanizmalarla otuz yıl iktidarda kalabilmiştir. Bu dönemde kendisi de asker kökenli olan Hafız Esed ile ordu arasında özdeşlik kurulmasına yol açan bir ilişki biçimi gelişmiş ve Mısır'ın aksine bu ilişki önemli bir kırılmaya uğramadan devam etmiştir. Güç merkezlerinin birbiri ile özdeşleştiği bu durum, iktidarının ilk döneminde siyasi ve ekonomik reformlar söylemlerine ve uygulamalarına rağmen Beşar Esed döneminde de devam etmiştir.

Bu iktidar formu dolayısıyla 2011 yılında Suriye'de başlayan ayaklanmalar bu iktidarın parçalanmasına yol açmadı. Söz konusu ayaklanmaların yine Mısır'daki ortaya çıkan ayaklanmalara nitelik olarak daha az heterojen, nicelik açısından daha küçük hacimliydi. Ancak –birçok muğlak noktasına rağmen- Suriye nüfusuna oranları, organize olma imkanları, talepleri, kısa sürede Suriye'nin geneline yayılışı, ve ayaklanmaların bölgesel düzeyde ortaya çıkardığı siyasi atmosfer ve iktidarın ilk tepkileri açısından değerlendirildiğinde Mısır'daki gösterilerden çok farklı değildi. Kaldı ki bu çalışmanın argümanı açısından kitlelerin niceliği, güvenlik güçlerinin özellikle de ordunun siyasi iktidarı sahiplenmesinde belirleyici bir role sahip değildir.

Sonuç olarak bu tez çalışması 2010 yılı sonunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da siyasi değişim talepleri ile ortaya çıkan kitlesel ayaklanmalar karşısında ordunun nasıl bir tavır takındığını analiz etmiştir. Bu bağlamda bütün ülkelerde farklı seyir izleyen gelişmeleri değerlendirmek bu çalışmanın kapsamını aşacağından, Mısır ve Suriye örnekleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alındı. Bilindiği üzere Mısır'da ordu Mübarek'in iktidardan düşmesine göz yumarken, 3 Temmuz darbesi ile sistemik bir dönüşümün önünü kesmiş oldu. Suriye'de ise ayaklanmalar başladığı andan itibaren ordu harekete geçerek Esed iktidarını korumaya aldı. Bu tabloyu anlamlandırma çabasını amaç edinen bu çalışmanın sunduğu argüman şu şekildedir: Ne Mısır ne de Suriye'de ordu, rejim değişimine kolay kolay razı olmaz. Ancak Mısır'da sivil-asker ilişkileri açısından tarihsel süreçte ordu ile Mübarek arasında siyasi rejim içinde oynadıkları rol, sahip oldukları alan ve işbirliği imkanları açısından bir ayrışma yaşanırken; Suriye'de ordu-siyaset mekanizmasının özdeşliğini

ve bir blok halinde iktidarda yer alışını bozacak herhangi bir süreç yaşanmamıştır. İki ülke ordusunun ayaklanmalar karşısında takındığı tavrı bu bağlamda açıklamak mümkündür.

Ülke ordularının yanısıra isyanların hangi noktaya evrileceğini belirleyen birçok etkenden söz etmek mümkündür. Rejimin nasıl yapılandığı ve ordunun rejim içinde edindiği merkezi konum tez boyunca işlenmişti. Ekonomi-politik koşullar ordunun siyasi iktidardan özerkleşmesi; muhalefetin yapısı rejime karşı gösterebildiği direnç ve sürecin çatışmaya dönüşmesi; uluslararası aktörler de ortaya çıkan sonucun (yeniden statüko, çatışma ya da değişim) tahkim edilmesi açısından önem taşımıştır. Ortadoğuda oldukça karmaşık ve sancılı beş yıllık sürecin ardından, bu tezin inceleme konusu olan Mısır ve Suriye'de siyasal değişimin gelecekte nasıl şekilleneceğini öngörmek açısından bu dört unsur kısaca analiz edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Ordu-siyaset ilişkilerine ekonomi-politik açısından bakıldığında Mısır'da ordunun kurumsallaşmış bir işleyişe sahip olduğunu ifade etmek mümkün. Kurumsallaşmadan kasıt, ordunun ekonomik varlığının hukuki bir form altında işlemesi demektir. Daha açık bir deyişle bir kurum olarak ordunun hemen hemen bütün iş kollarında üretim yapan ve piyasada pazarlama kabiliyetine sahip olması ve yine bankalarda kurumsal kimlik altında hesaplara sahip olması demektir. Bu durum, ordunun siyasi iktidar karşısında özerkleşmesi açısından önemli olmuştur. Suriye'de de ordu mensuplarının sahip olduğu ekonomik ayrıcalıklardan, orduya ait inşaat şirketlerinden söz etmek mümkün; ancak bu durum Mısır ordusunun ekonomik yapılanmasının sahip olduğu hacime ulaşamamıştır. Bunun yanında ordu mensuplarının informel yollardan elde ettiği ekonomik gelirler ise ordunun siyasi iktidarla daha fazla özdeşleşmesine katkı yapmıştır.

Muhalefetin nasıl örgütlendiği ve rejimin bu muhalif gruplara nasıl bir tepki verdiğine bakıldığında Mısır ile Suriye arasında belirgin farklar görülmektedir. Mısır,

sadece askeri gücü ve nüfusu dolayısıyla değil, entelektüel tartışmaların çok canlı bir şekilde yaşanması dolayısıyla da Arap dünyasında bir çekim merkezi oluşturmuştur. Hilafet tartışmaları, geniş bir yelpazeye yayılan Arap milliyetçiliğinin çeşitli formları, Nasır sonrası canlanan sosyalizm, uzun bir geçmişe sahip olan ve İhvan ile birlikte yeni bir forma bürünen İslamcılık, Batı dünyası ile ilişkiler geliştikçe canlanan liberal yaklaşımlar başlıca düşünce alanları olmuştur. Bu akımlar birer entelektüel faaliyet alanı olmakla kalmadı, siyasal muhalefetin farklı yapılanması olarak gelişti. 1977 yılından itibaren kontrollü de olsa çok partili sisteme geçilmesi, muhalefetin Mısır'da siyasi alamda örgütlenmesinin önünü açtı. Mübarek dönemine gelindiğinde her bir düşünce akımı bir şekilde kamusal tartışmalara katılmış, bir kısmı da siyasi arenada partileşme yolunu tercih etmiştir. Ancak bu siyasi partiler, seçim sistemi, seçim dönemlerinde kendilerine uygulanan blokaj gibi sebeplerden dolayı temsil ettikleri kitlenin büyüklüğü ne kadar olursa olsun iktidar olmak bir tarafa, koalisyon yoluyla hükümette yer alacak bir sonuç elde edemediler. Buna rağmen siyasi arenada etkinlik göstermekten vazgeçmediler.

Siyasal ve toplumsal arenada muhalefete bakıldığında hem ideolojik hem de sosyo/ekonomik açıdan oldukça geniş bir yelpazeden söz etmek mümkün ve muhalif gruplar oldukça örgütlü bir yapıya sahiptir. Dahası, farklı gruplar zaman zaman kendi aralarında işbirliği yapabilme kabiliyetine de sahiptir. Seçim dönemlerinde ve toplumsal arenada muhalif grupların yaptığı işbirliği birçok sebepten dolayı sonuçsuz kalmıştır. Muhalif grupların aralarındaki ideolojik ve organizasyonel ayrışma önemli bir sebep olarak gösterilse de, muhalefetin etkili olmasının önüne geçen temel saik rejimin uyguladığı stratejilerdi. Bu stratejileri üç ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: Güvenlikleştirme, blokaj ve kooptasyon.

Rejim özellikle 1990'larda islamcı muhalefeti öne çıkararak bütün toplumsal muhalefeti güvenlikleştirme stratejisi izledi. İslamcı grupların gerçekleştirdiği saldırılar bu grupların baskılanması için rejime geçerli bir zemin hazırladıysa da, diğer muhalifler de bu baskılamadan etkilendi. Blokaj ise seçim dönemlerinde bazı

bölgelerde seçmenlerin oy kullanmasını zorlaştırmak ve seçim sonuçlarını etkilemek üzere kullanıldı. Toplumsal arenada da, hükümet karşıtı gösterilerin engellenmesi adına yolların kapatılması, trafiğin aksatılması hatta şehrin bazı bölgelerini birbirinden duvarlarla ayrılması taktikleriyle gerçekleştirilmiştir. Kooptasyon da bazı muhalif gruplara kazanımlar sağlanması yoluyla muhalefetin işbirliği yapmasının önüne geçilmiştir. Kimi zaman uluslararası rejim üzerindeki baskılar muhalefeti rahatlattıysa da iktidarı zorlayacak bir noktaya gelmedi. Örneğin 2005 yılında ABD Dışişleri Bakanı Rice, Eymen Nur tutuklu olduğu için Mısır'a planladığı ziyareti iptal etmiş ve Nur kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştı.

2011 yılının başında bütün muhalif grupların bir araya gelerek Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirler başta olmak üzere çok büyük gösteriler düzenlemesi, Mübarek'in iktidardan düşmesine zemin hazırladı. Ancak hem geçiş süreci ve özellikle 3 Temmuz darbesi, toplumsal ve siyasal alanda muhalefetin biriktirdiği organizasyon ve mobilizasyon kapasitesini önemli ölçüde aşındırdı. Darbeden sonra yalnızca İhvan üyelerinin değil, 6 Nisan gibi liberal/demokrat söylemleri ile bilinen grupların hatta 3 Temmuz darbesinden önce Mursi yönetimine karşı düzenlenen gösterilere katılan kişi ve grupların bile yasaklandığını ve üyelerinin hapse atıldığı düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. En organize ve en büyük muhalif grup olan İhvan ise 1954'ten sonra bir kez daha yaşadığı baskı dolayısıyla dağılma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak bugün ne siyasal ne de toplumsal alanda rejime karşı meydan okuyabilecek bir muhalefetten söz etmek mümkün değildir.

Suriye'de ise muhalefetin örgütlenmesi ve iktidara karşı mobilizasyon süreci Mısır'dan daha farklı bir seyiz izlemiştir. Suriye toplumunun etnik ve mezhepsel anlamda parçalı bir yapıdan oluşması, siyasi rekabetin de bu hatlar üzerinden devam etmesine zemin hazırlamıştır. İktidarı ele geçiren kesimin diğerlerini tasfiye ederek iktidarda kalabilmesi, oldukça sert bir iktidar mücadelesinin yaşanmasına neden olmuştur. Arap milliyetçiliği ve daha özelde rejimin resmi ideolojisi haline gelen

‘Baas’ bu yapının aşılması için kapsayıcı bir değerler silsilesi ve organizasyonel kapasite oluşturamamıştır. Mecliste ve hükümette kendine yer bulabilen muhalefetin siyasal anlamda ise etkili olabildiğini iddia etmek güçtür ve bu anlamda Mısır’la benzeşmektedir.

Hafız Esed dönemi, muhalefetin uzunca bir dönem suskun kaldığı ve Esed’in iktidarını güçlü bir şekilde konsolide ettiği dönem olmuştur. Hama olayları Suriye’nin toplumsal hafızasında oldukça acı bir tecrübe olarak yer etmiştir. 1976’da başlayan ve Hama katliamıyla sona eren olaylar, muhalefet gruplarının güvenlikleştirilmesiyle kalmadı; muhalefetin nasıl bir maliyetle sonuçlanacağı ve iktidarın da silahlı bir muhalefete nasıl bir karşılık vereceğine dair yaşanan tecrübeler, iktidarla muhalefet arasında oldukça güvensiz bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. 1980 tarihli 49 no’lu kanunun İhvan üyeliğini idamla cezalandırılmasını gerektirecek bir durum olarak görülmesi bu durumun önemli bir göstergesi olmuştur. Muhalefetin sürekli baskı altında kalması, hem örgütlenme becerisine ket vurmuş, hem de siyasal iktidarla yabancılaşmasına neden olmuştur. 2011 isyanlarının kısa süre içinde çatışmaya dönüşmesinin zemini de, bu güvenlikleştirme ve yabancılaşmadan kaynaklanmıştır. Kısacası muhalif unsurlar, sivil alanda da olsa gelişen yapılar olmaktan uzak kalmıştır. Beşar Esed’in iktidara gelmesiyle başlayan reform söylemi ve çabaları iktidarla muhalefet arasında bir diyaloga evrilmiş ve bir araya gelen muhalif gruplar ve entellektüeller 27 Eylül 2000’de 99’lar manifestosu olarak bilinen bildiriyi yayınlamışlardır. Ancak bu adımın kendisi bile bir muhalefet etkinliği değil, muhalefet yapılabilecek bir ortam oluşabilmesi için bir dizi talebi içeren diyalog süreciydi. Baskı ve açılım şeklinde devam eden süreç ise önemli bir sonuç vermeden sona erdi.

Mart 2011’de Suriye’de kitlesel gösterilerin başlamasında Tunus’ta Bin Ali’nin ve Mısır’da Mübarek’in yoğun çatışmalara ya da bir iç savaş yaşanmaksızın iktidardan düşmesi etkili olmuştur. Ancak henüz ilk gösterilerin gerçekleştiği Mart ayında Esed’in reform vaatleriyle muhalefeti yatıştırma stratejisi, güvenlik

birimlerinin ağır müdahalelerinin gölgesinde kaldı. Bu müdahaleler gösterilerin bitmesine değil, muhalefetin kısa süre içinde silahlanarak bir çatışma döneminin başlamasına yol açmıştır. Suriye krizinin iç savaşa evrilmesiyle silahlı gruplar "Suriye muhalefeti" olarak tanımlanmaktadır. Esed rejiminin devam etmesi halinde bu muhalif grupları nasıl şekilleneceği oldukça muğlaktır. Esed rejiminin devrilmesi ve daha şeffaf, seçimlerle değişebilen bir iktidar geldiğinde ise sivil alanın ve muhalefet cephesinin de normalleşmesi iki faktöre bağlıdır: Birincisi muhalif grupların silahları tamamen bırakmasıdır. İkincisi ise her bir muhalif grubun günümüzde destek aldığı üçüncü taraf/ülkelerle ilişkisini yeniden düzenlemesidir.

Etki derecesi ve zamanlaması açısından uluslararası aktörlerin Mısır ve Suriye'deki değişim sürecine yönelik tavırlarında farklılaşma olduğu ifade edilebilir. Mısır'da uluslararası aktörlerin sürece yönelik tavırlarını iki ana eksen de değerlendirmek mümkün: Birincisi 25 Ocak'tan Mübarek'in iktidardan düşmesine giden dönem; ikincisi ise değişim sürecini tam anlamıyla tersine çevirerek otoriter rejimi yeniden tesis eden 3 Temmuz askeri darbesine verilen uluslararası tepkiler. Suriye'de ise uluslararası aktörlerin rejim yanlısı ya da karşıtı bağlamında krizin başında takındıkları tavrın kriz derinleştikçe kendi çıkarlarını önceleyecek şekilde değişmiş olması dikkae alınmalıdır.

Mısır'da gösterilerin yoğunlaştığı 25 Ocak'tan itibaren kimi aktörlerin çekinceli tavırları süreç ilerledikçe Mübarek'in aleyhine döndü. Örneğin ABD'nin 26 Ocak'taki açıklaması Mübarek iktidarını sorunsallaştırmayan bir içeriğe sahipken, 31 Ocak'ta ise halkın taleplerinin karşılanması gerektiğine yönelik ifadeleri ile gösteriler lehine döndü. 1 Şubat'ta ise Obama orduyu zikrederek, Mısır halkının kendi iradesiyle yeni liderini seçeceğini ifade ederek Mübarek karşıtı bir pozisyon takındı. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın 30 Ocak'taki ortak bildirisi de benzer bir içeriğe sahipti. Türkiye'de Başbakan'ın 1 Şubatta, halkın taleplerinin karşılanmasına yönelik ifadeleri benzer pozsiyona işaret etmekteydi. Göstericiler lehine ortaya çıkan bu tabloya karşın, uluslararası arenada Mübarek yanlısı ciddi bir destek çıkmadı. Bu

durumun, Mübarek'in iktidardan düşmesini ciddi anlamda etkilediğini ifade etmek mümkündür.

3 Temmuz darbe sürecinde ise uluslararası aktörlerin desteği rejimle göstericiler arasında bölündü. ABD, BAE ve Suudi Arabistan gibi küresel ve bölgesel aktörler darbe yönetimine desteğini açıklarken, Türkiye ve Katar ise darbeyi ve Sisi iktidarını sorunsallaştıran bir tavır takındı. Mısır'la ilişkileri ve sağladıkları desteğin etkisi açısından bu tarafların birbirine denk olmadığını ifade etmek gereklidir. Bu durumun iki önemli sonucu olmuştur: Birincisi muhalefetin uluslararası desteği arkasına alarak rejime karşı yeni bir meydan okuma imkanı kalmamıştır. İkincisi ve daha önemlisi ise Sisi iktidarının kendini konsolide etmesi ve uluslararası arenada meşruiyet kazanması oldukça kolaylaşmıştır.

Sisi rejiminin muhalefete ve özellikle İhvan'a uyguladığı baskı BAE, Suudi Arabistan tarafında da desteklenmiştir. Sisi'nin iktidara geldiği dönemde Mısır'ın yaşamakta olduğu ekonomik kriz, yine bu ülkeler tarafından sağlanan sıcak para yardımları sayesinde atlatılmıştır. Ayrıca ABD'nin ekonomik ve silah yardımlarını darbeden kısa süre sonra tekrar devam ettirmesi, Rusya ve Fransa'nın Mısır'a silah satışı, Almanya'nın da sigorta ve diğer ekonomik alanlarda geniş çaplı anlaşmalara imza atması, Sisi'nin uluslararası arenadaki meşruiyetini artırmıştır. Nisan 2016'da Tiran ve Sanafir adalarının Suudi Arabistan'a bırakılması Sisi iktidarının Mısır halkı nezdindeki popülaritesini aşındırdıysa da iktidarına yönelik bir meydan okumaya yol açmadı. Özetlemek gerekirse Mısır'daki gelişmeler karşısında uluslararası aktörlerin takındığı tavırlar, doğrudan krize müdahale şeklinde olmadıysa da krizin sonuçlarını etkileyecek bir dereceye sahipti. Gerek Mübarek'in iktidardan düştüğü dönemde gerekse 3 Temmuz darbe sürecinde, uluslararası aktörler, ordunun attığı adımları destekler nitelikte tavır almışlardır. Bu anlamda Türkiye ve Katar'ın darbe sürecinde diğer aktörlerden farklılaşmış olması, süreci etkileyebilecek bir fark yaratamamıştır.

Uluslararası aktörlerin Suriye krizindeki etkisi Mısır'a göre daha fazla olmuştur. Bunun temel sebebi ise Suriye'deki gösterilerin kısa bir süre içinde silahlı çatışmaya dönüşmesi ve hem muhalefetin hem de rejimin dış destek arayışına girmesidir. Suriye krizinin uluslararası boyutunu iki bağlamda değerlendirmek mümkündür: Birincisi 'Arap Baharı'nın yaratmış olduğu atmosferin rejime karşı ayaklanan muhalif gruplar nezdinde yarattığı etki; ikincisi ise rejim ve muhalefete sağlanan somut desteklerdir. Suriye'de gösterilerin başladığı Mart 2011'de Libya'ya düzenlenen hava operasyonları ile BM'nin bu kapsamdaki kararı muhalefette, muhalefete karşı silah kullanması durumunda Esed rejimine karşı benzer bir oparasyonun yapılabileceğine yönelik bir beklenti yaratmıştır. Temmuz ayında ise ABD, Türkiye, İsrail gibi uluslararası aktörlerden Esed rejimine ömür biçmeye yönelik açıklamalar da benzer bir etki yaratmıştır.

İkinci unsur olarak, uluslararası aktörlerin hem rejime hem de muhalefete somut silah ve finansal destek sağlaması krizin dönüşerek farklı çıktılar üretmesine neden olmuştur. ABD, Türkiye, Katar, Suudi Arabistan gibi ülkelerin muhalif gruplara; Rusya, İran ve Hizbullah'ın ise Esed rejimine sağladığı destek, krizin hem derinleşmesi hem de beş yılı aşkın bir süredir devam etmesine zemin hazırlamıştır. Krizin derinleşmesi ile uluslararası aktörlerin stratejilerinin değişmesi birbirini etkileyen iki boyut haline gelmiştir. Kriz derinleştikçe ve değiştikçe uluslararası aktörlerin stratejileri değişmiş, bu değişim de krizin farklılaşmasına yol açmıştır.

Esed karşıtı olan ABD ve Türkiye'nin pozsiyonları zaman için de kırılmalar yaşamıştır. Mart 2011'den itibaren diplomatik çaba ile sorunun çözümüne katkı yapmaya çalışan Türkiye, Eylül ayından itibaren Esed'i sorunsallaştıran bir noktaya gelmiştir. Ancak günümüzde Esed'i sorunsallaştıran söylemi devam ettirmekle birlikte DAİŞ ve özellikle PYD/YPG'nin sağladığı alan hakimiyeti, Türkiye'nin önceliğini değiştirmiştir. ABD'nin pozsiyona bakıldığında da benzer kırılmaları gözlemlemekle mümkündür. Doğrudan Esed'i devirme söylemi ile pozisyon alan ABD, bu söylemini zaman zaman dile getirse de, Suriye'deki önceliğinin değiştiği

açıktır. Esed yanlısı tavır takınan İran ve Rusya'nın bu tavırlarında önemli bir kırılma görünmemekte, aksine 2011 yılından bu yana sağladıkları destek ve krize müdahil olma seviyelerinde ciddi bir artış söz konusudur. Kısacası Suriye krizi bugün Esed ile muhalif gruplar arasında bir mesele olmaktan çok uluslararası hatta küresel bir sorun haline gelmiştir. Her bir aktörün krize yönelik kendi önceliklerine göre bir strateji uygulaması ise krizin çözümünü zorlaştıran en önemli unsur haline gelmiştir.

"Arap Baharı"nın evrildiği nokta dikkate alınacak olursa, orduların siyasi süreçleri belirleyici rollerinin devam edeceği öngörülebilir. Özellikle Mısır'da 3 Temmuz Askeri darbesi ile ordunun ülke siyaseti üzerindeki etkisinin yeniden tesis edildiği açıktır. Mevcut iktidarın sürdürülebilirliği konusunda tartışmalar olsa da, olası bir darbe ya da yeniden yapılacak bir seçimle belirlenecek yeni yönetim döneminde de bir kurum olarak ordunun sözkonusu etkisini sürdürmesi güçlü bir ihtimaldir. Bu durumun aksinin yaşanması için tam anlamıyla bir demokratikleşme sürecinin yaşanması ve ordunun sahip olduğu ekonomik varlıkların ülkenin ekonomik işleyişi içinde yeniden değerlendirilmelidir.

Suriye'de ise Esed iktidarının kitlesel ayaklanmalar karşısında başarı kazanarak varlığını sürdürmesi durumunda, eskiye oranla daha otoriter, güvenlik unsurlarının ve özellikle ordunun daha etkili olduğu yeni bir siyasi dizaynın oluşacağı öngörülebilir. Mevcut krizin Esed iktidarının yıkılması ile sonuçlanması durumunda ise ucu açık bir siyasi süreç başlayacak ve iç çatışmaların muhalif kesimler arasında daha da tırmanmasından başarılı bir geçiş sürecine kadar birçok ihtimal söz konusu olacaktır. Ancak bütün senaryolar için geçerli olan durum şudur: Bu çalışmada ortaya konulan ve çalışma boyunca birçok kez zikredilen iktidar yapısı parçalanmış olacağından, ülkenin siyasi mekanizması yeniden kurgulanacaktır. Bu kurguda ordu ile siyaset mekanizması arasındaki ilişki de yeniden tanımlanacaktır.

Bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalar, çok daha fazla kullanılabilir verilerle ve bu çalışmanın eksik bıraktığı boşlukları dolduracaktır. Ayrıca bu alanda

daha mikro alanlara yönelen çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Mesela ordunun bir ‘sınıf’ oluşturup oluşturmadığını sorgulamak amacıyla ordunun ekonomik yapılanmasını ve daha özelde subayların gelirine dair güvenilir bilgileri ortaya koyan; subayların hem profesyonel anlamda mesleklerini yaparken motivasyonlarını sağlayan hem de kitlesel gösteriler karşısındaki tutumlarını belirleyen unsurların ne olduğuna odaklanan çalışmalar bu alandaki boşlukları kapatacak nitelikte çalışmalar olabilir. Yine ordunun subay yetiştirme amacıyla kurulan eğitim kurumlarının ders programları, okuma listeleri üzerinden ordunun ideolojik motivasyonu ve profesyonel eğitimini ölçen çalışmalar da, sivil-asker ilişkilerine yönelik literatüre önemli katkılar yapabilir.

KAYNAKÇA

"15 Egypt Army Officers Join Protesters," **Reuters**, (Çevrimiçi), http://www.reuters.com/article/us-egypt-protest-officers-idUSTRE71A12V20110211 11. 02. 2011.

"Amnesty International welcomes the release of political prisoners", Çevrimiçi www.amnesty.org, 17.01.2016.

"Carnegie Guide to Egyptian Elections", (Çevrimiçi), http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/16/center-al-wasat-party 22. 10. 2015.

"Comparing Egypt's Constitutions", (Çevrimiçi), http://carnegieendowment.org/files/Comparing-Egypt-s-Constitutions.pdf 31.03.2015.

"Constitution of The Arab Republic of Egypt 2014" (Çevrimiçi), http://www.sis.gov.eg/Newvr/Dustor-en001.pdf; 16.10.2015

"Davutoğlu Esad'a Ömür Biçti", **NTV**, 24.08.2012, (Çevrimiçi), http://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw 12.08.2013.

"Egypt army officer says 15 others join protesters" (Çevrimiçi), http://www.reuters.com/article/2011/02/11/ozatp-egypt-protest-officers-idAFJOE71A06N20110211 11.02.2011.

"Egypt: Broken Promises: Egypt's Military Rulers Erode Human Rights", **Amnesty International**, (Çevrimiçi), https://www.amnesty.org/en/documents/MDE12/053/2011/en/ 22.11.2011.

"Egypt: At least 846 were killed in protests", **Washingtontimes,** (Çevrimiçi), http://www.washingtontimes.com/news/2011/apr/19/egypt-least-846-killed-protests/?page=all 19.04.2011.

"Egypt's revolution: Interactive Map", **BBC News**, (Çevrimiçi), http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12327995 12.10.2015.

"Egyptian Defence Minister on the Role and Development of Armed Forces", **African Defence,** September, 1986.

"Egyptian generals speak about revolution, elections," **Washington Post**, (Çevrimiçi), https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/egyptian-generals-speak-about-revolution-elections/2011/05/16/AF7AiU6G_story.html. 08.05.2011.

"Esad, Suriye 'komplosuna' meydan okudu", **BBC Türkçe**, (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110330_assad_wed_eve_update.shtml 30.03.2011.

"Esad: Savaş durumundayız", (Çevrimiçi), **Aljazeeraturk**, 27.06.2012, http://www.aljazeera.com.tr/haber/esad-savas-durumundayiz , 29.06.2012.

"Gains by Kin in Iraq Inflame Kurds' Anger at Syria", **New York Times**, (Çevrimiçi), http://www.nytimes.com/2004/03/24/world/gains-by-kin-in-iraq-inflame-kurds-anger-at-syria.html?_r=0 22.03.2004.

"Hosni Mubarak's speech: full text", The Guardian, (Çevrimiçi), http://www.theguardian.com/world/2011/feb/02/president-hosni-mubarak-egypt-speech 02.02.2011.

"Interview With Syrian President Bashar al-Assad", **Wall Street Journal**, (Çevrimiçi) http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894, 31.01.2011.

"Kronoloji: Mısır Devrimi", **Aljazeeraturk**, 01.04.2011, http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi, 01.04.2011.

"Mısır'da Mursi'ye darbe", **Aljazeera Turk**, (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/haber/misirda-mursiye-darbe 04.07.2013.

"Mısır'daki katliamın bilançosu: 3 bin 533 ölü", (Çevrimiçi), http://www.aa.com.tr/tr/dunya/misirdaki-katliamin-bilancosu-3-bin-533-olu/225113 17.08.2013

"Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Madde 22, Paragraf, 4", (Çevrimiçi), http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp 16.11.2015.

"President Assad 2000 Inauguration Speech", (Çevrimiçi), www.presidentassad.net, 17.07. 2000.

"Sadat's Power Base," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 7, No. 2, 1978, pp.159-161.

"SIPRI Military Expenditure Database", **SIPRI**, (Çevrimiçi) http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database 15.02.2016.

"Syria: speech by Bashar al-Assad", (Çevrimiçi), http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110416.htm, 16.04.2011.

"Syria: speech by Bashar al-Assad", (Çevrimiçi), http://www.al-bab.com/arab/docs/syria/bashar_assad_speech_110330.htm, 01.04.2011.

"Syrian authorities urged to lift repressive laws amid violence", **Amnesty International**, (Çevrimiçi), http://www.amnestyusa.org/news/press-releases/syria-amnesty-international-urges-syrian-authorities-to-lift-repressive-laws-amid-violence 28.03.2011.

"Syrian Intellectuals Call for Political Reforms", **Middle East Intelligence Bulletin**, October 2000.

"Syrian president grants citizenship to Kurds", **The Telgraph**, (Çevrimiçi), http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8435041/Syrian-president-grants-citizenship-to-Kurds.html 14.04.2011.

"Tahrir Savaşı", **Hurriyet**, 03.02.2011, (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/tahrir-savasi-16922137 08.02.2011.

"Tantavi reforma karşı mı?", **NTV**, 16.02.2011. http://www.ntv.com.tr/dunya/tantavi-reforma-karsi-mi,IBsH86hTWkKufO6XKHPirg?_ref=infinite 22.02.2011.

"Text of Egyptian military communique No. 1 Thursday, Feb. 10", (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108637/text-of-egyptian-military-communique.html#storylink=cpy: 12.02.2011

"Text of Communique No. 2 from the Egyptian military", (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/2011/02/12/108638/text-of-communique-no-2-from-the.html#storylink=cpy 11.02.2011.

"Text of Communique No. 4 from Egypyt's Supreme Council of the Armed Forces",

http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611779.html 12.02.2011.

"Text of Communique No. 5 issued by the Egyptian military", (Çevrimiçi), http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article24611800.html 13.02.2011.

"The Damascus Declaration for Democratic National Change", Şam, 16 Ekim, 2005. (Çevrimiçi), arsiv.setav.org/ups/dosya/81737.docx 23.01.2015.

"The Egyptian Air Force", **Aerospace International**, 1980.

"The Statement of 99", **SETA**, (Çevrimiçi) http://www.setav.org/public/indir.aspx?yol=%2fups%2fdosya 15.012016.

"The Syrian parliament amends article over the age of Syrian President", (Çevrimiçi), **www.presidentassad.net**, 15.01.2015.

"Thousands March to Protest Syria Killings", **Newyork Times**, (Çevrimiçi), http://www.nytimes.com/2011/03/25/world/middleeast/25syria.html?_r=1 24.03.2011.

"Timeline: Egypt's Revolution", **Aljazeera**, (Çevrimiçi), http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2011/01/201112515334871490.html 14.02.2011.

"UN says Syria conflict is 'overtly sectarian', (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/2012122015525051365.html 14.30.2015.

"Academics See The Military In Decline, But Retaining Strong Influence" https://wikileaks.org/plusd/cables/08CAIRO2091_a.html

Abbas, Hassan: "The Dynamics of the Uprising in Syria", **Arab Reform Brief, No. 51**, Ekim 2011.

Abd-Allah, Umar F.:	**The Islamic Struggle in Syria,** Berkeley, Mizan Press, 1983.
Abdel-Malek, Anouar:	"Nasserism and Socialism," **Socialist Register**, vol. 1, 1964, pp.38-55.
Abdel-Malek, Anouar:	"The Crisis in Nasser's Egypt", **New Left Review**, I/45, September–October, 1967, pp.67-81.
Abdel-Malek, Anouar:	**Egypt: Military Society**. New York, Random House, 1968.
Abdul-Nasser, Premier Gamal:	**Egypts Liberation: The Philosophy of the Revolution**, Public Affairs Press, Washington, D. C., 1955.
Abu-Laban, Baha:	"The National Character in Egyptian Revolution", The Journal of Developing Areas, Vol. 1, No. 2 (Jan., 1967), pp. 179-198.
Abu Jaber, Kamel S.:	**Arap Baas Sosyalist Partisi**, Çev: Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970.
Abul-Magd, Zeinab:	"The Egyptian Republic of Retired Generals", **Foreign Policy**, (Çevrimiçi), http://foreignpolicy.com/2012/05/08/the-egyptian-republic-of-retired-generals/ 08.05.2012.
Abul-Magd, Zeinab:	"Understandıng Scaf", **The Cairo Review of Global Affairs**, (Çevrimiçi), http://www.thecairoreview.com/essays/understanding-scaf/ 07.01.2015.
Aburish, Said K.:	**Nasser: The Last Arab**, Newyork, St. Martin Press, 2004.
Ackerman, S.:	"Egypt's Internet Shutdown Can't Stop Mass Protests", (Çevrimiçi) http://www.wired.com/dangerroom/2011/01/egypts-internet-shutdown-cant-stop-mass-protests/, 28.01.2011.
Acun, Can:	"Mısır Ordusunun İktisadi Krallığı," (Çevrimiçi), http://odak.setav.org/page/misir-ordusunun-iktisadi-Kralligi/5683 26.04.2013.
Adelman, Jonathan R.:	**Revolution, Armies, and War: A Political History**, Boulder, Lynne Rienner, 1985.
Ajami,Fouad:	**The Syrian Rebellion**, Stanford, Stanford University Press, 2012, pp. 69-156.

Al Shami, Abdur Rahman: "Syrians must contemplate foreign help - if not the west's", **The Guardian**, (Çevrimiçi), http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/31/bashar-assad-must-be-stopped 31.07.2011.

al-Qawuqji, Fauzi: "Memoirs, 1948: Part II," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 2, No. 1, Autumn, 1972, pp. 3 – 33.

Altunışık, Meliha Benli: "The Syrian Army: How Much of an Actor in Syrian Politics?", **The Review of International Affairs**, Vol.1, No.3, Spring 2002, s.82-94.

Amnesty International: **Syria: Amnesty International Calls on Syria to End Repressive Measures Against Kurds and to Set Up an Independent Judicial Inquiry Into the Recent Clashes**, 6 Nisan, 2004.

Anderson, Lisa: "Democracy in the Arab World: Critique of Political Culture Approach", Ed: Rex Byrenen, Baghat Korani, Paul Noble, **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, Londra, Lynne Reinner, 1995, pp.77-92.

Anderson, Lisa: "Remaking The Middle East: Prospects for Democracy and Stability", **Ethics&International Affairs**, Vol.6, Issue.1, 1992, pp.163-178.

Ardıç, Nurullah: "Understanding the 'Arab Spring': Justice, Dignity, Religion and International Politics", **Afro Eurasian Studies**, Vol.1, Issue 1, Spring 2011, pp.8-52.

Atacan, Fulya: "Duvar: Devrim Mi, Geri Dönüş Mü?", **MomentDergi**, 2014, 1(1), s.57. pp. 56-68.

Atacan, Fulya: "Mısır'da 25 Ocak Devriminin Arkaplanı", Ed.Zahide Tuba Kor, **Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı**, İstanbul, Küre, 2014, pp.103-135.

Atacan, Fulya: "Otoriteryenizm Kıskacında Mısır", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, pp.17-52.

Atlıoğlu, Yasin: **Beşşar Esed Suriyesi'nde Reform: Demokratikleşme-Güvenlik İkilemi**, İstanbul, Tasam Yay., 2007.

Ayubi, Nazih M.: **Bureaucracy and Politics in Contemporary Egypt**, Londra, Ithaca Press, 1980.

Ayubi, Nazih M.: **Over-Stating the Arab State, Politics and Society in the Middle East**, London, I.B. Tauris, 1995.

Babbie, Earl: **The Basics of Social Research**, Belmont, Wadsworth, 2011.

Bablawi, Hazem: "The Rentier State in the Arab World", **Arab Studies Quarterly**, Vol. 9, No. 4, Fall 1987, pp. 383-398.

Baer, Gabriel: **A History of Landownership in Modern Egypt, 1800-1950**, London, Newyork, Toronto, Oxford University Press, 1962.

Baker, Raymond: **Egypt's Uncertain Revolution under Nasser and Sadat**, Cambridge, Harvard University Press, 1978.

Baker, Raymond: **Sadat and After: Struggles for Egypt's Political Soul**, Newyork, Harvard University Press, 1990, s.118.

Baktıaya, Adil: **Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce**, İstanbul, Bengi Kitap Yayın, 2009.

Ball, Nicole: "The Military in Politics: Who Benefits and How", **World Development**, Vol.9, No.6, 1981, s.574, pp. 569-582.

Barany, Zoltan: "Comparing the Arab Revolts, The Role of the Military", **Journal of Democracy**, October 2011, Volume 22, Number 4, pp. 28-39.

"Bashar al-Asad Is Mentally Unbalanced - Syrian Muslim Brotherhood Chief", **Alsharq Al-Awsat**, (Çevrimiçi), http://english.aawsat.com/2011/12/article55244117/bashar-al-assad-is-mentally-unbalanced-syrian-muslim-brotherhood-chief 05.12.2011.

Batatu, Hanna: "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for its Dominance", **Middle East Journal** 35, no. 3, (Summer, 1981), pp. 331-344.

Be'eri, Eliezer: "The Waning of the Military Coup in Arab Politics**," Middle Eastern Studies**, Vol. 18, No. I, January 1982, pp. 69-81.

Be'eri, Eliezer: **Army Officers in Arab Politics and Society**, New York, Praeger, 1969.

Beattie, Kirk J.: **Egypt During the Nasser Years: Ideology, Politics, and Civil Society**. Boulder, Westview Press, 1994.

Beckett, Charlie: "After Tunisia And Egypt: Towards A New Typology Of Media And Networked Political Change", **Polis** (Çevrimiçi), http://blogs.lse.ac.uk/polis/2011/02/11/after-tunisia-and-egypt-towards-a-new-typology-of-media-and-networked-political-change/ , 02.11.2011.

Beissinger, Mark v.d.: "Who Participates in Democratic Revolutions? A Comparison of the Egyptian and Tunisian Revolutions", Prepared for Presentation at the **American Political Science Association** Meetings, August 29th-September, New Orleans, (Çevrimiçi), http://www.princeton.edu/~mbeissin/beissinger.tunisiaegyptcoalitions.pdf. 2013.

Belkin, Aaron: **Performing the National Security State: Civil-Military Relations as a Cause of International Conflict**, yayınlanmamış doktora tezi, University of California- Berkeley, 1998.

Bellin, Eva: "Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East, Lessons from the Arab Spring", **Comparative Politics,** Volume 44, Number 2, January 2012, pp. 127-149.

Bellin, Eva: "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective", **Comparative Politics**, Vol. 36, No. 2 (Jan., 2004), pp.139-157.

Bishara, Dina: "The Politics of Ignoring: Protest Dynamics in Late Mubarak Egypt", **Perspectives on Politics**, December, 2015, Vol. 13/No. 4, pp. 958-975.

Blaydes, Lisa: **Elections and Distributive Politics in Egypt,** New York, Cambridge University Press, 2011.

Blomfield, Adrian: "Syrian troops open fire on protesters trying to break Deraa blockade", **The Telgraph**, (Çevrimiçi), http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8484010/Syrian-troops-open-fire-on-protesters-trying-to-break-Deraa-blockade.html 29.04.2011.

Brumberg, Daniel and Sallam Hesham: **The Politics of Security Sector Reform in Egypt**, USIP Special Report 318, October 2012.

Botman, Selma: **Egypt From Indipendance to Revolution 1919-1952**, Newyork, Syracusse University Press, 1991.

Bou-Nacklie, N.E.: "Les Troupes Speciales: Religious and EThnic Recruitment, 1916-46", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 25, No. 4, (Nov., 1993), pp. 645-660.

Bölme, Selin M. v.d.: **25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya : Mısır'da Dönüşümün Anatomisi**, SETA Rapor No:2, Nisan 2011.

Bratton, Michael & De Walle, Nicollas Van: "Neopatrimonial regimes and political transitions in Africa", **World Politics**, 46, 1994, pp.453-489.

Brinks, Daniel and Coppedge, Michael: "Diffusion Is No Illusion: Neighbor Emulation in the Third Wave of Democracy", **Comparative Political Studies**, Vol.39, Number 4, May 2006, pp.463-489.

Bromley, Simon: "Middle East Exceptionalism, Myth or Reality", **Democratization**, Ed., David Potter v.d., Polity Press, Cambridge, 1997, pp.321-344.

Brooks, Risa A.: **Shaping Strategy: The Civil-Military Politics of Strategic Assesment**, Princeton, Princeton University Press, 2008.

Brownlee, Jason: "…And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes", **Studies in Comparative International Development**, Fall 2002, Vol.37, No.3, pp. 35-63.

Brownlee, Jason: "The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt", **Journal of Democracy**, Volume 13, Number 4, October 2002, pp. 5-14.

Brownlee, Jason:, "The Heir Apparency of Gamal Mubarak", **Arab Studies Journal**, Fall 2007-Spring 2008, pp. 36-56.

Brownlee, Jason: **Authoritarianism in an Age of Democratization**, Cambridge, Cambrıdge University Press, 2007.

Brumberg, Daniel: "Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Autocracy", **Journal of Democracy** 13, October 2002, pp.56-68.

Campbell, Kirk S.: **Civil-Military Relations And Political Liberalization: A Comparative Study of The Military's Corporateness And Political Values In Egypt, Syria, Turkey, and Pakistan**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbian College of Arts and Sciences, George Washington University, 2009.

Chenoweth, Erica & Stephan, Maria: **Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict**, Newyork, Columbia University Press, 2011.

Cizre, Ümit: **Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ – Ordu – İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Cleveland, William L.: **A history of the modern Middle East**, Fourth Ed., Boulder, Westview Press, 2009.

Cleveland, William: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

Cook, Steven: **Yönetmeden Hükmeden Ordular, Türkiye Mısır Cezayir,** Çev: Bahar Şahin, İstanbul, Hayykitap, 2008.

Cooper, Mark N.: "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 14, No. 2, 1982, pp.203-225.

Cronin, Stephanie: **Armies and State-Building in the Middle East, Politics, Nationalism and Military Reform**, London, I.B.Tauris, 2014.

Dabaşi, Hamid: **Arap Baharı: Postkolonyalizmin Sonu**, Türkçesi: Aslı T. Esen, İstanbul, Sümer, 2014.

Davişa, Adid: **Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa**, Çev. Lüttfi Yalçın, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004.

Dawisha, Adeed: Syria Under Asad, 1970-78: Centers of Powers", **Government and the Opposition**, Vol.13. No.3, 1978.

de Mesquita, Bruce Bueno ve Smith, Alastair: **The Dictator's Handbook: Why Bad Behavior is Almost Good Politics**, Newyork, Public Affairs, 2012.

Dekmejian, R. Hrair: **Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World**, Syracuse, Syracuse University Press, 1995.

Demirtaş, Erdem: **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Metis, 2014.

Dix, Robert: "The Breakdown of Authoritarian Regimes", **The Western Political Quarterly,** Vol. 35, No. 4, December, 1982, pp. 554-573.

Droz-Vincent, Philippe: "The Security Sector in Egypt: Management, Coercion and External Alliance under the Dynamics of Change", Ed. Laura Guazzone and Daniela Pioppi, **The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East**, Ithaca, Ithaca Press, 2009, pp.219-247.

Drysdale, Alasdair: "Ethnicity in the Syrian Officer Corps: A Conceptualization", **Civilisations**, Vol. 29, No. ¾, 1979, s.366, pp. 359-374.

Drysdale, Alasdair: "The Asad Regime and Its Troubles", **MERIP Report**, No.110, 1982, Issue 110, pp. 3-36.

Drysdale, Alasdair: "The Succession Question in Syria," **Middle East Journal**, Vol. 39, No. 2 Spring, 1985, pp. 246-257.

Drysdale, Alasdair: "The Syrian Political Elite, 1966-1976: A Spatial and Social Analysis", **Middle Eastern Studies**, Vol.17 No.1, January 1981, pp. 3-30.

Dunne, Michele and Hamzawy, Amr: "The ups and downs of political reform in Egypt", Ed:Marina Ottaway, Julia Choucair-Vizoso, **Beyond the Facade: Political Reform in the Arab World**, Newyork, Carnegie Endowment for International Peace, 2008, pp.17-43.

Elrich, Reese: **Inside Syria The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect**, Newyork, PromETheus Books, 2014.

El-Şara, Faruk: "Demokrasi yolundan dönüş yok; Suriye çok partili sisteme geçecek", **Zaman**, (Çevrimiçi), http://www.zaman.com.tr/dunya_demokrasi-yolundan-donus-yok-suriye-cok-partili-sisteme-gececek_193598.html, 18.07.2005.

Fakhr, Ahmed: "Sadat and the Transformation of Egyptian National Security", Ed: Jon B. Alterman, **Sadat and His Legacy: Egypt and The World 1977-1997**, Washington DC, Washington Institute for Near East Policy, 1998, pp.43-63.

Faksh, Mahmud A.: "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies**, Vol.20,No.2, April 1984, pp.133-153.

Fares, Obaida: "The Arab Spring Comes to Syria: Internal Mobilization for Democratic Change, Militarization and Internalization", Ed. Larbi Sadıkqi, **Routledge Handbook of the Arab Spring: Rethinking Democratization**, London&Newyork, Rotledge, 2015.

Feaver, Peter D.: "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", **Armed Forces&Society**, Vol.23, No.2, Winter 1996, pp.149-178.

Finer, Samuel: **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, Second Edition, Baltimore, MD: Penguin Books, 1975.

Galuthier, Julie: "The 2004 Events in el-Qamişlo: Has the Kurdish Question Erupted in Syria", Fred H. Lawson, **Demystifying Syria**, London, SAQI, 2009, pp. 105-120.

Galvani, John: "Syria and the Baath Party", **MERIP Reports, No. 25**, February, 1974, pp. 3-16.

Gambill, Gary C.: "Dark Days Ahead for Syria's Liberal Reformers", **Middle East Intelligence Bulletin**, Vol. 3, No. 2, 2001, pp.9-17.

Gambill, Gary C.: "The Kurdish Reawakening in Syria", **Middle East Intelligence Bulletin**, Vol.6 No.4, Nisan 2004, pp.1-9.

Gandhi, Jennifer; Przeworski, Adam: "Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats", **Comparative Political Studies**, Vol.40, Number 11, pp.1279-1301.

Gaub, Florence: "The Libyan Armed Forces Between Coup-proofing and Repression", **The Journal of Strategic Studies**, 2013, Vol. 36, No. 2, pp.221-244.

Gause III, F. Gregory: "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring The Myth of Authoritarian Stability", **Foreign Affairs**, Jul/Aug 2011, Vol.90 Issue 4, pp.81-90.

Gelvin, James: "Arap İsyanlarını Anlamak", Der. Doğan Çetinkaya, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul İletişim Yayınları, 2014.

Gilligan, Andrew: "Assad: Challenge Syria at your Peril", **The Telgraph**, (Çevrimiçi), http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8857898/Assad-challenge-Syria-at-your-peril.html 29.10.2011.

Goldstone, Jack A.: "Comparative Historical Analysis and Knowledge Accumulation in the Study of Revolutions", Ed. James Mahoney, Dietrich Rueschmeyer, **Comparative Historical Analysis in Social Science**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 41-91.

Goldstone, Jack A.: "Understanding the Revolutions of 2011: Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies", **Foreign Affairs**, May/June 2011.

Gordon, Joel: **Nasser's Blessed Movement**. Oxford, Oxford University Press, 1992.

Gordon, Joel: **Nasser's Blessed Movement: Egypt's Free Officers and the July Revolution**, Oxford, Oxford University Press, 1996.

Gotowicki, Stephen H.: The Role of the Egyptian Military in Domestic Society, **CMI Insight**, October, No 2,2013.

Gotowicki, Stephen: "The Military in Egyptian Society", **Egypt at the Crossroads: Domestic Stability and Regional Role**, Ed. Phebe Marr, Washington DC, National Defense University Press, 1999, pp.105-129.

Güler, Zeynep: **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği, Nasır ve Nasırcılık**, İstanbul, Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004.

Haddad, Bassam: "Why Syria Is not Next . . . so far", **Jadaliyya**, (Çevrimiçi), http://www.jadaliyya.com/pages/index/844/why-syria-is-not-next-.-.-.-so-far_with-arabic-tra, 09.03.2011.

Haddadt, Saïd: **The role of the Libyan army in the revolt against Gaddafi's regime**, Aljazeera Network Paper, 16 March 2011.

Halpern, Manfred: "Middle Eastern Armies and New Middle Class", John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, pp. 277-316.

Halpern, Manfred: **The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa**, RAND, 1962.

Hanna, Michael Wahid: "The Sun Also Rises: Egypt's Looming Succession Struggle," **World Policy Journal**, Fall 2009, pp.103-114.

Harari, Maurice: **Government and Politics of the Middle East**, New Jersey, Prentice-Hall Inc., 1962.

Harb, Imad: "The Egyptian Military in Politics: Disengagement or Accommodation?", **Middle East Journal**, Vol. 57, No. 2, Spring 2003, pp. 269-290.

Harik, Iliya: "The Political Elite as a Stratejik Minority", Ed. Fuad J. Khuri, **Lidership and Development in the Arab Society**, Beirut, Beirut American University Press, 1981, pp.62-91.

Hashim, Ahmed S.: "The Egyptian Military, Part One: From the Ottom ans through Sadat", **Middle East Policy**, Vol. XVIII, No. 3, Fall 2011, pp.63-78.

Hashim, Ahmed S.: "The Egyptian Military, Part Two: From Mubarak Onward", **Middle East Policy**, Vol. XVIII, No. 4, Winter 2011.

Hattab, Mokhtar: **Constraints on Privatization: The Egyptian Experience**, Egyptian Center For Economic Studies, 1999.

Heydemann, Steven: "Social Pacts and The Persistence of Authoritarianism in the Middle East", Ed. Oliver Schlumberger, **Debating Authoritarianism in the Arab World**, California, Stanford University Press, 2007, pp.21-38.

Heydemann, Steven: "Syria and the Future of Authoritarianism" **Journal of Democracy**, Volume 24, Number 4, October 2013, pp. 59-73.

Heydemann, Steven: **Upgrading Authoritarianism in the Arab World**, Brookings, Analysis Paper 13, 2007.

Hinnebusch, Raymond: "Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique", **Democratization**, 13:3, 2006, pp.373-395.

Hinnebusch, Raymond: "Authoritarian Resilience and the Arab Uprising: Syria in Comparative Perspective", **Ortadoğu Etütleri**, Vol.7, No 1, July 2015, pp. 16-36.

Hinnebusch, Raymond: **Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria**, Colorado, Westview Press, 1990.

Hinnebusch, Raymond: **Egyptian Politics Under Sadat: The Post-populist of Authoritarian-Modernizing State**, Boulder, Lyne Rienner, 1988.

Hinnebusch, Raymond: **Syria Revolution From Above**, London, Routledege, 2001.

Hokayem, Emile: **Syrias's Uprising and The Fructuring of the Levant**, Rotledge, London, 2013.

Holliday, Joseph: **The Syrian Army Doctriner Order of Battle**, Institute for Study of War, 2013.

Hopwood, Derek: **Syria 1945-1986: Politics and Society**, London, Routledge, 1988.

Hourani, HA: **Minorities in the Arab World**, London, Oxford University Press, 1947.

Hudson, Michael: **Arab Politics: The Search for Legitimacy**, New Haven, Yale University Press, 1977.

Huntington, Samuel: "Will More Countries Become Democratic", **Political Science Quarterly**, Vol. 99, No.2, Summer 1984, pp.193-218.

Huntington, Samuel: **Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası**, Çev: K. Uğur Kızılaslan, İstanbul, Salyangoz Yay., 2004.

Huntington, Samuel: **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1968.

Huntington, Samuel: **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman, University of Oklahoma Press, 1991.

Hurewitz, J.C.: **Diplomacy in the Near East and The Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, Newyork, D. Van Nostrand Company Inc., 1956.

Hurewitz, J.C.: **Middle Easst Politics: The Military Dimension**, New York, F. A. Praeger, 1969.

Hurewitz, J.C.: **Ortadoğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, Çev: Em. Tümgeneral Nusret Özselçuk, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1980.

International Crisis Group: "Popular Protest in North Africa and the Middle East VI: The Syrian People's Slow Motion Revolutions", **Middle East/North Africa Reprt No108**, 6 Temmuz 2011.

International Crisis Group: **Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF**, Middle East Report no. 121, April 24, 2012.

International Crisis Group : **Syria Under Bashar (II): Domestic Policy Challenges,** Amman, Brussels, February 2004.

Janowitz, Morris: **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago, Chicago University Press, 1977.

Janowitz, Morris: **The Military and Political Development of New Nations**, Chicago, Chicago University Press, 1964.

Kalabalık, Abdullah Aydoğan: "Critical Turning Points in the Ikhwan-Military Relations", 11.11.2013. http://setav.org/en/critical-turning-points-in-the-ikhwan-military-relations/opinion/14160 20.11.2013.

Kalabalık, Abdullah Aydoğan: "19 Kasım: İhvan'ın "Devrime İhanet" İddiasıyla Yüzleşme Günü", **Dünya Bülteni**, (Çevrimiçi), http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=280563&q=M%C4%B1s%C4%B1r, 20 Kasım 2013.

Kamrava, Mehran: "Military Professionalisation and Civil-Military Relations in the Middle East", **Political Science Quarterly**, Volume 115, Number 1, 2000, pp. 67-92.

Kandil, Hazem: "Mısır'da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013'ün Tahlili", Çev: Akın Emre Pilgir, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Kandil, Hazem: **Soldiers, Spies And Statesmen: Egypt's Road To Revolt**, London&New York, Verso, 2014.

Kassem, Maye: **Egyptian Politics: The Dynamics Of Authoritarian Rule**, London, Lynne Reinner Publishers, 2004.

Kedourie, Elie: **Democracy and Arab Culture**, London, Portland, secon edition, 1994.

Khosrokhavar, Farhad: "Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır", Der. Doğan Çetinkaya, **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm**, İstanbul İletişim Yayınları, 2014, pp.147-198.

Khoury, Philip: **Syria and French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945**, Princeton, Princeton University Press, 1987.

Kienle, Eberhard: "More than a Response to Islamism: The Political Deliberalization of Egypt in the 1990s", **Middle East Journal**, Vol. 52/2, Spring, 1998, pp.219-235.

King, Stephan: **The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa,** Bloomington, Indiana University Press, 2009.

Kirk, George: "The Role of the Military in Society and Government: Egypt", Ed.Sydney Middleton Fisher, **The Military in the Middle East**, Colombus, Ohio University Press, 1963, pp.71-88.

Kirkpatrick, David: "Behind Tunisia uprising, rage at wealth of ruling family", **New York Times**, Çevrimiçi: http://www.nytimes.com/2011/01/14/world/africa/14tunisia.html?_r=0. 13.01.2011.

Korany, Bahgat: "Middle East Since the Cold War", Ed. Louise Fawcett, **International Relations of the Middle East**, Oxford, Oxford University Press, 2009, pp.77-94.

Kurt, Veysel: **Orduların Arap Baharı"na Etkisi: Tunus, Mısır, Libya Ve Suriye**, SETA Analiz No 102, Temmuz 2014.

Kutb, Masbah: "Military İnfitah", **el-Ahali**, 4 Temmuz 1986.

Landis, Joshua and Pace, Joe: "The Syrian Opposition", **The Washington Quarterly**, 30:1, 2006-07, pp.45-68.

Landis, Joshua: "The Syrian Uprising of 2011: Why the Asad Regime is Likely To Survive to 2013", **Middle East Policy Council**, Spring 2012, Volume XIX, Number 1, pp.72-77.

Last-Okar, Ellen: "Divided They Rule: The Management and Manipulation of Political Opposition", **Comparative Politics**, Vol.36, No.2, Jan. 2004, pp.159-179.

Last-Okar, Ellen: "Reform in Syria: Steering Between the Chinese Model and Regime Change", Ed. Marina Ottaway, Julia Choucair-Vizoso, **Beyond the Facade: Political Reform in the Arab World**, Washington, Carnegie Endowment, 2008, pp.71-95.

Lee, Terrence: "The Armed Forces and Transitions from Authoritarian Rule, Explaining the Role of the Military in 1986 Philippines and 1998 Indonesia", **Comparative Political Studies**, Volume 42, Number 5, May 2009,s.645, pp. 640-669.

Lesch, David: "The Arab spring – and winter – in Syria", **Global Change, Peace & Security**, Vol. 23, No. 3, October 2011, pp. 421–426.

Lesch, David: **The Fall of House of Assad**, New Haven, Yale University Press, 2012.

Leverett, Flynt: **Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire**, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2005.

Lewis, Bernard: **The Multiple Identities of the Middle East**, New York, Schocken Books, 2001.

Linz, Juan: "Transition to Democracy", **The Washington Quarterly**, Vol. 13, No.3, Summer 1990.

Lipset, Seymour Martin: "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", **American Political Sceince Review**, 55, September 1961, pp.69-105.

Lobmeyer, Hans Günter: "Suriye: Leviathan'ın Diyarı", **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, Ed. Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, (Çev:Erol Özbek), İstanbul, İletişim, 2007.

Longrigg, Stephen: **Syria and Lebanon under the French Mandate**, London, Oxford University Press, 1958.

Luethold, Arnold: "Security Sector Reform in the Arab Middle East: A Nascent Debate", Ed. Alan Bryden, Heiner Hänggi, **Reform and Reconstruction of the Security Sector**, Münster, Transaction Publishers, 2004, pp. 93-121.

Lust-Okkar, Ellen: "The Management of Opposition Formal Structures of Contestation and Informal Political Manipulation in Egypt, Jordan and Morocco", Ed. Oliver Schlumberger, **Debating Authoritarianism in the Arab World**, California, Stanford University Press, 2007, pp.39-58.

Lutterbeck, Dereck: **Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistances**, DCAF Paper, 2011.

Luttwak, Edward: **Coup d'Etat: A Practical Handbook**, New York, Alfred A. Knopf, 1969.

Ma'oz, Moshe: "Attempts Creating a Political Community in Modern Syria", **The Middle East Journa**l, Vol. 26, No.4, 1972, pp. 389-404.

Ma'oz, Moshe: "The Emergence of Modern Syria", Ed: Moshe Ma'oz, and Avner Yaniv, **Syria Under Asad: Domestic Constraints and Regional Risks**, Croom Helm, London&Sydney, 1986, pp. 9-35.

Philips, Macon: "President Obama: "The future of Syria must be determined by its people, but President Bashar al-Assad is standing in their way", 18.07.2011, (Çevrimiçi), https://www.whitehouse.gov/blog/2011/08/18/president-obama-future-syria-must-be-determined-its-people-president-bashar-al-assad

Mahdavy, Husein: "Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", Ed. By. M.A. Cooked, **Studies in Economic History of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1970, pp.428-468.

Maniruzzaman, Talukder: **Military Withdrawal from Politics: A Comparative Study,** Cambridge, MA, Ballinger Publishing Company, 1987.

March, James G. and Olsen, Johan P.: "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", **The American Political Science Review**, Vol. 78, No. 3 (Sep., 1984), pp. 734-749.

Masoud, Tarek: "The Road to (and from) Liberation Square", **Journal of Democracy**, Volume 22, Number 3, July 2011, pp.20-34.

Mattes, Hans Peter: "Challenges to Security Sector Governance in the Middle East: The Libyan Case," **Conference Paper**, Geneva, DCAF, 2004.

Mayer, Thomas: "The Islamic Opposition in Syria, 1961–1982", **Orient**, 1983, Vol.24, pp. 589–609.

McDermott, Anthony: **Egypt from Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution**, Croom Helm, 1988.

Mercan, Muhammed Hüseyin: **Suriye Rejim ve Dış Politika**, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.

Mert, Nuray: "Suriye, 'güzel ve yalnız ülke'", **Milliyet**, 27.04.2011, http://www.milliyet.com.tr/suriye-guzel-ve-yalniz-ulke-/gundem/gundemyazardetay/28.04.2011/1383223/default.htm 28.04.2011.

Mert, Nuray: **İslam ve Demokrasi: Bir Kurt Masalı**, İstanbul, İz Yay., 1998.

Mert, Nuray:	"Tunus'ta 'devrim', Lübnan'da 'karşı devrim', Mısır'da isyan", **Milliyet**, 28.01.2011, http://www.milliyet.com.tr/tunus-ta-devrim-lubnan-da-karsi-devrim-misir-da-isyan/nuray-mert/yasam/siyasetyazardetay/28.01.2011/1345114/default.htm 29.01.2011.
Middle East Watch,	**Syria Unmasked: The Suppression of Human Rights by Asad Regime,** New Heaven, Yale University Press, 1991.
Migdal, Joel:	**Strong societies and weak states: State Society relations and state capabilities in the Third World**. Princeton, Princeton University Press, 1988.
Mitchell, Richard P.:	**The Society of Muslim Brothers**, New York, Oxford University Press, 1969.
Mitchell, Timothy:	**Karbon Demokrasi Petrol Çağında Siyasal İktidar**, Çev:Fırat Berksun, İstanbul, Açılım Yayınları, 2014.
Mitchell, Timothy:	**Rule of Experts: Egypt, Techno-Politic, Modernity**, Berkeley, University of California Press, 2002.
Bou Nassif, Hicham:	"Generals And Autocrats: Coup-Proofing And Military Elite's Behavior in The 2011 Arab Spring", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University Graduate School, Indiana University, 2014.
Bou Nassif, Hicham:	"Generals and Autocrats: How Coup-Proofing Predetermined the Military Elite's Behavior in the Arab Spring", **Political Science Quarterly**, Volume 130, Number 2, 2015, pp.245-275.
Nordlinger, Eric:	**Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jeresey, Prentice Hall Inc., 1977.
O'Donnel, Guillermo and C. Schmitter, Philippe:	**Transtions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies**, Baltimore&London, The John Hopkins University Press, 1986.
Okur, Mehmet Akif:	"Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, Kış 2009, pp: 137-156.
Orbach, Benjamin and Schenker, David:	**The Rise of Bashar Al-Asad**, Policywatch 371, Washington, Washington Institute for Near East Policy, March 5, 1999.

Ottoway, Marina and Hamzawy, Amr: "Protest Movements and Political Change in the Arab World", **Policy Outlook Carnegie Endowment for International Peace**, January 28, 2011.

Owen, Roger: "Socio-economic Change and Political Mobilization: the Case of Egypt", Ed. Ghassan Salame, **Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in Muslim Societies**, London, I.B. Tauris Publishers, 1994, pp.183-200.

Owen, Roger: "The Practice of the Electoral Democracy in the Arab East and North Africa: Some Lessons from Nearly a Century's Experience", Ed. Goldberg v.d., **Rules and Rights in the Middle East**, Seattle, University of Washington, 1993, pp.17-43.

Owen, Roger: "The Role of The Army in Middle Eastern Politics", **Review of Modern Middle Eastern Studies**, No:3, London, 1978.

Owen, Roger: State, **Power&Politics in the making of the Modern Middle East**, London, Rotledge, 2000.

Owen, Roger: **The Rise and Fall of Arab Presidents for Life**, Cambridge, Harvard University Press, 2012.

Özkoç, Özge: **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, İzdüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği.

Pace, Joe and Landis, Joshua: "The Syrian Opposition: The struggle for unity and relevance, 2003–2008", Ed. Fred H. Lawson, **Demystfying Syria**, London, SAQI, 2009. pp.107-143.

Perlmutter, Amos: "From Obscurity to Rule: The Syrian Army and the Ba'th Party", **The Western Political Quarterly**, 1969/12, pp. 827-845.

Perlmutter, Amos: "The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities", **Comparative Politics**, Vol. 1, No. 3 (Apr., 1969), pp. 382-404.

Perlmutter, Amos: **The Military and Politics in Modern Times**, New Haven, Yale University Press, 1977.

Perthes, Volker: **The Political Economy of Syria under Asad**, Londra, I.B. Tauris, 1995.

Perthes, Volker: "Stages of Economic and Political Liberalization", Ed. Ebhard Kienle, **Contemporary Syria: Liberalization between Cold War and Cold Peace**, London, British Academic Press, 1994.

Perthes, Volker: **Syria under Bashar al-Asad: Modernisation and the Limits of Change**, London, Oxford University Press for IISS, 2004.

Picard, Elizabeth: "Arab Military in Politics: From Revolutionary Plot to Authoritarian State", Ed. Giacomo Luciani, **The Arab State**, Berkeley, University of California Press, 1990, s.199. pp.189-219.

Pion-Berlin, David: "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", **Comparative Politics**, Vol. 25, No. 1 (Oct., 1992), s.84-85. pp. 83-102.

Pioppi, Daniela: The Muslim Brotherhood andthe Illusion of Power, GMF Op-Med, July 2012.

Pioppi D., v.d. **Transition to What: Egypt's Uncertain Departure from Neo-Authoritarianism**, German Marshall Fund, May 2012.

Pipes, Daniel: "The Alawi Capture of Power in Syria," **Middle Eastern Studies,** Vol. 25, no. 4, Oct., 1989, pp. 429-450.

Pipes, Daniel: **Greater Syria: The History of an Ambition**, New York, Oxford University Press, 1990 pp.163-189.

Pollack, Kenneth: "Sadat and the Transformation of Egyptian National Security", Ed: Jon B. Alterman, **Sadat and His Legacy: Egypt and The World 1977-1997**, Washington DC, Washington Institute for Near East Policy, , 1998, pp.59-63.

Powell, Jonathan M. & Thyne, Clayton L. "Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset", **Journal of Peace Research** 48(2), 2011, pp. 249–259.

Pye, Lucien: "Armies in the Process of Political Modernization", Ed: John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, pp.69-91.

Quinlivan, James T.: "Coup-proufing, Its Practice and Consequences in the Middle East", **International Security**, Vol. 24, No. 2. Autumn, 1999, pp. 131-165.

Rabinovich, Itamar: **Syria Under Ba'th: 1963-1966-The Army Party Symbiosis**, Jarusalem, Israel University Press, 1972.

Reed III, Stanley F.: "Dateline Syria: Fin de Regime?", **Foreign Policy**, No. 39, Summer, 1980, pp.176-190.

Regan, Tom: "Is U.S. Planning an Iraq-style 'Regime Change' in Syria?", **Christian Science Monitor**, 9 Kasım 2005.

Reza, Sadiq: "Endless Emergency: The Case Of Egypt", **New Criminal Law Review**, Vol. 10, 2007, s. 532-553.

Roberts, David: **The Ba'th and Creation of Modern Syria**, Newyork, St. Martin Press, 1987.

Ross, Michael L.: "Does Oil Hinder Democracy", **World Politics**, No.53/3 April, 2001, pp. 325–361.

Rustow, Dankwart A.: "The Military in Middle Eastern Society and Politics", Ed. Sydney Middleton Fisher, **The Military in the Middle East**, Colombus, Ohio University Press, 1963, pp.3-22.

Salık, Nuri: "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset", Ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, **Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika**, Ankara, Nobel Yay, 2015.

Sadowski, Yahya M: "Cadres, Guns, and Money: The Eighth Regional Conference of the Syrian Ba'ath", **Merip**, July/August 1985, pp. 3-8.

de Swarte, Clotilde: "The Egyptian Army and the Muslim Brotherhood: A Complex Relationship", **Fair Observer**, (Çevrimiçi), http://www.fairobserver.com/region/middle_east_north_africa/egyptian-army-muslim-brotherhood-complex-relationship-part-1/ 12.11.2016.

Said, Atef: "The Paradox of Transition to "Democracy" under Military Rule", **Social Research**, Vol.79, No:2, Summer 2012: 397- 434.

Salame, Ghassan: "'Strong' and 'Weak' States: A Qualified Return to Muqaddimah", Ed. Giacomo Luciani, **The Arab States**, Berkeley, University of California Press, 1990, pp. 29-65.

Sayed-Ahmed, Muhammad Abd al-Wahab: "Relations Between Egypt and the United States of America in the 1950s", Ed. Charles Tripp, **Contemporary Egypt: Through Egyptian Eyes Essays in Honour of P. J. Vatikiotis**, London, Newyork, Routledge, 1993.

Sayyigh, Yazid: **Above the State: The Officers' Republic in Egypt**, The Carnegie Papers, 2012.

Schmitter, Philippe C.: "Speculations about the prospective demise of authoritarian regimes and its possible consequences", **Revista de Ciéncia Politica**, 1985, pp.83-102.

Seale, Patrick: "Is This the End of the Assad Dynasty?", **The Middle East Online**, (Çevrimiçi), http://www.middle-east-online.com/english/?id=45984 05.06.2011.

Seale, Patrick: **Asad of Syria:The Struggle For The Middle East**, Berkley, University of California Press, 1988.

Seale, Patrick: **Struggle for Syria: Study of Post-War Arab Politics, 1945-1958**, Newyork, Oxford University Press, 1965.

Sedat, Cihan: **Piramit Yolunda Aşkın ve Devrimin Hikayesi**, Türkçesi Duygu Günkut, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004.

Sever, Ayşegül: "Bağımsızlıktan Bugüne Suriye: Baas Partisi, Esad Dönemi ve Sonrası", Ed. Fulya Atacan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, pp.191-221.

el Sedat, Mohamad Anwar: **The October Working Paper**, Cairo, 1974.

Sharabi, H.B.: **Government and Politics of the Middle East**, D. Von Nostrand Company, Inc., London&Newyork, 1962.

Sharp, Jeremy M.: "Egypt: Background and U.S. Relations**", Congressional Research Service**," (Çevrimiçi), http://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33003.pdf 5 Haziran 2014.

Shils, Edward: "The Military in the Political Development of the New States", John J. Johnson, **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton, Princeton University Press, 1969, pp.7-69.

Shoman, Ahmed: **Youtube**, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=guQ8C4rZSW8 ve " الرائد أحمد شومان ينضم للمتظاهرين", https://www.youtube.com/watch?v=WWXIo96pIXY, 22.10.2011.

Sinkaya, Bayram: "Devrimci Ordu ve Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği", **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2011, Cilt 3, Sayı 1, pp.123-155.

Smuin, Benjamin James: "Roots Of Domination: Political Institutions and Social Structures in Syria From The French Mandate To Hafız Al-Asad", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Department of Languages and Literature University of Utah, 2011.

Snyder, Richard: "Explaining Transitions from Neopatrimonial Dictatorships." **Comparative Politics,** 24, October 1992, pp. 379-399.

Springborg, Robert: "Military Elites and the Polity Elites in the Arab States", **Development Associates Occasional Paper**, 2, Arlington, 1998.

Springborg, Robert: "Whither the Arab Spring? 1989 or 1848?", **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 46:3, 2011, pp. 5-12.

Springborg, Robert: **Mubarak's Egypt: Fragmantation of the Political Order,** Boulder, Westview Press, 1989.

Springborg, Robert: **The Ba'th and Syria, 1947-1982**, Princeton, The Kingston Press, 1982.

Springborg, Robert: "The President and the Field Marshall, Civil-Military Relations in Egypt Today", **MERIP Middle East Report**, No. 147, Egypt's Critical Moment (Jul. - Aug., 1987, pp.4-11.

Stacher, Joshua: **Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria**, Stanford, Stanford University Press, 2012.

Stephan, Maria J. and Chenoweth, Erica: "Why Civil Resistance Works: The Strategic Nonviolent Conflict", **International Security**, Vol. 33, No.1, Summer 2008, pp.7–44.

Steven, Michael: "Islam and Authoritarianism", **World Politics**, Volume 55, Number 1, October 2002, pp.4-37.

Stevenson, Richard W.: "Egyptian Minister Named in Missile-Parts Scheme", **The New York Times**, 25 October 1988.

Stier, Ben: "Egypt's "Military-Industrial Complex", **TIME**, 09.02.2011 (Çevrimçi), http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046963,00.html 28.12.2014.

Svolik, Milan: "Power Sharing and Leadership Dynamics in Authoritarian Regimes", **American Journal of Political Science,** Vol.53.No.2, April 2009, 477 – 494.

Sykes, William George: "Egyptian Arms Procurement in the Post-1973 War Era: A Case Study of the Dynamics of the Arms Diversification Process", Monterey, M.A., **Naval Postgraduate School, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 1977.

Şen, Sebahattin: **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yay., İstanbul, 2004.

Tadros, Sherine: "Egypt Military's Economic Empire", 15.02.2012 (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/201221519591 2519142.html 09.04.2012.

Taş, Hakkı: "İsmailiyeden Rabiaya Müslüman Kardeşler", Der. Erkan Ertosun v.d., **Ortadoğu'da Devlet Altı Gruplar: Örgüt, Mezhep, Etnisite**, İstanbul, İldem Yayınları, 2015, pp.59-96.

Taşkın, Yüksel: "Ordu-halk darbesi"nden Ordu-Polis kardeşliğine", **Birikim**, Sayı 293, Eylül 2013, pp.10-13.

Taylor, William C.: **Military Responses to Arab Uprising and the Future of Civil Military Relations**, NewYork, Palgrave, 2014.

Tekdal Fildis, Ayse: "Roots of Alawite-Sunni Rivalry in Syria", **Middle East Policy**, Vol. XIX, No. 2, Summer 2012, pp.148-156.

Tekdal Fildis, Ayse: "The Troubles in Syria: Spawned by French Divide and Rule", **Middle East Policy**, Vol. XVIII, No. 4, Winter 2011, pp.129-139.

Telci, İsmail Numan: "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç Ve Yeni Anayasa", **SETA Analiz, No:86**, 2014.

Thanassis Cambanis, "Succession Gives Army a Stiff Test in Egypt," **New York Times**, (Çevrimiçi), http://www.nytimes.com/2010/09/12/world/middleeast/12egypt.html?_r=2&ref=world&sr 11.09.2010

The Arab Strategic Report, 1985.

Tilly, Charles: **The Formation of the National States in Western Europe**, Princeton, Princeton University Press, 1975.

Torrey, Gordon H.: "The Ba'th Ideology and Practice", **The Middle East Journal**, Vol.23, No.4, Autumn 1969, pp.445-470.

Torrey, Gordon H.: "The Role of the Military in Syria", ed. Sydney N. Fisher, **The Military in the Middle East: Problems in Society and Government**, Columbus, Ohio University Press, 1963, pp.53-69.

Torrey, Gordon H.: **Syrian Politics and The Military: 1945-1958**, Ohio State University Press, 1964.

Tripp, Charles: "Ali Mahir and The politics of the Egyptian army: 1936-1942", Ed. Charles Tripp, **Contemporary Egypt: Through Egyptian Eyes Essays in Honour of P. J. Vatikiotis**, London, Newyork, Routledge, 1993.

Ulutaş, Ufuk: "The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits", **Insight Turkey**, Vol.13 No.3, 2011, pp. 87-106.

Umar F. Abd-Allah, **The Islamic Struggle in Syria**, Berkeley, Mizan Press, 1983.

Van Dam, Nikolaos: "Middle Eastern Political Cliches: "Takriti" and "Sunni Rule" in Iraq; "Alawi Rule" in Syria" A Critical Appraisal" **Orient**, Vol. 21, No. 1, January 1980, pp. 42-57.

Van Dam, Nikolaos: "Secterian and Regional Factionalism in the Syrian Political Army", **Middle East Journal**, Vol.32, No.2, 1987, s. 209-210, pp. 201-210.

Van Dam, Nikolaos: **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, Çev: Aslı Falay Çalkıvık ve Semih İdiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Vatikiotis, P. J.: **Nasser and His Generation**, Newyork, St. Martin Press, 1978.

Vatikiotis, P. J.: **The Egyptian Army in Politics: The Pattern for New Nations**, Bloomington, Indiana University Press, 1961.

Vatikiotis, P.J.: **The History of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak**. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1991.

Vidal, Alain Gresh Dominique: **Ortadoğu**, Çev: Hamdi Türe, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.

Voigt, Stepan: "Islam and the Institutions of a Free Society", **The Independent Review**, v. X, n. 1, Summer 2005, pp.59-82.

Waterburry, John: "Democracy Without Democrats? The Potential for Political Liberalization in the Middle Est", Ghassan Salame, **Democracy Without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World**, London&New York, I. B. Tauris, 1994, pp.23-47.

Wedeen, Lisa: “ Acting “As If”: Symbolic Politics and Social Control in Syria”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.40, No.3, (Jul)., 1998, pp.503-523.

Welch, Jr., Claude: **Civilian Control of the Military: Theory and Cases from Developing Countries**, Albany, NY: State University of New York Press, 1976.

Welch, Jr., Claude: **No Farewell to Arms? Military Disengagement from Politics in Africa and Latin America**, Boulder, Westview, 1987.

Whitaker, Brian: “Syria Will Change: With or Without Assad”, **The Guardian**, (Çevrimiçi), http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/may/09/syria-assad-uprising 9 Mayıs 2011.

Whitman, Elizabeth: “The Awakening of the Syrian Army”, General Husni Za’im’s Coup and Reign”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Columbia University, 2011.

Wickham, Carrie Rosefski: **Müslüman Kardeşler: Bir İslami Hareketin Tarihi**, Çev:Evren Demirci, Ankara, İpek Üniversitesi Yayınları, 2013.,

Wieland, Carsten: **Syria: Ballots or Bullets? Democracy, Islamism, and Secularism in the Levant**, Seattle, Cune Press, 2006.

Zambelis, Chris: “The Rise of Free Syrian Army”, **Asian Times Online**, (Çevrimiçi), http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/ML20Ak02.html 20.12.2011.

Zisser, Eyal: “Can Assad’s Syria Survive Revolution?”, **Middle East Quarterly**, Spring 2013, Vol. 20, Issue 2, 65-71.

Zisser, Eyal: “Ortadoğu- Geçiş Ve Halefiyet- Süreklilik ve Değişim”, **Avrasya Dosyası**, Cilt.6, Sayı.1, 2000, pp.115-123.

Zisser, Eyal: “The ‘Struggle for Syria’: Return to the Past?”, **Mediterranean Politics**, Vol. 17, No. 1, March 2012, pp.105-112.

Zisser, Eyal: “The Syrian Army on Domestic and External Fronts”, Ed. Barry Rubin, Thomas Keaney, **Armed Forces in the Middle East Politics: Politics and Strategy**, London, Rotledge, 2001.

Zisser, Eyal: **Asad's Legacy, Syria in Transition**, London, Hurst&Company, London, 2001.

Zisser, Eyal: **Desicion Making in Asad's Syria,** Policy Focus No.35, The Washington Institute, 1998.

Zisser, Eyal: **Syria's Facade: Society, Government and State**, Tel Aviv, Hakibutz Hameuchad, 2003.

Zubaida, Sami: **İslam Dünyasında Hukuk Ve İktidar**, Çev: Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2006 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans çalışmasını "Liberal Yurttaşlık Düşüncesinin Cemaatçi Eleştirisi" başlıklı teziyle 2009 yılında tamamladı. Doktora çalışmasına İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda, "Otoriter Arap Rejimlerinde Değişim, Süreklilik ve Ordu: Karşılaştırmalı Perspektiften Mısır ve Suriye" başlıklı tez çalışması ile devam etmektedir. Ortadoğu'da otoriteryenizm, demokratikleşme, sivil -asker ilişkileri konularında çalışmalarına devam etmektedir.

Yayınlanmış Çalışmaları:

- "Suriye Krizinde Mısır'ın Tutumu: Çelişkili Pasifizm", **Küresel ve Bölgesel Güçlerin Suriye Stratejileri**, SETAV, 2016, pp.223-235.
- "The Role of the Military on Syrian Politics and Uprising in 2011", **Insight Turkey**, 18/2, Spring 2016, pp.109-127.
- Main Tenets of the Failed Coup, **The Triumph of Turkish Democracy**, SETA Yayınları, 2016, pp.17-23.
- "Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu", (Edip Bekaroğlu ile), **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, S. 2, 2015, ss.1-36.
- "Arap Baharı"nda Orduların Rolü: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye Örneklerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, **Yeni Türkiye**, Ortadoğu Özel Sayısı, Sayı 87, Ocak-Haziran 2016, 557-570.
- "Avrupamerkezcilik: Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı" **ISZU Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012/1.
- "İsrail 2010", **Ortadoğu Yıllığı 2010,** Açılım Kitap, 2010.
- "Zachary Lockman, Hangi Ortadoğu: Oryantalizm, Tarih, Siyaset", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 2013/2, Yıl 18, Sayı 35, (Kitap Değerlendirme)